

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ ПРИВРЕДНА АКАДЕМИЈА У НОВОМ САДУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИВРЕДУ И ПРАВОСУЂЕ
НОВИ САД

**ЗАШТИТА ЖРТАВА ЗЛОЧИНА ПРОТИВ
ЧОВЕЧНОСТИ**

докторска дисертација

Миро М. Катић

Нови Сад, септембар 2015. године

*„Одговорност за сваку заблуду стоји
искључиво на мени.“*

Аутор

*„Бол је гласан и када се о њему ћути. Нека
пакао разорених душа не доживи свој
повратак.“*

Искра Катић

КЉУЧНИ ПОДАЦИ О ЗАВРШНОМ РАДУ

Врста рада: **Докторска дисертација**

Име и презиме аутора: **Миро Кагић**

Ментор (титула, име, презиме, звање, институција):

Проф. др Зоран Павловић, ванредни професор

Универзитет Привредна академија у Новом Саду

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду

Шеф кривичноправне катедре

Наслов рада: **„ЗАШТИТА ЖРТАВА ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ“**

Језик публикације (писмо): Српски језик, ћирилично писмо

Физички опис рада:	Страница: 348
	Поглавља: 10
	Референци: 266
	Табела: 1
	Слика: 0
	Графикона: 20
	Прилога: 2

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ

Проф. др Александар Бошковић - председник Комисије
Криминалистичко-полицијска академија Земун, Београд

Др Зоран Стевановић, научни сарадник – члан Комисије
Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд

Проф. др Зоран Павловић - ментор и члан Комисије
Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду
Универзитет Привредна академија у Новом Саду
Шеф Кривичноправне катедре

Датум и место одбране: _____ у _____.

НАУЧНА ОБЛАСТ

Правне науке

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ

Кривично-правна

Међународно кривично право

Међународно хуманитарно и јавно право

КЉУЧНЕ РЕЧИ

Г

гаранција, 201
геноцид, 12, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 45, 296

Ж

жртва, 3, 6, 34, 41, 46, 56, 64,
82, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95,
96, 98, 99, 100, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110,
119, 120, 125, 126, 127, 130,
139, 142, 143, 148, 157, 172,
182, 191, 196, 205, 209, 215,
253, 271, 275, 277, 306

З

задовољштина, 200
закон, 9, 11, 36, 44, 50, 56, 57,
86, 87, 104, 105, 106, 108,

173, 193, 203, 210, 220, 252,
255, 286, 300, 315

К

компензација, 139, 196, 297
конвенција, 1, 3, 5, 8, 20, 22,
23, 25, 27, 28, 29, 30, 34, 48,
58, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 86,
138, 141, 147, 200, 220, 251,
286, 316

П

подршка, 7, 155, 174, 180, 185,
187, 188, 219, 224, 229, 230,
235, 240, 248, 251, 252, 254,
255, 261, 264, 265, 267, 275,
276, 281, 284, 305
помоћ, 7, 11, 28, 30, 31, 90, 111,
112, 127, 130, 138, 142, 148,
156, 157, 164, 166, 173, 179,
182, 183, 196, 208, 212, 218,

227, 233, 234, 240, 257, 262,
269, 271, 277, 279, 281, 285,
288

Р

реституција, 195
рехабилитација, 118, 131, 197,
295, 298, 299, 303, 306

С

стратегија, 217, 218, 221, 228,
232, 240, 242, 279, 280, 298

РЕЗИМЕ

Аутор у дисертацији говори о томе да постојећа помоћ и заштита жртава ратних злочина у Босни и Херцеговини није свеобухватна, а у намери допуне или измене одређених законских решења за која сматра да су непотпуна и неадекватна, али и у циљу формирања одговарајућих државних, регионалних, па и међународних тела која би као основни задатак имала заштиту жртава и сведока кривичних дела „Злочин против човечности“. Дакле, говори да је помоћ и заштита наведеним категоријама само површна, недовољна и није свеобухватна. У складу с тим, аутор је рад објединио у девет поглавља, те у десетом поглављу изнео закључак у којем даје резиме резултата своје анализе, дајући при том и одређене предлоге *de lege ferenda*.

У првом поглављу аутор је изнео уводна разматрања говорећи о рату, страхотама које носи са собом, али и „правилима понашања“ у рату кроз епохе, док у другом поглављу говори о историјском аспекту заштите учесника ратних сукоба и цивилног становништва, кренувши од периода старог века, па надаље преко средњег и новог, и о периоду прошлог века. Након тога, у трећем поглављу, аутор говори о историјском, а нарочито о кривичноправном аспекту кривичних дела геноцид, злочин против човечности и ратни злочин, узимајући у обзир статуте међународних кривичних судова, међународне конвенције, националне прописе итд. Надаље, у четвртој глави/поглављу рада говори о појму жртве, како са криминалистичког и кривичноправног аспекта, тако и са језичког, а потом, у петој глави о последицама, односно материјалној штети, физичким повредама, психолошким реакцијама, те социјалним и практичним последицама. Аутор у глави шест говори о правима жртава и сведока у кривичном поступку, где поред појмовних одређења указује на одређене

међународне стандарде и искуства (међународна и национална) на плану подршке и заштите жртава и сведока у кривичном поступку, да би након тога, у глави седам, посебну пажњу посветио извештајима, препорукама и проценама стања заштите жртава и сведока у домаћем кривичноправном законодавству. Разрада теме кулминира у глави девет где аутор указује на одређене недостатке у поступку заштите жртава и сведока. Наиме, говори о расположивим мерама заштите, о проблему неспровођења детаљне истраге о наводним претњама жртвама и сведоцима, непримењивању мера заштите или њиховом неодговарајућем примењивању, непостојању подршке сведоцима у току главног претреса, кршењу права жртава и сведока због вишеструког давања исказа, те о пропуштању да се пружи адекватна надокнада и интегрална репарација жртвама насиља током рата.

KEY WORD DOCUMENTATION

Document type: **Doctoral dissertation**

Author: **Miro Katić**

Mentor (title, first name, last name, position, institution):

Professor Zoran Pavlović PhD, part time professor University Business Academy in Novi Sad Faculty of Law for Commerce and Judiciary in Novi Sad Head of Criminal Law Cathedrae

Title: **„PROTECTION OF VICTIMS OF CRIMES AGAINST HUMANITY“**

Language of text (script): Serbian,Cyrilic

Physical description: Pages:348

Chapters:10

References:266

Tables:1

Illustrations0:

Graphs:20

Appendices: 2

THESIS DEFEND BOARD

Professor Aleksandar Bošković PhD – Chairman of the Committee Criminalistics
Police Academy Zemun, Belgrade

Professor Zoran Stevanović PhD, scientific associate – member of the Committee
Institute for Criminological and Sociological Research, Belgrade

Professor Zoran Pavlović PhD – mentor and member of the Committee.

Head of criminal law cathedrae, Faculty of Law for Commerce and Judiciary in
Novi Sad, University Business Academy in Novi Sad

SCIENTIFIC FIELD

Legal science

Criminal Justice;

International Criminal Justice;

International humanitarian and public law.

KEY WORDS

C

compensation, 139, 196, 297
convention, 1, 3, 5, 8, 20, 22, 23,
25, 27, 28, 29, 30, 34, 48, 58,
76, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 138,
141, 147, 200, 220, 251, 286,
316

G

genocide, 12, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 41, 42, 43, 45, 296

H

help, 7, 11, 28, 30, 31, 90, 111,
112, 127, 130, 138, 142, 148,
156, 157, 164, 166, 173, 179,
182, 183, 196, 208, 212, 218,
227, 233, 234, 240, 257, 262,

269, 271, 277, 279, 281, 285,
288

L

law, 9, 11, 36, 44, 50, 56, 57, 86,
87, 104, 105, 106, 108, 173,
193, 203, 210, 220, 252, 255,
286, 300, 315

R

rehabilitation, 118, 131, 197,
295, 298, 299, 303, 306
restitution, 195

S

satisfaction, 200
strategy, 217, 218, 221, 228, 232,
240, 242, 279, 280, 298

support, 7, 155, 174, 180, 185,
187, 188, 219, 224, 229, 230,
235, 240, 248, 251, 252, 254,
255, 261, 264, 265, 267, 275,
276, 281, 284, 305

V

victim, 3, 6, 34, 41, 46, 56, 64, 82,
88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
98, 99, 100, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110,
119, 120, 125, 126, 127, 130,
139, 142, 143, 148, 157, 172,
182, 191, 196, 205, 209, 215,
253, 271, 275, 277, 306

W

warranty, 201

ABSTRACT

The Author in dissertation discusses the fact that existing help and protection for victims of war crimes in Bosnia and Herzegovina is not comprehensive and in intention to amend and change certain legal solutions considered incomplete and inadequate but with goal to form appropriate state, regional and even international bodies that would have a basic task to protect victims and witnesses of criminal acts "Crime against humanity". In work we see that the help and protection of above stated categories is only superficial, insufficient and not comprehensive. In accordance with this the author consolidated the work in nine chapters, and used the tenth chapter to give a resume of analysis results, giving there some suggestions *de lege ferenda* .

In first chapter author presents introductory considerations, discussing about war, atrocities that war brings along, but also "rules of engagement" in war trough epochs, while in second chapter he writes about historical aspect of protection of war participants and civilian population, starting with ancient times period, trough middle ages and new age and about period in previous century. After that, in third chapter, author writes about historical, and especially criminal law aspect of criminal acts of genocide, crime against humanity and war crimes, considering the statutes of International criminal courts, International conventions, national regulations etc. Further on in chapter four author writes about the term victim, as from Criminalistics and criminal law aspect, also from lingual, and after that in fifth chapter about the consequences or material damage, physical injuries, psychological reaction and social and practical consequences. In chapter six writes about right of victims and witnesses in criminal procedure, where next to conceptual specifics he points to certain international standards and experiences (international and national) on plan of support and protection of victims and

witnesses in criminal procedure, followed by, in chapter seven, special attention to reports, recommendations and assessments of protection of victims and witnesses state in domestic criminal judiciary legislative.

Development of the theme culminates in chapter nine where author point out to certain inadequacies in procedure for protection of victims and witnesses. Namely, he writes about available measures of protection, problem caused by lack of detailed investigation on alleged treats to victims and witnesses, failing to apply measures of protection or it's inappropriate application, non existing support to the witnesses during the main hearing, violation of victims and witnesses rights due to multiple taking of the statements, and omitting to provide adequate compensation and integral reparation to victims of violence during the war.

САДРЖАЈ

I	УВОД	1
II	ЗАШТИТА УЧЕСНИКА РАТНИХ СУКОБА И ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА КРОЗ ИСТОРИЈУ	17
	1. ПЕРИОД ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА.....	17
	1.1. Стари век	17
	1.2. Средњи век.....	18
	1.3. Нови век.....	19
	2. ПЕРИОД ЗА ВРЕМЕ И НАКОН ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	22
	3. ПЕРИОД ЗА ВРЕМЕ И НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА.....	26
III	ГЕНОЦИД, ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И РАТНИ ЗЛОЧИНИ - ДОМАЋИ И МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ	33
	1. ГЕНОЦИД	33
	1.1. Појам геноцида	33
	1.2. Објективни елементи злочина	38
	1.3. Субјективни елементи злочина	41
	1.4. Однос између геноцида и злочина против човечности	45
	2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ.....	46
	2.1. Појам.....	46
	2.2. Објективни елементи злочина	54
	2.2.1. Кривична дела која чине злочине против човечности.....	56
	2.3. Субјективни елементи бића злочина	65
	2.4. Индивидуална кривична одговорност	67
	2.5. Заједнички злочиначки подухват	70
	2.6. Командна одговорност	72
	2.6.1. Командна одговорност цивилних лица	74
	3. РАТНИ ЗЛОЧИНИ	75
	3.1. Појам.....	75
	3.2. Тешке повреде женевских конвенција из 1949. године	78
	3.2.1. Предуслови за постојање дела	78

3.2.1.1. Мора постојати оружани сукоб	78
3.2.1.2. Веза између кривичног дела и оружаног сукоба и заштићеност жртве као предуслов	79
3.2.2. Дела у основи злочина	81
3.3. Кршење закона и обичаја ратовања	84
IV ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЖРТВЕ И ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ПРЕМА ЖРТВАМА	88
1. ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА ЖРТВА	88
1.1. Појам	88
1.1.1. Типови жртве	95
2. ПОЈАМ ЖРТВЕ У ДОМАЋЕМ И УПОРЕДНОМ ПРАВУ - ПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ЖРТВЕ	100
3. ПОЈАМ ЖРТВЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ	109
V ПОСЛЕДИЦЕ ГЕНОЦИДА, ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И РАТНОГ ЗЛОЧИНА	113
1. МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА	113
2. ФИЗИЧКЕ ПОВРЕДЕ	115
3. ПСИХОЛОШКЕ РЕАКЦИЈЕ	117
3.1. Почетне реакције	119
3.2. Дуготрајне последице	120
3.2.1. Посттравматски стресни поремећај (ПТСП)	121
3.2.2. Трајна промена личности	124
4. СОЦИЈАЛНЕ И ПРАКТИЧНЕ ПОСЛЕДИЦЕ	125
4.1. Социјалне последице	125
4.2. Практични проблеми	127
VI ПРАВА ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ - ДОМАЋИ И МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ	130
1. ШТА ЈЕ ПОДРШКА СВЕДОЦИМА И КАКО ЈЕ НАСТАЛА	130
2. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	135

3. ИСКУСТВА НА ПЛАНУ ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	146
3.1. Међународни кривични трибунал за бившу Југославију	146
3.2. Искуства Републике Србије.....	156
3.2.1. Жртве злочина и кривични поступак.....	162
3.2.2. Ванпроцесна заштита жртава и сведока.....	167
3.2.3. Право на накнаду штете.....	169
3.3. Искуства Босне и Херцеговине	174
3.3.1. Право на накнаду штете.....	189
3.4. Искуства Републике Хрватске.....	206
3.4.1. Мере заштите жртава и сведока у суду.....	207
3.4.2. Одсек за подршку сведоцима/жртвама у кривичним поступцима и поступцима за кривична дела ратних злочина при Министарству правосуђа Републике Хрватске	212
3.4.3. Надокнада штете	215

VII ИЗВЕШТАЈИ, ПРЕПОРУКЕ И ПРОЦЕНА СТАЊА ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У ДОМАЋЕМ КРИВИЧНО ПРАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ..... 217

1. ИЗВЕШТАЈИ И ПРЕПОРУКЕ ДОМАЋИХ И МЕЂУНАРОДНИХ АКТЕРА У ВЕЗИ С ПИТАЊИМА ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	217
1.1. Препоруке Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина у БиХ из области подршке и заштите сведока/жртва	217
1.2. Законодавни оквир БиХ у области подршке и заштите сведока	220
1.3. УНДП - Извештај о капацитетима судова и тужилаштва у БиХ за истрагу, кривично гоњење и процесуирање ратних злочина.....	224
1.4. Активности ОСЦЕ-а	229
1.5. Мишљење Европске комисије.....	231
2. ПРОЦЕНА СТАЊА У ОКРУЖНИМ/КАНТОНАЛНИМ ТУЖИЛАШТВИМА И СУДОВИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПОГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ	233

2.1. Капацитети тужилаштва за провођење истраге и подизање оптужница те могућност пружања психолошке подршке током истраге.....	233
2.1.1. Сарадња са Државном агенцијом за истраге и заштиту (СИПА) и другим полицијским службама	234
2.1.2. Проблем квота и процесуирање ратних злочина.....	235
2.1.3. Проблем идентификовања сведока и успостављања сарадње са сведоцима	238
2.1.4. Несигурност и трауматизованост сведока.....	239
2.1.5. Психолошка подршка сведоцима	240
2.1.5.1. Закон о заштити сведока под претњом и угрожених сведока и Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина	240
2.1.5.2. Сарадња тужилаца и сведока	243
2.2. Капацитети судова за процесуирање предмета ратних злочина и могућност пружања психолошке подршке након подизања оптужнице.....	244
2.2.1. Могућеност примене Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока и остали капацитети судова.....	246
2.2.2. Технички капацитети.....	247

VIII ОДНОС МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ВЛАДИНИХ И НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ЖРТАВА.....	249
1. ПОЈАМИ ЗНАЧАЈ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	249
1.1. Појам.....	249
1.2. Развој.....	250
2. УЛОГА И ЗНАЧАЈ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	252
2.1. Законски оквир за НВО у БиХ.....	255
2.1.1. Закон о НВО.....	255
2.2. Однос НВО и тужилаштва	256
3. МЕЂУНАРОДНЕ НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ.....	257
4. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПОМОЋ ЖРТВАМА У СРБИЈИ.....	260
4.1. Склоништа	261
4.2. Виктимолошко друштво Србије - ВДС Инфо и подршка жртвама ...	262
4.3. Хелсиншки одбор.....	263
4.4. Комитет правника за људска права.....	267

5. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПОМОЋ ЖРТВАМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	269
5.1. Настанак НВО скетора у Босни и Херцеговини	269
5.2. Фокус рада појединих невладиних организација у БиХ.....	272
5.2.1. Фондација локалне демократије	272
5.2.2. Уружење „Жена жртва рата“ Сарајево	273
5.2.3. Савез логораша у Босни и Херцеговини	276
5.2.4. Хрватско удружење логораша домовинског рата у Босни и Херцеговини	278
5.2.5. Truck Impunity Always – TRIAL	279
5.2.6. Виве жене.....	280
5.2.7. Удружење „Снага жене“	281
IX НЕДОСТАЦИ У ПОСТУПКУ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА ...	283
1. РАСПОЛОЖИВЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	286
2. НЕСПРОВОЂЕЊЕ ДЕТАЉНЕ ИСТРАГЕ О НАВОДНИМ ПРЕТЊАМА .	293
3. НЕПРИМЕНЈИВАЊЕ МЕРА ЗАШТИТЕ ИЛИ ЊИХОВА НЕОДГОВАРАЈУЋА ПРИМЕНА	295
3.1. Заштита за време истраге	295
3.2. Недостаци заштите жртава у току кривичног поступка.....	296
3.3. Дугорочне мере заштите и подршке.....	306
4. НЕПОСТОЈАЊЕ ПОДРШКЕ СВЕДОЦИМА У ТОКУ ГЛАВНОГ ПРЕТРЕСА.....	308
5. КРШЕЊЕ ПРАВА ЖРТАВА И СВЕДОКА ЗБОГ ВИШЕСТРУКОГ ДАВАЊА ИСКАЗА	315
6. ПРОПУШТАЊЕ ДА СЕ ПРУЖИ АДЕКВАТНА НАДОКНАДА И ИНТЕГРАЛНА РЕПАРАЦИЈА ЖРТВАМА НАСИЉА ТОКОМ РАТА	318
X ЗАКЉУЧАК	326
ЛИТЕРАТУРА.....	349

I УВОД

Рат, ратна разарања, као и ратни злочини настали су још почетком стварања људског друштва, а исти, нажалост, још од тог времена непрекидно трају. Последице које иза себе остављају су практично ненадокнадиве, а штете које је људско друштво током историје претрпело су огромне. Познати су радови многих историчара, социолога, правника, филозофа и др. још у Старом и Средњем веку који су се бавили проблематиком ратних злочина уопште. Генерално је уверење да су, по завршетку хладног рата, растућа неједнакост између богатих и сиромашних, све веће сиромаштво и безнађе, као и национализам, религиозни фундаментализам и верска и етничка мржња, изнедрили насиље, етничко чишћење и крвопролиће. Сведоци смо бројних ратова и сукоба који су вођени широм света, али и на нашим просторима, који су за последицу имали огромна разарања и материјалне штете, као и веће или мање људске жртве. Нажалост, ови ратови се и данас настављају у разним деловима света. У свима су вршени бројни ратни злочини, како против цивилног становништва, тако и против ратних заробљеника и других лица која су се наша на удару, случајно или намерно, вршени су.

Британски историчар Ерик Хобсбаум (*Eric John Earnest Hobsbawm CH*) је век за нама назвао „добом екстрема“. Са једне стране, двадесети век карактерише помак до сада незабележених размера, док са друге бележи незапамћена разарања. Век екстрема је остао запамћен и по томе што је током њега концепт универзалних људских права заживео у теорији, док су истовремено иста та права у пракси брутално кршена. Прву половину века су обележили међудржавни уговори попут Хашких и Женевских конвенција, чије су потписнице настојале да регулисањем права и обичаја ратовања

заштите учеснике у сукобу, па и да Бријан-Келоговим пактом из 1927. године забране рат као средство решавања сукоба. Иронијом историје, иза сваког овог напрезања следио је глобални сукоб – Први, па Други светски рат. Тај је деструктивни, разарајући циклус живота заустављен само зато што су две силе победнице, Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез, дошле у посед наоружања тако разорне снаге да би директан сукоб између њих могао довести до уништења планете. Током одмеравања снага између ова два блока у хладном рату милиони људи су страдали у конфликтима ниског интензитета, али високог по броју смртности. Међутим, упркос томе што рат није ни забрањен нити хуманизован, развојем међународног хуманитарног права и међународних прописа о људским правима, створен је и кристалисао се појам ратног злочина, а сходно томе осмишљени инструменти за његову детекцију, кажњавање и превенцију. Вековима присутан сензибилитет да у рату није све дозвољено кодификован је у Хашким конвенцијама. Тако су већ током Балканских ратова, те у Првом светском рату различите комисије добиле основ да документују ратне злочине почињене током сукоба. Наравно, испоставило се да је веома тешко применити ове инструменте у пракси. Државе нису биле раде одрећи се злочина као средства државне политике, а посебно су биле неспремне и противне кажњавати ратне злочинце из сопствених редова. Како, са друге стране, нису биле спремне ни да јавно и консеквентно пригрле ратне злочине као аспект своје стратегије, тако се њихово порицање појавило као организовани државни пројекат. Као добар пример овог развоја издваја се извештај међународне комисије коју је 1913. оформила Карнегијева фондација са циљем испитивања злочина почињених током Балканског рата. Комисија је утврдила да су све зарађене стране чиниле тешке злочине над заробљеницима и цивилима и те тврдње документовала у обимном извештају. Државе су, међутим, на сваком кораку отежавале рад Комисији, њене налазе оспоравале и сакривале, па се тако тај

извештај и не може наћи тако лако у региону. Један његов примерак на француском језику доступан је у Универзитетској библиотеци у Београду. Није ни преведен на локалне језике, сем у Бугарској, где је његов превод и објављивање средином деведесетих изазвао живу полемику која је показала сву истрајност политике порицања ратних злочина, макар они били стари и више од осам деценија.

Деветнаести век, такође, представља прекретницу у регулисању правила за вођење рата, заштити цивилног становништва, небораца, рањеника и опште његовој хуманизацији. Први корак у том правцу је Париска декларација о поморском рату из 1856. године, а затим следе Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у рату из 1864. године, а потом и Петроградска декларација из 1868. године. Најважније кодификације правила ратног права извршене су Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године, када су донешене бројне конвенције и декларације. На овом месту важно је споменути и Женевску конвенцију о поступању са ратним заробљеницима из 1929. године, као и Лондонску поморску конвенцију из 1930. године. Након Другог светског рата донешене су четири Женевске конвенције из 1949. године о заштити жртава рата. Касније, 1977. године, усвојени су и Додатни Протоколи (I и II) уз поменуте Женевске конвенције, што представља корак даље у настојању да се побољша положај бораца, рањеника, болесника и цивилног становништва у оружаним сукобима. Тек крајем двадесетог века, после усвајања Хашких конвенција, настаје нова ера у регулисању и инкриминацији ратних злочина.

Прва свеобухватнија истраживања у области виктимологије, у савременом смислу те речи, везују се за име Ханса Фон Хентига (*Hans von Hentig*) током 40-тих и 50-тих година XX века, који је међу првима говорио о траумама које жртва трпи за време и непосредно после кривичног дела, те да

у том смислу треба према жртви деловати једним посебним системом социопсихолошких мера како би јој се помогло да превазиђе те своје трауме. Криминалитет уопште, па тако и кривична дела из области ратних злочина, могу да доведу до бројних негативних последица, до настанка материјалне штете, физичких повреда и психичких реакција, социјалних последица и практичних проблема који могу да буду привремени или да трају дужи временски период. Од свих последица, емотивне реакције, које могу да се јаве након кривичног дела, су често најизраженије. Проблематика права жртава је у међународном хуманитарном праву добила на значају услед утицаја универзалних и регионалних међународних докумената о људским правима која, према мишљењу појединих аутора, представљају срж међународне кривичне правде. Реч је, пре свега, о Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода. Међутим, југословенска и српска наука међународног кривичног права није посветила довољно пажње са научног и стручног аспекта проблематици жртава и сведока кривичних дела из области ратних злочина, злочина против човечности, итд.

Нажалост, бавећи се овом проблематиком, нисам пронашао књигу, монографију или систематски рад који обрађује проблематику жртава наведених кривичних дела. Углавном се ова материја обрађивала повремено и штуро у уџбеницима кривичног материјалног права, коментарима кривичних закона, уџбеницима међународног права и зборницима радова, а од стране храбријих аутора од осталих.

Сасвим је јасно да ефикасан систем подршке жртвама кривичних дела представља кључни елемент за брз и правичан прогон извршилаца кривичних дела, али и за пуно остварење права жртава која им припадају независно од потреба самог кривичног правосуђа. Нови приступ жртвама

отворен је 1985. године Декларацијом Уједињених нација о темељним начелима правде за жртве кривичних дела и злоупотребе моћи. Овом Декларацијом постављени стандарди заштите темељних права жртава служе као вектори за обликовање система заштите жртава пред међународним кривичним судовима, те реформе националних кривичноправних система. Реформски напори праћени су променом парадигме у односу на сведоке и жртве на које се више не гледа као на пуко средство за утврђивање чињеница, већ као на субјекте чија темељна права сви требају поштовати. Права жртава укључују право на живот, слободу и безбедност, поштовање приватног живота и друга права, што је загрантовано Европском конвенцијом о људским правима (ЕКЉП) свим лицима, и којој уставу БиХ (ентитетски и државни), те уставу осталих бивших југословенских Република дају примат над свим другим законима. Осим ЕКЉП-а, такође су релевантни и примењују се и: Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1984. године и Европска конвенција о превенцији тортуре и нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1987. године. Ови инструменти садрже кључне забране у вези са кршењем права лица, што укључује како жртве тако и сведоке кривичних дела. Иако БиХ, Србија, Хрватска и друге државе имају обавезу према својим Уставима и међународним инструментима да заштите жртве (и сведоке) од претњи које су последица њиховог сведочења, државе не предузимају неопходне кораке за испуњавање ове обавезе. Уместо тога, правосудни органи недовољно истражују наводе о поменутиим претњама. Они такође, не примењују заштитне мере, када је то прикладно, или их не примењују на доследан и координисан начин, да би се обезбедила њихова ефикасност.

Жртве су један од кључних елемената правичног и правилног провођења кривичног законодавства. Сарадња између тужилаштва и судова са жртвама тешких кривичних дела, основ је и својеврстан показатељ ефикасности провођења правде. Специфична позиција тражи пажљив приступ целом кривичном предмету, уз примену заштите сведока - жртве, која обухвата како заштиту физичког интегритета, тако и психо - социјалну и економску сигурност; заштита треба да буде уједно и гаранција да овакав сведок неће поново постати жртва поступања извршиоца кривичног дела. Заштита сведока и жртава је проблематика којој међународне владине и невладине институције прилазе применом посебних мера, каквим се препознаје кључност сведока и жртава за исходе кривичног гођења, као и посебан степен претње да због своје улоге сведока поново буду и жртва, обзиром на цели кривични процес, јер потребно је имати на уму да исти има неколико фаза, које у односу на сведока/жртву све требају да обухватају примену заштите, нарочито када је реч о сведоцима, жртвама тешких кривичних дела попут злочина против човечности. Наиме, неретко је у оваквим случајевима неопходно прекорачити границе постављене трајањем сведочења и самог кривичног процеса, те у континуитету пружити заштиту пре његовог почетка и након правоснажног окончања предмета релевантног ратног злочина. Када је реч о сигурности жртава и сведока, а при томе у виду треба имати и економску сигурност као једну од елементарних за живот достојан човека, као активност органа власти, иста практично и не постоји. Истина је да се системом социјалне заштите даје могућност остварења права на личну инвалиднину, но само остварење тог права подразумева компликоване процедуре које су неретко увредљиве за жртве. Приликом доласка на суд сведоцима се плаћа пут до суда, али када се појаве као сведоци, жртве често остају неупућене у могућност компензације за претрпљену бол по правоснажности пресуде над починиоцем. У супротном,

остају збуњене, те им се не пружа никаква правна помоћ уколико се и охрабре да траже компензацију од осуђеног. Питање репарације жртава је остало практично ненаписано и необјашњено од стране власти.

Жртве злочина против човечности су кључни елементи (доказ) у процесуирању ових злочина. Управо њихово трауматично искуство и сазнања се налазе у основи процеса провођења послератне правде у Републикама бивше Југославије. У том смислу, очигледно је да, њихово сведочење у овим поступцима је од важности за цело друштво. Нажалост, свако сведочење жртву доводи до поновног проживљавања трауматичног искуства, или у неким случајевима до нежељеног суочавања са извршиоцем приликом сведочења. С друге стране, жртве већ трпе разне облике штете од прве трауме, те многи не виде у нашим правосудним системима могућност задовољења правде уопште и сведочење као непотребно додатно излагање ризику.

Међународни стандарди предвиђају заштиту жртава од стране државе која им, кроз домаће законе у највећој могућој мери, мора посветити посебну пажњу како би избегла њихову ретрауматизацију својим административним и правним процедурама, те осигурати њихову физичку и психичку безбедност и приватни живот. Босна и Херцеговина је поставила правне оквире заштите сведока и жртава ратних злочина у складу са међународним стандардима и добрим праксама, те се процедуралне мере заштите и подршка сведока почињу примењивати и пред нижим судовима у Босни и Херцеговини. Међутим, систем трајних мера подршке жртвама је неразвијен. Осуда извршилаца је свакако битан елемент репарације жртава, али никако није једини; активно учешће државе и друштва у репарацији жртава ратних злочина, осим кроз њихово сведочење, је практично занемарљиво. Чињеница је да у основи проблема неведеног односа између

друштва, државе и жртве, лежи заборав. Временом, жртве заборављају детаље својих трауматичних искустава који су од пресудне важности за процесуирање ратних злочина, док са друге стране, жртве се осећају заборављеним од стране државе. Управо у томе се огледа хитност потребе за унапређењем рада постојећих Одељења за заштиту сведока и жртава, те укључење осталих државних институција као и организација цивилног друштва у побољшање општег положаја жртве.

Правосудни систем и његове институције су далеке обичном човеку те људи често немају довољно поверења у правосудне институције што доводи до различитих проблема и у процесуирању ратних злочина. За деловање правосућа у целини, неопходно је обезбедити целовити систем помоћи и подршке жртвама и сведоцима који може да одговори њиховим потребама, а у циљу заштите њихових основних права. Примарно право је поштовање приватности жртве као лица које је већ проживело трауму учињеним кривичним делом као и не дозвољавање или бар умањење ретрауматизације неприкладним поступањем у току судског поступка. Стандарди у заштити права жртава и сведока у Босни и Херцеговини су установљени Уставом Босне и Херцеговине и уставима ентитета, али и међународним инструментима. Они подразумевају право на живот, слободу и безбедност и поштовање породичног и приватног живота, што је загарантовано Европском конвенцијом о људским правима свим лицима, и којој устав БиХ дају примат у односу на све друге законе. Такође су важећи у Босни и Херцеговини и примењују се и Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1984. године и Европска конвенција о превенцији тортуре и нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1987. године. Ради се о

инструментима који садрже кључне забране у вези са кршењем права лица, укључујући и жртве и сведоке кривичних дела. Такође, Савет Европе је усвојио низ препорука о правима жртава и сведока са изнешеним општим принципима и механизмима које државе потписнице морају да примењују да би у потпуности реализовале основна права људи. Најважнији ставови који се износе у поменутиим препорукама јесу да са жртвама треба разговарати на начин који узима у обзир њихове личне околности, права и достојанство, и да државе треба да усвоје законе и створе праксу, да би обезбедиле да сведоци могу да дају исказ слободно, без застрашивања. Препоруке Савета Европе утврђују такође механизме за подршку и заштиту сведока док су укључени у кривични поступак, као што је употреба псеудонима и успостава програма за заштиту сведока. Обавеза је Босне и Херцеговине да према жртвама тешких кршења међународног права поступа на хуман начин уз поштовање њиховог достојанства и људских права, признатих као део права на ефикасан правни лек у УН-овим Основним принципима и смерницама о праву на правни лек и репарације за жртве тешких кршења међународних људских права и озбиљних повреда међународног хуманитарног права. Поред наведеног, од БиХ се тражи да примењује закон на начин који ће исказати обзирност према жртвама, нарочито у смислу избегавања њихове ретрауматизације. Такође, обавеза БиХ је да обезбеди подршку, заштиту и једнак однос према свим жртвама и сведоцима који сарађују у кривичним поступцима у предметима ратних злочина, што произилази из самог државног и ентитетских устава, као и из међународних правила.

Многи извештаји, владиних, невладиних и међународних организација, без обзира на све горе наведене обавезе, указују на то да БиХ не предузима потребне кораке за њихово испуњавање. Уместо тога, правосудни

органи недовољно истражују наводе о претњама сведоцима, нити довољно примењују заштитне мере, када је то прикладно, или их не примењују на доследан и координисан начин, да би се обезбедила њихова ефикасност. Тако је, у Босни и Херцеговини, под изговором транзиције система који траје већ дуги низ година, заштита сведока и жртава ратних злочина почињених у току ратних сукоба у БиХ и даље сумњиво питање, не само због општег игнорисања стања у ком се ова лица налазе, него и због игнорисања постојећих решења и недостатка воље органа надлежних за њихову директну имплементацију. Из таквог поступања домаћих тела произилази и велики низ извештаја међународних невладиних и владиних организација који упозоравају на неопходност да Босна и Херцеговина оствари озбиљнији приступ и покаже сензибилитет према сведоцима/жртвама.

Само сазнање да се заштитом жртава злочина против човечности у новијој историји на просторима Србије и БиХ није бавио нико систематски, указује на потребу истраживања ове области. Резултати који се очекују имају како теоријски тако и практични значај. Такође се, између осталог, очекује отклањање недостатка о прецизном броју особа и жртава силовања или др. облика сексуалног насиља током рата, отпочињање озбиљнијег рада на програму за рехабилитацију жртава мучења (и сексуалног насиља), омогућавајући им да буду препознати као жртве, а да обештећења и своја права на правичну и адекватну накнаду и рехабилитацију траже у складу са Конвенцијом против мучења и других окрутних, нечовечних и понижавајућих поступака или казни. Потреба истраживања се своди и у изради јединствене и прецизне базе података о жртвама кривичних дела против човечности, узимајући у обзир и оне жртве које тренутно живе изван наше земље, загарантована транспарентност и тачност, као и сигурност, те приватност жртава. Институт за тражење несталих особа мора имати

одговарајућа средства како би радио свој посао, а ова опаска се нарочито односи на потребу за техничком опремом за проналажење гробница и ексхумирање посмртних остатака, као и проблеме финансијске природе, те потребу за квалификованим особљем (истраживачи гробница и др.) Потребе за истраживањем се јављају и у сагледавању и оцени постојећих позитивно-правних прописа који регулишу ову материју, мислећи првенствено на кривични закон, да ли су у истом предвиђене казне у сразмери са тежином злочина мучења, као и истраживање на тему да ли је Закон у складу са међународним прописима. Такође, истраживање на тему да ли се породицама несталих особа редовно прослеђују информације о току истрага које проводи тужилаштво, резултатима тих истрага, и да ли ће и када уследити суђење, обзиром да судови на свим нивоима морају имати доследна правила у односима са јавношћу генерално, а посебно са породицама и жртвама свих појавних облика злочина против човечности. Потреба за истраживањем се јавља и због генералног поистовећивања „цивилних жртава рата“ и „корисника социјалне помоћи“, као и самог начина признавања статуса цивилне жртве рата, без дискриминације. У контексту истраживања, јавља се и потреба за увидом у судске одлуке донесене на основу Закона о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава, да ли су утврђени износи исплаћени, да ли се поступа по захтевима који су нерешени и којим приоритетом. На који начин се врши плаћање накнада, у обвезницама или готовини и сл.

Циљ овог рада који носи назив „Заштита жртава злочина против човечности“ је да се укаже на то да постојећа помоћ и заштита жртава ратних злочина у Босни и Херцеговини није свеобухватна, а све у намери мењања одређених законских решења за које сматрамо да су непотпуна и

неадекватна, али и у циљу формирања одговарајућих државних, регионалних, па и међународних тела која би као основни задатак имала заштиту жртава и сведока кривичних дела злочина против човечности. Дакле, сматрамо да је помоћ и заштита наведеним категоријама само површна и није свеобухватна.

Сам рад је конципиран у девет поглавља, не укључујући ту закључна разматрања са резултатима истраживања. Прво поглавље се односи на ово уводно разматрање, док се у другом поглављу говори о историјском аспекту заштите учесника ратних сукоба и цивилног становништва, где ћемо чак да говоримо и о периоду старог века, па надаље преко средњег и новог века и о периоду прошлог века, са посебним освртом на период у времену трајања два светска рата. У трећем поглављу ћемо говорити о историјском, а нарочито о кривичноправном аспекту кривичних дела геноцид, злочин против човечности и ратни злочин, узимајући у обзир статуте међународних кривичних судова, међународне конвенције, националне прописе итд. С обзиром на тему рада, сматрамо да је пре приступа разради теме потребно дефинисати појам жртве. Стога ћемо у четвртој глави посебно да говоримо о појму жртве, како са криминалистичког и кривичноправног аспекта, тако и са језичког. Надаље, обзиром на оно што смо навели на самом почетку овог писаног излагања, сматрамо да је потребно посебну пажњу посветити последицама геноцида, злочина против човечности и ратних злочина што представља предмет писања пете главе. Дакле, како смо рекли, у петој глави ћемо говорити о последицама, и то о материјалној штети, физичким повредама, психолошким реакцијама, те социјалним и практичним последицама. Ова глава ће представљати увертиру за разраду теме која ће се догодити у глави шест и у наредним главама. У глави шест ћемо говорити о правима жртава и сведока у кривичном поступку, где ћемо поред појмовних

одређења указати на одређене међународне стандарде и искуства (међународна и национална) на плану подршке и заштите жртава и сведока у кривичном поступку. У глави седам пажњу ћемо посветити извештајима, препорукама и проценама стања заштите жртава и сведока у домаћем кривичноправном законодавству. Разрада теме кулминира у глави девет где ћемо настојати да укажемо на одређене недостатке у поступку заштите жртава и сведока. Наиме, говорићемо о расположивим мерама заштите, о проблему неспровођења детаљне истраге о наводним претњама жртвама и сведоцима, непримењивању мера заштите или њиховом неодговарајућем примењивању, непостојању подршке сведоцима у току главног претреса, кршењу права жртава и сведока због вишеструког давања исказа, те о пропуштању да се пружи адекватна надокнада и интегрална репарација жртвама насиља током рата.

Такође, за потребе овог рада, спровешћемо истраживање користећи анкетни упитник, који ће испунити 150 испитаника, жртава насиља током рата, обухватајући подједнако сва три конститутивна народа у БиХ, и 150 испитаника из групе стручне јавности, те на основу њихових ставова извући закључке о томе да ли је постојећа заштита жртава и сведока адекватна и са каквим се проблемима жртве суочавају. На основу резултата истраживања доказаћемо или оповргнути основну хипотезу која гласи „постојећа заштита жртава злочина против човечности није адекватна јер није систематска и свеобухватна“, а самим тим ћемо се приближити остваривању доприноса науци и циљу истраживања који представља утврђивање чињенице да, када се говори о заштити жртава злочина против човечности, треба да се ради о свеобухватној заштити, а не само о физичко-тенничкој, која је уствари само дио свеукупне заштите. Не ради се ту само ни о психолошкој заштити, о чувању физичког интегритета и сл., већ свеобухватна заштита треба да

обухвати и социјалну заштиту, радно ангажовање, правне и социјалне услуге које су усмерене на подршку опоравка жртве, задовољстава усмерених на симболичке мере попут јавног откривања истине итд. Специфични циљеви истраживања су дефинисање појма „жртве“ кроз историју, кроз различите правне прописе, дефинисање жртава злочина против човечности у свим њеним појавним облицима; анализа различитих ставова и приступа у објашњењу овог проблема, у домаћој и страниј литератури, а као својеврсна потврда или оповргавање свих теоријских трендова, поређење са институционалним и законским решењима у појединим земљама из окружења; целовита анализа материјалних кривично-правних одредби Републике Србије, Хрватске и БиХ, те других земаља везаних за обезбеђивање заштите жртава злочина против човечности; детаљно упознавање са најважнијим међународним конвенцијама и протоколима који третирају наведену област и сагледавање могућности имплементације истих у домаћим позитивно-правним решењима.

Вршећи истраживање утврдитићемо која законска решења или њихове делове је потребно мењати у циљу остваривања боље заштите жртава злочина против човечности; на основу комплетног приступа наведеном проблему пронаћи одговарајуће смернице које би било потребно уградити у позитивна законска решења с циљем формирања потребних тела, како нових, тако и тела у оквиру постојећих, која би се бавила заштитом жртава злочина против човечности; сагледавање могућности формирања тела на међународном нивоу које би се бавило заштитом жртава злочина против човечности, а које би било у координацији са одговарајућим телима која се баве наведеном проблематиком на националном нивоу.

Задатак рада је да, анализирајући наведену проблематику, допринесе побољшању заштите жртава злочина против човечности, како кроз измену

постојећих законских решења тако и кроз доношење нових закона и подзаконских аката, али и кроз формирање одговарајућих тела, како на националном, тако, нарочито, на међународном нивоу, која би се бавила заштитом жртава злочина против човечности.

Када су у питању методе које ћемо користити, у првом реду биће спроведена квантитативна и квалитативна истраживачка метода. Основне методе које ће бити коришћене спадају у домен општих методолошких поступака. Аналитичком и синтетичком методом биће разматране опште и специфичне карактеристике појава и уочаване разлике у националним и међународним оквирима. Полазећи од појединачних појава, појмова и појмовних анализа, изнетих у водећој литератури и пракси, индукцијом ће се ићи ка широј теоријској основи. Дедукцијом ће се од општих, ширих анализа комплетне проблематике која се односи на заштиту жртава злочина против човечности, пажња усмеравати на појединачне анализе и појединачна својства сваке предвиђене целине. Компаративна метода ће бити од изузетног значаја. Овом методом ћемо поредити искуства водећих земаља англосаксонског и европског континенталног правног система и Републике БиХ у сфери разумевања проблематике која се односи на заштиту жртава злочина против човечности, усвајања актуелних међународних стандарда и ефикасности у пружању помоћи и заштити жртава. Приликом израде тезе, за анализу друштвене стварности, планира се коришћење и емпиријског метода, који је од посебне важности за даљи развој теоријских мишљења о овом проблему. Применом емпиријског метода, односно метода испитивања, испитаћемо 300 грађана БиХ, и то 150 непосредних и посредних жртава злочина, те 150 особа стручне јавности (тужиоци, судије, истражитељи, радници у НВО и сл.), а коришћењем општег научног метода, односно статистичког метода, утврдити одређени ниво заштите жртава, како код нас

тако и у окружењу. Дакле, групу испитаника коју су чиниле жртве злочина, ћемо ради репрезентативности узорка поделити у три подгрупе које ће бити подељене по националном кључу у Босни и Херцеговини. На самом крају рада ћемо дати закључна разматрања са предлозима *de lege ferenda* и попис кориштене литературе.

II ЗАШТИТА УЧЕСНИКА РАТНИХ СУКОБА И ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА КРОЗ ИСТОРИЈУ

1. ПЕРИОД ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

1.1. Стари век

Ратови¹ су настали настанком друштва и друштвене заједнице уопште и људско друштво се суочавало са ратовима од свог постанка, а паралелно са ратовима и ратним страхотама настали су и ратни злочини, а самим тим и жртве као оштећени у тим злочинима. О постојању ратних злочина, најстарији докази забележени су у Библији. Познато је да су се приликом освајања градова победници немилосрдно обрачунавали са пораженим војницима, као и са цивилним становништвом.

Стари век обилује великим бројем ратова. Све познате државе тог времена су биле изложене мање-више сталним ратовима у Старом веку. Са тим ратовима настајала су велика разарања градова, имовине, убијања војника, цивилног становништва, пљачкања приватне имовине, одвођења у ропство. У четвртом веку пре наше ере кинески писац Сан Цу (*Sun Tzu*) у књизи „Уметност ратовања²“ записао је да је било забрањено рањавати и повређивати непријатеље који су већ претходно били рањени или болесни. Мајански краљ Кан Балум (*Chan-Bahlum*), који је владао од 10. фебруара 684. до 20. фебруара 702. наше ере био је, на пример, један од најратоборнијих и најсретнијих краљева Маја, како може да се прочита на једној таблици

¹ „Рат је акт силе, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи.“ Von Clausewitz, С.: *О рату I*, Војна библиотека, Штампарија Драг. Грегорића, Београд, 1939, стр. 67.

² “Рат је од суштинског значаја за државу – то је подручје смрти и живота, стаза опстанка и пропасти, и стога се мора што боље проучити.” Sun Tzu: *The Art of War, The Oldest Military Treatise in the World, Translated from the Chinese, With an Introduce and Critical Notes*, by Linela Giles, M.A. Assistant Department of Oriental Printed Books And Manuscripts British Museum, 1910, стр. 17.

нађеној у палати *Palenque* у Мексику. Краља Кан-Хула је збацио његов брат узурпатор уз читаву серију освета и превара. Дакле, и Маје су попут других сличних народа волели да ратују. Одговор је стручњака да су им мотиви били потпуно другачији. Дешифровањем хијероглифа сазнало се да краљеви 40 градова-држава Маја, увек међусобно у борби као у старој Грчкој, нису ратовали да би освојили нове територије или дошли у посед туђих богатстава, него да би заробили противничке ратнике, и то само с једним јединим циљем да би их мучили и полако убијали, служећи се најрафиниранијим техникама. Значајно је да је у Старом веку, који је био прва важна фаза у развоју људског друштва, дошло до настанка обичајног права о хуманизацији рата. На тај почетни корак су се у каснијим етапама развоја људског друштва наставили ти процеси опште хуманизације ратовања и регулисања статуса свих учесника у рату као и цивилног становништва, те обичајног права.

1.2. Средњи век

У Средњем веку долази до новине у вођењу рата, јер се појављује ватрено оружје, тако да се знатно повећава број жртава. У правној литератури се наводи да је у Средњем веку било неколико суђења лицима која су извршила ратне злочине. Прво суђење је било у Напуљу 1268. године *Conradin von Hohenstatten*-у, због ратних злочина против цивилног становништва, ратних заробљеника, рањеника и болесника, због чега је осуђен на смрт и погубљен. Енглески суд је 1305. године осудио *sir William Wallace*-а, шкотског националисту за ратне злочине. Међутим, тадашње кривично законодавство није предвиђало као посебно кривично дело ратни злочин у било којем облику. Уколико се неком судило за кривична дела извршена против учесника рата или цивилног становништва, што је била права реткост,

примењивани су кривичноправни прописи који су важили за општа кривична дела (убиство, телесне повреде и слично).³ Општеприхваћена правила о вођењу рата нису постојала у Средњем веку, као ни у Старом веку, нити су постојали јединствени критеријуми о утврђивању ратних злочина уопште, а посебно против цивилног становништва, ратних заробљеника, рањеника и болесника. Практично, све су прописивали победници који су на основу својих критеријума одређивали правила рата и проглашавали некога за ратног злочинца. Обзиром на непостојање развијеног међународног права и правила о постојању ратних злочина, нису постојали ни кривичноправни прописи који су предвиђали ратне злочине, тако да се све углавном сводило на обичајно право.

1.3. Нови век

У Новом веку, у ратовима почињу да се примењују нова оружја и нова техничка средства за масовно уништавање људи и имовине која у ранијим епохама нису била позната. Масовна употреба артиљерије довела је до огромног повећања жртава, нарочито међу цивилним становништвом. Бомбардовање градова и насељених места постала су нормална појава у скоро свим ратовима. Цивилно становништво је масовно страдало у бомбардовањима.

Декретом од 25. маја 1793. године француска национална скупштина је обновила забране откупа и тарифу за размену ратних заробљеника као и забрану убиства и насиља над ратним заробљеницима. Споразум између Колумбије и Шпаније за регулизацију рата у *Trujillou* 26. новембра 1820. године предвиђа у члану 4. заштиту рањеника и болесника. У Наполеоновом

³ Лопичић-Јанчић, Ј.: *Статус рањеника, болесника у међународном кривичном праву*, Београд, 2012, стр. 21.

походу на Египат 1799. године, приликом заузимања града Јафе, наредио је да се побије две хиљаде ратних заробљеника.⁴

У XIX веку међународно право нагло добија све већи значај, и у међународној пракси се све више поштује. Успону и поштовању међународног права допринели су пре свега развој науке, међународни уговори, међународни односи између држава као и општи развој друштва.

Први писани међународни акти из ратног права усвојени су тек у другој половини деветнаестог века. Први корак у том правцу био је доношење Париске декларације о поморском праву из 1856. године која садржи правила о блокади и заплени на мору.

За време Америчког грађанског рата од 1861. до 1865. године вршени су бројни ратни злочини против цивилног становништва и ратних заробљеника. Током тог рата Франсис Либер (*Francis Lieber*) је припремио „Либер законик“ (*Lieber Code*) који је прокламован као Општа Наредба број 100 од стране председника Линколна (*Abraham Lincoln*) 24. априла 1863. године. Ове Инструкције представљају први покушај да се кодификује ратно право у САД. Ту се набрајају радње предвиђене као кривична дела ратни злочин.

У Генту, у Белгији 1873. године, основан је Институт за међународно право, који је на свом заседању у Оксфорду 1880. године саставио „Приручник закона сувоземног рата“, познатији као Оксфордски приручник. Као узор Оксфордском приручнику служила је Бриселска декларација о којој ће у даљем тексту бити више речи.

Првим значајним међународним документом сматра се Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у рату која је усвојена 1864. године. Ова конвенција је донета после битке код Солферина где су

⁴ *Ibidem.*

пале многе жртве. Пре усвајања наведене Женевске конвенције из 1864. године пракса држава се разликовала по питању рањеника и болесника у ратовима, јер није постојала конвенција о заштити рањеника, болесника и цивилног становништва. У XIX веку је постојало међународно обичајно ратно право које се примењивало и на рањенике, болеснике и цивилно становништво, али свака држава је то право тумачила на свој начин имајући у виду своје интересе.

За време Француско-пруског рата од 1870. године до 1871. године немачка војска је приликом освајања Француске извршила масовне ратне злочине према цивилном становништву и ратним заробљеницима. Последице су превазилазиле све дотадашње ратове. Збого тога, петнаест европских држава је, на предлог Русије односно цара Александра II, 27. јула 1874. године у Бриселу сазвало и одржало Међународну конференцију на којој је усвојен нацрт међународне Декларације о законима и обичајима рата, који је Русија припремила, међутим, Енглеска се успротивила да се ова Декларација усвоји тако да она никада није потписана. Једна од најважнијих квалитета Бриселске декларације из 1874. године је била та што је она послужила као основа за даљи развој међународног ратног права, пре свега његовој хуманизацији, као и основа Хашким конвенцијама које су касније донешене. Иако није усвојена, Бриселска Декларација из 1874. године представља значајан међународни акт у регулисању вођења ратова. Закључујемо да су у последња три века вођени бројни ратови који су по броју жртава међу цивилним становништвом и учесницима рата далеко превазишли претходне векове. Значајно је да је за то време дошло до утврђивања одређених међународних правила за вођење рата.

На предлог Руског Цара, од 18. маја до 29. јула 1899. године у Хагу је одржана мировна конференција на којој су потписани требали да делују у

ограничењу наоружања, забране одређених средстава борбе, кодификацији ратног права и осугирању мира путем решавања спорова, међутим ограничења наоружања, као ни забрана одређених средстава нису били постигнути, нити осигурани. Најважнији успех ове прве Хашке мировне конференције је усвајање Конвенције о прилагођавању на поморски рат, начела Женевске конвенције о побољшању судбине војних рањеника у војскама у рату из 1864. године о којој смо већ говорили. У Женеви, у периоду од 11. јуна до 5. јула 1906. године одржана је Међународна конференција којом је значајно ревидирана Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у војскама у рату из 1864. године. Женевска конвенција из 1906. године представља изузетан допринос унапређењу међународног ратног права и његовој хуманизацији на почетку XX века. На положај и заштиту цивилног становништва и учесника ратних сукоба значајно су утицале и Хашке конвенције из 1907. године које су донете на другој мировној конференцији одржаној у Хагу.⁵

2. ПЕРИОД ЗА ВРЕМЕ И НАКОН ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

За време Првог светског рата, од 1914. до 1918. године, који је изазвала Аустроугарска и извршила агресију⁶ на Србију 1914. године, а затим од 1916.

⁵ Briggs, H.: *The Law of Nations*, New York, 1972, pp. 1022-1024.

⁶ Први покушаји прецизнијег одређивања појма агресије уско су повезани са развитком борбе за забрану рата на међународном плану. Упоредо са настојањем да се ограничи право на рат, чињени су и напори да се агресор што прецизније дефинише. У том правцу напредовало се споро. У периоду 1923/1924. год. учињена су два покушаја одређивања појма агресије (Нацрт уговора о узајамној помоћи, 1923. и Женевски протокол о мирном решавању међународних спорова). У Нацрту уговора агресија се изричито не дефинише, него се само констатују одређени елементи за њено негативно одређивање; у протоколу се, пак, јасно истиче да је „агресор свака држава која прибегне рату кршећи обавезе предвиђене у Пакту и у овом Протоколу“. Рајнским пактом се у дефинисању агресије иде корак даље у односу на дефинисање у Пакту Друштва народа. Према одредбама Рајнског пакта, под „простом“ агресијом се подразумевала агресија чије се постојање није могло увек евидентно установити,

до 1918. године и окупацију Србије, аустроугарска војска и полиција су у Србији извршили масовне и стравичне ратне злочине над цивилним становништвом и ратним заробљеницима. Србија је за време Првог светског рата изгубила трећину свог становништва. Познати су злочини аустроугарске и бугарске војске у Србији и Црној Гори према цивилном становништву. Убијани су старци, жене, деца, бомбардовани градови и села, и том приликом је гинуо велики број цивилног становништва, уништавана и пљачкана имовина. Без икаквог правног основа, цивилно становништво одвођено је у логоре, где је од глади и болести масовно умирало. Аустроугарска, Немачка и Бугарска нису се придржавале постојећих међународних конвенција, нити пак међународног обичајног ратног права о поступању са цивилним становништвом, ратним заробљеницима и болесницима. Велики број ратних заробљеника је немилосрдно убијан без икаквих суђења. Такође, велики број рањеника и болесника убијан је још приликом заробљавања на лицу места. Аустроугарска и Бугарска су на десетине хиљада српских цивила, укључујући жене, децу, старце и болеснике одводили у бројне концентрационе логоре у Аустрији, Мађарској и Бугарској, проглашавајући их за ратне заробљенике, иако ни по једном међународном обичајном ратном праву или међународном праву или међународној конвенцији, цивили нису могли да буду проглашени за ратне заробљенике. Поред свих мучења, злостављања и убијања српских ратних заробљеника, аустроугарске војне власти настојале су да српске ратне заробљенике покатоличе. То су радили на тај начин што су у логоре долазили католички свештеници који су проповедали и популарисали католичку религију. Број српских ратних заробљеника војника, подофицира и официра у аустроугарским логорима је

док се под „флагрантном“ агресијом подразумевала агресија чије се постојање није могло никако негирати. Мркић, С.: *Међународно-правни третман рата*, Vol. LXI, бр. 3, МПЗ, 2009, стр. 230,

био 97.567 од којих је умрло 50.000. У Босни је Аустроугарска 17. децембра 1915. године оформила логор за Србе у Добоју. У логору су у највећем броју интернирани Срби цивили, а кроз наведени логор је од 27. децембра 1915. до 5. јула 1917. године прошло 16.673 мушких и 16.996 женских лица и деце из Босне и Херцеговине, 9.172 србијанска војника и 2.950 црногорских војника, цивили, жена и деце. Укупно, кроз логор у Добоју је прошло 45.791 српских и црногорских логораша, од ког броја је умрло њих преко 10.000. С друге стране, када говоримо о Бугарској, ова држава је била потписник Конвенције о законима и обичајима рата на копну (IV Хашка конвенција) из 1907. године, где се врло прецизно предвиђао поступак са ратним заробљеницима. Но и поред тога, бугарски војници на територији окупиране Србије извршили су до тада невиђене и незабележене масовне ратне злочине против цивилног становништва и учесника ратних сукоба. У Извештају Међусавезничке комисије се констатује поред осталог да су Бугари убијали српске ратне заробљенике и рањенике и да је то било скоро правило. Поред наведених концентрационих логора у Аустрији и Мађарској, српски ратни заробљеници, рањеници и болесници, су били и у концентрационим логорима у Турској. Интересантно је да српска војска није водила борбе са турском војском у Првом светском рату, тако да није ни било ратних заробљеника између две државе. Разуме се, поставља се питање одакле српски ратни заробљеници у Турској.

Први аустроугарски ратни заробљеници су од стране српске војске били заробљени после Церске битке у августу 1914. године. Тачан број аустроугарских ратних заробљеника у Србији никада није утврђен. Када је основана заробљеничка команда у Нишу 1914. године, па све до половине фебруара 1915. године, било је око 44.000 аустроугарских ратних заробљеника. Аустроугарске власти су у то време писале да их је било 70.000,

а српски извори су процењивали да је било 62.000 аустроугарских ратних заробљеника у Србији у времену од 1914. до 1915. године. Српска влада је чим се број аустроугарских ратних заробљеника у Србији повећао издала 16. новембра 1914. године у Нишу, где је било ратно седиште српске владе, Правилник за поступање са ратним заробљеницима⁷. Поред наведеног Правилника за поступање са заробљеницима из 1914. године, Српска влада у Нишу 10. јануара 1915. године доноси Пропис о издржавању заробљеника непријатељске војске. Узимајући у обзир све релевантне историјске записе може се закључити да су аустроугарски ратни заробљеници, рањеници и болесници у Србији, за време Првог светског рата, имали статус и третман у складу са постојећим међународним хуманитарним и обичајним правом, као и са постојећим међународним конвенцијама, што су утврдиле и бројне Међународне комисије које су посетиле заробљеничке логоре у Србији и лично се увериле да не постоје било какви ратни злочини.

После Првог светског рата Међународна заједница је покушавала да хуманизује рат и да ублажи ратне свирепости. Бројни су покушаји, нажалост неуспели, забиљежени након првог светског рата, а који се односе на покушаје хуманизације рата и на заштиту цивилног становништва и учесника ратних сукоба. Као неуспели покушаји наводе се одређена правила ваздушног напада која је донео Правнички одбор великих сила у Хагу 1923. године, а који је остао само на покушају јер никада није усвојена међународна конвенција у вези с тим. Покушаји допуне Хашке конвенције из 1907. године су такође били неуспешни и нису донели нашита ново што би побољшало положај цивилног становништва и учесника ратних сукоба. У то време су постојали, углавном безуспешни, покушаји разних међународних удружења да се рат хуманизује те да се у повољнији положај ставе учесници

⁷ Правилник за поступање са ратним заробљеницима, Ниш, 1914.

ратних сукоба и цивилно становништво. Седми међународни конгрес војне медицине и фармације који је одржан у јуну 1933. године у Мадриду, предложио је разматрање три питања: стварање санитарских места, санкције Женевских конвенција и заштита цивилног становништва. По овим питањима расправљала је фебруара 1934. године у Монаку мешовита комисија лекара и правника. После дужег расправљања ова комисија је израдила пројект одредаба о будућем ратном праву у којем су доста добро и детаљно обрађене заштите свих категорија учесника у рату: ратни заробљеници, рањеници, болесници и цивилно становништво.

3. ПЕРИОД ЗА ВРЕМЕ И НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

У светској литератури је двадесети век назван веком „мегасмрти“. Међу мноштвом облика масовних убистава у двадесетом веку, централно место припало је ратним злочинима, злочинима против човечности и геноциду. Само у Другом светском рату, од 55 милиона људских живота страдалих у директној борби, или од бомбардовања, епидемије и глади, 10 милиона биле су жртве геноцида, ратних злочина и злочина против човечности: Јевреји⁸, Јермени, Роми, Руси, Украјинци и око милион Срба⁹.

⁸ О „понашању“ Нацистичке Немачке према Јеврејима, Србима и Ромима на сликовит начин говоре документи окупационе управе из 1941. године у Краљевини Југославији као што су: Наредба за Јевреје и Цигане од маја 1941; Законска одредба о ограничавању кретања Срба и Јевреја од 14. маја 1941; Наредба о промени јеврејских презимена и означавању Јевреја и јеврејских фирми 4. јуна 1941. године; Законска одредба о обавезној пријави иметка Јевреја и јеврејских фирми 5. јуна 1941; Јеврејима забрањено купање у јавним купатилима; Павелићева законска одредба о расној припадности од 30. IV 1941; Законска одредба о упућивању непоћудних и погибелних особа на присилни боравак у сабирне и радне логоре, 25. XI 1941; Општа акција рушења православних и јеврејских богомоља, прекрштавања становништва, пљачка драгоцености, реликвија, националног и културног блага у црквама и синагогама; Налози усташких преких судова за масовно логорисање људи, жена и деце; Разне пресуде покретних преких судова у којима се осуђује на смртну казну већи број људи, 5. IX 1942 као и многи други документи и активности из наведеног периода. Више видети у: Зечевић, М.;

Други светски рат је надмашио по бруталности све до тада вођене ратове у историји људског друштва о чему сведоче бројни документи. Људски губици, како на бојном пољу тако и у позадини били су огромни. За време Другог светског рата су вршени у континуитету ратни злочини, а нарочито против цивилног становништва, ратних заробљеника, рањеника, болесника и бродоломника, иако су земље осовине, Немачка, Италија, Јапан и њихови савезници били потписници Хашких и Женевских конвенција и других декларација.¹⁰ Ипак, значајно је да је после завршетка Другог светског рата дошло до оснивања *ad hoc* Међународног кривичног суда у Нирнбергу и Токију где се судило ратним злочинцима. Суђења у Нирнбергу и Токију, као

и њихове пресуде, извршили су велики утицај на Међународно право уопште, а посебно на Међународно кривично право. Овакав развој ситуације је био не само потврда међуратне пошалице да је правда „слепа у десно око“, већ и показатељ да међународним инструментима гарантована људска права не морају нужно бити остварена у опструктивном контексту националних правних система. Овај правни дебакл је био веома жив у сећању људи који су после још једног немачког пораза у Другом светском рату размишљали о његовим правним реперкусијама, и пресудно је утицао на одлуку о формирању Међународног војног трибунала у Нирнбергу, пред којим је

Поповић, Ј.: *Документи из историје Југославије*, III том, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из другог светског рата, Београд, 1999.

⁹ У творевини немачког Рајха, тзв. Независној Држави Хрватској, за четири године, од априла 1941. до априла 1945, убијено и на друге начине уморено 40.000 малишана од колевке до 15 година. Банија, Кордун, Лика, Славонија, Срем, Далмација, Горски Котар, Босна и Херцеговина претворени су у хиљаде стратишта људи, жена и деце. На најбруталнији начин прекинут је живот дечака и девојчица од којих су многи били још у пеленама. У трагичним процентима српској деци припада прво место са око 80%, а 20% су поделили Цигани (Роми), Јевреји, Муслимани, Хрвати и припадници других народа који су живели на територији ове квислиншке творевине. Маринковић, Ј.; Родић, Ј.; Кесар, Ј.; Кнежевић, Б.; Буква, Д.: *Драгоје Лукић – родитељ покошеног нараштаја*, Годишњаг музеја жртава геноцида, Музеј жртава геноцида, Београд, 2008, стр. 74.

¹⁰ Лопичић, Ј.: *Ратни злочини против цивилног становништва из члана 142. КЗ СРЈ*, Београд, 1999, стр. 29.

нацистичка елита¹¹ суђена за злочине против мира, кршење правила и обичаја ратовања и злочине против човечности.¹²

У архиви Врховног војног суда у Београду се налазе пресуде изречене извршиоцима ратних злочина за време Другог светског рата од 1941--1945. године у Југославији. Судске пресуде се односе на окупаторске официре и војнике (немачке, италијанске, бугарске и мађарске), као и на њихове домаће сараднике и помагаче (усташе, домобране, словеначке квислинге, четнике, недићевце, љотићевце, балисте и др.).

Још 1945. године од Међународног комитета Црвеног крста¹³ из Женева потекла је иницијатива да се изради једна нова конвенција о заштити жртава рата. Усвајањем Женевских конвенција о заштити жртава рата од 12. августа 1949. године дошло је до великог преокрета у решавању питања заштите жртава. Касније, 1977. године денета су два допунска протокола уз Женевске конвенције из 1949. године. Међународни комитет црвеног крста из Женева је за време Другог светског рата установио преко 40 милиона заробљеничких картона, учинио једанаест хиљада посета заробљеничким

¹¹ СС-дивизије су међународним правом (Нирнбершка пресуда против Геринга и др.) проглашене злочиначким организацијама, па, разуме се, и по злу позната 7. СС „Принц Еуген“ - дивизија, као једна од најсвирепијих и најкрвожеднијих у саставу Немачких СС формација. Лопичић, Ђ.: *Немачки ратни злочини 1941-1945*, Пресуде Југословенских војних судова, Музеј жртава геноцида, 2009, стр. 256.

¹² На оптужници се, на челу са рајхсмаршалом Герингом, нашло 24 званичника нацистичке управе, војске, морнарице, полиције, дипломатије, економије и пропаганде. Дванаест је осуђено на смрт вешањем, а седам на временске казне. У сенци овог мегапроцеса, мање је запажена, али не и мање значајна серија поступака који су у Нирнбергу вођени од 1946. до 1948. против група немачких лекара, високих официра, правника и индустријалаца, током којих је у великој мери расветљена криминална срж Хитлерове државе.

¹³ Након што је размотрило Динанове (Henry Dunant) идеје, женевско „Друштво јавне користи“ чији је Динан био члан, именује петорицу чланова у одбор који би требали испитати provedivost идеја. Тако настаје „Међународни одбор за помоћ рањеницима“, познат као и „Одбор петорице“ који шири ове идеје светом. Чланови тог одбора осим самог Динана били су Gustave Moynier, Henri Dufour, Louis Appia и Théodore Maunoir. Први састанак овог одбора 17. фебруара 1863. године је датум који се сматра оснивањем Међународног одбора Црвеног крста.

логорима, послао ратним заробљеницима 450.000 тона пакета са храном и другим неопходним стварима.

Дакле, доношење Женевских конвенција из 1949. године може се окарактерисати као најозбиљнији корак у заштити цивилног становништва и учесника ратних сукоба.

Прва женевска конвенција¹⁴ утврђује да се у случају оружаног сукоба који нема карактер међународног сукоба и који избије на територији једне од Високих страна уговорница, свака од страна у сукобу биће дужна да према лицима која не учествују непосредно у непријатељствима, подразумевајући ту и припаднике оружаних снага који су положили оружје и лица онеспособљена за борбу услед болести, раљавана, лишења слободе или из којег било другог узрока, поступаће се, у свакој прилици, човечно, без икакве неповољне дискриминације засноване на раси, боји коже, вери или убеђењу, полу, рођењу или имовном стању, или коме било другом сличном мерилу.¹⁵ Прва женевска конвенција је посебна поглавља посветила рањеницима и болесницима¹⁶, санитарским јединицама и установама¹⁷, особљу¹⁸, зградама и материјалу¹⁹, санитарским транспортима²⁰ те знаковима распознавања²¹.

Друга Женевска конвенција проширује заштиту на морнаре

¹⁴ До настанка Конвенције дошло је захваљујући напорима Анри Динана, швицарског пословног човека, који је сведочивши страхотама рата у биткама код Солферино 1859. године, дошао на идеју стварања неутралне организације која би бринула о рањеним војницима. Своја сећања и размишљања описао је у књизи „Сећање на Солферино“. Динан је своју књигу штампао о властитом трошку 1862. године и послао примерке на адресе водећих политичких и војних људи различитих европских земаља.

¹⁵ Члан 3. став 1. I Женевске конвенције (Женевска конвенција о побољшању положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату, од 12. августа 1949. године)

¹⁶ Глава II Прве Женевске конвенције.

¹⁷ Глава III Прве Женевске конвенције.

¹⁸ Глава IV Прве Женевске конвенције.

¹⁹ Глава V Прве Женевске конвенције.

²⁰ Глава VI Прве Женевске конвенције.

²¹ Глава VII Прве Женевске конвенције.

бродоломнике и уређује услове под којима им се може пружити помоћ.

Трећа Женевска конвенција штити припаднике оружаних снага који су заробљени, садржи правила о поступању према њима и установљује права и обавезе силе у чијој су власти.

Четврта Женевска конвенција установљује правила о заштити цивилног становништва, посебно о поступању према цивилима на окупираном подручју, према онима лишеним слободе, те окупацији уопштено.

Од усвајања Женевских конвенција из 1949. године, човечанство је искусило алармантан број оружаних сукоба који су погодили готово сваки континент. За ово време, Женевске конвенције и њихови Допунски протоколи из 1977. године обезбедили су правну заштиту лицима која не учествују, или више не учествују директно у непријатељствима (рањеницима, болесницима и бродоломницима, лицима лишеним слободе из разлога везаних за оружани сукоб и цивилима). Чак и тада, дошло је до бројних повреда ових уговора које су за последицу имале патње и смрт, а које су могле да буду избегнуте да је међународно хуманитарно право боље поштовано. Опште је мишљење да до повреда међународног хуманитарног права не долази због неадекватности његових правила. До њих пре долази због недостатка воље да се та правила поштују, због незадовољавајућих средстава да се она примене, због неизвесности њихове примене у неким ситуацијама и због недостатка свести о тим правилима код политичких вођа, команданата, бораца и јавности уопште. Међународна конференција о заштити жртава рата, одржана у Женеви августа/септембра 1993. године, посебно је расправљала о начинима да се одговори на повреде међународног хуманитарног права, али није затражено усвајање нових одредби уговора. Уместо тога, у својој Завршној декларацији усвојеној консензусом,

Конференција је потврдила „потребу за ефикаснијом применом међународног хуманитарног права“ и позвала владу Швајцарске „да сазове међувладину групу експерата који би проучили практичне начине промовисања пуног поштовања и придржавања тог права, те да припреми извештај који ће бити поднет Државама и на следећем заседању Међународне конференције Црвеног крста и Црвеног полумесеца.“²² Међувладина група експерата за заштиту жртава рата састала се у Женеви у јануару 1995. године и усвојила низ препорука са циљем обезбеђивања већег поштовања међународног хуманитарног права, посебно путем превентивних мера којима би се обезбедило боље познавање и ефективнија примена права. У II препоруци Међувладине групе експерата предложено је да се Међународни комитет црвеног крста позове да припреми, уз помоћ експерата за међународно хуманитарно право који представљају различите географске регионе и различите правне системе, те у консултацији са експертима из влада и међународних организација, извештај о обичајним правилима међународног хуманитарног права примењивим у међународним и немеђународним оружаним сукобима и да тај извештај проследи Државама и компетентним међународним телима.²³ У децембру 1995. године, Међународна конференција Црвеног крста и Црвеног полумесеца потврдила је ову препоруку и службено поверила Међународном комитету црвеног крста мандат да припреми извештај о обичајним правилима међународног хуманитарног права примењивим у међународним и немеђународним оружаним сукобима.²⁴ Готово десет

²² International Conference for the Protection of War Victims, Geneva, 30 August – 1 September 1993, Final Declaration, International Review of the Red Cross, No. 296, 1993, str. 381.

²³ Meeting of the Intergovernmental Group of Experts for the Protection of War Victims, Geneva, 23-27 January 1995, Recommendation II, International Review of The Red Cross, No. 310, 1996, str. 84.

²⁴ 26th International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 3-7 December 1995, Resolutio 1, International Humanitarian Law: From law to action; Report on the follow-up to the

година после, 2005. године, након екстензивног истраживања и широких консултација са експертима овај извештај, који се сад назива студија о обичајном међународном хуманитарном праву, је објављен.

Као што смо могли да видимо, кроз историју су постојали бројни покушаји да се рат донекле хуманизује, те да се учесницима ратних сукоба и цивилном становништву побољша положај за време и после ратног сукоба. Томе сведоче многе декларације, протоколи и конвенције које су донешене, а које су усмерене управо на положај ових категорија. О свим наведеним међународним правним актима, али и националним правним актима који се тичу злочина против човечности или шире речено, који се тичу злочина у вези са ратом, али и о онима који се тичу заштите жртава говорићемо у наставку рада. Нормативно регулисање злочина у вези са ратом, са посебним акцентом на нормативно регулисање злочина против човечности, како у међународном праву тако и у националним законодавствима, биће предмет интересовања наредног поглавља овог рада.

III ГЕНОЦИД, ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И РАТНИ ЗЛОЧИНИ - ДОМАЋИ И МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ

1. ГЕНОЦИД

1.1. Појам геноцида

Израз „геноцид“ заснива се на комбинацији грчке речи *genos* (која значи раса, племе, нација) и латинског суфикса *cide* (*caidere*) (који значи убијање). Смислио га је правник Рафаел Лемкин у *Axis Rule in Occupied Europe* да би описао намеран план нациста и њихових сателита да истребе читаве групе, углавном Јевреја и Цигана, али и друге националне и етничке групе.²⁵ Битно обележје геноцида је *намера* да се уништи група, а не њено стварно уништење, тако да ово кривично дело може да постоји и ако је знатан број припадника циљаног дела групе избегао уништење.²⁶ Међутим, геноцид није феномен само овог века, већ, нажалост, одлика људске историје, која се стално понавља. Групе су редовно десетковане насилним деловањем других група. Неки аутори тврде да је Библија први писани запис о таквим делима, мада су она забележена и у Индији и Кини. Премда је нацистички холокауст Јевреја и Цигана у Другом светском рату можда најбешчаснији и најсуровији пример геноцида у прошлом веку, модерна историја пуна је и других примера. Геноцид је типичан злочин базиран на деперсонализацији жртве.

²⁵ Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса, (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову)*, Београд, 2005, стр. 143.

²⁶ Већа МКТЈ нису прихватила експанзивно тумачење појма геноцид, које би укључивало намеру уништења националног, језичког, верског, културног, или неког другог, идентитета групе, а без физичког уништења. Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса, Мисија ОЕБС-а у Србији*, Београд, 2008, стр. 65.

То је злочин где жртва није мета на основу њених индивидуалних квалификација или карактеристика него само зато што је припадник одређене групе.²⁷

На крају Другог светског рата оваква врста масовног криминалитета је доживљена као неподношљива. Мада геноцид није инкриминисан као такав у Нирнбершкој повељи, Међународни војни трибунал у Нирнбергу је неке од нацистичких злочина против човечности описао као дела геноцида. Штавише, када је међународна заједница усвојила Конвенцију о спречавању и кажњавању злочина геноцида, забрана је сročена с помишљу на нацистичке страхоте.²⁸

Геноцид, тј. намерно убијање, уништавање или истребљење групе или чланова групе као такве најпре је био предвиђен као подврста злочина против човечности. Ни члан 6 (ц) Повеље ИМТ²⁹, нити члан 2 (1) (ц) Закона број 10 Контролног савета нису изричито помињали геноцид као посебну врсту тих злочина.

Како то у својој књизи каже први председник Међународног кривичног трибунала у Хагу, Антонио Касезе³⁰ (*Antonio Cassese*), геноцид је постао аутономна врста злочина 1948. године, када је Генерална скупштина Уједињених нација усвојила Конвенцију о геноциду. Та конвенција, по мишљењу многих аутора међу којима је Касезе, има бројне похвалне особине, али и недостатке. Када су у питању особине, наводи се да она даје ваљану дефиницију тог злочина, предвиђа кажњавање дела везаних за геницид, забрањује геноцид без обзира на то да ли се врши у време рата или

²⁷ Cassese, A.: *Cassese's international criminal law*, Oxford University Press, Oxford, 2013, стр. 118.

²⁸ Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида усвојена је 9. децембра 1948. у Паризу.

²⁹ Међународни војни трибунал за главне ратне злочине, Нирнберг.

³⁰ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 110.

мира, сматра геноцид како за злочин који повлачи кривичну одговорност починиоца и других учесника, тако и за међународно забрањено дело које повлачи одговорност државе чије власти спроводе или на неки начин учествују у вршењу геноцида. С друге стране, уочљиви су и недостаци који се огледају у томе да дефиниција геноцида не укључује културни геноцид. Слично томе, геноцид не обухвата истребљење по политичким основама. Четири врсте заштићених група нису дефинисане, а нису постављена ни мерила за њихово дефинисање. Затим, механизам спровођења који предвиђа Конвенција није ефикасан. Штавише, показало се да је спровођење Конвенције дуго било неуспешно. Такође, ретко се дешава да се пред националним кривичним судовима покрећу кривични поступци поводом геноцида. Говорећи о нормативном нивоу, може се рећи да су најважније материјалне одредбе Конвенције постепено прерасле у међународно обичајно право.

Важно је напоменути да кривично дело геноцида може бити извршено како у рату тако и у миру. У томе се, између осталог, ово кривично дело разликује од ратног злочина против цивилног становништва, које може бити учињено само за време рата, оружаног сукоба или окупације. Уколико је геноцид извршен у наведено време, главни критеријум за његово разликовање од ратних злочина против цивилног становништва треба да буде намера учиниоца.³¹ Пре преласка на пет категорија дела набројаних у међународној, али и домаћој дефиницији геноцида, треба приметити да је током припрема за Конвенцију о геноциду, одбачен појам *културног геноцида*.³²

³¹ Игњатовић, А.; Кокољ, М.; Ђурић, А.: *Међународно кривично право*, Нови Сад, 2009, стр. 92.

³² Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса*, (*Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за*

Кривични закон Босне и Херцеговине³³ у оквиру главе 17 која носи назив „Кривична дела против човечности и вредности заштићених међународним правом“ у члану 171 дефинише кривично дело геноцида те каже да наведено кривично дело чини ко у циљу да потпуно или делимично истреби националну, етничку, расну или верску скупину људи нареди извршење или изврши које од следећих дела:

- (1) убијање припадника групе људи;
- (2) наношење тешке телесне повреде или душевне повреде припадницима скупине људи;
- (3) смишљено наметање скупини људи или заједници таквих животних услова који би могли узроковати њеним потпуним или делимичним истребљењем;
- (4) увођење мера којима је циљ спречавање рабања унутар скупине људи³⁴;
- (5) присилно преселење деце из те у другу скупину људи,

За кривично дело геноцида Кривичним законом БиХ прописана је казна затвора од најмање десет година или казна дуготрајног затвора.

У складу са статуом МКТЈ кажњива су следећа дела³⁵:

- (1) геноцид;
- (2) удруживање ради почињења геноцида;

Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову), Београд, 2005, стр. 151.

³³ Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03); О важењу Кривичног закона више видети у: Катић, М.: *Основне карактеристике важења кривичног закона у кривичном поступку Босне и Херцеговине*, Гласило Матице Хрватске, Мотришта, Часопис за културу, знаност и друштвена питања, Мостар, бр. 68, 2012, стр. 66-77

³⁴ Више видети у: Gless, S.: *Internationales Strafrecht*, Basel, 2011, стр. 244.

³⁵ Члан 4. Статута МКТЈ.

- (3) директно и јавно подстицање на почињење геноцида;
- (4) покушај почињења геноцида; и
- (5) саучесништво у геноциду.

Кривични законик Републике Србије³⁶ у члану 370 на сличан начин дефинише кривично дело геноцида па каже: Ко у намери да потпуно или делимично уништи неку националну, етничку, расну или верску групу као такву, нареди да се врше убиства или тешке повреде тела или тешко нарушавање физичког или душевног здравља чланова групе или да се група стави у такве животне услове који доводе до потпуног или делимичног истребљења групе или се врши принудно пресељавање деце у другу групу или ко у истој намери изврши неко од наведених дела, казниће се затвором најмање пет година или затвором од тридесет до четрдесет година. Као што видимо и Кривични законик Републике Србије говори о „намери“ као субјективном елементу бића кривичног дела геноцида.

Према Кривичном закону Републике Хрватске, геноцид као кривично дело спада у кривична дела против вредности заштићених међународним правом. У КЗ РХ ово кривично дело дефинисано је на следећи начин: „Ко с циљем да потпуно или делимично уништи неку националну, етничку, расну или верску групу заповеди да се чланови групе убијају или да им се наносе тешке телесне повреде или да им се тешко нарушава телесно или душевно здравље, или да се становништво присилно расељава, или да се група стави у такве животне услове који би довели до њеног потпуног или делимичног истребљења, или да се примене мере којима се спречава рабање између припадника групе, или да се врши присилно пресељавање деце у другу групу, или ко с истим циљем почини неко од

³⁶ Кривични законик Републике Србије – интегрални текст („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013)

наведених дела, казниће се казном затвора најмање десет година или казном дуготрајног затвора.³⁷

1.2. Објективни елементи злочина

У објективне елементе геноцида спадају следеће радње³⁸: (1) *убијање* чланова (дакле више од једног члана) националне, етничке, расне или верске групе; (2) *проузроковање тешке повреде физичког или менталног интегритета* групе; (3) *намерно подвргавање групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења*; (4) *натурање мера уперених на спречавање рађања у оквиру групе*; или (5) *принудно премештање деце из једне групе у другу*.

Можемо да видимо да члан два Конвенције о геноциду не обухвата радње које се данас називају „етничко чишћење“, тј. присилно протеривање цивила који припадају некој одређеној групи из неке области, подручја.³⁹ Неки судови су у потпуности искључили присилно протеривање лица која припадају некој одређеној етничкој, расној или верској групи из појма геноцида. Међутим, судови су у неким другим случајевима утврдили да се протеривање у одређеним околностима може сматрати за геноцид, као што је то случај потврђивања оптужнице против Радована Караџића и Ратка Младића од 16. Новембра 1995. године, која се односи на пад зоне

³⁷ Члан 156. Казненог закона Републике Хрватске (“Народне новине Републике Хрватске”, број 110/97.)

³⁸ Члан (2) Конвенције о геноциду.

³⁹ На овом месту можемо већ да говоримо о злочинима из мржње. Злочини из мржње разликују се од „обичних“ кривичних дела по томе што се као мотив почињења јавља предрасуда. То значи да је оштећени изабран на основу перцепције починитеља о припадности одређеној групи с којом дели заштићене карактеристике. Кучи, А.: *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини: Проблеми у тужитељској пракси*, Аналитика – центар за друштвена истраживања, Policy Brief 9, Сарајево, 2013, стр. 1.

безбедности Сребреница⁴⁰, када је на пример, Судија Риад изричито оквалификовао „етничко чишћење“ као облик геноцида.

Главна питања које се везује за објективни елемент геноцида јесте појам групе жртава, као и идентификација четири групе које наводе међународна правила, а мисли се на национална, етничка⁴¹, расна и верска. Прецедентно право Међународног кривичног трибунала за Руанду⁴² и Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију у великој је мери допринело разјашњавању ових питања те су ова два трибунала заузела о њима јасан став. Још је једно занимљиво питање везано за *actus reus*⁴³, а тиче се тога да ли геноцид обухвата и намерно убиство једног јединог припадника

⁴⁰ Један од најпознатијих светских ловаца на нацисте, Ефраим Зуроф (*Efraim Zuroff*), директор Центра Симон Визентал (*Simon Wiesenthal*) из Израела каже да је апсурдно успоређивати холокауст, геноцид у Руанди и злочине у Сребреници. Он је неколико пута поновио да то није исто, и да је страшно правити таква поређења. „Волео бих да су нацисти склонили жидовске жене и децу пре свог крвавог похода, уместо што су их убили, али то се није догодило, као што знамо.

Ни Руанда ни холокауст нису исто, иако су злочини који су се догодили у Руанди много сличнији холокаусту од онога што се догодило у Сребреници. Али опет није исто. Ни Руанда ни Сребреница нису биле индустријско масовно убијање какво је почињено у холокаусту“.

„Колико знам, оно што се догодило у Сребреници није опис или дефиниција геноцида. Мислим да је одлука да се то назове геноцидом донешена из политичких разлога“ (<http://www.24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/231597>) страница посећена дана 17.06.2015. године у 15,40 часова

⁴¹ Термин „етничка“, коришћен је и у члану 2 Конвенције о геноциду и означава „заједницу људи повезаних истим обичајима, истог језика и исте расе“. Cayley, T.A.: *The Prosecutor's Strategy in Seeking the Arrest of Sudanese President A1 Bashir on Charges of Genocide*, *Journal of International Criminal Justice* 6, Oxford University Press, 2008, стр. 397. у: Schabas, W.: *International criminal law*, Elgar, Cheltenham, 2012.

⁴² Злочин у Руанди су починиле две екстремистичке организације народа Хуту: Interahamwe и Impuzamugambi. То се догађало између 6. априла и средине јула 1994. По процени из фебруара 2008. број жртава износи преко 1 074 000. Други извори наводе број од између 500.000 и 1.000.000 мртвих. Rwanda: How the genocide happened (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/1288230.stm>), BBC, April 1, 2004, which gives an estimate of 800,000, and OAU sets inquiry into Rwanda genocide (<http://www.un.org/africarenewal/fr>) посећено дана 21.10.2014. у 13,03

⁴³ О *actus reus* и *mens rea* више видети у Ferguson, R.P.; McDiarmid, C.: *Scots Criminal Law*, Dundee University Press, Scotland, Dundee, 2009, стр. 125-160.

заштићене групе. С тим у вези, када је претресно веће МКТР⁴⁴ у случају *Акајесу* размишљало о конститутивним елементима геноцида, стало је на становиште да геноцид може представљати чак и то ако је једна од забрањених радњи почињена „против једног“ припадника групе, међутим, можемо рећи да је то широко тумачење, те да је у нескладу са формулацијама забране геноцида које за разлику од овога говоре о „члановима групе“. Дакле, овакав став је у литератури оцењен као исувише пермисиван.

Наношење тешких телесних или душевних повреда, у смислу статута МКТЈ, у пракси Трибунала препознато је као поступање које укључује тортуру, нечовечно или понижавајуће поступање, сексуално насиље укључујући силовање⁴⁵, испитивање праћено пребијањем, претње смрћу, депортацију и друге радње. Овакве радње изазивају повреде чија је последица дугатрајно и тешко оштећење способности особе да води нормалан и конструктиван живот.

Претресно веће у предмету *Брђанин* је закључило да су у логорима и заробљеничким објектима на подручју тзв. Аутономне области Крајина босански муслимани и Хрвати били изложени условима који су били срачунати да доведу до физичког уништења, а поступци којима су били изложени састојали су се у држању затвореника у загушљивим и пренатрпаним просторијама, спавању на поду без ћебади, ускраћивање воде и хране, давању нечисте воде што је доводило до оболења затвореника,

⁴⁴ Међународни кривични трибунал за Руанду је основан на захтев владе Руанде. Веровало се да ће те активности бити комплементарне са напорима националног правног система који је био у потпуном колапсу. Schabas, W.: *International criminal law*, Elgar, Cheltenham, 2012, стр. 30.

⁴⁵ Силоване почињено од стране војника у рату сматрано је злочином од давнина и извршиоци су били осуђивани на смртну казну на основу националних закона који су били на снази још у средњем веку. Николић-Ристановић, В.: *Сексуално насиље у рату: од Нирнберга до сталног Међународног кривичног суда и даље*, „Темида“, Vol. 3, бр. 3-4, 2000, стр. 36.

ускраћивање хране, неуказивање лекарске помоћи и присиљавање на напоран рад.

1.3. Субјективни елементи злочина

Ментални или субјективни елемент геноцида, садржан је у члану 2, став 1 Конвенције о геноциду: „намера потпуног или делимичног уништења једне националне, етничке, расне или верске групе“⁴⁶. Како то објашњава Антонио Касезе, геноцид је типичан пример злочина који почива на деперсонализацији жртве, што значи да жртва не представља циљ због њених индивидуалних квалитета или обележја, него само зато што је припадник прогањане групе.⁴⁷ Та намера представља *dolus specialis*, тј. посебан умишљај, неопходан поред намере која се везује за вршење забрањене радње. Из тога логично следи да су друге категорије менталног елемента искључене (*dolus eventualis*). У случајевима геноцида, генерална намера (*dolus*) односи се на посебна дела против неке од заштићених група. Дакле, извршилац мора знати да је објекат напада нека од тих заштићених група именованих у члану 6 Римског статута, све док ова чињенична околност није дефинисана чланом 30 (3) Римског статута.⁴⁸

⁴⁶ По члану 2 Конвенције дефинисано је да геноцид може бити спроведен само против „једне националне, етничке, расне или верске групе“, што значи да би у пракси постојао велики проблем да се за злочин геноцида прогласе кривим Пол Потови Црвени кмери због злочина које су учинили у Камбоџи током седамдесетих година, а који су резултирали смрћу највероватније више од 1.000.000 грађана Камбоџе, а из разлога што би било јако тешко доказати да су злочини учињени у намери да се у потпуности или делимично уништи национална, етничка, расна или верска група. Шкулић, М.: *Ратни злочини и други основни институти међународног кривичног права*, Зборник радова, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд, 2011, стр. 140.

⁴⁷ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 118.

⁴⁸ Ambos, K.: *Treatise on international criminal law*, Volume I: Foundations and General Part, Oxford University Press, Oxford, 2013, стр. 279.

Претресно веће МКТЈ је у случају *Крстић* дало вишеструко значајан допринос дефинисању *mens rea*⁴⁹ (као и *actus rea*) геноцида. Пошто је тужилаштво у том случају окривило оптуженог да је у невеликом локалитету планирао и учествовао у масакру између седам и осам хиљада босанских муслимана способних за војску. Ту су се наметнула два питања и то да ли су заштићену групу сачињавали босански муслимани из Сребренице или босански муслимани уопште, као и то да ли је таква намера постојала ако су систематски убијани само војно способни мушкарци. Претресно веће МКТЈ је заузело став да се радило о групи босански муслимани, те да су босански муслимани из Сребренице представљали „део заштићене групе“ сагласно члану 4 Конвенције о геноциду.

Судско веће може оценити да је оптужени предузео радње које могу представљати основ за осуду за геноцид, а да при томе ипак није починио геноцид. Оваква ситуација ће постојати када је оптужени вршио убиства или друге забрањене радње, али нема доказа да је те злочине вршио са геноцидном намером⁵⁰. Тако је Претресно веће закључило да је оптужени Горан Јелисић убио велики број муслимана заробљених у логору Лука, у Брчком, али не и да је та убиства вршио са намером да уништи муслимане као групу. С обзиром да је доминантно обележје геноцида намера да се уништи група или њен део, а не и стварно уништење, не постоји број жртава који би представљао праг за утврђивање геноцида. Жалбено веће МКТЈ у предмету *Јелисић* (5. Јул 2001. пара. 49) подсећа на нужност разликовања

⁴⁹ *Mens rea* је субјективни елемент, ментални однос лица према делу у време извршења дела, без чијег постојања лице не може бити кривично одговорно за дело. У литератури се *mens rea* означава и као „криминална свест“ или стање свести које укључује кривицу. Појам који се користи у домаћем праву је „виност“.

⁵⁰ О наведеном смо говорили на почетку овог поглавља, а више о истом видети у: Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005; Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008.

између специфичне намере и мотива. Лични мотив починиоца злочина геноцида може, на пример, бити остваривање личне економске добити или политичке користи или неког облика моћи, те да постојање личног мотива не спречава починиоца да има и специфичну намеру да почини геноцид.⁵¹ Дакле, реална жеља једног индивидуалног извршиоца за уништењем заштићене групе не може настати као резултат његовог или њеног индивидуалног геноцидног понашања. Извршиочева жеља мора бити резултат колективне активности којој извршилац доприноси.⁵²

Статут МКТЈ дефинише геноцид као дело почињено са намером да се у целини или делимично уништи национална, етничка, расна или верска група⁵³, с тим да та група мора бити позитивно дефинисана, односно не може се само негативно одредити као група различита од групе којој припада починилац. Дакле, из досадашњег излагања могли смо да видимо да постојање намере код учиниоца да се заштићена група у целини или делимично уништи као издвојен и одређен ентитет, чини геноцид јединственим. Геноцидна намера је намера да се група уништи „као таква“. Ово значи да су жртве одабране услед њихове припадности групи која се жели уништити. Сама геноцидна радња мора да буде предузета управо због припадности жртве одређеној групи, с тим да „уништење“ групе или њеног дела, као компонента геноцидне намере није ограничено на физичко уништење чланова групе, јер група, или њен део, може бити уништена и на друге начине. У те друге начине спадају, на пример, насилно премештање деце изван групе, или кидање веза између припадника групе њиховим

⁵¹ HUMAN RIGHTS WATCH : *Геноцид, ратни злочини, злочини против човечности – Тематска збирка извода из јуриспруденције Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, Београд, 2004, стр. 71.

⁵² Cassese, A.: *The Policy Element in Genocide: When is it Required by International Rules?* у Safferling, C.; Conze, E.: *The Genocide Convention Sixty Years after its Adoption*, TMC Asser, The Hague, 2010, стр. 135.

⁵³ Члан 4 (2) Статута МКТЈ.

насилним расељавањем. Према томе, доказ о намери насилног расељавања може представљати доказ о геноцидној намери.

У пракси МКТЈ се искристалисао већи број фактора на основу којих је могуће посредно извести закључак о постојању геноцидне намере. Жалбено веће је у предмету *Јелисић* као такве факторе навело општи контекст, извршење других кривичних дела систематски усмерених против исте групе, број почињених злочина, систематско усмеравање на цивиле због њихове припадности одређеној групи и понављање деструктивних и дискриминативних дела.⁵⁴

Дакле, можемо да говоримо о два „проблематична“ аспекта геноцида и то о геноцидној политици или контексту, и о томе како идентификовати геноцидну намеру.⁵⁵

И Кривични закон Босне и Херцеговине у члану 171 указује на „намеру“ о којој смо у овом делу рада посебно говорили. Наиме, КЗ БиХ на сличан начин као и Конвенција о геноциду говори о геноцидној намери те прецизно наводи да кривично дело геноцида предузимајући одређене радње учинилац може да изврши уколико поступа са *циљем* да истреби националну, етничку, расну или верску скупину људи. Овде се може запазити другачија формулација јер наведени члан 171 ни у једном моменту не употребљава реч „намера“.

⁵⁴ Више о наведеном видети у: Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 73.

⁵⁵ Више о овим „проблематичним“ аспектима геноцида видети у: Cassese, A.: *Cassese's international criminal law*, Oxford University Press, Oxford, 2013, стр. 123-127.

1.4. Однос између геноцида и злочина против човечности

Као што смо већ рекли, геноцид се у међународном праву појавио као подврста злочина против човечности, али после усвајања Конвенције о геноциду и постепеном трансформацијом главних материјалних одредаба међународног обичајног права, постао је злочин *per se*, са специфичним *actus reus* и *mens rea*. С тим у вези, геноцид се у људској пракси често тумачи као облик злочина против човечности. Из тога би следило да за постојање геноцида морају да буду испуњени сви општи елементи злочина против човечности, уз додатне елементе специфичне за геноцид. Ипак, постоји једно опште обележје злочина против човечности које не мора бити присутно код геноцида. Док је за одговорност за злочине против човечности неоподно постојање распрострањеног или систематског напада, при чему злочин против човечности представља део тих напада, за постојање геноцида се такав контекст не тражи.

Објективни и субјективни елементи бића ова два злочина се итекако разликују. Што се тиче објективног елемента, несумњиво је да се оба у извесној мери поклапају: на пример, убијање чланова етничке и верске групе као такво може спадати у обе категорије; исто важи и за наношење тешких повреда физичког или менталног интегритета чланова расне или верске групе и других врста заштићених група. Па ипак, пошто могу обухватити и радње које нису укључене у појам геноцида, злочини против човечности су ширег опсега. Исто тако, могу постојати радње које чине геноцид, а које се обично не сматрају за дела која спадају у другу категорију злочина узимајући у обзир њихове објективне елементе у смислу да представљају кругове који се поклапају, али се ипак пресецају правцем тангенте. Насупрот томе, ако обе категорије посматрамо из перспективе *mens rea*, оне се уопште не поклапају. У случају злочина против човечности међународно право захтева постојање

умишљаја да се такав злочин изврши, уз сазнања да се чини као део операција широких размера или систематске праксе. Када је геноцид у питању, уз намеру да се изврши поменути злочин тражи се и посебан умишљај да се делимично или у целини уништи нека одређена група о чему смо већ говорили. У том погледу, ове две врсте се међусобно искључују. Једини изузетак је случај када су *actus reus* исти.⁵⁶

Највише сличности са геноцидом, када су у питању злочини против човечности, има прогон. Оба дела захтевају постојање дискриминативне намере код починиоца. Члан 5 статута МКТЈ забрањује прогон на политичкој, расној или верској основи, а код геноцида мора да постоји намера да се уништи, у целини или делимично, национална, етничка, расна или верска група, као таква. Основна разлика је у томе што је код геноцида крајња жртва група, а код прогона су у питању појединци.

2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ

2.1. Појам

Злочини против човечности спадају у најтежа кривична дела која се тичу међународне заједнице као целине, налажу и повлаче за собом индивидуалну кривичну одговорност и представљају понашања која су недопустива према општеприхваћеном мађународном праву које признају сви правни системи света.⁵⁷

У људској историји одавно су се појавиле фразе као што су „злочини против човечанства“ и „злочини против човечје породице“. Мартенсова

⁵⁶ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 122.

⁵⁷ Бабић, М.; Филиповић, Љ.; Марковић, И.; Рајић, З.: *Коментари кривичних/казнених закона и Босни и Херцеговини*, Савијет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005, стр. 565.

клаузула у Хашкој конвенцији (IV) из 1907. године спомиње законе човечанства и захтеве јавне свести. Владе Француске, Русије⁵⁸ и Велике Британије су 28. Маја 1915. године дале изјаву поводом покоља јерменског становништва у Турској и осудиле „злочине против човечности и просвећености за које се држе одговорним сви чланови турске владе и њени повереници умешани у покоље“. Извештај Комисије о одговорности твораца рата и примени казни из 1919 године, који су формирали представници неколико држава и поднели га Париској мировној конференцији такође говори о „повредама закона човечности“. Концепт злочина против човечности је дакле био препознат дуго пре Нирнберга где је дошло до првих суђења. Према томе, када генерални секретар у свом Извештају о статуту МКТЈ каже да су злочини против човечности први пут препознати у Статуту и пресуди Нирнбершког суда и Закону број 10 Контролног савета Немачке, он није у праву.

Опште међународно право дефинише злочине против човечности широко, свеобухватно али и довољно прецизно. У њих спадају забрањена дела чије су заједничке особености у томе што су:

- *нарочито гнусна кршења забрана* која представљају тешко кршење људског достојанства и понижавање једног или више људских бића;
- *нису изоловани или спорадични догађаји*, већ део политике неке владе или *широка или систематска* пракса вршења злочина коју толерише, прашта или на њу пристаје нека влада или фактичка власт. Да би се радило о таквим делима, потребно је да један злочин представља понављање сличних злочина или да спада у низ таквих злочина (распрострањена пракса), или да је реч о испољавању политике или

⁵⁸ Треба рећи да израз „злочини против човечанства“ није био садржан у првобитном предлогу који је дао руски министар иностраних послова Сазонов. Уместо тога, сматрао је да треба протестовати због „злочина против хришћанства и цивилизације“.

плана који су сачиниле или инспирисале државне власти или водећи политичари организације која *de facto* личи на државу, или нека организована политичка група (систематска пракса);

- забрањена и морају бити кажњена *без обзира на то да ли су извршена у време рата или у време мира.*

- жртве овог злочина могу бити *цивили* или, ако су почињена у току оружаног сукоба, лица која не учествују у оружаним непријатељствима, као и по међународном *обичајном* праву *непријатељски борци.*

Пре него што се упустимо у подробно описивање развоја појма појединих врста злочина, треба да укажемо на то да концепти који су у основи тих дела умногоме произилазе, или се поклапају, с онима на којима почива право људских права (право на живот, на слободу и безбедност лица, забрана мучења итд.), садржаним у одредбама међународних инструмената о људским правима (Универзална декларација о људским правима, Европска конвенција о људским правима, Пакт УН о грађанским и политичким правима).

Савезници у Другом светском рату су били свесни чињенице да неки од најужаснијих варварских аката које су извршили Немци нису били забрањени традиционалним међународним правом. Закони ратовања су забрањивали само она кршења која су се тичала непријатеља или непријатељског становништва, док су Немци вршили нечовечне акте из политичких и расних разлога, и против својих грађана (Јевреји, чланови синдиката, социјалдемократи, комунисти, Цигани, верници неких цркава), као и против других лица која нису заштићена законима ратовања. Уз све то, акти, као што је то прогањање због политичких и расних циљева, нису 1945. године били забрањени, чак ни ако су вршени против цивила на

окупираним територијама. На снажно инсистирање САД, Савезници су 1945. године одлучили да би - уместо да по кратком поступку стрељају све главне ратне злочинце - било боље да их изведу пред суд. Лондонски споразум, којим је уобличена Повеља ИМТ, садржао је одредбу по којој трибунал треба да суди лицима која су, између осталог, крива за „злочине против човечности и казни их“.

МКТЈ злочин против човечности дефинише кроз низ појединачних дела која, ако су почињена у оружаном сукобу⁵⁹, било међународног или унутрашњег карактера и усмерена против било којег становништва, представљају злочин против човечности. Та дела су: убиство, истребљивање, поробљавање, депортација, затварање, мучење, силовање, прогони на политичкој, расној и верској основи и друга нехумана дела.⁶⁰ Статут МКТР⁶¹ злочин против човечности дефинише на идентичан начин као статут МКТЈ.

Нирнбершки суд је у члану 6 (ц) Статута⁶² дефинисао злочине против човечности као убиства, истребљење, поробљавање, депортацију и остала нечовечна дела, извршена против било ког цивилног становништва пре или за време трајања рата, или прогањање на политичкој, расној или верској основи у извршењу или у вези било којег злочина који спада у надлежност Суда, без обзира да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље у којој су злочини извршени.

⁵⁹ Дефиницију оружаног сукоба коју користе пресуде МКТЈ дало је Жалбено веће МКТЈ у предмету *Тадит*, у одлуци из 1995. године о надлежности: Оружани сукоб постоји свуда где се прибегло оружаном сили између држава или продуженом оружаном насиљу између власти и организованих наоружаних група, или пак између таквих група унутар једне државе. Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 83.

⁶⁰ Члан 5. Статута МКТЈ.

⁶¹ Међународни кривични трибунал за Руанду.

⁶² Статут Међународног војног суда у Нирнбергу од 8. августа 1945.

Према обичајном међународном праву не постоји услов који тражи да су злочини против човечности почињени у оружаном сукобу. Члан 6(ц) Статута Нирнбершког суда заправо говори о злочинима против човечности „типа убиство“ почињеним „пре или за време рата“ те тако изричито размишља о гоњењу за злочине против човечности у време мира. Тиме се поставља питање да ли Трибунал обавезује рестриктивна дефиниција у Статуту МКТЈ или обичајно право. Чини се како данас сви почињу да се слажу да у складу са општим начелима тумачења у кривичном поступку, када је статут повољнији за оптуженог од обичајног права, преовлађује статут, а тамо где је мање повољан преовлађује обичајно право. У том случају, пошто члан 5 Статута МКТЈ уноси додатни услов који тужилац мора да докаже па стога осуда постаје мање извесна, Статут би преовладао над обичајним међународним правом и његовом мање строгом дефиницијом.⁶³

Члан II (11)(ц) Закон број 10 Контролног савета дефинисао је злочине против човечности као зверства и повреде, укључујући али не ограничавајући се на њих, убиство, истребљење, поробљавање, депортовање, затварање, мучење, разбојништво, или друга нечовечна дела, извршена против било којег цивилног становништва, или прогањање на политичкој, расној или верској основи без обзира да ли тиме врше или не врше повреде домаћих закона где су злочини извршени.

Кривични закон Босне и Херцеговине у члану 172 на сличан начин дефинише кривично дело злочини против човечности. Па се тако, у поменутом члану каже⁶⁴: Ко, као дио широког или систематичног напада

⁶³ Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса, (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову),* Београд, 2005, стр. 185.

⁶⁴ Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03), чл. 172. ст. 1.

усмереног било против којег цивилног становништва, знајући за такав напад, учини које од ових дела:

- (1) лишење друге особе живота (убиство);
- (2) истребљење;
- (3) одвођење у ропство,
- (4) депортација или присилно преселење становништва;
- (5) затварање или друго тешко одузимање физичке слободе супротно основним правилима међународног права;
- (6) мучење;
- (7) присиљавање друге особе употребом силе или претње директним нападом на њезин живот или тело или на живот или тело њој блиске особе, на сексуални однос или с њим изједначену сексуалну радњу (силовање), сексуално ропство, присилну проституцију, присилну трудноћу, присилну стерилизацију или било који други облик тешког сексуалног насиља;
- (8) прогон било које групе људи или колектива на политичкој, расној, националној, етничкој, културној, верској, полној или другој основи која је универзално прихваћена као недопустива по међународном праву, у вези с било којим кривичним делом из овог става овог члана, било којим кривичним делом прописаним законом или било којим кривичним делом у надлежности Суда Босне и Херцеговине;
- (9) присилни нестанак особа;
- (10) злочин апартхејда;

(11) друга нечовечна дела сличне природе, учињена у намери наношења велике патње или озбиљне физичке или психичке повреде или нарушавања здравља.

За наведено кривично дело прописана је казна затвора најмање десет година или казна дуготрајног затвора.

Кривично дело злочини против човечности се у кривичном законодавству Републике Србије појављује након доношења Римског статута 2002. године, јер је доношењем поменутог Статута проистекла обавеза за све државе које су га прихватиле да у своје законодавство унесу неведено дело. У члану 7. Римског статута дати су основни елементи злочина против човечности, тако да Римски статут представља међународни основ овог кривичног дела. Међутим, то не значи да до доношења Римског статута ова кривична дела нису била инкриминисана у кривичном законодавству Републике Србије. Наиме, многе од радњи овог кривичног дела биле су предвиђене као радње неких других кривичних дела из ове области. Међутим, Римски статут је поближе одредио радњу извршења, али и остале елементе кривичног дела злочини против човечности.⁶⁵

Кривични законик Републике Србије у члану 371 злочине против човечности дефинише на следећи начин⁶⁶: Ко кршећи правила међународног права, у оквиру ширег или систематског напада упереног против цивилног становништва, нареди: вршење убистава; стављање становништва или једног његовог дела у такве животне услове који воде њиховом потпуном или делимичном истребљењу; поробљавање; принудно пресељавање; мучење; силовање; принуђавање на проституцију;

⁶⁵ Игњатовић, А.; Кокољ, М.; Ђурић, А.: *Међународно кривично право*, Нови Сад, 2009, стр. 93–94.

⁶⁶ Кривични законик Републике Србије – интегрални текст („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013)

присиљавање на трудноћу или стерилисање ради промене етничког састава становништва; прогањање или протеривање на политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној, полној или каквој другој основи; затварање или отмицу лица без давања информација о томе како би им се ускратила правна заштита; угњетавање расне групе или успостављање доминације једне такве групе над другом; или друге сличне нехумане поступке којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожава здравље, или ко изврши неко од наведених дела, казниће се затвором најмање пет година или затвором од тридесет до четрдесет година.

У дефинисању овог кривичног дела запажамо битну разлику у дефиницији дела коју даје КЗ БиХ и КЗ Републике Србије. КЗ БиХ у члану 172, наиме каже: „Ко, као дио широког или систематичног напада усмереног било против којег цивилног становништва, знајући за такав напад, **учини** које од ових дела.....“ Са друге стране КЗ Републике Србије у члану 371 каже: „Ко кршећи правила међународног права, у оквиру ширег или систематског напада упереног против цивилног становништва, **нареди**.....“. Јасна је разлика на коју покушавамо да укажемо, а иста се односи на саму радњу извршења дела, јер тумачећи наведено види се да КЗ БиХ употребом речи „учини“ на другачији начин дефинише ово дело у односу на КЗ Републике Србије који, с друге стране, употребљава реч „нареди“. Без упуштања у намере законодавца, буквалним тумачењем наведених одредби, може се закључити да ова два закона прописују потпуно два различита дела која се само једнако зову. КЗ БиХ кажњава „учиниоца“, док КЗ Републике Србије кажњава „наредбодавце“. Наравно, детаљном анализом наведених одредби јасно је да то није случај.

2.2. Објективни елементи злочина

Да је забрањено понашање доста неодређено дефинисано у Лондонском споразуму из 1945. године и, слично у Закону број 10 Контролног савета, као и статутима Токијског међународног трибунала, МКТЈ и МКТР, мишљења је и познати аутор Антонио Касезе⁶⁷. Прецедентно право је постепено доприносило дефинисању правних обриса *actus reus*, и најзад, њихове врсте су подробно изложене у одредбама члана 7 Статута ИСС⁶⁸, за које се може рећи или да кристалишу појмове у настајању постојећег обичајног права, или да кодификују његову главнину.

У смислу члана 5 Статута МКТЈ, „напад“ је у пракси Трибунала описан као предузимање поступака који укључују вршење насилних радњи. Концепт напада није идентичан концепту оружаног сукоба. Према обичајном међународном праву, злочини против човечности могу бити извршени и у време мира, и у таквим случајевима напади се очигледно не дешавају у контексту оружаног сукоба. Осим тога, напад не мора укључивати употребу оружане силе, него се може састојати у било ком облику злостављања цивилног становништва, као и у поступцима којима се припремају овакве радње. С обзиром да представља низ радњи, напад може трајати дуже, више месеци или још дуже.

У случајевима злочина против човечности мора се направити разлика између различитих кривичних дела предвиђених чланом 7 (1) (а-к) Римског статута. Осим тога, важно је напоменути да дело може бити извршено само у случају ако је намера учиниоца била у контексту распрострањеног или

⁶⁷ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 85.

⁶⁸ Међународни кривични суд.

систематског напада.⁶⁹ Дакле, да би акти оптуженог представљали злочине против човечности, они морају бити део распрострањеног или систематског напада усмереног против било којег цивилног становништва. То неће бити случај ако је злочин, с обзиром на контекст и околности под којима је учињен, био толико удаљен од напада да се не може разумно закључити да је био саставни део напада. Овај услов за постојање злочина објективне је природе. Са њим је повезан услов да починилац мора бити свестан да његова дела представљају део напада.⁷⁰

У контексту злочина против човечности, термин „усмерен против“ значи да је цивилно становништво примарни, а не узгредни циљ напада. Коришћење речи „било које цивилно становништво“, односно цивилно становништво било које категорије значајно је из два разлога. Најпре, оно указује на чињеницу да се злочин против човечности може извршити против грађана исте државе којој припада извршилац. Такође, злочини против човечности (осим прогона) не морају бити извршени с намером дискриминације по етничком, верском или политичком основу.⁷¹ Да би дело представљало злочин против човечности, оно мора бити део распрострањеног или систематског напада усмереног против цивилног становништва. Термин „распрострањен“ односи се на напад који је по својој природи опсежан и усмерен је против великог броја лица. Термин „систематски“ односи се на организовану природу аката насиља и на малу вероватноћу да се дешавају случајно. Ако се злочини дешавају према обрасцу,

⁶⁹ Ambos, K.: *Treatise on international criminal law*, Volume I: Foundations and General Part, Oxford University Press, Oxford, 2013, p. p. 259.

⁷⁰ Да би био испуњен услов *mens rea* за злочин против човечности, код оптуженог мора постојати умишљај усмерен на извршење дела у основи за које се терети. Осим тога, починилац мора знати да његова дела представљају део распрострањених или систематских напада усмерених против цивилног становништва.

⁷¹ Шире видети у: Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 84-87.

то је индиција о њиховом систематском карактеру. Захтеви да напад буде распрострањен, односно систематски дати су алтернативно, тако да је за постојање злочина против човечности довољно да се испуни само један од та два услова.

2.2.1. Кривична дела која чине злочине против човечности

Напад усмерен било против којег цивилног становништва јесте понашање које укључује вишеструко чињење дела из става 1. члана 172. КЗ БиХ, било против којег цивилног становништва на основи или у циљу државне политике или политике неке организације да се учини такав напад.⁷²

Убиство, тј. намерно убијање, без обзира на то да ли постоји директни умишљај.⁷³ Елементи дела убиство слични су елементима тог дела из чланова 2 и 3 Статута МКТЈ, с тим да злочин против човечности мора бити као део распрострањене или систематске кампање против цивилног становништва. Веће МКТР у првостепеној пресуди *Акајесуу* дефинисало је „убиство“ као „противзаконито, намерно убијање људског бића“, а као елементе потребне за убиство наводи да је потребно да је жртва мртва, да је смрт проузрокована противзаконитим делом или нечињењем оптуженог или подређеног, те да је у време убијања оптужени или подређени имао намеру да убије или нанесе озбиљну телесну повреду преминулом пошто је знао да ће таква телесна повреда вероватно проузроковати смрт жртве, те је стога безобзиран при чему је свеједно да ли ће смрт заиста уследити. Дакле, веће је нашло да је

⁷² Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03), чл. 172. ст. 2.

⁷³ Чл. 5 (а) Статута МКТЈ.

стандард за *mens rea* потребно „намерно убијање и убијање са предумишљајем.“⁷⁴

Истребљење укључује намерно наметање таквих животних услова⁷⁵, а посебно ускраћивање приступа храни и лековима, који могу узроковати уништење дела становништва⁷⁶. ИСС истребљење дефинише као масовна убијања, као и намерно подвргавање животним условима, између осталог лишавањем хране и лекова, у намери да се на тај начин проузрокује уништење дела становништва.⁷⁷ Међутим, напад може, али није неопходно да буде, део „оружаног сукоба“.⁷⁸

*Одвођење у ропство (поробљавање*⁷⁹) јесте вршење над особом било којег или свих овлашћења иначе везаних за право својине, укључујући вршење таквог овлашћења при трговању људима, посебно женама и децом.⁸⁰ Према статуту ИСС,⁸¹ који обликује појам поробљавање као појам у настајању, поробљавање „подразумева примену било које силе усмерене на третирање лица као приватне својине или вршење било какве употребе силе ради

⁷⁴ Шире видети у: Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса*, (*Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову*), Београд, 2005, стр. 200-202.

⁷⁵ Чл. 5 (б) Статута МКТЈ.

⁷⁶ За истребљење или помагање у истребљењу, пред МКТЈ су осуђени само појединци који су имали позицију надређеног лица: председник скупштине босанских Срба Момчило Крајишник, који је уз то био и члан националног савета за безбедност и члан председништва републике босанских Срба; градоначелник Приједора и председник приједорског кризног штаба Миломир Стакић; командант Дринског корпуса ВРС Радислав Крстић; и командант инжењерије у Зворничкој бригади ВРС Драган Јокић. Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 89.

⁷⁷ Члан 7 (2) (б) Римског статута.

⁷⁸ Видети: *Кунарац, Ковач и Вуковић*, (Жалбено веће) 12. јун 2002, пара. 86.

⁷⁹ Овај појам је постепено изграђивало прецедентно право, нарочито оно које је произишло из рада два војна трибунала САД у Нирнбергу у случајевима *Milch* и *Pol* и други, и касније пречишћено од стране Претресног већа МКТЈ.

⁸⁰ Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03), чл. 172. ст. 2.

⁸¹ Члан 7 (2) (ц) Римског статута.

трговине лицима, а посебно женама и децом“. Као и сваки злочин против човечности, поробљавање мора представљати део распрострањеног или систематског напада на цивилно становништво.

Депортација или присилно преселење становништва јесте присилно иселење особа с територије на којој су законито присутне протеривањем или другим мерама силе, без основа допуштених по међународном праву.⁸² Депортацију или присилно преселење становништва на идентичан начин дефинише и статут МКТЈ.⁸³ Осим што је у Статуту МКТЈ предвиђена као самосталан злочин против човечности, депортација представља и тешко кршење Женевских конвенција из члана 2 Статута, а може се налазити и у основу прогона, као злочина против човечности.⁸⁴ У погледу обавезе из међународног хуманитарног права да се у неким околностима становништво премешта, важно је напоменути да коментар уз члан 49 Женевске конвенције 4 сугерише да депортација мотивисана страхом од дискриминације не мора обавезно значити и кршење закона. Из наведеног је јасно, бар према праву МКС, да се од оптужбе за депортацију може бранити тиме да је депортација спроведена на основу оног што међународно право дозвољава, нпр. ради безбедности депортованог становништва. Наравно, на основу чињеница у сваком предмету утврдиће се да ли је овај основ довољно убедљив. Важно је напоменути да постоји могућност да се одређена лица добровољно одлуче на преселење и напуштање свог места боравка што у принципу представља околност која искључује постојање кривичног дела. Међутим, у оваквим случајевима важно је, посебно имајући у виду околности оружаног сукоба,

⁸² чл. 172. ст. 2. КЗ БиХ

⁸³ чл. 7 (2) (д) Римског статута.

⁸⁴ чл. 5 (х) Статута МКТЈ.

испитати да ли су појединци заиста имали избора или су спољним околностима били присиљени да напусте место боравка.⁸⁵

Мучење јесте намерно наношење снажног телесног или душевног бола или патње особи задржаној од стране оптуженог или под надзором оптуженог, изузимајући бол или патњу која је последица искључиво извршења законитих санкција.⁸⁶ Члан 7 (2) (е) статута ИСС на идентичан начин дефинише мучење. Тортура (како ово дело назива члан 5 (ф) Статута МКТЈ) такође постоји као злочин против човечности, ако је дело почињено у оквиру распрострањеног или систематског напада на цивилно становништво. Такође, починилац мора знати да његова дела улазе у оквир низа распрострањених или систематских напада⁸⁷ усмерених против цивилног страновништва.⁸⁸ Тортура је злочин који може бити извршен како у време мира тако и у време оружаног сукоба што се правилно одражава у 2001. години у предмету *Кунарац и други* са благим удаљавањем од претходне пресуде МКТР у предмету *Akayesu* и пресуде МКТЈ у предмету *Фурунција*.⁸⁹

Присилна трудноћа јесте незаконито заточеништво жене којој је присилно проузрокована трудноћа с намером да се утиче на етнички састав

⁸⁵ Ambos, K.: *Fälle zum internationalen Strafrecht: Strafanwendungsrecht, Völkerstrafrecht, Europäisches Strafrecht*, Beck, München, 2010, p.p. 136.

⁸⁶ чл. 172. ст. 2. КЗ БиХ

⁸⁷ Изразе „распрострањен“ и „систематски“ дефинисало је претресно веће МКТЈ када је у првостепеној пресуди *Кајишеми* и *Рузиндани* пресудило на следећи начин: Распрострањен напад је онај који је уперен против мноштва жртава. Систематски напад значи напад изведен са унапред смишљеном политиком или планом. Свако од ових услова појединачно служи да се изузму изолована или насумична нечовечна дела почињена из чисто личних разлога. Шире о дефинисању наведених појмова видети у: Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса, (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову)*, Београд, 2005, стр. 191-193.

⁸⁸ Мучење се може дефинисати и као намерно изазван нехумани поступак који проузрокује озбиљне и тешке патње. Harland, Ch.; Roche, R.; Strauss, E.: *A Comentary of the European Convention on Human Rights as applied in Bosnia and Herzegovina and at Strasbourg*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003, p.p. 53.

⁸⁹ Cassese, A.: *Cassese's international criminal law*, Oxford University Press, Oxford, 2013, p.p. 133.

било којег становништва или да се учине друге тешке повреде међународног права.⁹⁰ Ово дело је у Статуту МКТЈ дефинисано као „силовање“, те се *actus reus* овог кривичног дела, по Статуту МКТЈ састоји у сексуалној пенетрацији, ма колико незнатној: а) вагине или ануса жртве пенисом извршиоца или било којим предметом којим се извршилац послужио; или б) уста жртве пенисом починиоца; када до такве сексуалне пенетрације дође без пристанка жртве. *Mens rea* је намера да се постигне ова сексуална пенетрација и знање да се то догађа без пристанка жртве.⁹¹ О „сексуалном ропству“ радиће се кад је извршилац извршио поједина или сва овлаштења која произлазе из права власништва над једним или више лица, као што су куповање, продавање, изнајмљивање или трговање таквим лицем или лицима, или ускраћивање њихове личне слободе. Извршилац је присилио такво лице или више њих на један или више поступака сексуалне природе. „Присилна проституција“ представља присиљавање једне или више особа на једно или више дела сексуалне природе силом, под претњом силе или присиле изазване страхом од насиља, принуде, заробљења, психолошког угњетавања или злоупорабом моћи против те особе или особа, односно против неке друге особе, искориштавањем окружења које карактерише насиље, или је насртај извршен на особу која није могла дати истински пристанак при чему је извршилац или друга особа примила или је очекивала да ће примити новчану или другу корист у вези с чинима сексуалне природе или у замјену за њих. „Присилна трудноћа“ постоји кад је извршилац присилио једну или више жена да затрудне, с намером да утиче на етнички састав неког дела становништва или извршио друге тешке повреде међународног права. „Присилна стерилизација“ је одузимање једној или више особа биолошке репродуктивне способности;

⁹⁰ чл. 172. ст. 2. КЗ БиХ

⁹¹ О наведеном више видети у: Андрић-Ружичић, Д.: *Ратно силовање-политичка манипулација преживјелима*, „Темида“, год. 3, бр. 2, 2000.; и Жарков, Д.: *Силовања током рата у Босни – о мушкости, женскости и моћи Жртве Силовања*, „Темида“, бр. 3, год. 1, 1998.

то понашање није било оправдано ни медицинским ни болничким лечењем особе или особа о којима се ради, нити је извршено уз њихов истински пристанак. „Било који други облик полног насиља“ обухвата случајеве кад је извршилац извршио дело сексуалне природе против једне или више особа или је потакнуо да се та особа или особе укључе у чин сексуалне природе, силом или под претњом силе или присиле, попут оне изазване страхом од насиља, присиле, заробљеништва, психолошког притиска или злоупотребом те особе или особа, односно неке друге особе, или кориштење окружења које карактерише насиље те немогућност те особе или особа да пружи истински отпор. Овај облик понашања треба да има тежину која се може упоредити с другим кривичним делима односно радњама извршења наведеним у тачки г) члана 172 КЗ БиХ, при чему је извршилац свестан стварних околности које су условиле тежину извршеног дела. У односу на све радње тешког полног насиља из тачке г), треба да се ради о понашању извршеном у склопу широког или системског напада усмереног против цивилног становништва и да је извршилац знао да је то понашање делимично, или је имао намеру да то буде уделом у широком и системском нападу усмереном против цивилног становништва.⁹²

Прогон јесте намерно и тешко, међународном праву супротно ускраћивање основних права, због припадности групи људи или заједници.⁹³ Обележја дела, односно радње извршења односе се на прогон било које групе људи или заједнице на политичком, расном, националном, етничком, културном, верском, полном или другом основу, који је опште прихваћен као недозвољен по међународном праву у вези било којег кривичног дела из члана 172 став 1 и 2 КР БиХ, било којег кривичног дела прописаног КЗ БиХ

⁹² Бабић, М.; Филиповић, Љ.; Марковић, И.; Рајић, З.: *Коментари кривичних/казнених закона и Босни и Херцеговини*, Савијет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005, стр. 567.

⁹³ Римски статут у члану 7 (2) (г) на идентичан начин дефинише прогон.

или било којег кривичног дела у надлежности Суда БиХ. Код овог дела извршилац на груб начин и супротно међународном праву једној или више особа одузима основна или људска права при чему је одабир таквих особа или особе извршио на основу идентитета групе или колективитета или је баш циљао на ту групу или колективитет. Такав одабир се темељи на назначеним разликама међу групама или другим разлозима који су општеприхваћени као недозвољени по међународном праву. И у овом случају понашање треба да буде извршено као део у широком или системском нападу усмереном против цивилног становништва при чему извршилац зна за природу понашања.⁹⁴

Затварање или неки други облик строгог лишавања физичке слободе кршењем основних правила међународног права. У складу са чланом 5 (е) Статуа МКТЈ затварање као злочин против човечности је лишавање слободе неког појединца без одговарајућег правног поступка, у складу распрострањеног или систематског напада усмереног против цивилног становништва.⁹⁵ Затварање као злочин против човечности МКТЈ је прво пут разматрао у предмету *Кордић* и *Черкез*. Претресно веће МКТЈ је закључило да су елементи који су основа да се затварање сматра злочином против човечности исти као када је реч о незаконитом ограничавању кретања предвиђено чланом 2 Статута МКТЈ. У својој дефиницији злочина против човечности ICL⁹⁶ је у свом извештају из 1998. године на страни 101 навела забрањено дело „произвољног затварања“. Наиме у подставу (х) наводи се да израз затварање обухвата лишавање слободе појединаца, а израз „произвољно“ утврђује услов да је то лишење обављено без редовног судског поступка. Важно је указати на то да је произвољно затварање супротно члану

⁹⁴ *Op. cit.* Бабић, М.; Филиповић, Љ.; Марковић, И.; Рајић, З.

⁹⁵ *Without due process of law.*

⁹⁶ Међународна правна комисија.

9 Универзалне декларације о људским правима и члану 9 Међународног пакта о грађанским и политичким правима. Члан 7 (1) (е) Статута ИСС помиње „Затварање или друга озбиљна лишења физичке слободе противно темељним правилима међународног права“. Та одредба забрањује затварање само када је оно супротно међународном праву и прави разлику између законитог и противзаконитог затварања.

Присилни нестанак особа јесте хапшење, притварање или отимање особа, од стране или с допуштењем, подршком или пристанком државе или политичке организације, уз одбијање да се призна такво лишење слободе или да се пружи информација о судбини или о месту где се налазе такве особе, с намером да се уклоне од заштите закона на дуже време. Обележје дела - радња извршења „*присилни нестанак особа*“ се односи на случајеве кад је починитељ лишио слободе, притворио или отео једну или више особа или је одбио признати хапшење, притвор или отмицу односно дати информације о судбини или боравишту те особе или особа. О присилном нестајању особа радиће се и у случајевима кад починитељ након притварања или отмице одбије признати да је одузета слобода или ускраћује обавести о судбини или боравишту те особе или особа или кад одбијању претходи, или је оно праћено лишавањем слободе. Починитељ је свестан да би ухићење, притвор или отмица у нормалном току догађаја били попраћени одбијањем признања да је одузета слобода или ускраћивањем обавести о судбини и боравишту те особе или особа или је таквом одбијању претходило лишавање слободе или је оно било попраћено лишавањем слободе. Хапшење, притвор или отмица извршени су од стране или уз одобрење, подршку или приволу неке државне или политичке организације. Дело ће постојати и у случају одбијања признања да је одузимање слободе или давање информација о судбини или боравишту те особе или особа извршено уз приволу или подршку неке

државне или политичке организације. Нужно је да учинилац има намеру да тим лицима или лицу ускрати правну заштиту током дужег временског периода. Треба да се ради о понашању почињеном у склопу ширег или систематског напада усмереног против цивилног становништва.⁹⁷

Злочин апартхејда су нечовечне радње сличне природе наведеним радњама, учињене у контексту институционализованог режима систематског потлачивања и доминације једне расне групе над било којом другом расном групом или групама људи, учињене с намером одржавања таквог режима. Наведено дело постоји када је учинилац починио неко нечовечно дело против једне или више особа; такав чин је дело из члана 172. ст. 1. КЗ БиХ или је то дело сличне нарави било којем од тих дела. Код учиниоца треба да постоји свест о стварним околностима које су одредиле природу дела. Дело је почињено у оквиру институционализованог режима системског потлачивања или доминације једне расне групе над другом расном групом или групама. Учинилац је таквим понашањем имао намеру одржавати такав режим. Потребно је извршење дела у склопу ширег или системског напада усмереног против цивилног становништва као и знање учиниоца о природи тако почињеног дела.

Друга нечовечна дела - члан 5 Статута МКТЈ, листу злочина против човечности закључује овим делом као ставом. Реч је о резидуалној одредби која укључује радње које нису изричито поменуте другде. Нехумана дела, као злочин против човечности, састоје се од аката који испуњавају следеће услове⁹⁸: жртва претрпи озбиље телесне повреде или менталну штету, или буде изложена озбиљном нападу на достојанство; ове последице су резултат чињења или пропуштања на страни оптуженог или лица за чије чињење или

⁹⁷ *Оп. цит.* Бабић, М.; Филиповић, Љ.; Марковић, И.; Рајић, З.

⁹⁸ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 106.

пропуштање оптужени сноси кривичну одговорност; и, при вршењу дела, оптужени или подређени су мотивисани намером да жртви нанесу озбиљну телесну повреду или менталну штету. Као и сваки злочин против човечности и нехумано дело мора бити почињено у оквиру распрострањеног или систематског напада на цивилно становништво и починилац мора знати да његова дела улазе у оквир таквих напада.

Дакле, као опште услове за постојање злочина против човечности можемо навести следеће услове:

- (1) мора постојати напад;
- (2) дела оптуженог морају бии део тог напада;
- (3) напад мора бити усмерен против цивилног становништва⁹⁹ било које категорије;
- (4) напад мора бити распрострањен или систематски;
- (5) починилац мора знати да његова дела улазе у оквир распрострањених или систематских напада усмерених против цивилног становништва.

2.3. Субјективни елементи бића злочина

Као основна три елемента судови наводе да се мора утврдити постојање *намере*, тј. усмерење на постизање одређеног циља, да би се оптужени прогласио кривим за злочине против човечности. Друго, када се ради о оптуженом који, делујући као агент неког система, изврши неко нечовечно дело чије се последице не остварују непосредно или тренутно,

⁹⁹ О суштинским разликама између цивила и бораца више видети у: Sasoli, M.; Buvije, A.: *Како право штитити у рату*, Међународни комитет црвеног крста, Београд, 2002, стр. 80-83.

није неопходно да предвиди све последице свог противправног чина; довољно је да је *свестан* чињенице да би његово дело с обзиром на насилност система коме испоручује жртву могло проузроковати тешке последице по жртву. Као треће, агент мора бити *свестан везе* између своје недозвољене радње и политике или систематске праксе.¹⁰⁰ Жалбено веће МКТЈ је у случају *Тадић* стало на становиште да починилац мора да зна да се ради о нападу на цивилно становништво и да је његово деловање део напада.¹⁰¹ Дакле, неопходан субјективни елемент за злочин против човечности није ограничен на умишљај (или евентуални умишљај) као основу злочина. Опакост тих злочина иде много даље од самог злочина, ма колико он сам био зао и вредан презира. Тај додатни елемент који омогућава да се направи разлика између злочина против човечности и ратних злочина састоји се у разумевању ширег контекста у који се сам злочин уклапа, а то је сазнање да су злочини део систематичне политике или широко распрострањеног злостављања. Уз то, да би злочини имали обележја прогона, неопходан је још један ментални елемент: намера да се врши прогањање или дискриминација. Мора постојати намера да се лице или група подвргну дискриминацији, злостављању или узнемиравању, како би им се нанеле тешке патње или повреде на верским, политичким или неким другим сличним основама. Тај додатни елемент код злочина прогона досеже појам *посебног злочиначког умишљаја (dol special)*. Даље, у неким случајевима субјективни елемент може представљати и *кажњив нехат*.¹⁰² Дакле, за напада у смислу овог злочина није нужно да је он војног карактера, већ је битно да није изолован и појединачан акт, већ да представља део систематског и

¹⁰⁰ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 94.

¹⁰¹ Шире видети у: HUMAN RIGHTS WATCH : *Геноцид, ратни злочини, злочини против човечности – Тематска збирка извода из јуриспруденције Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, Београд, 2004, стр. 85-87.

¹⁰² *Оп. цит.* Cassese, A.

организованог плана као израза државне политике или политике одређених политичких структура којима је циљ вршење таквог напада.¹⁰³

2.4. Индивидуална кривична одговорност

Статут и пракса МКТЈ афирмишу принцип индивидуалне кривичне одговорности за повреде међународног хуманитарног права. За те повреде појединци сnose личну одговорност и не могу се заклањати иза одговорности државе или неког другог колективног ентитета. Члан 7 (1) Статута МКТЈ наводи неколико облика индивидуалне кривичне одговорности. Наведена одредба укључује извршење кривичног дела кроз његово физичко извршење или кажњиво пропуштање да се предузме радња која је обавезна по правилима кривичног права. Међутим, поред тога, индивидуална одговорност укључује и планирање, подстрекавање, наређивање и помагање. Учешће у заједничком злочиначком подухвату такође представља облик одговорности, иако се експлицитно не помиње у одредби наведеној у члану 7 (1) Статута МКТЈ. Овим облицима индивидуалне одговорности треба додати и тзв. командну одговорност из члана 7 (3) Статута МКТЈ.

Када говоримо о подстрекавању¹⁰⁴ можемо рећи да је то умишљајно навођење, односно изазивање или учвршћивање одлуке код неког лица да изврши одређено кривично дело. Прем томе, нема подстрекавања ако је код извршиоца постојала чврста одлука за извршење дела.¹⁰⁵ С друге стране,

¹⁰³ Бабић, М.; Марковић, И.: *Кривично право-посебни дио*, Бања Лука, 2005, стр. 470.

¹⁰⁴ Једина пресуда у којој је лице осуђено као подстрекач је првостепена пресуда *Брђанин* (септембар 2004), у којој је Претресно веће прогласило Радослава Брђанина кривим за подстрекавање на присилно премештање десетина хиљада босанских Муслимана и босанских Хрвата из тзв. Аутономне области Крајина, 1992. године.

¹⁰⁵ Радња односно начин остварења подстрекавања састоји се у предузимању различитих делатности: наговарањем, приказивањем користи, давањем поклона и обећања, злоупотребом положаја или посебног односа према лицу које се подстрекава; затим,

помагање представља умишљајно омогућавање неком лицу да изврши кривично дело. Оно се састоји у предузимању таквих делатности којима се не остварује радња извршења, већ доприноси њеном остварењу. Према томе, помагач не учествује у остварењу радње извршења, већ само доприноси њеном успешном остварењу од стране извршиоца.¹⁰⁶

Радња извршења, као одредба, пре свега покрива физичко извршење дела од стране самог прекршиоца, или кажњиво пропуштање да се предузме одређена радња обавезна по правилима кривичног права. Међутим, извршење једног од кривичних дела предвиђених члановима 2, 3, 4 и 5 Статута МКТЈ могуће је и кроз учествовање у тзв. заједничком злочиначком подухвату. Радња наређивања састоји се у томе да особа у позицији власти даје упутство другој особи да изврши кривично дело. Наређивање је слично подстрекавању, али се од овог разликује у том што особа која наређује мора да има власт у односу на непосредног извршиоца. При томе није потребно да између оптуженог и извршиоца постоји формални однос надређеног и подређеног лица. Како подстрекавање захтева постојање узрочно-последичног односа између подстрекавања и дела, по аналогiji се такав однос захтева и за наређивање. Ово, међутим, не захтева да се утврди да се дело не би десило да наређење није издато. Наређивање се може доказати и индиректним путем, а не само писменим наређењима или изјавама сведока о томе да је оптужени издао наређење да се изврши кривично дело. Претресно веће МКТЈ у предмету *Галић* је изразило став да наређење не мора бити у посебној форми, оно се може издати на читав низ различитих начина. Осим уз директан умишљај (*direct intent*), кривична одговорност за наређивање

довођењем у заблуду или одржавањем у заблуди, претњом, застрашивањем итд. Јовић, М.; Јовановић, Љ.: *Кривично право*, ВШУП-Земун, Београд, 2004, стр. 214.

¹⁰⁶ Помагање може постојати само онда када код учиниоца постоји одлука за извршење кривичног дела. Отуда, ако такве одлуке нема онда нема ни помагања. *Оп. цит.* Јовић, М.; Јовановић, Љ.

постоји и ако је наредбодавац свестан знатне вероватноће (*substantial likelihood*) да ће при извршењу његовог наређења бити почињено кривично дело. Издавање наређења уз такву свест треба сматрати пристајањем на злочин.

Планирање значи да једна или више особа конципирају (*design*) криминално поступање које представља једно или више кривичних дела и које потом буде учињено. Довољно је да се покаже како је планирање значајно допринело таквом криминалном поступању.

За подстрекавање није потребно доказати да дело не би било извршено без учешћа оптуженог, односно довољно је да се докаже да је подстрекавање значајно допринело поступку особе која је починила злочин. Осим са директним умишљајем подстрекавање се може учинити и ако је лице које је подстицало другог на чињење или нечињење било свесно знатне вероватноће да ће злочин бити почињен подстакнутим деловањем, дакле и са евентуалним умишљајем. Подстрекавање са таквом свешћу може се сматрати пристајањем на злочин.

Mens rea помагача јесте знање да радња коју предузима припомаже извршењу злочина од стране главног извршиоца, уз свест о основним елементима дела које се помаже. Акт помагања мора бити конкретно усмерен на забрањено дело. Тамо где таква конкретна усмереност није постојала, МКТЈ је одбацивао наводе тужилаштва о помагању. Дело помагања мора имати значајан утицај на извршење главног дела. У пракси МКТЈ искристалисао се став да се радња извршења код помагања може учинити и нечињењем, под условом да је пропуштање да се делује имало значајног утицаја на извршење злочина и да је било праћено одговарајућом *mens rea*, Вероватноћа да ће присуство знаћајно охрабрити починиоца утолико је већа уколико особа која је присутна на лицу места има одређени статус. Помагање је могуће и после извршења дела. Међутим, да би постојало овакво забрањено

помагање, морао је у време планирања, припремања или извршења дела да постоји договор између извршиоца и лица које ће потом бити његов помагач. *Mens rea* код помагања је свест починиоца да његове радње помажу извршење кривичног дела главног извршиоца. Помагачу мора бити позната *mens rea* главног извршиоца.

2.5. Заједнички злочиначки подухват

Иако Статут МКТЈ не помиње изричито заједнички злочиначки подухват као облик индивидуалне кривичне одговорности, тај концепт је нашао места у бројним пресудама Трибунала. Основни облик заједничког злочиначког подухвата обухвата случајеве у којима сви учесници имају исту намеру да остваре заједнички циљ и предузимају одређене радње усмерене на његово постизање. Пример за то је ситуација у којој се више лица договоре да изврше убиство, сви имају намеру да се изврши убиство и учествују у извршењу дела имајући у томе различите улоге.¹⁰⁷

Потребно је дакле¹⁰⁸:

- (1) да се ради о више лица;
- (2) да постоји заједнички пројект план, или сврха, која представља или укључује чињење кривичног дела и која не мора бити изричито формулисана нити раније договорена, већ може бити импровизирана на лицу места;

¹⁰⁷ Ако су три особе учесници неке пљачке, и један од трију учесника почини убиство, тада се по доктрини заједничког злочиначког подухвата све особе које су учествовале у пљачки терете за убиство. *Atrocities in Yugoslavia unraveled much later* (<http://www.post-gazette.com/pg/04242/368273.stm>), страница посећена дана 20.10.2014. у 16,50

¹⁰⁸ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 119.

- (3) да оптужени учествује у остваривању заједничке сврхе, било тако што изврши неко конкретно кривично дело из Статута МКТЈ, било тако што на други начин помаже или доприноси извршењу заједничког плана или сврхе.

Mens rea за основни облик заједничког злочиначког подухвата јесте да је намера да се изврши одређено кривично дело заједничка свим учесницима.

„Системски“ облик заједничког злочиначког подухвата је у ствари варијанта основног облика, с тим да као специфичан елемент садржи постојање организованог система злостављања, као што су логори за истребљење или концентрациони логори, са заједничком сврхом да се чине злочини над заточеним лицима. *Actus reus* је исти као код основног облика: постоји заједнички пројект, план, или сврха, која представља или укључује почињење кривичног дела и оптужени учествује у остваривању те заједничке сврхе, било тако што изврши неко конкретно кривично дело из Статута МКТЈ, било тако што доприноси извршењу заједничког плана или сврхе. *Mens rea* код другог (системског) облика заједничког злочиначког подухвата подразумева знање да постоји систем злостављања и намеру да се оствари план/пројект злостављања.

Трећа категорија је проширени вид заједничког злочиначког подухвата. Односи се на случајеве у којима постоји заједничка намера да се почини одређено кривично дело, али један или више извршилаца почине и оно дело које је, иако ван оквира заједничког циља, природна и предвидљива последица остваривања тог заједничког циља.

Пример за то би била заједничка намера или план неке групе да припаднике одређене националности присилно, под претњом оружјем, уклоне из свог града, села или регије (да изврше „етничко чишћење“), услед чега током извршења плана једна или више жртава буду убијене из ватреног

оружја. Иако убиство није било изричито садржано у заједничком плану, могло се предвидети да би присилно премештање цивила под претњом оружјем лако могло довести до смрти једног или више њих. Код трећег облика заједничког злочиначког подухвата, *mens rea* се састоји из два елемента:

- у односу на договорене злочине, који улазе у домен заједничке сврхе, тражи се намера да се учествује у заједничком подухвату и доприноси остварењу његове сврхе.
- у односу на злочине ван заједничке сврхе злочиначког подухвата, виност се базира на постојању евентуалног умишљаја код учесника у подухвату. Иако учесник није имао намеру да се изврше други злочини осим оних изричито или прећутно усаглашених, он ће бити одговоран и за те злочине ако су били природна и предвидљива последица деловања на постизању заједничког циља, а оптужени је свесно ушао у ризик.

Термини „предвидљивост“ и „природност“, који се односе на додатна дела (ван усаглашеног циља) захтевају два додатна појашњења, о томе са чије тачке гледишта се оцењују, и о томе да ли подразумевају вероватноћу или само могућност да и та додатна дела буду извршена.

2.6. Командна одговорност

За командну одговорност¹⁰⁹ потребно је најпре да постоји однос подређеног и надређеног лица. Такав однос постоји ако надређени има

¹⁰⁹ Командна одговорност је популарни термин за *одговорност надређеног лица (superior responsibility)* војног или цивилног, које не предузме мере које је обавезно да предузме како би спречило извршење ратног злочина, злочина против човечности, или геноцида, од стране

„ефективну контролу“, односно „фактичку способност да спречи и казни криминално поступање подређеног“.

Пресудна за доказивање односа подређени-надређени је *defacto* контрола. У пракси ће суд обично претпоставити да тамо где постоји *de iure* власт постоји и ефективна контрола, али ако нема доказа о фактичкој контроли од стране формално претпостављеног, кључни услов за постојање командне одговорности није испуњен. С друге стране, ефективна контрола може да постоји и тамо где нема формалног односа надређеног и подређеног.

Командна одговорност није облик објективне одговорности. Да би надређени био одговоран, мора да буде доказана његова виност. То значи да мора бити доказано или (1) да је надређени стварно знао да су њему подређена лица извршила или су се спремала да почине злочин, или (2) да је имао разлога да за то зна, односно да је имао на располагању информације које су биле такве природе да је у најмању руку могао бити упозорен на ризик припремања или извршења злочина, тако да су информације указивале на потребу додатне истраге.

Горе наведено представља два елемента командне одговорности. Трећи елемент командне одговорности састоји се у непредузимању неопходних и разумних мера да би се спречило извршење кривичног дела или казнио починилац. Од надређеног се захтева да уради оно што је изводљиво, дакле да предузме мере које су у његовој моћи. Медутим, он је обавезан да предузме и мере које излазе из оквира његових формалноправних надлежности, ако су и такве мере у границама његових фактичких могућности.

њему подређених лица, односно не предузме мере ради кажњавања тих лица након извршења злочина.

2.6.1. Командна одговорност цивилних лица

Ефективну контролу над извршиоцима злочина могу имати и политички лидери и остала цивилна лица, тако да је концепт командне одговорности и на њих примењив. Разлика у односу на командну одговорност војних лица не би била у концепту већ у тежини доказивања: по правилу је лакше доказивати командну одговорност војних него командну одговорност цивилних лица, јер војна лица имају одраније установљену функцију унутар прецизно дефинисане хијерархије у којој су команда и контрола сразмерни рангу. За разлику од командне одговорности у пракси МКТЈ, у командној одговорности онако како је дефинисана Римским статутом из 1998. године, постоји разлика између одговорности војног и цивилног лица. Та разлика се односи на *mens rea* елемент. Војни командант је одговоран ако је знао или је с обзиром на околности које су постојале у релевантно време, требало да зна да је злочин почињен, односно да ће бити почињен, док је цивилно лице према Римском статуту одговорно само ако је знало или свесно занемарило информације које су јасно указивале да су подређени починили злочин или да ће га починити. Изгледа да прецедентно право указује на то да злочине против човечности могу вршити и појединци који то чине у приватном својству, под условом да поступају у сагласности с општом политиком државе, и да за своја злодела наилазе на подршку политике. Занимљиво је питање да ли злочине против човечности могу да изврше државни званичници који то чине у приватном својству, а да за то нису добили формално одобрење од њима надређених власти. Мет-анализом се добија податак да би за то био потребан неки облик изричитог или прећутног одобрења или подршке државе или њених органа, или је потребно да на кршење те забране јасно подстиче општа политика владе или, у најмању руку, да се очигледно уклапа у ту политику.

3. РАТНИ ЗЛОЧИНИ

3.1. Појам

Појам ратног злочина је широк и обухвата бројна различита дела почињена током оружаног сукоба. Он је по мишљењу многих синоним за етничко чишћење, масовна убиства, сексуално насиље, регрутовање деце као војника, намерно циљање цивилних објеката као што су насеља и градови и слична окрутна понашања.¹¹⁰

Ратни злочини, по МКТЈ, представљају *тешка кршења* обичајних и, кад год се она могу применити, уговорних правила која спадају у корпус међународног хуманитарног права ратних сукоба.

Римски статут је, када говоримо о материјалном кривичном праву, документ који је од великог значаја. Римским статутом су ратни злочини дефинисани са потребним степеном специфичности и без сумње је добро што су тако подробно регулисани.

Ратни злочини се могу вршити у току *међународних* или *унутрашњих* оружаных сукоба, што значи и у грађанским ратовима и у дуготрајним оружаным борбама на територији неке суверене државе. Раније се сматрало да ратни злочини обухватају само кршења међународних правила о вођењу рата као таквог, тј. међународног оружаног сукоба, а не и у грађанским ратовима.

„Хашко право“ (право које се односи на средства и методе вођења рата) и „женевско право“ (право које говори о заштити небораца) су две основне гране на које се по традицији дели право ратних злочина.

¹¹⁰ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Приручник за спровођење истрага ратних злочина, злочина против човечности и геноцида у Босни и Херцеговини*, 2013, стр. 13.

„Хашко право“ се тако зове по Хашким конвенцијама, нарочито по Хашкој конвенцији о поштовању закона и обичаја рата на копну из 1907. године и прописима приложеним уз њу. У њему се предвиђају разне врсте легитимних бораца, уређују борбена дејства (средства и методе ратовања) и поступање с лицима која не учествују у оружаним непријатељствима (цивили, рањеници и болесници), или оних који у њима више не учествују (углавном ратни заробљеници).

„Женвско право“ је добило име по Женевским конвенцијама, посебно четири Женевске конвенције из 1949. године и два Допунска протокола из 1977. године.¹¹¹ Женвско право у основи је окренуто регулисању поступања с лицима која не учествују, или више не учествују, у оружаном сукобу. Меду тим, Трећа женевска конвенција из 1949. односи се и на разне врсте легитимних бораца, чиме је осавременила Хашка правила; уз то, Први допунски протокол из 1977. године у извесној мери осавремењује она правила Хашког права која уређују средства и методе борбе, а у намери да грађанска лица у што је могуће већој мери поштеди оружаних дејстава. Тако се традиционална деоба на два скупа правила постепено губи; чак и под претпоставком да нису застарела, данас је њихова улога углавном описна.

МКТЈ и МКТР гоне ратне злочине на основу три члана: на основу члана 2 („Тешке повреде женевских конвенција из 1949. године“) и члана 3 („Повреде закона и обичаја рата“) у Статуту МКТЈ, те члана 4 Статута МКТР („Повреде заједничког члана 3 Женевских конвенција и Допунског протокола II“).

¹¹¹ Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса, (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову)*, Београд, 2005, стр. 219.

Да би се кривична дела могла сматрати за ратне злочине, мора постојати веза са међународним или унутрашњим оружаним сукобом. Многи судови, а нарочито МКТЈ и МКТР су тај став, који се лако може излучити из целог корпуса међународног права оружаних сукоба, поново потврдили. То се нарочито односи на забрањена дела која врше цивилна лица, иако судови захтевају да се та веза утврди и онда када злочине изврше војна лица.¹¹²

Посебну пажњу ваља посветити злочинима које цивили почине *против других цивила*. И они могу представљати ратне злочине под условом да постоји веза између забрањеног дела и оружаног сукоба. Ако та веза не постоји - то није ратни злочин; једноставно, реч је о „обичном“ кривичном делу по праву које се на односној територији примењује. Швајцарски апелациони војни трибунал је то спремно потврдио 2000. године у случају *Нијонтез*. То је у истом том случају потврдио Војни касациони трибунал одлуком од 27. априла 2001. године.

Дакле, када говоримо о ратним злочинима, ту се мисли на појединачна дела у оквиру кривичног дела „Тешке повреде женевских конвенција из 1949. године“¹¹³ и делима обухваћеним кривичним делом „Кршења закона и обичаја ратовања“¹¹⁴, а која су предвиђена Статутом МКТЈ.

У наставку рада говорићемо о предусловима за постојање наведених кривичних дела, о објективним и субјективним елементима злочина.

¹¹² У том погледу вредно је забележити одлуку коју је 1994. године донео италијански поротни суд у *S. Maria Capua Vetere* у случају *Леник и Шустер*. Више о наведеној одлуци видети у: Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 55 и 56, фуснота 56.

¹¹³ Члан 2. Статута МКТЈ.

¹¹⁴ Члан 3. Статута МКТЈ.

3.2. Тешке повреде женевских конвенција из 1949. године

3.2.1. Предуслови за постојање дела

Када говоримо о предусловима који су потребни да би уопште постојао ратни злочин можемо рећи да су то следећи предуслови:

- (1) постојање оружаног сукоба; (унутрашњи и међународни)
- (2) утврђена веза између злочина за које се оптужени терети и оружаног сукоба;
- (3) оружани сукоб мора бити међународног карактера; и
- (4) жртве злочина за које се оптужени терети морају спадати у групу заштићених лица, у складу са одредбама Женевских конвенција из 1949. године.

3.2.1.1. Мора постојати оружани сукоб

Дефиницију оружаног сукоба дало је Жалбено веће МКТЈ у предмету *Тадић*, те као мерило постојања оружаног сукоба наводи да оружани сукоб постоји када год се међу државама прибегне оружаном сили и трајнијем оружаном насиљу између органа владе и организованих група или између таквих група унутар државе. Међународно хуманитарно право важи од почетка таквих оружаног сукоба и протеже се и на време после престанка непријатељства док се не постигне опште закључење мира или, у случају унутрашњих сукоба, док се не постигне мирно решење. До тог часа међународно хуманитарно право примењује се на целој територији зараћених држава или, у случају унутрашњих сукоба, на целој територији под контролом неке од страна, без обзира да ли се ту одвијају стварне борбе.

Наведена дефиниција оружаног сукоба обухвата оба типа сукоба - унутрашњи и међународни. У контексту члана 2 Статута, међутим, релевантни су аспекти дефиниције и њена разрада у пракси, који се односе на међународне сукобе.¹¹⁵

3.2.1.2. Веза између кривичног дела и оружаног сукоба и заштићеност жртве као предуслов

Да би се кривична дела могла сматрати за ратне злочине, мора постојати веза с међународним или унутрашњим оружаним сукобом. Многи судови, а нарочито МКТР¹¹⁶ и МКТЈ¹¹⁷, тај су став, који се лако може излучити из целог корпуса међународног права оружаних сукоба поново потврдили. То се нарочито односи на забрањена дела која врше цивилна лица, иако судови захтевају да се та веза утврди и онда када злочине изврше војна лица.¹¹⁸ Да би се показао *нексус* између кривичног дела и оружаног сукоба, није потребно доказивати да је на подручју на ком су се десили злочини из оптужнице било стварних борбених дејстава. Довољно је да су злочини за које се оптужени терети били тесно повезани са непријатељствима која су се догађала на другим деловима територије под контролом страна у сукобу.¹¹⁹

¹¹⁵ Владајуће право, онако како је то утврдило Жалбено веће у Одлуци на жалбу Тадића о надлежности и потврдило у Другостепеној пресуди Тадићу, каже да се тражи међународни оружани сукоб да би се применио члан 3 Статута МКТЈ (тешке повреде Женевских конвенција из 1949. године), тј. сукоб у којем учествују две или више држава, а не грађански рат. „Међународни карактер“ се оцењује од случаја до случаја.

¹¹⁶ Види *Akasesu, Kasishema and Ruzindana, Musema*. Суд је у свим наведеним случајевима стао на становиште да не постоји потребна веза.

¹¹⁷ Види Тадић и Делалић и др.

¹¹⁸ Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 55.

¹¹⁹ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 8.

Члан 2 Статута МКТЈ условљава да су злочини почињени против „лица или имовине заштићених одредбама одговарајуће Женевске конвенције“. Другим речима, жртве морају бити заштићена лица, што су дефинисане категорије у свакој од четири Женевске конвенције из 1949. године. Процесуирања пред МКТЈ на основу члана 2 Статута су се базирала углавном на тешким кршењима Женевске конвенције IV о заштити цивилних лица за време рата. Особе заштићене овом конвенцијом су цивили који се, у било коме тренутку и на било који начин, нађу, у случају сукоба или окупације, у рукама једне стране у сукобу или окупационе силе чији држављани нису.¹²⁰

Дакле, примена ове конвенције зависи од тога да ли се цивили налазе „у рукама“ државе „чији нису држављани“. Први елемент, „у власти“ државе, не изазива веће потешкоће у примени јер значи једноставно то да се лица налазе *на територији под контролом* друге стране. Контроверзнијим се у пракси Трибунала показао други елемент, да жртве немају исто држављанство као та друга страна. Према томе, ако су цивили у рукама снага чији припадници имају исто држављанство као и они, али су лојални другој држави, онда се може сматрати да је испуњен услов „чији држављани нису....“ из члана 4 Женевске конвенције IV о заштити цивилних лица за време рата. Важно је уочити да се период у ком лица остају под заштитом Женевских конвенција протеже и на време после окончања оружаног сукоба, односно све док се та лица не ослободе и изврши се њихова репатријација.

¹²⁰ Члан 4 Женевске конвенције о заштити сивилних лица за време рата, од 12. августа 1949. године.

3.2.2. Дела у основи злочина

Убиство као тешко кршење Женевских конвенција постоји ако дође до смрти која је резултат чињења или нечињења оптуженог, при чему је поступак оптуженог морао бити битан узрок смрти жртве. Радња или пропуштање оптуженог, односно особе или особа за чије радње или пропуштање он сноси кривичну одговорност, морају бити почињени с намером да убију или нанесу тешку повреду безобзирно не водећи рачуна о људском животу, односно (према другој формулацији), „са разумно могућом свешћу о томе да ће такво чињење или нечињење вероватно узроковати смрт“. Дакле, да би неко био осуђен за намерно убијање, мора се доказати да је смрт жртве била резултат деловања оптуженог и да је оптужени намеравао да проузрокује смрт или тешку телесну повреду жртве са безобзирним презиром према људском животу.¹²¹ *Mens rea* код дела убиства је испуњен ако је починилац имао намеру да убије или да нанесе тешку повреду са безобзирним презиром према људском животу.¹²²

Нечовечно поступање представља намерну радњу или пропуштање, тј. радњу која је, објективно гледано, смишљена, а не случајна, а која наноси тешку душевну или телесну патњу или повреду или представља озбиљан нартај на људско достојанство. Као и свако друго дело које се налази у основи главног дела, и нечовечно поступање мора бити почињено у

¹²¹ Видети првостепену пресуду Делалићу, Блашкићу, Кордићу и Черкезу.

¹²² На пример у члану 130 Треће женевске конвенције из 1949. године (о ратним заробљеницима) међу „тешка кршења“ наводи се намерно убиство ратног заробљеника, мучење или нечовечно поступање, подразумевајући ту и биолошке опите као и намерно проузроковање великих патњи или наношење озбиљних повреда телу и здрављу, или његово лишавање права да му буде редовно и непристрасно суђено према одредбама Конвенције. Сигурно је да реч намерно указује на *злочиначку намеру*. Наиме, да се проузрокују последице дела које је забрањено међународним правилом као на пример, у случају „намерног убиства“ мора се доказати да је постојала намера да се проузрокује смрт жртве; у случају намерног проузроковања тешких патњи мора се доказати да је починилац намеравао да те патње произрокује итд.

контексту међународног оружаног сукоба, а жртва мора бити „заштићена“. У Првостепеној пресуди Делалићу претресно веће је сугерисало на негативну дефиницију нечовечног поступања, односно навело да је нечовечно поступање оно које узрокује тешку душевну или телесну патњу, али није тако тешко као мучење или нема све елементе мучења.

*Намерно наношење велике патње или озбиљне повреде телу или здрављу представља чињење или нечињење које узрокује тешку душевну или телесну патњу или повреду, под условом да се може доказати тражени ниво патње или повреде. Услови у погледу тога да дело мора бити почињено у контексту међународног оружаног сукоба, а жртва мора представљати „заштићену особу“ како за друга, важи и за ово дело.*¹²³

*Обимно уништавање имовине постоји ако је, уз испуњење општих услова, дошло до уништавања имовине широких размера, те ако је уништавањем захваћена имовина која ужива генералну заштиту у складу са Женевским конвенцијама из 1949; или, непокретна и покретна имовина на окупираној територији, чије уништавање није било апсолутно нужно ради вођења војних операција с тим да је починитељ деловао с намером да уништи ту имовину, или са безобзирном непажњом у погледу вероватноће да ће имовина бити уништена.*¹²⁴

Противправна депортација или премештање цивила јесте присилно иселење цивила са територије на којој су законито присутне протеривањем или другим мерама силе, без основа допуштених по међународном праву.

¹²³ „Патња“ укључује и душевну патњу, а не само телесну. Међутим, појмови „велико“ и „тешко“ сугеришу да одређено дело злостављања, да би се сврстало у сферу овог злочина, мора проузроковати озбиљну патњу или повреду. Стога овај злочин не обухвата случајеве у којима се штета састоји само у нарушавању жртвиног достојанства. У таквом случају, може се радити о *нечовечном поступању* из члана 2(б) Статута МКТЈ.

¹²⁴ За разлику од „заштићених лица“, категорије дефинисане Женевским конвенцијама, појам „заштићене имовине“ није дефинисан у међународном хуманитарном праву.

Ове радње могу се налазити како у основи овог дела, тако и у основи депортације код злочина против човечности.¹²⁵ За разлику од трансфера који се одвијају у оквиру територије, протеривање, међутим, прелази националне границе.¹²⁶

Противправно заточење цивила представља тешку повреду Женевских конвенција, односно чланова 42 и 43 Женевске конвенције IV. Док заточење цивила у оружаном сукобу може бити дозвољено у извесним околностима, оно је противправно ако се не спроводи према условима из члана 42 Женевске конвенције IV, односно ако интернирање или упућивање заштићених лица на принудни боравак није апсолутно потребно. Осим тога, чак и ако је заточење у почетку било у складу са правом, постаће противправно ако се лицу не омогући да у складу са чланом 43 Женевске конвенције IV, надлежни суд или административно тело што је пре могуће испита заточење и да суд или административно тело потом бар два пута годишње то опет учине. Општи услови за постојање злочина су исти као и код других горе наведених дела.¹²⁷

Узимање цивила за таоце као дело постоји ако лице прети да ће, у циљу изнуђивања неког уступка, добити, или предности, изложити даљњем заточењу, нечовечном поступању, или погибији цивиле које држи у противправном заточењу. Узимање цивила за таоце је чланом 147¹²⁸ Женевске

¹²⁵ Више видети у делу рада који се односи на злочин против човечности.

¹²⁶ Kai, A.: *Fälle zum Internationales Strafrecht*, 3. Aufl., Munchen, 2011, стр. 136.

¹²⁷ Војни трибунал САД, делујући на основу Закона број 10 Контролног савета, у предмету *Ministries* сматрао је да иако није незаконито регрутовати ратне заробљенике који се добровољно пријаве да се боре против сопствене земље, „притисак или принуда да се таква лица натерају да ступе у војну службу очигледно представља кршење међународног права“. МКТЈ још није дефинисао елементе овог злочина.

¹²⁸ Члан 147 Женевске конвенције IV гласи: Тешке повреде које се имају у виду у претходном члану јесу повреде које обухватају једно од следећих дела, ако су она извршена против лица или добара које штити Конвенција: хотимично убиство, мучење или нечовечно поступање, подразумевајући ту и биолошке опите, намерно проузроковање великих патњи или

конвенције IV одређено као тешко кршење те конвенције. Пошто узимање цивила за таоце укључује противправно лишавање слободе, а тиме и противправно заточење, то су елементи злочина противправног заточења из члана 2(г) Статута примењиви и на овај злочин. Али узимање цивила за таоце садржи и додатни елемент; претњу да се било продужи заточење таоца или да га се убије, и то да би се изнудио неки уступак или остварила корист.¹²⁹

3.3. Кршење закона и обичаја ратовања

Сва ограничења ратовања полазе од претпоставке да зарађене стране немају неограничено право у избору средстава за наношење штете непријатељу¹³⁰. Већ је у Петроградској декларацији (1868. године) прописано да је једини оправдани циљ борбе у рату ослабљење војне снаге непријатеља и да се с тога не смеју употребљавати оружја која непотребно повећавају патње људи. Међународно право намеће зарађеним странама разна ограничења садржана у прописима обичајног права или уговорног права, али правила рата не ваља схватити одвише ниско и ограничити их на само уговорно право. У том смислу треба посебно истаћи, тзв. Мартенсову Клаузулу у уводу четврте Хашке конвенције из 1907. године (којом су усвојена правила ратовања на копну) у којој се изреком каже да су у случајевима који нису уређени уговорним правом, становништво и ратници су подвргнути заштити начела међународног права која су резултат обичаја установљених међу

наношење озбиљних повреда телу или здрављу, незаконита прогонства и преселења, противзаконита затварања, присиљавање заштићеног лица да служи у оружаним снагама непријатељске Силе, или његово лишавање права да буде редовно и непристрасно суђено према одредбама ове Конвенције, узимање талаца, уништавање и присвајање имовине које није оправдано војним потребама и које се врши у великом обиму на недопуштен и самовољан начин.

¹²⁹ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 28.

¹³⁰ Начело изражено у чл. 22. Хашког правилника.

цивилизованим народима, закона човечности и захтева јавне савести. Ова клаузула и данас није изгубила важност иако је од тада ратно право даље изграђивано. Клаузула вреди и за новије прописе ратног права, а нарочито код примене хуманитарног права на сукобе који нису рат у строгом значењу сукоба између оружаних снага двеју држава, као и на средства и начине борбе који у време њезиног стварања нису били познати.

Чланом 3 Статута МКТЈ кривично дело Кршења закона и обичаја ратовања је дефинисано на начин да та кршења укључују, али нису ограничена на:

- (1) кориштење отровних оружја или других оружја смишљених за наношење непотребних патњи;
- (2) безобзирно разарање градова, насеља или села, или пустошење које није оправдано војном нуждом¹³¹;
- (3) напад, или бомбардовање, било којим средствима, небрањених градова, села, стамбених објеката или зграда;
- (4) заузимање, уништавање или хотимично наношење штете установама намењених религији, добротворним сврхама и образовању, уметности и науци, историјским споменицима и уметничким и научним делима;
- (5) пљачке јавне или приватне имовине.

Члан 3 Статута функционише као резидуална клаузула која покрива она тешка кршења хуманитарног права, која нису обухваћена другим члановима

¹³¹ О крајњој нужди више видети у: Павловић, С. З.; Катић, М.: *Крајња нужда као једна од опћих основа искључења протуправности казненог дјела*, Гласило Матице Хрватске, Мотришта, Часопис за културу, зnanост и друштвена питања, Мостар, бр.75/76, 2014, стр. 88-99.

Статута.¹³² Како произилази из речи „кршења укључују, али нису ограничена на...“, листа ратних злочина из члана 3 Статута МКТЈ није ограничена на дела која су изричито наведена у тој одредби. Именована дела представљају кршења Хашке конвенције IV о законима и обичајима рата на копну, из 1907. године, и Правилника уз конвенцију. Али члан 3 Статута МКТЈ имплицитно обухвата и следећа дела¹³³:

- (1) кршење оних одредби Женевских конвенција које нису класификоване као „тешке повреде“;
- (2) кршење члана 3 заједничког за све Женевске конвенције и других обичајних правила унутрашњих сукоба; и
- (3) кршења споразума којима се обавезују стране у сукобу, на пример споразума који нису прерасли у обичајно међународно право.

Члан 6 (б) Нирнбершког статута дефинисао је да повреде ратних закона или ратних обичаја представљају, али се на њих не ограничавају, убиство, злостављање или одвођење на принудни рад или за који други циљ цивилног становништва окупиране територије, или у окупирану територију, убиство или злостављање ратних заробљеника, или лица на мору, убијање талаца, пљачкање јавне или приватне имовине, намерно разарање градова, вароши или села или пустошење неоправдано војном потребом.

Кривични закон Босне и Херцеговине¹³⁴ у члану 179. дефинисао је кривично дело „Повреде закона и обичаја рата“. Наведено дело је, уз мале термилошке разлике, дефинисано на исти начин као што то дефинише и

¹³² HUMAN RIGHTS WATCH: *Геноцид, ратни злочини, злочини против човечности – Тематска збирка извода из јуриспруденције Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, Београд, 2004, стр. 43.

¹³³ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 29.

¹³⁴ Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03)

члан 3 Статута МКТЈ. Кривични законик Републике Србије¹³⁵ уважавајући одредбе Женевске конвенције из 1949. године и Хашке конвенције IV о законима и обичајима рата на копну, из 1907. године, такође, на приближно исти начин дефинише ово кривично дело. Кривични закон Републике Хрватске у члану 91 (2), упућујући на кршење правила међународног права за време рата, дефинише кривично дело повреда закона и обичаја рата.¹³⁶

Када говоримо о условима који су потребни да би се применио члан 3 Статута МКТЈ важно је рећи да је за примену овог члана потребно постојање оружаног сукоба и блиска повезаност оптужениковог дела са тим сукобом. Да би услов постојања оружаног сукоба био задовољен, није неопходно да се воде војне операције на конкретном подручју на ком је оптужени, према наводима, починио злочин. У случају међународног сукоба, само постојање сукоба активира примену међународног хуманитарног права, без обзира где се само борбене операције одвијају. У унутрашњем сукобу, довољно је да подручје у ком се десио злочин припада ширем подручју у ком се оружане акције предузимају.

У складу са потребама овог рада о сваком појединачном делу из члана 3 Статута МКТЈ на овом месту нећемо посебно говорити, а у наредном поглављу ћемо говорити о појму жртве.

¹³⁵ Кривични законик Републике Србије – интегрални текст („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013)

¹³⁶ Казнени закон Републике Хрватске („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 125/11)

IV ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЖРТВЕ И ОДНОС МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА ПРЕМА ЖРТВАМА

1. ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА ЖРТВА

1.1. Појам

У историјском смислу, о виктимологији се почело говорити још у другој половини XIX века, али се прва свеобухватнија истраживања у овој области, у савременом смислу те речи, везују за име знаменитог криминолога Ханса Фон Хентига (*Hans von Hentig*) током 40-тих и 50-тих година XX века, који је, између осталог, утврдио да многе жртве сматрају да сам термин „жртва“ има негативно значење и конотацију и да многи у том смислу радије употребљавају термин „преживели“. Управо је Фон Хентиг међу првима говорио о траумама које жртва трпи за време и непосредно после кривичног дела, те да у том смислу треба према жртви деловати једним посебним системом социо-психолошких мера како би јој се помогло да превазиђе те своје трауме.¹³⁷

Жртва није чист теоријски појам ни у окирима виктимологије. Један од разлога којим се може објаснити ова констатација је „младост“ која није омогућила овој научној дисциплини да попут криминологије уоквири и усмери изучавање на злочин. То је увек питање консензуса, који у виктимологији још није постигнут.

Жртва је ван интересовања теорије кривичног права. Испитивање разлога треба почети функционалном анализом циљева кривичног права. Напомена да је виктимологија зачета као криминолошка категорија, што у једном смислу води закључку да се положај жртве нужно мери циљевима

¹³⁷ Ђирић, Ј.: *Тужиоци и жртве*, Млади правници Србије, Београд, 2009, стр. 10.

кривичног права у смислу специјалне и генералне превенције, сужава до елиминације интерес класичне кривичноправне теорије за жртву.

Очигледност амбивалентног значења појма жртве не треба посебно наглашавати. Овај текст треба схватити као покушај да се учини разумљивијим шта обухвата појам жртве којој треба пружити кривичноправну заштиту у „ширем“ смислу, али и шта се у новом веку може и мора учинити, бар за тако уско формулисану жртву. Жртва у савременом и најширем колоквијалном значењу, па чак и у неким викимолошким приступима и оквирима може бити свако ко је повређен и страда.¹³⁸

Разлике у схватању појма жртве, са становишта ширине обухватања различитих жртава постоје од почетка развоја викимологије и кретале су се од најуже дефиниције, која обухвата само физичка лица - непосредне жртве криминалних понашања која су прописана као кривична дела, до најшире која обухвата (непосредне и посредне) жртве криминалитета, кршења људских права и природних катастрофа.

Жртва историјски, етимолошки, митолошки, према старословенском приношењу неке ствари (жртвеног дара), божанству (или херојима, прецима...) да му се искаже част, призна власт, да се умилостиви и др. Када говоримо о етимолошком значењу речи жртва, можемо истаћи да речник српског језика овај појам дефинише као оно што се приноси као дар неком божанству у знак захвалности или ради придобијања милости тога божанства.¹³⁹ Дакле, жртвом се назива и сам жртвени дар, а жртвовање се

¹³⁸ Симовић-Хибер, И.: *Место појма жртве у кривичноправној теорији викимолошке оријентације или ренесанса појма жртве у савременој кривичноправној теорији*, „Ревизија за криминологију и кривично право“, Vol. 46, бр.3, Београд, 2008, стр. 75.

¹³⁹ Вујанић, М. и група аутора: *Речник српског језика*, Матица Српска, Нови Сад, 2007, стр. 375. На пример, под одредницом *жртва* у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика из 1967. године под број 1. наводи се значење које се односи на „оно што се приноси као дар неком божанству у знак захвалности или у циљу придобијања милости тога

састоји у њезину уништењу (спаљивању, конзумацији) чиме прелази из профане сфере у сакралну. Жртва је битни део готово свих богослужења. Основа је жртве божански антропоморфизам; она је везана за чашћење мистичне снаге духова природе, првенствено вегетације, за обичаје из животињског култа, за поштовање хероизираних предака, те коначно за институционализовани, заједнички култ племена, града, државе.¹⁴⁰ Сврха је жртве често захвала божанству и молба за даљњу помоћ; у тзв. примицијалним жртвама жртвују се први пролетњи плодови (код земљорадника), односно првенци стада (код сточара). Честа је и жртва као накнада за грех, окајање (експијатома ж.) и за култно очишћење; уочи важних догађаја (битке, лова) и у недаћи (болест, и др.), приноси се жртва за умилостивљење божанства (пропицијатома ж.). Жртва је било крвних и некрвних, као жртвени дар служи жито, плодови, уље, вино (који се приказују, пролевају, конзумирају), затим цвеће и мирисније биљке (тамјан, дуван, којима се кади), а најчешће животиње које се читаве спаљују (ж. паљеница - холокауст) или се жртвује само утроба, а месо благује заједница (ж. кланица, причесница). Стари Славени приносили су жртве у вину и колачима, птице и стоку (култ Дабога и Световида). При жртвовању основна је мисао да човек (или заједница) даје нешто од свога, симболички део себе, и тиме ступа у заједништво с божанством. Код многих народа спомињу се људске жртве (Индијанци, Грци, Германи, Келти, Славени, Индијци...); жртвовали су најчешће заробљенике и децу (највреднијим се сматрало људско срце). Спорно је да ли су људске жртве старије од осталих, у том случају жртве животиња представљале би њихову замену. Неки мисле да су и

божанства" и „чин жртвовања, доношења жртве". Као пример за ово друго наводи се следеће: „Док дева моли: Бабо, бабо... Бес војвода не осврће се. Кад молитву пред жртву сврше..ко јагње дигну је на олтар". Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друштва према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 23.

¹⁴⁰ Шепаровић, З.: *Виктимологија-студије о жртвама*, 3. издање, Загреб, 1998, стр. 5.

Јужни Славени приносили људске жртве: утапали их, спаљивали и узидавали; по другој хипотези, то су биле казне за преступнике. У религијама с дугом традицијом стварао се строги жртвени ритуал и прописи. После жртвеног обреда (код многих народа, па и код Славена) жрец је прорицао из неких знакова на жртви. Антички народи веома су ценили херојску, добровољну жртву властитог живота (или нечега што је човеку најдрагоценије) за домовину, за правду, истину, за свој позив или другу узвишену идеју.

Дакле, у језичком смислу, под жртвом је некада подразумевано живо биће које се жртвује божанству или у религиозном обреду, при чему то првобитно значење није укључивало нужно осећање бола и патње убијене особе. У савременом језику, пак, реч жртва има више значења. Термин жртва се користи за означавање особа које су повређене, убијене или оштећене као последица криминалитета, рата, природних катастрофа и болести, у вези са обредима жртвовања, као и у смислу „добровољног одрицања, несебичног давања, и самопожртвовања“, односно „вршења дела у корист некога или неправедног испаштања“¹⁴¹. Може се приметити да је савремено језичко одређење појма жртве веома широко, и да, поред жртава криминалитета, обухвата и жртве других врста страдања. Реч жртва је у већини језика женског рода, што неки аутори објашњавају тиме да су жене чешће биле жртвоване него мушкарци. Занимљиво је, међутим, да ређе коришћени термин у српском језику - страдалник, односно страдалница, много боље одражава преовлађујуће савремено значење речи жртва, и има и женски и мушки род. Поменути речник српског језика жртву дефинише и као некога ко је погођен ратним разарањима, онога ко је убијен, погинуо: хиљаде

¹⁴¹ Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друштва према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 23.

људских жртава. Или, онај који подноси страдања, невоље, онај који је изложен страдању, пропасти.¹⁴²

У литератури се говори о крвној и некрвној жртви, очисној, помирној или захвалној жртви. Жртва леваница, либација (лат. *libatio*), која се приносила излевајући вино или коју другу текућину на жртвеник божанства. Крвна жртва била је таква жртва која уветује пролевање крви, и то оне самога жртвоватеља или животиње коју овај приноси у жртву. Чин жртвовања често обухвата и уништавање понуђене ствари. При људској жртви, углавном се жртвују робови, деца, девојке или ратни заробљеници. Очисна жртва је она која се приноси после онечишћења које је наводно грешник изазвао кршећи неку забрану и које према неким веровањима настаје после неких физиолошких функција као што је код жена менструација и порођај. Слична је жртва покајница која служи као доказ да се покајнички верник који је згрешио увери да се измирио с предметом обожавања које му је наводно опростило грех.¹⁴³

Данас се жртвом сматра нека особа која страда, или се жртвом сматра или узима неки чин одрицања у племените сврхе. Говори се о жртвама рата, жртвама катастрофа, жртвама прилика, жртвама предрасуда и сл. Мешају се правни, психолошки, медицински и други појмови жртве. Када говоримо о појму жртве криминалитета, нажалост, не постоји једна општеприхваћена дефиниција кога или шта обухвата наведени појам. Најосновнија дефиниција појма жртве криминалитета се ограничава само на физичка лица која су директно погођена криминалном активношћу. Ова, строго правна дефиниција искључује како посредне жртве, као што су мушкарац чија је

¹⁴² Жртва – одрицање од нечега, несебично давање, помагање у корист некога, саможртвовање. Вујанић, М. и група аутора: *Речник српског језика*, Матица Српска, Нови Сад, 2007, стр. 375.

¹⁴³ Шепаровић, З. *op. cit.*

супруга силована или дете које живи у насилном окружењу, тако и компаније или друга правна лица која су изложена кривичним делима. Друга дефиниција је, пак, ограничена на жртве *традиционалних* кривичних дела - пре свега, крађе и насиља. Ова дефиниција такође искључује одређене групе жртава, као што су, на пример, жртве привредног криминалитета или кривичних дела против животне средине. Постоји и једна далеко општија дефиниција, која у појам жртве укључује и жртве елементарних непогода, еколошких катастрофа, саобраћајних несрећа и слично.¹⁴⁴ Осим појединачних, познамо и колективне жртве, као што су друштвене групе, етничке, конфесионалне, расне, националне мањине и сличне групе. Злочини и прекршаји против јавног реда имају апстрактне жртве (вожња у стању омамљености, егзибиционизам, поседовање украдених ствари и сл.). Говори се о злочинима без жртава (*victimless crime*) па се наводи као примере побачај, хомосексуалитет и уживање дроге. Међутим, практично код сваког преступа постоји неко ко је повређен, оштећен или угрожен. Ирелевантно је постоји ли пристанак оштећенога, осећа ли се жртва оштећеном, пријављује ли деликт или не. Жртвом је увек неко, нека особа, организација, морални или јавни поредак, који је неким чином или пропустом угрожен, оштећен или уништен.¹⁴⁵ Ограничавање појма жртве на оквир правне реакције на криминал је на први поглед сужавање поља интересовања.¹⁴⁶

Када читамо ли причамо о жртвама, одвојимо ли довољно времена да схватимо шта заиста реч жртва преноси, коме преноси и коју поруку носи? Појам „жртва“ у једнини или множини има различите функције у зависности

¹⁴⁴ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 19.

¹⁴⁵ Шепаровић, З. *op. cit.* стр. 20.

¹⁴⁶ Више о појму жртве видети у: Рамљак, А. А.; Симовић Н. М.: *Виктимологија*, Бања Лука, 2006.

ко га користи, када и са којим намерама; не треба овај појам схватат олако.

У именичком смислу¹⁴⁷, како то наводи професорица *Valerie M. Meridith*, реч се може поистоветити да лице јесте, или је било директна или индиректа жртва неког озлеђивања изазваног намерним, или ненамерним догађајем. Жртва је обично схваћена као неко ко је, или ко је био погођен, повређен, убијен, као резултат криминала или несреће, али и ко је преварен или изигран. Поједини атрибути су повезани са појмом жртве, па тако „патња“ (физичка или психолошка), „рањивост“ (када су поједине способности олабљене или лице живи у страху од повреде на неки начин), „слабост“ и „пасивност“ (као супротност активним елементима особе која изазива повреде, „безвољност“, „бојажљивост“, „беспомоћ“. Сви ови атрибути би требали имати, с једне стране, постојање медицинских, психолошких, материјалних, финансијских потреба, а с друге стране, преживљене повреде.

Термин „жртва“ се може поистоветити као именица и са статусом идентитета. Када се користи на овај начин сродан је са апстрактним димензијама, осећаји, самопоуздање, достојанство, или у супротности демотивација, депресија, повреда и губитак самопоуздања. Коначно, може и да укључује интересе, жељу за препознавањем у друштву, жудњу за правдом, утицај на мишљење јавности итд.¹⁴⁸

На друштвено схватање жртава посебно утичу медији, који су истовремено обично и преносиоци политичких порука. Медијска слика

¹⁴⁷ Meridith, M. V.: *Victim identity and respect for human dignity: a terminological analysis*, International Review of the Red Cross, War victims, ed. Pfanner T., Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June, 2009, p.p. 260-263

¹⁴⁸ Примера ради, девојка озбиљно повређена ручном гранатом у Камбоџи постала је борац за „права жртве“, борац против мина, форсирајући поштовање правде кроз њено присуство и слогане испред УН-а у Женеви.

Као други пример, наставник из села Darfu који је изгубио неколико чланова своје породице у конфликту у Камбоџи сада долази на посао сваки дан у једну од Међународних организација, држи одстојање и не допушта колегама да виде кроз какву је патњу прошао, уместо „жртве конфликта“ ставља се у позицију „активног колеге“

чешће не одговара стварној распрострањености жртава појединих облика страдања. Тако, на пример, медији, у трци за сензационализмом, али и служећи интересима моћних, конструишу појам жртве у чијем фокусу су жртве криминалних понашања која друштву у целини наносе мање штете од многих других којима се медији не баве.

Из свега изнетог могу се извести појмови примарне и секундарне жртве. *Примарна (или директна) жртва* јесте она која је непосредно искусила виктимизацију (била објект, пасивни субјект кривичног дела), док је *секундарна жртва (или индиректна¹⁴⁹)* лице из ближег окружења примарне жртве (члан породице, на пример) које такође погађају последице дела (нпр. финансијске), односно патње које је искусила примарна жртва. Заједно, примарну и секундарну жртву можемо назвати *сажртвама (co-victims)*. С наведеним у вези, чини се занимљивим навести и релевантне одредбе хрватског законодавства које разликују појам жртве од појма оштећеног, али праве и разлику између *посредне и непосредне жртве*.¹⁵⁰ Више о наведеном ћемо говорити у наставку рада где ћемо детаљно да се бавимо типологијом жртава.

1.1.1. Типови жртве

Жртва је увек неко, нека особа или организација, морални или јавни поредак, који је неким чином или пропустом угрожен, оштећен или уништен. У кривичном праву жртвом се сматра нека особа чије је какво лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено.

¹⁴⁹ О појму индиректне жртве више видети у: Новаковић, М.: *Појам индиректне жртве у јуриспруденцији Европског суда за људска права*, Институт за упоредно право, Београд, „Страни правни живот“, 1/2011, стр. 261-271

¹⁵⁰ Јовановић, С.; Галоња, А.: *Заштита жртава трговине људима у кривичном и прекршајном поступку*, Београд, 2011, стр. 80.

Жртве генерално делимо на¹⁵¹:

- (1) жртве злочина и
- (2) жртве злоупотребе моћи, силе, власти.

Када говоримо о типовима жртве, можемо рећи да су многи аутори износили своје типологије жртава криминалитета. У складу са многим различитим типовима жртве који се у литератури срећу, можда је, по узору на професора Звонимира Шепаровића најприхватљивија следећа типологија:

- (1) вољна, пристајућа жртва или добровољна жртва - они који траже да се над њим изврши кривично дело као нпр. усмрћење на захтев;
- (2) непозната жртва, жртва која не пријављује злочин - они који креирају тамне бројке криминалитета¹⁵²;
- (3) несмотрена или нехајна жртва - они који се односе нехатно према властитој безбедности, остављањем имовине незаштићене или изложене могућим кривичним делима;
- (4) симулирајућа жртва - није жртва, подносиоци лажних пријава ради властитог интереса;
- (5) жртва покушаног злочина - она која није претрпела планирану штету, где дело остаје у покушају.

¹⁵¹ Дедовић-Ацајлић, А.: *Скрипта за наставу на ААБ универзитету у Приштини, Косово, из Ресторативног правосуђа, Сарајево, 2007, стр. 28.*

¹⁵² Резултати Међународне анкете о виктимизацији која је 1996. године спроведена у Београду показали да су жртве полицији пријавиле виктимизацију у 33,3% случајева, при чему су најчешће пријављивани крађа аутомобила (93,4%), провална крађа (71,4%) и крађа предмета из аутомобила (42,6%), док су сексуални деликти пријављивани у малом броју случајева (5,8% испитаница). Ћопић, С.: *Жртве криминалитета у систему државне (кривичноправне) реакције, „Темида“, год. 6, бр. 1, (2003), стр. 20.*

Важно је поменути и поделу жртава на колективне и индивидуалне жртве. Сви брутални сукоби наносе велику штету појединим лицима, али већина тих сукоба, посебно они који имају обележја геноцида и рата, могу такође изазвати колективне жртве. Дакле, колективне жртве настају када су насилне акције усмерене на одређено становништво, на пример, етничке, идеолошку или верску групу. У таквим случајевима појединци су на мети због повезаности са одређеним колективитетом.¹⁵³

Свако реагује другачије на криминал, а реакције варирају у зависности од врсте криминала и околности жртве у време тога дешавања. Док неки људи могу да наставе са својим животом одмах, последице код других могу трајати недељама, месецима или годинама док почну да говоре о томе да је злочин имао одређене ефекте на њих.¹⁵⁴

Исти аутор говори и о директним и индиректним жртвама. Директне жртве су оне које су претрпеле директне ефекте насиља, они који су убијени или физички или психолошки злостављани, притворени, дискриминисани и тако даље. Индиректне жртве су они који су везани за директне жртве, на такав начин да и они трпе због такве везе.¹⁵⁵

Студије показују да деца жртава, па чак и њихови унуци, морају да снесу последице за оно што се десило и могу се осећати и понашати као жртве, показујући дубоку бол и огорчење.

Према извору страдања жртве се могу поделити у четири категорије:

(1) жртве кривичних дела,

(2) жртве несрећа,

¹⁵³ Bloomfield, D.; Barnes, T.; Huyse, L.: *Reconciliation After Violent Conflict*, у: В помоћ свителю, "Карт-Бланш Проект и Решенил", Москва, 2008, стр. 63.

¹⁵⁴ Spackman, Ph. (eds) : *Helping People Cope with Crime*, Victim Support Handbook, Abingdon, 2005, стр. 4.

¹⁵⁵ *Ibidem*. Bloomfield, D.; Barnes, T.; Huyse, L.

(3) жртве природних катастрофа,

(4) и апстрактне жртве.¹⁵⁶

Ханс фон Хентиг (*Hans von Hentig*) дели жртве, тј. прави типологију жртава на следећи начин:

- дечаци,
- жене,
- старци,
- душевно болесни и оштећени,
- досељеници,
- мањине,
- глупи, нормални,
- депресивни,
- похотни,
- усамљенице,
- душевно веома сломљене особе.

Бењамин Манделсон (*Benjamin Mendelsohn*) прави типологију жртава према степену кривице саме жртве и исте дели на:

- потпуно недужна жртва је идеална жртва;
- жртва незнатно крива и жртва на основу несвесности;
- жртва еквивалентно крива као и починилац;

¹⁵⁶ У другој половини XX века, Едвин Шур (*Edwin Schur*) је скренуо пажњу на постојање низа кривичних дела без жртве у традиционалном смислу (*crimes without victims*), код којих постоје добра или интереси који се вређају или угрожавају, али их је тешко идентификовати. Бетричевић, А.: *Еколошка кривична дела - злочини без жртве?*, Темида, год. 15, бр. 1, 2013, стр. 121.

- тип жртве која је више крива од починитеља (провоцирајућа и неопрезна жртва);
- ексклузивна кривица жртве.

Езас Фатах (*Ezzas Fattah*) даје следећу типологију жртава:

- неучествујућа жртва (са два обележја, први - игнорисање и гнушање према делу и други - мањкави допринос дела у кршењу права);
- латентна или предиспонирајућа жртва;
- провоцирајућа жртва;
- учествујућа жртва;
- погрешна жртва.

На овом месту можемо поменути и категоризацију жртава према закључцима Комитета о превенцији злочина и третману починитеља. Наведени комитет жртве дели на¹⁵⁷:

- жртве конвенционалног злочина;
- жртве злочина насиља над људима;
- жртве злоупотребе моћи (економске и политичке);
- жртве организованог криминалитета;
- жртве дискриминације;
- жртве експлоатације.

Жртве ратних злочина могу бити, у зависности о којем се ратном злочину конкретно ради, цивилно становништво, рањеници, болесници,

¹⁵⁷ Дедовић-Аџајлић, А.: *Скрипта за наставу на ААБ универзитету у Приштини, Косово, из Ресторативног правосуђа*, Сарајево, 2007, стр. 30.

санитетско особље и ратни заробљеници.¹⁵⁸

2. ПОЈАМ ЖРТВЕ У ДОМАЋЕМ И УПОРЕДНОМ ПРАВУ - ПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЈМА ЖРТВЕ

Као што је већ речено, појам жртве је вишезначан и комплексан у оквиру којег се најчешће говори о жртвама криминала, рата, злих навика, саобраћајних незгода и других догађаја. Жртва је особа која трпи од неког зла, или неке силе и она може бити повређена животно, телесно, морално, или имовински оштећена. Она је у свему томе пасивни субјект.¹⁵⁹

Правно одређење појма жртва првенствено се везује за одредбе садржане у националним законима и њихову примену у пракси. Национална законодавства под жртвом (код нас се користи термин оштећени) углавном подразумевају физичка и правна лица, непосредно и посредно оштећена понашањима прописаним као кривична дела. У односу на непосредно оштећене, посредно оштећени имају ограничена права која проистичу из права непосредних жртава и то само као правни следбеници уколико непосредне жртве нису живе. Међутим, упркос правном признању које под одређеним условима могу добити, посредно оштећена лица нису друштвено препозната као жртве што има негативне последице на добијање помоћи и заштите и однос институција и медија према њима.¹⁶⁰ Поред општег одређења појма жртве, односно оштећеног, постоје и конкретнија одређења

¹⁵⁸ Николић-Ристановић, В.: *Утицај жртве на појаву криминалитета*, Београд, 1984, стр. 20.

¹⁵⁹ Шепаровић, З.: *Виктимологија, студије о жртвама*, Тискара, Загреб, 1985, стр. 40. У криминологији и криминалистици се говори о жртви кривичног дела, а у материјалном кривичном праву о пасивном субјекту. Павишић, Б.: *Коментар закона о казненом поступку*. 5. издање, Ријека 2005, стр. 71. у: Дуатбеговић, А.; Пивић, Н.: *Положај оштећеног у кривичном поступку Босне и Херцеговине*, *Анали правног факултета универзитета у Зеници*, Зеница, 2011, стр. 8.

¹⁶⁰ Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друштва према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 26.

која су садржана у инкриминацијама појединих кривичних дела и која су обично препознатљивија у смислу стварања основе за остварење одређених права, попут заштите, услуга служби за жртве и сл. Међутим, та одређења су селективна и везана за оцену елите на власти, односно оних који имају моћ, о томе коме ће дати законски статус жртве и на основу којих критеријума.¹⁶¹

Ако се кривични закони посматрају у целини, круг особа којима они признају статус жртве доста је широк и далеко превазилази жртве конвенционалног криминалитета. Савремени кривични закони инкриминишу читав низ кривичних дела, укључујући жртве криминалитета белог оковратника, жртве родно базираног насиља, геноцида, злочина против човечности, ратних злочина, тероризма и организованог криминалитета. Међутим, с обзиром на велике разлике у откривању и кривичном гоњењу различитих врста криминалитета, из перспективе праксе се добија знатно ужа слика жртава које заиста добијају правно признање. Наиме, статус жртве се у пракси правно признаје првенствено жртвама конвенционалног криминалитета који се највише открива и најчешће доводи до санкција (имовински и традиционални насилнички криминалитет).

Огроман број жртава које траже формално признање статуса жртве кроз обраћање кривичноправном систему, укључујући и жртве оних кривичних дела која се у већој мери пријављују, често остаје ван правног система и тај статус никада не добије. Штавише, још већи број жртава из различитих разлога тај статус и не тражи, односно не пријављује кривично дело и не жели да учествује у кривичном поступку.

¹⁶¹ Тако, на пример, жртве насиља у породици су тек однедавно добиле законско признање. Иако је овај облик насиља одувек био широко распрострањен и могао да буде гоњен и на основу инкриминација других насилних кривичних дела, његове жртве су постале законски признате и видљиве тек након што је последњих деценија (код нас 2002. године) насиље у породици постало кривично дело.

У југословенском кривичном праву и законодавству уместо појма „жртва“ кориштен је појам „пасивни субјект кривичног дела¹⁶²“ (у кривичноправном смислу), односно „оштећени“ (кривичнопроцесном смислу).¹⁶³ Сходно тада важећем Закону о кривичном поступку, члан 221. дефинисао је оштећеног као лице чије је какво лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено. Утолико је појам „оштећени“ шири од појма „пасивни субјект кривичног дела“, односно „жртва“, јер се под одређеним околностима у кривичном поступку у својству оштећеног може појавити и лице које није било пасивни субјект кривичног дела, односно жртва.¹⁶⁴ Оштећени је физичко или правно лице чије је неко лично или имовинско право повређено или угрожено извршењем кривичног дела. Оштећени је кривичнопроцесни појам који је често идентичан појму жртве, односно пасивног субјекта у кривичном материјалном праву, као, на пример, оштећени кривичним делом крађе, кривичним делом тешке телесне повреде која није квалификована смрћу итд. Међутим, у неким ситуацијама пасивни субјект кривичног дела није и не може да буде оштећени у процесном смислу јер је, услед извршеног кривичног дела, изгубио правни субјективитет, као што је то случај са убиством, тешком телесном повредом квалификованом смрћу и другим кривичним делима која се одликују смртном последицом. Тада се као оштећени у кривичном поступку појављују најближи сродници и

¹⁶² „По Хентингу жртва злочина није пасивни субјекат, него постаје активни субјект у процесу криминализације...“ Рамљак, А.; Халиловић, Х.: *Виктимологија*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2004, стр. 9.

¹⁶³ Иако су ова два појма „жртва кривичног дела“ и „оштећеник“ у правнополитичким дискусијама и у општој јавности употребљавају као синоними, у политичком речнику емоционална реч жртва има предност пред стручном ознаком оштећеник. Међутим, израз жртва је више материјалноправне и криминолошке природе, док је израз оштећени процесноправне природе.

¹⁶⁴ Шкулић, М.: *Оштећени у кривичном поступку – како побољшати његов положај*, Темида,, бр. 3-4, 2000, Београд, стр. 5.

одређена лица веома блиска пасивном субјекту кривичног дела.¹⁶⁵

У овом делу рада ћемо говорити о појму „жртва“ у законима земаља насталих распадом бивше Југославије, почевши са Босном и Херцеговином. Савим је јасно да је Босна и Херцеговина једна сложена држава, па самим тим има веома сложен државни апарат и правосудни систем. У прилог томе иде и чињеница да су и Босни и Херцеговини у употреби четири Закона о кривичном поступку и четири Кривична закона (закони Босне и Херцеговине који важе на цијелој територији БиХ, закони Републике Српске који важе на територији РС, закони Федерације Босне и Херцеговине који важе на територији ФБиХ и закони Брчко Дистрикта).

Последња значајнија реформа кривичног законодавства у Босни и Херцеговини, која се десила 2003. године, имала је за циљ усклађивање домаћег кривичног законодавства са међународним стандардима о људским правима, као и прихватање искустава других земаља у борби против савремених облика криминалитета. Поред одређених побољшања, нарочито у погледу истраге, законодавац је с друге стране у знатној мери занемарио интересе оштећеног и на тај начин маргинализовао њен положај у кривичном поступку, иако су у последњој деценији кривичнопроцесна законодавства многих земаља показала јачање права жртве у оквиру кривичног поступка.¹⁶⁶ Јасно је да, босанскохерцеговачка кривично-правна регулатива не познаје појам жртве, већ се жртва назива „оштећеником“ или „оштећеном страном“. Овом регулативом штите се интереси свих оних грађанки и грађана у Босни и Херцеговини чија су људска права повређена

¹⁶⁵ Шкулић, М.; Лукић, Д.; Векарић, Б.; Пековић, С.; Плазанић, М.; Вучковић, Б.; Јовановић, М.; Магић, М.: *Улога и могућност јавног тужиоца у заштити жртава кривичног дела, „Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије“*, Београд, 2009, стр. 25.

¹⁶⁶ Исту интенцију показали су и међународни кривични судови, с тим што је Статут и Правила о доказима Међународног кривичног суда за бившу Југославију посебну пажњу посветио жртви уколико је она у кривичном поступку у својству сведока, док Међународни кривични суд гарантује жртвама читав низ права.

извршењем неког кривичног дела. Дакле, у кривичнопроцесном смислу Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине¹⁶⁷ не употребљава појам „жртва“ него појам „оштећени“, те појам оштећеног у члану 20. дефинише као лице којем је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено.¹⁶⁸ У кривичноправном смислу Кривични закон Босне и Херцеговине¹⁶⁹ употребљава појам „оштећени“ уместо појма „жртва“. Закон о несталим особама Босне и Херцеговине¹⁷⁰ уопште не употребљава нити дефинише појам „жртве“, али ни појам „оштећени“ како то чине Кривични закон и Закон о кривичним поступку БиХ. У правној теорији мишљење је да појам оштећеног није споран и да је он одређен са три елемента и то: правом као објектом повреде или угрожавања, затим законским обележјима кривичног дела и конкретним почињењем кривичног дела. Својство оштећеног може добити физичко и правно лице. Одговор на питање које лице има легитимацију оштећеног некад се налази у самом кривичном закону јер се појам оштећеног поклапа са граматичким објектом кривичног дела, (нпр. оштећени су окривљени, сведок или вештак код кривичног дела изнуђивања исказа из члана 181 КЗ ФБиХ¹⁷¹, фотографисано лице код неовлаштеног оптичког снимања из члана 189 КЗ ФБиХ¹⁷² итд.). Међутим, у неким случајевима појам оштећеног се не може свести на објекат кривичног дела.¹⁷³ Код кривичног дела убиства оштећени су лица која је издржавао или

¹⁶⁷ „Службени гласник БиХ“, бр. 36/03

¹⁶⁸ Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине у читавом свом тексту само једном употребљава реч „жртва“ и то у члану 213. став 2. који се односи на обавезу пријављивања кривичног дела.

¹⁶⁹ Службени гласник БиХ“, бр. 03/03

¹⁷⁰ „Службени гласник БиХ“, бр. 50/04

¹⁷¹ Чл. 358. КЗ РС. 178. КЗ БД БиХ.

¹⁷² Неовлаштено фотографисање чл. 175. КЗ РС, чл. 186. КЗ БД БиХ.

¹⁷³ Позитиван искорак у погледу права жртве кривичног дела учињен је са Законом о заштити сведока под претњом и угрожених сведока. Овај закон је наметнут од стране Високог представника, усвојен у Представничком дому на седници одржаној 27.06.2003. године. Објављен у службеном гласнику Босне и Херцеговине 3/03, 21/03, 61/04, 55/05.

редовно помагао и која су по закону имала право да захтевају издржавање од погинулог (брачни друг, деца, родитељи, браћа и сестре), који су трпели душевне боли.¹⁷⁴

Појам „жртва“ се у Закону о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине¹⁷⁵ спомиње једино у члану 228. који се односи на обавезу пријављивања кривичног дела.¹⁷⁶ И наведени закон примењује појам „оштећени“ те појам оштећеног дефинише као лице којем је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено.¹⁷⁷ Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине појам „жртва“ користи само у члану 203. који се односи на кривично дело „силовање“. Сви остали чланови закона који третирају наведену категорију користе појам „оштећеник“. Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породица са децом Федерације Босне и Херцеговине¹⁷⁸ третира појам цивилне жртве рата, па у члану 54. даје и дефиницију цивилне жртве рата, дефинишући је као особе код којег је наступило телесно оштећење од најмање 60% због ране, повреде и озледе задобијене:

- 1) злостављањем односно лишавањем слободе у току ратног стања или непосредне ратне опасности;
- 2) у вези са ратним догађањима (бомбардовања, уличне борбе, експлозија ратног материјала, залутали метак и сл.);
- 3) од експлозије заосталог ратног материјала након завршетка рата,
- 4) у свези са диверзантским односно терористичким акцијама којима

¹⁷⁴ Дуатбеговић, А.; Пивић, Н.: *Положај оштећеног у кривичном поступку Босне и Херцеговине*, *Анали правног факултета универзитета у Зеници*, Зеница, 2011, стр. 13.

¹⁷⁵ „Службене новине Федерације БиХ“, бр.35/03,37/03,56/03

¹⁷⁶ Исти случај као и код Закона о кривичном поступку Босне и Херцеговине.

¹⁷⁷ чл. 21. Закона о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине, („Службене новине Федерације БиХ“, бр.35/03,37/03,56/03)

¹⁷⁸ „Службене новине Федерације БиХ“, број: 36/99

се угрожава сигурност и уставни поредак Федерације Босне и Херцеговине.

Можемо да видимо да, посматрајући до сада анализирани законске акте у Босни и Херцеговини, једино последњи наведени закон третира и дефинише појам жртве.

Када је у питању Република Српска, у кривичнопроцесном смислу, Закон о кривичном поступку Републике Српске¹⁷⁹ употребљава термин „оштећени“ за којег у члану 20. каже да је то лице коме је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено. Реч жртва се у Кривичном закону Републике Српске¹⁸⁰ спомиње само на једном месту и то у члану 201. који се односи на кривично дело „родоскрвљење“, и нигде више. Кривични закон Републике Српске као и Закон о кривичном поступку користи термин „оштећени“. Једини закон у Републици Српској који дефинише појам жртве је Закон о заштити цивилних жртава рата¹⁸¹ који под цивилном жртвом рата сматра лице код којег је наступило оштећење организма злостављањем, силовањем, односно лишавањем слободе (затвор, концентрациони логор, интернација, принудни рад) или у бегу од стране непријатеља задобило рану, повреду, озледу и код кога је наступило оштећење организма најмање 60%, као и лице које је под наведеним околностима убијено, погинуло, умрло или нестало; лице које је задобило оштећење организма најмање 60%, услед рањавања или повреда насталих у вези с ратним операцијама, као што су: бомбардовање, уличне борбе залутали метак минобацачка и топовска граната и сл; лице које је задобило оштећење организма најмање 60% услед рањавања или повреда насталих од заосталих војних материјала или као последица непријатељских

¹⁷⁹ „Службени гласник Републике Српске“, број 100/09

¹⁸⁰ „Службени гласник Републике Српске“, број 49/03

¹⁸¹ „Службени гласник Републике Српске“, број 02/4.3-409/10

диверзантских акција. Можемо да видимо да у дефинисању појма цивилне жртве рата нема значајне разлике у дефиницији коју даје Закон о заштити цивилних жртава рата Републике Српске и Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породица са децом Федерације Босне и Херцеговине.

У кривичном поступку у Републици Србији жртва учествује као оштећени, док се под посебним условима може појавити и као тужилац. Жртва је један од најважнијих учесника у кривичном поступку, често и једини, те њено саслушање представља важан део доказивања.¹⁸² Процесни положај жртве садржи њена права и обавезе које су регулисане Закоником о кривичном поступку Републике Србије¹⁸³, којим се одређују и процесне мере заштите жртве као сведока. Дакле, у кривичнопроцесном смислу у употреби је термин оштећени који је у Законику о кривичном поступку Републике Србије у члану 2. дефинисан као лице чије је лично или имовинско право кривичним делом повређено или угрожено. Кривични законик Републике Србије¹⁸⁴ појам „жртва“ користи једино у члану 388. који се односи на кривично дело „трговина људима“, а у остатку овог законског акта користи се термин „оштећени“.

Мишљења смо да је решење које је примењено у Закону о казненем поступку Републике Хрватске¹⁸⁵ најбоље у односу на решења у дефинисању ових појмова у законима земаља из окружења. Наиме, Закон о казненем поступку Републике Хрватске прави јасну разлику између појма „жртва“ и појма „оштећени“, што није случај у законима које смо претходно

¹⁸² Драгичевић-Дичић, Р.: *Помоћ и заштита жртава у кривичном поступку*, Право жртава и ЕУ: Иззови пружања помоћи жртвама, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, Београд, 2010, стр. 15.

¹⁸³ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2011,101/2011,121/2012, 32/2013 и 45/2013

¹⁸⁴ „Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009,121/2012 и 104/2013

¹⁸⁵ „Народне новине Републике Хрватске“ бр. 152/08 и 76/09

анализирали кроз обављено истраживање. Наведени закон у члану 202. став 3. тачка 10. дефинише жртву као лије које због почињеног кривичног дела трпи физичке и душевне последице, имовинску штету или битну повреду основних права и слобода, док у тачки 11. дефинише и „оштећеног“ као и друга лица (осим жртве) чија су каква лична или имовинска права повређена или угрожена кривичним делом, а учествују у својству оштећеника у кривичном поступку.

Законик о кривичном поступку Црне Горе користи се са оба термина, с тим што у члану 22. став 5. даје дефиницију оштећеног којег дефинише као лице коме је лично или имовинско право кривичним дјелом повређено или угрожено што је идентично законима у БиХ, Федерацији БиХ, Републици Српској, Србији.... Дакле, у кривичнопроцесном смислу у Црној Гори је у употреби термин „оштећени“.

У Словенији је нови Закон о кривичном поступку ступио на снагу 1995. године и донео неколико нових института партиципативног модела, који је посебно наглашен институтом медијације, унетим у словеначки кривични поступак новелом 1998. године.¹⁸⁶ У кривичнопроцесном смислу, жртва у поступку наступа као оштећени.

Можемо закључити да је сасвим јасно зашто се у кривичнопроцесном смислу у већини закона које смо поменули употребљава термин оштећени. То се чини због ширине самог појма, јер је појам оштећени шири од појма жртва. У том смислу јасну дистинкцију су направили законодавци који су креирали Закон о казненем поступку Републике Хрватске.

¹⁸⁶ Филипчич, К.: *Положај жртава кривичних дела у законодавству Републике Словеније*, Темида, бр. 1, година 11, 2008, стр. 59.

3. ПОЈАМ ЖРТВЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

Када су у питању међународни акти о правима жртава криминалитета, најинклузивније је схватање садржано у Декларацији Уједињених Нација о основним принципима правде у вези са жртвама криминалних радњи и жртвама злоупотребе моћи, која је донета 1985. године. Ова Декларација под жртвом подразумева како жртве кривичних дела тако и жртве кршења људских права која нису прописана као кривична дела (жртве злоупотребе моћи) и то независно од тога да ли је извршилац познат, ухваћен, оптужен или осуђен, независно од породичног односа жртве и извршиоца, као и било ког својства жртве. Под жртвом се подразумевају непосредно и посредно, индивидуално и колективно повређени или оштећени, као и особе које су повређене помажући жртви или спречавајући виктимизацију. Ова *Magna Charta* за жртве брзо је постала универзална којом се може оценити напредак у задовољавању потреба жртава криминала и злоупотребе власти.¹⁸⁷

По својој ширини, дефиниција из Декларације о принципима правде за жртве криминалитета и злоупотребе моћи, веома је слична дефиниција Светског виктимолошког друштва садржана у предлогу Конвенције о правди и подршци жртвама кривичних дела и злоупотребе моћи, за чије усвајање се ова организација залаже у Уједињеним Нацијама. Једина разлика је, заправо, у томе што предлог Конвенције посебно наглашава да су појмом жртве обухваћене и жртве тероризма и трговине људима.¹⁸⁸

Лице је жртва где, као резултат дела или пропуста који представљају

¹⁸⁷ Waller, I.: *Justice, even for victims: quick reading for the elites of the un and member states*, у: Melup, I.: *Victims of Crime and Abuse of Power*, Bangkok, IIth UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, April 2005.

¹⁸⁸ Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друштва према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 28.

кршење међународних људских права или међународног хуманитарног права, те особе, појединачно или колективно, претрпела штету, укључујући физичке или менталне повреде, емоционалне патње, економски губитак или умањење вредности фундаменталних законских права. Жртва такође може бити зависна или члан уже породице или домаћинства директне жртве.¹⁸⁹

Када се говори о најширим дефиницијама појма жртве, треба поменути и дефиниције у документима организација попут Међународног црвеног крста и црвеног полумесеца, Међународне организације рада и Светске здравствене организације, које се баве жртвама природних катастрофа и других ургентних ситуација, везано за потребу хуманитарне помоћи и заштите од кршења људских права.

Према Међународном кривичном суду, жртве представљају физичка лица која су претрпела штету као резултат чињења злочина из надлежности Суда; Жртве могу укључивати организације или институције које су задобиле директну штету за њихову имовину која је посвећена религији, образовању, уметности или науци или добротворним наменама, и њиховим историјским споменицима, болницама и другим местима и објектима за хуманитарни рад.¹⁹⁰

Да ли је статут Међународног кривичног суда учинио правду ефикаснијом? ¹⁹¹ На ово питање, 2006. године, председник Међународног

¹⁸⁹ Декларација о правима на реституцију за жртве тешких кршења људских права, 1999. Термин жртва обухвата и блиску породицу и лица која жртва директно издржава и лица која су претрпела штету помажући жртвама које су се нашле у невољи или спречавајући да дође до жртава. Жарковић, М.: *Основни елементи права жртве на компензацију*, у: *Право жртве на компензацију*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011, стр. 10.

¹⁹⁰ За потребе Статута и Правилника о поступку и доказима завршни нацрт текста, усвојила припремна комисија на свом 23. састанку, 30. јуна 2000. године (документ PCNICC/2000/1/add.1)

¹⁹¹ Pfanner, T. ed. : *International Criminal Tribunals, Interview with Philippe Kirsch, President of the International Criminal Court*, *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March 2006, p.p. 14

кривчног суда, (*Philippe Kirsch*), Филип Кирш одговара да је Статут донео одређена побољшања, укључујући један напредак који нема везе са ефикасношћу, већ са пажњом посвећеном жртвама. У другим Међународним трибуналима жртве су углавном кориштене као сведоци, али у Међународном кривичном суду оне имају сопствени статус, статус жртве, а не сведока.

Остали међународни документи о правима жртава под жртвом подразумевају физичка лица, непосредно и посредно оштећена само понашањима прописаним као кривична дела. Ови међународни документи се разликују по томе да ли под жртвом подразумевају сваку особу оштећену кривичним делом или само жртве кривичних дела које су дело пријавиле државним органима. Тако, на пример, Препорука 8 Савета Европе о помоћи жртвама криминалитета из 2006. године под жртвама подразумева директне и индиректне жртве кривичних дела независно од тога да ли су пријавиле дело.¹⁹² Слично схватање појма жртве прихвата и асоцијација европских служби за помоћ жртвама криминалитета - Европска помоћ жртвама.

На другој страни, кључни документи о жртвама које је донела Европска унија (Оквирна одлука ЕУ о положају жртава у кривичном поступку, Мапа пута о правима жртава у ЕУ и Директива ЕУ за подршку жртвама криминалитета) под жртвом превасходно подразумевају жртве у кривичном поступку, односно оне које су пријавиле кривично дело. Тиме је ЕУ практично прихватила најужи правни појам жртве, који се добрим делом подударе са појмом који је прихваћен у националним законодавствима већине земаља у Европи, али и ван ње. Упркос великом значају који ови документи имају за побољшање положаја жртава у ЕУ, то има за последицу

¹⁹² <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM> посећено дана 27.12.2014. године у 13,53 часова.

њихово ограничено бављење правима жртава, посебно правом на помоћ и заштиту. Наиме, с обзиром да релативно мали број жртава пријављује кривична дела којима су оштећене, добар део жртава уствари остаје необухваћен захтевима које ови међународни документи постављају државама - чланицама Европске Уније у погледу поштовања права жртава. Другим речима, ови међународни документи, везани за правни појам жртве, имају сасвим ограничени значај за приступ помоћи и заштити огромног броја жртава које никада не дођу до кривичноправног система.¹⁹³

Слично мишљење изнео је Дејвид Мекејн (*David McKenna*), председник Европске помоћи жртава, на конференцији „Жртве криминалитета у Европској унији: пост-Лисабонска правна агенда“ која је 9-10. јуна 2011. одржана у Триеру, Немачка. Он је том приликом истакао да треба престати са причама о жртвама на суду јер само мали број жртава дође на суд.¹⁹⁴

Судија Џон Томас (*John Thomas*) се у свом излагању критички бавио односом судија према жртвама. Он је истакао да судије сувише истичу своју независност, а недовољно своје обавезе и одговорности. Међутим, право на независност не подразумева и право на арогантност.¹⁹⁵

¹⁹³ Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друства према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 29.

¹⁹⁴ Николић-Ристановић, В.: *Проказ конференције „Жртве криминалитета у Европској унији: пост-Лисабонска правна агенда*, „Темида“, год. 15, бр. 1, (2012), стр. 253.

¹⁹⁵ *Op. cit.* Николић-Ристановић, В. Истраживање које је спроведено у 22 европске земље показало је да само мањина судија прихвата тренинг. Судије треба да артикулишу своје одлуке у контексту права жртава (на пример, када одлажу суђења и сл.). „Људи мењају понашање на основу последица“, рекао је судија Томас. „Проблем са судијама је што они никада не носе последице својих одлука. Извршилац иде у затвор и то је то“.

V ПОСЛЕДИЦЕ ГЕНОЦИДА, ЗЛОЧИНА ПРОТИВ ЧОВЕЧНОСТИ И РАТНОГ ЗЛОЧИНА

1. МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА

Криминалитет уопште, па тако и кривична дела из области ратних злочина, може да доведе до бројних негативних последица - материјалне штете, физичких повреда и психичких реакција, социјалних последица и практичних проблема - које могу да буду привремене или да трају дужи временски период. Од свих последица, емотивне реакције, које могу да се јаве након кривичног дела, су често најизраженије.¹⁹⁶

Кривична дела која су предмет овог рада често резултирају различитим видовима индиректне и директне материјалне штете по жртву. То могу да буду губитак новца или имовине као непосредна последица самог кривичног дела, трошкови који настају услед оштећења имовине, трошкови лечења или губитак зараде због повреда. Директна материјална штета је, сасвим природно, крајње различита - нека кривична дела могу да резултирају великом директном материјалном штетом, док су друга повезана са прилично малим вредностима настале штете. У многим случајевима, индиректна материјална штета може да буде прилично велика. Она може да обухвати и трошкове терапије у случају психичких оштећења насталих као последице силовања, губитак будућих примања за жртву која је претрпела напад и слично.¹⁹⁷

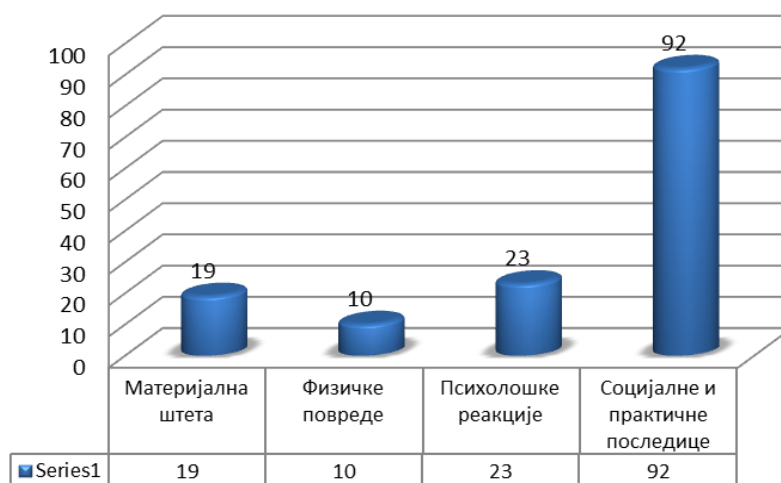
Истраживање, објављено 2014. године, спроведено у периоду од 2009. до 2011. године, у 51 општини (по месту рођења жртве), из оба ентитета у БиХ

¹⁹⁶ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 75.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

над 161 испитаником-жртвом ратног злочина, без обзира на облик виктимизације, одабране случајно, показује да је 19 испитаника трпело физичко злостављање, 2 сексуално злостављање, 27 пљачку имовине, 13 противправно лишавање слободе (затварање у логор), 37 убиство – нестанак члана породице, 43 расељавање – избеглиштво, док се 20 испитаника о наведеном није изјаснило.¹⁹⁸ Истраживање које смо спровели испитујући 150 испитаника, који су не неки начин били жртве, показује да је чак 76% испитаника као последицу кривичних дела из области ратног злочина, злочина против човечности или геноцида, претрпело неки вид штете. С тим у вези, испитаници указују на то да су најчешће последице које трпе као жртве социјалне и практичне последице (92 испитаника или њих 61,3%). Када су у питању психолошке последице 23 испитаника или њих 15,3% наводи да трпи психолошке последице, 19 испитаника или њих 12,6% наводе да су претрпели материјалну штету, док 10 испитаника или њих 6,6% наводи да су трпили физичке повреде.

Графикон број 1. – *Последице које жртве трпе*

¹⁹⁸ Махмутовић, Ц.; Хаџихасановић, М.: *Жртве рата у Босни и Херцеговини*, Анали Правног факултета у Зеници, број 13, година 6, Зеница, 2014, стр. 171.

Графикон број 2. – Последице које су жртве претрпиле или трпе још увек

Када је у питању материјална штета можемо да видимо да је истраживање показало да 8% испитаника наводи да су претрпели уништење имовине, 6% испитаника као материјалну последицу или штету наводи крађу имовине, док 2% испитаника наводи крађу новца.

2. ФИЗИЧКЕ ПОВРЕДЕ

Физичке повреде могу да настану услед извршења различитих кривичних дела. Ризик од физичког повређивања варира зависно од врсте кривичног дела, те би се, опште узев, могло рећи да се лакше повреде јављају

чешће него тешке.¹⁹⁹ Међутим, са аспекта судске медицине, овај назив физичке повреде у овом контексту није адекватан, јер се са судскомедицинског становишта физичке повреде односе на термичке повреде, повреде електрицитетом, хемијске повреде, бактеријске и вирусне повреде и нутритивне повреде.²⁰⁰ Па тако исти аутор наводи да повреде уопште представљају телесно оштећење изазвано дејством спољашње силе.²⁰¹

У случајевима насиља без употребе оружја, превасходно ударање или шутирање, повреде које настају су махом посекотине, модрице, отоци на лицу или глави, фрактуре разних делова лица и главе. Сличне повреде могу да настану на рукама, ногама и грудима. Повреде опасне по живот могу да настану услед дављења или тешких повреда главе. Повреде нанете оштрим или хладним оружјем су крајње различите. Са судскомедицинског аспекта секотине су повреде настале дејством оштрице механичког оруђа. Такође, крвни подлив (модрица, хематом) настаје када услед дејства тупине механичког оруђа долази до руптуре ситних крвних судова и до утискивања крви у ткиво. Као последица физичких повреда јавља се бол²⁰².

Обзиром да су рат и сва кривична дела у вези са ратом, а самим тим и радње које имају обележја злочина против човечности, веома често радње које си чине употребом ватреног оружја, потребно је у овом делу рада нешто рећи и о повредама које настају дејством ватреног оружја. С тим у вези, а са судскомедицинског аспекта, то су повреде које се манифестују као устрелине, прострелине и застрелине. Као последица ових повреда могу да се појаве

¹⁹⁹ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 78.

²⁰⁰ Ковачевић, Р.: *Правна медицина*, Правни факултет у Бања Луци, Бања Лука, 2008, стр. 36-55.

²⁰¹ *Op. cit.* стр. 19.

²⁰² Бол је биохемијска, физичка и психичка реакција на механичке, хемијске или топлотне подражаје изнад прага осетљивости рецептора подражаја. Арнаутовић, А.: *Тијело памти*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, Vol.3, 2011, стр. 7.

смрт, тешка телесна повреда и телесна повреда. Према извештају „Статус биолошке супстанце и промене у популацији Босне и Херцеговине“, Института за јавно здравље Босне и Херцеговине, објављеном маја 1998. године, жртве рата у Босни и Херцеговини су „преко 250 000 убијених и несталих.“²⁰³

Истраживање које смо спровели испитујући 150 испитаника који представљају жртве, показује да од 6,6% испитаника који су физичке повреде навели као последице које су трпили као жртве, њих 7 или 4,67% као последицу наводи бол, исто толико телесне повреде, док 1,33% или 2 испитаника тешке телесне повреде наводи као последице које су претрпели, што илуструје графикон број 2.

3. ПСИХОЛОШКЕ РЕАКЦИЈЕ

Жртве различитих кривичних дела из области злочина против човечности и ратних злочина, попут силовања, често немају видљиве физичке повреде као показатеље да је кривично дело извршено. С тим и вези, у овом делу рада посебно говоримо о психолошким реакцијама и проблемима код жртава које су далеко најраспрострањеније и најчешће се јављају као последица код ове популације становништва.

Много је расправа о томе како дефинисати трауму. Такође је важно дефинисати и разликовати психичку трауму, трауматски догађај, ситуацију и последице, симптоме који произилазе из трауме. Према Фројду се у трауми дешава преплављивање ега и пробијање баријере стимулуса. Даље, он је специфицирао последице по его и психичку трауму дефинисао као *ситуацију беспомоћности*, у којој је појединац преплављен унутрашњим и

²⁰³ Радовић, Б.: *Југословенски ратови 1991-1999 и неке од њихових друштвених последица*, Тортура у рату, Последице и рехабилитација, Југословенско искуство, IAN, Београд, 2004, стр. 50.

спољашњим дражима које не може да обради. Трауматски догађај није изазвао представе искуства опасности тако да сигнал *стрепње* није могао упозорити его. Уграђује се аутоматска стрепња и его бива преплављен осећањем беспомоћности. Дакле, психичка траума имплицира деструкцију појединца, индивидуе, док трауматска ситуација дефинише догађај екстремног насиља које се јавља унутар социјалног контекста. Последице по појединца могу бити видљиве непосредно током догађања, након догађања, али и након дугог низа година.²⁰⁴

Последњих година порасло је интересовање за утицаје траума, посебно након уврштавања посттрауматског стресног поремећаја у DSM²⁰⁵-III 1980. године. Овај интерес је углавном био усмерен на мушкарце ветеране - посебно ветеране Вијетнамског рата. Током 1980-тих број међународних избеглица се више него удвостручио, достигавши скоро 23 милиона крајем 1993. године. Ескалација ове кризе је резултирала повећаним интересовањем за ову популацију.

Од почетка ратних сукоба и првог прилива избеглица и ратника који су били затварани и мучени, почели су се појављивати извештаји о психолошко-психијатријским последицама злостављања у логорима. Тим психијатара ИАН-а се, прво у оквиру Одсека за Стрес Института за ментално здравље и програма Високог комесаријата Уједињених нација за избеглице, а од 1997. у оквиру Траума центра ИАН, сретао са особама избеглим из Хрватске и Босне и Херцеговине које су говориле о искуствима мучења у логору.²⁰⁶

²⁰⁴ Арнаутовић, А.: *Тужело и ум преживјелих логорашица*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига 1, 2009, стр. 28.

²⁰⁵ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*

²⁰⁶ Јовић, В.; Опачић, Г.: *Врсте мучења, Тортура у рату, последице и рехабилитација*: Југословенско искуство, Београд, 2004, стр. 149.

У истраживању које смо спровели дошли смо до података да од 23 испитаника којима се последице манифестују као психолошке реакције, њих 12 или 8% од укупног број испитаника наводи као психолошку реакцију, реакцију услед губитка члана породице као последицу коју трпи. Реакцију услед рањавања члана породице као психолошку реакцију наводи 4,67% или 7 испитаника, док психолошке реакције као последицу злостављања трпи такође 4,67% или 7 испитаника. Наведено је илустровано графиком број 2.

3.1. Почетне реакције

Прва реакција је обично осећај неверице и забезекнутости да се „то десило баш мени“. Многи осећају и страх и беспомоћност, а доживљавају и физичке реакције попут отежаног дисања или притиска у грудима. Није неуобичајено да се жртва суочи са осећајем беса према учиниоцу. Одређене врсте кривичних дела, попут сексуалног напада, такође могу да доведу до тога да се жртва осећа прљаво или угрожено.

Како време пролази и жртва схвати реалност ситуације и њених последица, обично наступа мање хаотичан период испуњен много сложенијим емоцијама. Искуство виктимизације може да доведе до когнитивних реакција, као што су тешкоће у концентрисању, анксиозност, појачана опрезност или узнемирујући визуелни доживљаји или сећања везана за сам догађај. Анксиозност, праћена поремећајем сна и проблемима у исхрани, је крајње уобичајена последица. Она може да буде изражена и кроз соматске промене, као што су тензија мишића, трешење, знојење, главобоље, лупање срца, мучнина и проблеми са стомаком.

3.2. Дуготрајне последице

Иако жртва не мисли о кривичног делу сваки дан, живот никада не може да буде исти као што је био пре њега, а кривично дело се тешко заборавља. Многе жртве, које су се бавиле својим траумама, су уочиле две промене: смањен осећај сигурности и неповерење према другима.

Једна жена жртва силовања је на следећи начин описала своје мисли: „Увек сам била неустрашива. Често сам сама трчала у шуми. Возила бих се ноћу до куће сама бициклом, без икаквог размишљања. Када су друге жене причале о својим страховима, биле су ми смешне. Мислила сам 'Зашто да се бојим јер сам жена? Па и ја имам права да идем тамо где пожелим!'. Али не више. Тај осећај сигурности је за мене заувек нестао. Никада више нећу сама ићи да трчим. Можда бих могла да натерам себе на то, али би цена била превелика. Прихватила сам да је то борба коју никада нећу добити“.²⁰⁷

То разарање сигурности и повећање сумње се обично испољава као страх. Страх је прилично озбиљан јер ограничава жртвине активности и чини непријатним њен свакодневни живот. Страх утиче на жртвине мисли, осећања и реакције, као и на избор места становања, рада или студирања, пута којим ће да иде на посао или школу, времена када може да изађе из куће, места на коме ће да пазари и врсте спорта или слободних активности којима ће да се бави.

Поред значајног присуства слабог социјалног функционисања и ниског нивоа самопоштовања, резултати појединих истраживања указују на алармантно присуство депресије, анксиозности и посттрауматског стресног поремећаја. Расељене жене - жртве етничког чишћења - показују највећи

²⁰⁷ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 86.

ниво психопатологије и слабе социјалне прилагођености. Међутим, количина и озбиљност стресора код ове групе су, такође, значајно високи - недостатак хране и склоништа, број настрадалих чланова породице, присилни рад, претрпљена штета и слабо здравље њихове деце. Нека истраживања спроведена у току и након рата²⁰⁸ показују да ниједан испитаник из циљне групе није био поштеђен психолошког насиља, а 66% испитаница је изгубило децу - многе од њих су сведочиле убиствима своје деце. Код 75% испитаница су деца била заробљена, код 79% су мужеви били у заробљеништву, а код 80% су мужеви настрадали. Важно је напоменути да су слични трауматски догађаји имали значајно велику учесталост и код домицилне популације - 95% која је била под непријатељском ватром, и 85% који су претрпели глад и недостатак склоништа. Уопштено говорећи, постоји веома мала значајна разлика између „домицилне популације“ и повратника - у погледу доживљених стресора и патологије. Осим тога, - интересантно је то да је група повратника показала 10% више депресије.

3.2.1. Посттрауматски стресни поремећај (ПТСП)

Иако је тек недавно почело да се говори о ПТСП-у, овај феномен је познат још из времена античке Грчке и називан је различитим именима. У Америчком грађанском рату био је познат као „војничко срце“ (soldier's heart), у Првом светском рату као „гранатни шок“ (shell shock), а у Другом светском рату као „ратна неуроза“ (war neurosis). Многи војници који су током борбе доживљавали симптоме сличне симптомима ПТСП-а, били су означени као особе које пате од „борбеног замора“. У Вијетнамском рату ово

²⁰⁸ Bell, P.; Оруч, Љ.; Spratt, K.: *Утјецај ратне трауме на жене цивиле: Опис студије, Психосоцијалне посљедице рата - Резултати емпиријских истраживања проведених на подручју бивше Југославије, Презентација са симпозијума одржаног 7. и 8. јула 2000. године у Сарајеву, Сарајево, 2000, стр. 27.*

је постало познато као „реакција на стрес у борби“ (combat stress reaction), да би 1980. добио назив посттрауматски стресни поремећај.²⁰⁹

Неуспех да се ефикасно избори са траумом може да доведе до реакција које могу да ескалирају до стања познатог као посттрауматски стресни поремећај. Према дефиницији коју предлаже Светска здравствена организација (ICD-10) овај синдром представља одложено или продужену реакцију на стресни догађај изузетно угрожавајућег карактера, који би скоро код сваког изазвао велику патњу. Јавља се обично неколико недеља до шест месеци након преживљене трауме. Појава ових симптома као и њихов интензитет свакако зависе од структуре личности, од њене постојаности и отпорности на трауме. Савремене класификације менталних болести и поремећаја (ICD-10, DSM-III-R, DSM-IV) диференцирају три групе симптома посттрауматског стресног поремећаја.²¹⁰

Прву групу чине симптоми поновног доживљавања преживљене трауме. Испољавају се у виду наметљивих и непријатних сећања, слика, представа и размишљања о трауми. Особа се понаша као да поново доживљава трауму, могу се јавити илузије и халуцинације. Снови су испуњени непријатним и трауматичним садржајима.

Другу групу чине симптоми избегавања ситуација које су у вези са траумом и симптоми „потпуне отушљености“. Јављају се у виду избегавања сећања, размишљања и свих активности које могу да подсећају на трауму. Настаје изразит пад виталних динамизама и покушај дистанцирања од околине. Развија се посебна емоционална „отушљеност“, неспособност да се покаже љубав према најближима, губитак личних планова, посебно у домену брака и породице. Изостаје жеља за бављење својом професијом и гаси се

²⁰⁹ PTSP – Центар за ратну трауму: *Посттрауматски стресни поремећај – Приручник за ратне ветеране и чланове њихових породица*, Нови Сад, 2010, стр. 4.

²¹⁰ Ковачевић, Р.: *Правна медицина*, Правни факултет у Бања Луци, Бања Лука, 2008, стр. 169.

потреба за хобијем.

Трећу групу чине симптоми пренадражености, а манифестују се раздражљивошћу у понашању, ослабљеном концентрацијом, поремећеном пажњом, преосетљивошћу на мале спољне стимулансе и поремећеним сном.

У једном истраживању спроведеном на 60 испитаника заробљеника који су заробљени у периоду од почетка рата, целим током рата, а неки су ослобођени три месеца пре испитивања, утврђено је да је 25% испитаника посматрало сексуално злостављање у заробљеништву, 32,6% је било присиљено на рад на првој линиј фроната, 23,3% је посматрало физичко злостављање чланова породице, 53,3% испитаника је затварано у самици, 78,3% је посматрало убијање других људи, а исто толико је посматрало физичко злостављање у заробљеништву, њих 76,7% је доживело физичко злостављање у заробљеништву, 11,7% је доживело сексуално злостављање у заробљеништву, 5% је посматрало сексуално злостављање чланова уже породице, а 43,3% је било на принудном раду у заробљеништву. Од свих испитаника код њих 48,3% је утврђена дијагноза ПТСП, код 31,6 поремећај прилагођавања, код 1,7% је утврђен велики депресивни поремећај, општи анксиозни поремећај, зависност од алкохола и поремећај са суманутости, док је 13,3% њих без дијагнозе. Индикативно је да је једном дијагнозом 75% испитаника, са двије 10%, а са три 1,7% испитаника.²¹¹ Наведени подаци указују на високу преваленцију ПТСП поремећаја као и поремећаја прилагођавања у укупној испитиваној популацији.

Не ретко изложеност трауматском стресу доводи до пораста ризичног понашања. Једно истраживање спроведено у периоду 1995. и 1996. године у Центру за смештај избеглица Загреб, и Центру за смештај

²¹¹ Илић, З.; Лечић-Гошевски, Д.; Јовић, В.: *Психички поремећаји код жртава тортуре*, „Темида“, год. 3, бр. 2, 2000.

избеглица и прогнаника Газа (Карловац) показало је да трауматизовани адолесценти показују тенденцију запостављања школе, појачану сексуалну активност и промискуитет, злоупотребу алкохола и дрога, делинквентно понашање. Наведено истраживање је обухватило 60 адолесцената (30 мушког и 30 женског пола), а контролна група је обухватила 60 ученика средње економске школе (Загреб и Карловац), а утврђено је да су адолесценти избеглице за 46% склонији узимању дрога, алкохола и проблематичном понашању.²¹²

3.2.2. Трајна промена личности

Трајна промена личности настаје код особа које су дуго времена биле изложене дејству снажног стреса или је пак више стресора деловало сукцесивно тако да личност није имала могућности да се регенерише. У таквим случајевима долази до глобалног оштећења свих психичких функција. Посебно је децидирана емоционална сфера и обично се карактерише потпуном или трајном отупљеношћу емоционалних реакција. То доводи до поремећаја интерперсоналног, радног и социјалног функционисања. Потребно је да постоји трајност ових промена личности, тј. овај поремећај мора да постоји најмање две године. Среће се код особа које су биле изложене дуготрајној тортури у ратним логорима.²¹³

²¹² Слуњски, И.: *Адолесценти-жртве рата и избјеглиштва*, „Темида“, год.3, бр.2, 2000, стр. 38.

²¹³ *Ibidem*. Ковачевић, Р.

4. СОЦИЈАЛНЕ И ПРАКТИЧНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

4.1. Социјалне последице

Све три последице кривичног дела - материјални губитак, физичка повреда и психолошке реакције - могу да укључе и негативне социјалне последице за жртву. Жртве могу да буду принуђене да потпуно промене свој положај, као на пример, да промене занимање због страха да раде ноћу или да промене место становања због осећаја несигурности. Још једна социјална последица, која може да настане услед извршења кривичног дела, је да жртва често прекида контакте са другим људима. Разлог томе може да буде то што жртва не жели да прича о догађају због срамоте или болних успомена или зато што више никоме не верује. У појединим случајевима ситуација може да буде и обрнута - други људи могу да осећају јаку нелагоду па да устукну када жртва пожели са њима да прича о осећањима и емоцијама везаним за кривично дело, јер их и помисао на то подсећа на њихову сопствену рањивост. И уместо да причају о својој туги и болу, жртве могу да интернализују проблем. Особе из жртвиног непосредног окружења, такође, могу да имају тешкоћа да разумеју како да реагују и поставе се према жртви. То, уз додатне притиске, може да појача осећај жртве да нико не разуме њену ситуацију, што, пак, са своје стране, може да резултира социјалном изолацијом. Изложеност криминалитету може да наруши основни осећај сигурности појединца. Истраживања размишљања и осећања жртава криминалитета о њиховој будућности су показала да су многе од њих веома забринуте да ће поново постати жртве. То може да се објасни смањеном вером у спољни свет као последицом кривичног дела. Међутим, тај осећај несигурности не погађа само оне који су лично били жртве

криминалитета.²¹⁴

Још једна социјална последица криминалитета је стигматизација. Од примарног значаја су мир и тишина како би се жртва опоравила, стрпљива особа која ће је слушати и побринути се за практичне мере неопходне за превазилажење проблема са којима се жртва суочава. Уместо тога, пажња је усмерена на жртву; њена права могу да буду угрожена, а она може да се нађе у инфериорном положају или да буде, пак, превише заштићена.

Фокусирањем на жртву одвлачи се пажња од једне друге велике групе која је погођена кривичним делом - пријатеља и рођака жртве. Када особа постане жртва кривичног дела, она бива постављена у епицентар догађаја. Ови потреси или последице кривичног дела су далеко снажнији за појединце који су емотивно и физички ближи жртви. Ово питање није довољно истражено, али резултати постојећих студија показују да породице жртава криминалитета често имају психичке симптоме сличне онима које има и сама жртва - осећају забринутост и анксиозност, осећају се депресивно, а самопоуздање им је смањено. Пружање овим особама информација о „нормалном“ процесу опоравка и разумевање онога што се дешава у жртви, могу да помогну њима самима да смање своју анксиозност, као и да, кроз сопствено повећано разумевање ситуације у којој се жртва налази, помогну самој жртви.

Истраживање које смо спровели указује на то да највећи број испитаника трпи управо социјалне и практичне последице као последице рата или кривичних дела из области ратних злочина, злочина против човечности или геноцида. Па тако, 92 испитаника или 63,1% од укупног броја испитаних жртава наводи социјалне и практичне последице као последице

²¹⁴ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 92.

које трпе, што је већ наведено у претходном тексту. Конкретније, 65 испитаника или 43,33% проблем неимаштине наводи као последицу коју трпе, док чак 73 испитаника, или 48,67% као последицу наводи немогућност запослења.

4.2. Практични проблеми

Кривично дело готово увек доводи до практичних проблема за жртву. На пример, потреба да жртва контактира државне службе, потреба да се обезбеди брига о деци и транспорт до полицијске станице и тако даље. Или, жртва мора да контактира осигуравајућу компанију како би поднела захтев за обештећење или да позове стаклорезца или столара да дођу и поправе разбијен прозор или оштећена врата. У неким случајевима кривично дело доводи до физичких повреда које је потребно санирати у здравственој установи. Кривично дело може да резултира у трошковима који изискују финансијску помоћ. Практични проблеми могу, такође, да настану и током дуготрајног процеса опоравка.

Страна истраживања су показала да је жртвама често потребна помоћ за решавање практичних проблема, као што су контактирање државних служби, позивање бравара, обезбеђивање привременог смештаја или финансијска помоћ. Међутим, једно истраживање волонтерских организација у САД је показало да су побољшање сигурности и финансијска помоћ услуге које жртвама пружа мали број организација. Од 184 организације, које су биле обухваћене истраживањем, само 24 пружају помоћ

у вези са сигурносним питањима, док 44 пружа финансијску помоћ.²¹⁵

У извјештају о процени статуса жртава тортуре у Босни и Херцеговини из 2012. године,²¹⁶ наводи се да 42% жртава живи у породици до три члана, док 58% жртава живи у породици са преко три члана. Будући да највећи број ових лица нема редовна примања, њихове вишечлане породице немају могућност адекватног задовољења својих егзистенцијалних потреба, а испитаници из наведеног истраживања сматрају да се налазе у стању сиромаштва. Подаци показују да су сиромаштвом најугроженије следеће групе: породице с више од двоје деце (што је случај већине испитаника), стара лица, лица неспособна за рад тј. лица с инвалидитетом, незапослена лица и лица с ниским степеном образовања.

Анкета о потрошњи домаћинства проведена 2007. године показује да је у држави 22,9% становништва угрожено или је у ризику од сиромаштва, што заједно са бројком од 18,5% већ сиромашних резултира фрапантним податком од чак 41,5% становника немају средстава за задовољење основних људских потреба. Од испитаних 1016 особа, само 228 (22%) ужива нека права у оквиру постојеће законске регулативе у БиХ, а већина, 788 или 78% није остварило та права.

Скоро сви испитаници (99,8%) сматрају да држава није показала интерес, нити је предузела мере како би решила њихов правни статус. Испитаници сматрају да постоји дискриминација која се односи на поступак доказивања степена оштећења или повреда насталих у логору, будући да већина такву документацију не поседује, а иста је обавезна у процесу

²¹⁵ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 94.

²¹⁶ Биједић, С.; Савић, М.; Тимановић, М.; Тахировић, М.; Квесић, А.; Реџић, Ф.; Черкезовић, М.; Мешковић, Ј; Јусуфбеговић, С.: *Јучер жртве тортуре. Данас система. Шта смо сутра?*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, Vol.4, 2013, стр. 29-43.

доказивања статуса. Наглашено је како и промена места пребивалишта у БиХ утиче на приступ раније оствареним правима. Жртве тортуре које примају одређену врсту социјалне помоћи, на основу статуса жртве рата у једном ентитету, губе то право ако се преселе у други ентитет. Ова ситуација конкретно обесхрабрује њихов повратак у прератна места пребивалишта, а самим тим и успорава или онемогућава процесе реинтеграције. Због свог сиромаштва, жртве тортуре су вишеструко ускраћене, нарочито у области запошљавања, те су кроз ниске личне дохотке осуђени на лоше услове становања, неадекватну здравствену заштиту и препреке у целоживотном учењу, култури, спорту и рекреацији. Искључени и маргинализовани су и у економским, социјалним и културним активностима које за друге људе представљају правило.

VI ПРАВА ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ - ДОМАЋИ И МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ

1. ШТА ЈЕ ПОДРШКА СВЕДОЦИМА И КАКО ЈЕ НАСТАЛА

У току и након извршеног кривичног дела жртва трпи материјалну или моралну штету, или обе истовремено. Поред тога, жртва може претрпети и телесне повреде и психичка оштећења, а при томе су психичка оштећења често тесно повезана са телесним повредама, било да је у питању њихова тежина или начин на који су оне нанете.²¹⁷

Проблематика права жртава је у међународном хуманитарном праву добила на значају услед утицаја универзалних и регионалних међународних докумената о људским правима која, према мишљењу појединих аутора, представљају језгро међународне кривичне правде. Реч је, пре свега, о Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода.²¹⁸ Искуства с посттрауматским стресним поремећајем (ПТСП), препознатим по први пут након вијетнамског рата, јасно су указала на потребу да се пружа психолошка помоћ жртвама и трауматизованим сведоцима. ПТСП²¹⁹ је одговор нормалних људи на абнормалне ситуације и не појављује се увек непосредно у сатима или данима након трауматичног догађаја, иако је то најчешће

²¹⁷ Николић-Ристановић, В.: *Подршка жртвама и спречавање секундарне виктимизације: савремена законска решења и пракса*, „Темида“, год. 6, бр. 1, (2003), стр. 3.

²¹⁸ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 227.

²¹⁹ Једна студија, заснована на интервјуима обављеним у периоду 2005-2006. године, с више од 4.000 људи који су преживели ратове у регији, показала је да значајан број учесника (22,8%) пати од посттрауматског стресног поремећаја и депресије. Priebe, S.: *Experience of human rights violations and subsequent mental disorders-A study following the war in the Balkans*, Social Science & Medicine 71, 2010, стр. 2170-2177.

случај.²²⁰ Код неких људи до појаве првих симптома ПТСП-а могу проћи седмице, месеци или чак године.²²¹ Најчешћи симптоми ПТСП-а јесу избегавање активности, места, мисли или осећања која подсећају на трауму, те немогућност присећања на значајне аспекате траума.²²² Поред тога, особе које пате од ПТСП-а могу доживети и тешкоће при концентрисању, бес и раздражљивост, осећаје кривње, стида или самооптуживања, као и осећаје неповерења или изневерености.²²³ Такође се могу очекивати физичке реакције попут главобоља, стомачних проблема или болова у грудима. Важно је нагласити да се реакције могу јавити и код људи који нису били директно изложени насиљу, већ су били сведоци насиља, као и код људи који су забринуте за властиту сигурност или сигурност других, њима значајних особа. Као што је већ речено, реакције се не морају јавити одмах након трауматског искуства, већ могу бити, на неки начин, „потакнуте различитим окидачима“. То умногоме зависи о особинама појединца, димензијама трауматског искуства, те о карактеру његовог социјалног окружења.

²²⁰ Насиље над телом и личним интергитетом изазива мноштво когнитивних процеса који могу бити веома штетни. Жртве су у току и непосредно након трауме у стању дисоцијације. Ибрахимефендић, Т.: *Вратити достојанство*, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига бр.1, стр. 11.

²²¹ Неке студије показују да значајан проценат избеглица има хронични посттрауматски стресни поремећај. Тошевски-Лечић, Д.; Бакалић, Ј.: *Против тортуре – пут ка здрављу појединца и друштва: Центар за рехабилитацију жртава тортуре ИАН Београд*, Тортура у рату, последице и рехабилитација: Југословенско искуство, Београд, 2004, стр. 93.

²²² Заробљавање, боравак у логору и злостављања су најстресогенији догађаји везани за рат. У групи америчких ратних заробљеника из Другог светског рата 67% особа је имало хронични ПТСП 40 година после рата, док неке студије показују да чак 84% најтеже злостављаних затвореника развија доживотни ПТСП. Такође, као што је у самом раду већ наведено, једно домаће истраживање, које је спроведено на лицима која су била заробљена и држана у логору у току ратних збивања на подручју БиХ у току 1991-1995. године, показује да 48,3% испитаних болује од ПТСП, док њих чак 31,6% има поремећај прилагођавања. Илић, З.; Лечић-Тошевски, Д.; Јовић, В.: *Психички поремећаји код жртава тортуре*, „Темида“, Год.3, бр. 2, 2000.

²²³ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињени нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 23.

Те аспекте важно је познавати управо у случајевима када је појединац у ситуацији да поново пролази кроз своја трауматска искуства. Због тога, за сведочење можемо рећи да је један вид „ретрауматизације“ будући да сведок поново пролази кроз оно што је доживео, чуо и/или видео. Пошто је улога сведока пред судом од непроцењивог значаја, врло је битно имати добро конципиран систем подршке сведоцима. Самим тим даје се значајан допринос правичним суђењима. Искуства су показала да је и сам улазак у судницу врло стресан за сваку особу. За сведоке у предметима ратних злочина можемо рећи да је то и значајно теже, обзиром да су у ситуацији да говоре о својим трауматским искуствима.

Увиђајући овај проблем и настојећи да се узнемиреност и могућа нелагода проузрокована сведочењем у сложеним кривичним поступцима смање на минимум, поједини судови у регији оформили су одељења за подршку сведоцима, која управо имају мисију подршке и помоћи сведоцима, и то поготово сведоцима у предметима ратних злочина (жртве, преживели, оштећени, чланови породице несталих особа), који спадају у групу ризичних особа са могућношћу експресије различитих психофизичких реакција у току сведочења. Будући да је сведоцима на наки начин дата активна улога у судском процесу, важно је поштовати њихова права. Одељења за подршку сведоцима брину се да се сведоци пре доласка на сведочење упознају са својим правима, те да се та права поштују.²²⁴

Најважније је схватити да је заштита сведока/жртава процес који се базира на ризику.

²²⁴ *Ibidem.*

Смернице за заштиту сведока/жртава обично следе неколико широких области општеприхваћене међународне праксе²²⁵:

- Развој сигурносне културе.

- Оперативне заштитне мере - Осигуравање безбедности сведока/жртава је уопштено у рукама истражитеља све до почетка фазе процесуирања. Фокус је на заштити идентитета људи који су разговарали са истражитељима, чиме се ефективно осигурава да се не сазна у широј јавности²²⁶ да је особа била испитивана; да се заштите информације које су дали и ублаже ризици са којима се сведок може суочити.

- Процесне заштитне мере - Када након истражне фазе започне судски процес, заштитне мере ће уопштено подлегати налогу од стране суда. У предпретресној фази, то укључује мере као што су неоткривање имена и адресе сведока до пред сам почетак поступка; налог да се не утиче на сведоке/жртве и налог да оптужени и њихов правни заступник не откривају идентитет сведока. У претресној фази нагласак је на мерама којима се смањује страх²²⁷ путем избегавања суочавања лицем у лице са оптуженим; на мерама којима се отежава или онемогућава да оптужени или организована криминална група открију идентитет сведока и мерама којима се ограничава излагање сведока јавности и психолошком стресу.

²²⁵ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Проручник за спровођење истрага ратних злочина, злочина против човјечности и геноцида у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2013, стр. 277.

²²⁶ Претресно веће МКТЈ је изјавило да израз јавност не обухвата она лица или особе који помажу оптуженом, његове заступнике или тужиоца када се припремају за извођење својих доказа. Видети *Одлуку о поднеску тужиоца да се заштите жртве и сведоци* у предмету *Кунарац* од 29. априла 1998. године.

²²⁷ Страхови потенцијалних сведока нису сами по себи довољни да би се утврдила стварна вероватноћа угрожености сведока. Понекад више од генерализованог страха мора бити показано пре одобравања да се идентитет сведока не обелодани оптуженом. International Criminal Law Services (ICLS): *Дио OSCE-ODIHR/ICTY/UNICRI пројекта „Подришка преношењу знања и материјала у предметима ратних злочина МКСЈ-а домадим судовима“*, стр. 18.

- Мере за подршку жртвама и сведоцима - у свим фазама се могу примењивати различите мере ради физичке и друштвене добробити жртава и сведока. Оне могу бити оперативне и процесне.

У неким случајевима где нема других могућих алтернатива, укључивање у програм заштите сведока традиционално укључује процену, физичку заштиту, пресељење, промену идентитета или мере за прикривање идентитета и власништва, интеграцију у заједницу и излазак из програма након што сведочење буде завршено и/или претња умањена.

Препоручује се постојање законског основа за програм заштите сведока, али није од суштинског значаја. На пример, Уједињено Краљевство је проводило програме заштите сведока десет година пре доношења закона. Многи успешни програми су функционисали путем успоставе интерних стандардних оперативних процедура.²²⁸ Процес за провођење било које од ових мера треба да се заснива на темељној процени претње и ризика. Претња се односи на могућност негативних последица по сведока или везану особу као резултат њихове помоћи у истрази или одлуке да сведоче у судском поступку. То укључује неки вид опасности по сведока или везане особе. Озбиљност последица претње ће имати утицаја на врсту реакције која се разматра. С друге стране, ризик се односи на вероватноћу да ће се претња остварити. Провођење ових процена је први корак у процесу заштите сведока. Следећи је идентификација опција које стоје на располагању да се ублажи, смањи или отклони претња. Када се одлучи о опцијама, изазов ће представљати њихово провођење. Истражиоци се могу суочавати са овим питањима свакодневно. Неки случајеви ће бити озбиљнији од осталих. У сваком случају, препоручује се да следе овај процес: проценити претњу,

²²⁸ О заштити цивилних права у Уједињеном Краљевству више видеи у: Fenwick, H.: *Civil Liberties and Human Rights, Scotland, Abingdon, 2007, стр. 116.*

проценити ризик; утврдити расположиве опције; одлучити о начину поступања, нпр. припремити индивидуални заштитни план и провести га.²²⁹

2. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Међународни стандарди у вези са заштитом сведока, жртава и других лица која услед давања исказа могу бити изложена застрашивању и одмазди садржани су у одређеним препорукама Комитета министара Савета Европе. Најзначајнији документи ове врсте су Препорука Р (85) 11 о положају жртве у оквиру кривичног права и кривичног поступка, Препорука Р (87) 21 о помоћи жртвама и спречавању виктимизације, Препорука Р (97) 13 о застрашивању сведока и правима одбране и Препорука Рец. (2005) 9 о заштити сведока и сарадника правде.²³⁰ За разлику од наведених препорука које немају обавезујући карактер, проблематика заштите учесника у кривичном поступку је предмет обавезујућих међународних докумената од којих посебан значај, поред Међународног пакта о грађанским и политичким правима и Европске конвенције о људским правима, имају Римски статут²³¹ Међународног кривичног суда усвојен 17. јула 1998. године и Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала

²²⁹ *Op. cit.* International Criminal Law Services (ICLS): *Дуго OSCE-ODIHR/ICTY/UNICRI пројекта „Поддршка преношењу знања и материјала у предметима ратних злочина МКСЈ-а домаћим судовима“.*

²³⁰ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 229.

²³¹ Суд мора предузети примене мере за заштиту сигурности физичког и психичког интегритета, достојанства и приватности жртава кривичних дела и сведока. При томе ће уважити све битне околности као што су доб, пол - како је одређено у члану 7. став 3. - здравље и природу кривичног дела, узимајући у обзир - али се не ограничавајући на чињеницу - да ли такво кривично дело укључује сексуално насиље, насиље између полова или насиље над децом. Такве мере мора предузимати и Тужилац, нарочито током истраге и кривичног прогона. Оне не смеју утицати на права оптуженог, бити у нескладу с њима или противречити начелу правичног и непристрасног суђења. Члан 68. Римског статута.

усвојена у Палерму од 12. до 15. децембра 2000. године.

Међународни стандарди за заштиту сведока, сарадника правде и њима блиских лица имају нарочит значај у борби против организованог криминала, тероризма и кршења међународног хуманитарног права. У светлу постојећих стандарда могуће је разликовати два механизма заштите, од којих се први означава као мере заштите, а други као програм заштите.

Под мерама заштите се, у смислу анекса Препоруке Рец. (2005) 9, подразумевају све појединачне мере, процесног или ванпроцесног карактера, које су намењене заштити сведока или сарадника правде од застрашивања или свих опасних последица њихове одлуке да сарађују са правосуђем. Док примена мера заштите процесног карактера претпоставља постојање посебних доказних правила за саслушање учесника у кривичном поступку, као и одговарајућу процесну заштиту осетљивих сведока у циљу спречавања њихове секундарне виктимизације, мере заштите ванпроцесног карактера се у начелу своде на заштиту којом држава обезбеђује остваривање основних слобода и људских права. Специфичност мера ванпроцесне заштите је у томе што се примењују према учесницима у кривичном поступку и њима блиским лицима, при чему су правосудни органи по правилу овлашћени за доношење одлуке о томе.

На другој страни, програм заштите је стандардизована или индивидуализована целина мера појединачне заштите које су одређене, на пример, у споразуму потписаном од стране надлежних органа и заштићеног сведока или сарадника правде (анекс Препоруке Рец. (2005) 9). Иако програм заштите, строго посматрано, спада у ванпроцесне механизме заштите сведока, сарадника правде и блиских лица, његово издвајање од осталих мера ванпроцесне заштите има своје оправдање. Наиме, док се мерама ванпроцесног карактера заштита учесника у кривичном поступку и блиских

лица остварује активностима којима се редовно штите основне слободе и права човека и грађана, програм заштите је замишљен као целовит систем мера заштите и помоћи сведоцима, сарадницима правде и лицима која су им блиска, а услед давања исказа или обавештења значајних за доказивање у кривичном поступку изложени су опасности по живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину.

Постојање и домашај мера процесне заштите сведока, жртава и других лица која услед давања исказа могу да буду изложена застрашивању, неопходно је сагледати у светлу права на правично суђење које јемче чл. 14, ст. 1 Међународног пакта о грађанским и политичким правима и чл. 6 Европске конвенције о људским правима. С обзиром на то да правичан процес подразумева, поред осталог, право оптуженог да саслуша сведоке против себе или да предложи да се они саслушају и да се обезбеди присуство и саслушање сведока у његову корист под истим условима који важе за оне који сведоче против њега, чл. 14, ст. 3, т. е Међународног пакта о грађанским и политичким правима и чл. 6, ст. 3, т. д Европске конвенције о људским правима, отвара се питање у којој мери процесна заштита сведока²³² може да доведе у питање ово право. Кључ за решење наведеног проблема налази се у успостављању правичне равнотеже између потребе за применом мера процесне заштите сведока, жртава и других учесника у кривичном поступку и поштовања права оптуженог на одбрану.

На свим међународним судовима, заштитне мере могу бити пружене и сведоцима тужилаштва, и сведоцима одбране. Сваки сведок, који има оправдану потребу за заштитом, може добити заштиту, укључујући и сведоке

²³² Институт заштићеног сведока представља најважније и највише коришћено доказно средство у борби против организованог криминала и ратних злочина. Словић, Ј.; Крстановић, С.; Миленковић, С.; Пејић, С.: *Заштита сведока сигуран корак ка бољој регионалној сарадњи*, Правда и ратни злочин, Правда у транзицији, бр. 16./2011, Тужилаштво за ратне злочине Републике Србије и Центар за транзиционе процесе, Београд, 2011, стр. 48.

који нису жртве.²³³

Питањем компензације жртава кривичних дела бави се неколико значајних међународних документа, почевши од Декларације ОУН о основним правима жртава кривичних дела и злоупотреба власти из 1985, преко Римског статута Међународног кривичног суда²³⁴ и Европске конвенције о компензацији жртава насилних кривичних дела²³⁵, до Конвенција УН-а против транснационалног организованог криминала и допунског Протокола за спречавање, сузбијање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и децом,²³⁶ односно Конвенције²³⁷ Савета Европе о борби против трговине људима.²³⁸

Први и најважнији међународноправни документ, којим је прокламовано право жртава на накнаду штете, јесте Декларација ОУН о основним правима жртава кривичних дела и злоупотреба власти из 1985. године. У Декларацији је право на накнаду штете од учиниоца и из јавних фондова истакнуто као основно право жртава уз права на приступ правди и коректном третману, те права на помоћ. Декларација потврђује да се право на накнаду штете од учиниоца или трећег лица (*restitution*) схвата као изворно право жртава. Одредбама §§ 8-11 ово право је детаљније регулисано. Тако се препоручује да се омогући накнада штете жртви у преткривичном

²³³ Војислав Шешељ, предмет бр. ИТ-03-67-Т, Одлука по Захтеву Војислава Шешеља за преиспитивање Одлуке од 30. 08. 2007. о усвајању заштитних мера, 11. 01.2008, ¶ 14.

²³⁴ У правни систем Републике Србије Римски статут међународног кривичног суда, уведен је 2001. године. Службени лист СРЈ, међународни уговори, бр. 5/2001.

²³⁵ Европска конвенција о компензацији жртава насилних кривичних дела, European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, која је усвојена под окривљем Савета Европе 1983. године. Овај документ Србија није ратификовала.

²³⁶ United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its protocols, усвојена 2000. године. У правни систем Републике Србије уведена 27.6.2001. године, Службени лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 6/2001.

²³⁷ Усвојена у Варшави 16. маја 2005. године, а у правни систем Републике Србије уведена 2009. године, Службени гласник, бр. 19/09

²³⁸ Жарковић, М.: *Основни елементи права жртве на компензацију*, у: *Право жртве на компензацију*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011, стр. 11.

или у што ранијим фазама кривичног поступка, а да се накнада штете предвиди као посебна кривична санкција (*compensation orders*), као посебан услов код условне осуде или да се установи обавеза плаћања накнаде у корист других (непознатих) жртава.²³⁹

Дакле, већина међународних правних инструмената који дефинишу право жртава кривичних дела са елементима насиља на компензацију, пре свега упућује на компензацију од стране самих извршилаца, а тек када се средства не могу обезбедити из тог или других извора, обавезује државе да то чине из посебних фондова. Декларација Уједињених нација о основним принципима правде за жртве кривичних дела и злоупотребе моћи, реституцију од стране лица која су штету нанела узима као правило.²⁴⁰

Право на накнаду штете из јавних фондова (*state compensation*), супсидијарно се остварује тек ако накнада штете од учиниоца није могућа. Зашто је то тако? Право на накнаду штете од учиниоца темељи се на принципу *neminem laedere*. Пошто је онај ко другоме противправно причињава штету дужан да је надокнади, жртва оштећена кривичним делом има право да захтева накнаду од штетника. Међутим, право на накнаду штете из јавних фондова остварује се по посебном правном основу: држава предузима акт милосрђа према жртви кривичног дела дајући јој извесно обештећење. На овај начин се друштво симболично солидарише са лицем који страда као жртва на сличан начин као што то чини и са другим грађанима у стању социјалне потребе или онима који су жртве ратних сукоба, елементарних несрећа (земљотреса, поплава), масовних незгода изазваних људском радњом (попут незгода у саобраћају, еколошких и

²³⁹ Мрвић-Петровић, Н.: *Права жртава кривичних дела на надокнаду штете*, „Темида“, Год.15, бр.1 (2012), стр. 43.

²⁴⁰ Групковић, Б.: *Компензација жртава кривичних дела са елементима насиља – упоредни преглед*, у: *Право жртве на компензацију*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011, стр. 16.

сличних). Отуда се обештећење по овом основу даје изузетно, у ограниченом износу и под рестриктивним условима само жртвама тешких, умишљајно учињених злочина (попут убистава, телесних повреда, силовања, разбојништава, тероризма) и то тек онда када се редовним правним путевима не може остварити накнада од учиниоца (на пример, зато што учинилац није ухваћен или је инсолвентан), или ако се штета не може санирати из постојећег социјалног и здравственог осигурања или по основу осигурања од ризика смрти или незгоде. Ови услови наглашени су и у §§ 12 и 13 Декларације.²⁴¹

За европске државе од највећег значаја су стандарди које у својим документима утврђују Савет Европе и Европска унија, којима се конкретизују универзална људска права жртава кривичних дела, прокламована Декларацијом о основним правима жртава кривичних дела и жртава злоупотреба власти.

Право на накнаду штете жртава кривичних дела предвиђено је у следећим документима Савета Европе (даље СЕ): Резолуцији о накнади штете жртвама злочина из 1977. године, Европској Конвенцији о накнади штете жртвама насиља 1983. године, Препоруци Комитета министара СЕ (85) 11 о положају жртве у оквиру кривичног права и поступка, Препоруци Комитета министара СЕ (87) 21 о помоћи жртвама и превенцији виктимизације, Конвенцији о превенцији тероризма (ЦЕТС Но. 196, 2005), Конвенцији о акцији против трговине људима (ЦЕТС Но. 197, 2005) и у Препоруци Комитета министара СЕ (2006) 8 о помоћи жртвама злочина. Најстарији документ Савета Европе, који је од значаја јесте Резолуција (77) 27 о накнади штете жртвама злочина, којом се препоручује државама чланицама да оснују јавне фондове ради обештећења жртава кривичних

²⁴¹ *Ibidem*. Мрвић-Петровић, Н.

дела са елементом насиља. Исплата накнаде из таквих фондова је супсидијерна уобичајеним правним механизмима, што значи да се накнада може остварити само под условом да је није могуће обезбедити на други начин.²⁴²

Један од најважнијих аката у овој области јесте Европска конвенција о накнади штете жртвама насиља, која је отворена за потписивање 24. новембра 1983. године (ЕТС 116). До данас је нису потписале ни све државе чланице Савета Европе (између осталих Република Србија), па чак ни све државе Европске уније (на пример, нису је потписале Белгија, Грчка, Италија ни Пољска). Зато се касније донетим документима Савета Европе и Европске уније одредбе те конвенције поново актуелизују.

На састанку комитета министара СЕ 28. јуна 1985. године у Стразбуру усвојена је Препорука (85) 11 „О положају жртве у оквиру кривичног права и поступка“. Препорука је намењена владама националних држава чланица и даје смернице за измене у националним законодавствима како би се унапредио однос полиције, тужилаштва и суда према жртвама у преткривичном и кривичном поступку. У том смислу се, између осталог, у §§ 2 и 9 наглашава обавеза надлежних државних органа да обавештавају жртву о могућностима накнаде штете. Поред тога сугерише се да тужилаштва и судови треба да учине све што је могуће да обезбеде накнаду штете жртви приликом обуставе кривичног поступка, у оквиру изречене казне, условне осуде или неке друге санкције или мере, као и да о околностима везаним за накнаду штете воде рачуна приликом индивидуализације кривичне санкције (§§ 4, 5, 10-14). Од укупно шеснаест смерница, чак се девет односе на

²⁴² У том смислу погледати и: Allden, K.; Baykal, T.; Iacopino, V.; Kirschner, R.; Olkalipci, O.; Peel, M.; Reyes, H.; Welsh, J.: *Истамбулски протокол – Приручник за делотворну истрагу и документовање тортуре и другог свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања*, Београд, 2009.

обезбеђење права жртава на накнаду штете, при чему се посебно инсистира на појачаним обавезама тужилаца и судија да о чињеници накнаде штете жртви воде рачуна током условног одлагања кривичног поступка или обуставе и приликом одлучивања о санкцији.²⁴³

Препорука (87) 21 „О помоћи жртвама и превенцији виктимизације“ усвојена је на састанку Комитета министара СЕ 17. септембра 1987. године. У њој је већа пажња усмерена на друштвене активности којима се постиже превенција виктимизације и помоћ жртвама. Као један од видова помоћи помиње се помоћ у остваривању накнаде штете од учиниоца или приликом исплате накнаде од осигуравајућих организација или државе. Оквирна одлука Савета Европске Уније од 22.3.2001. године односи се на положај жртава у кривичном поступку и представља документ о којем се итекако мора водити рачуна уколико се тежи прикључењу Европској унији. Ово је први пример директиве са обавезном снагом која се доноси у домену кривичног законодавства (што до сада никада није био случај). У том смислу одлука представља важан извор права који има за циљ да обезбеди уједначену заштиту основних права и интереса жртава, нарочито у кривичним поступцима који се воде у различитим државама чланицама. У погледу права на обештећење из јавних фондова још је значајнија директива Савета Европске Уније усвојена 29. априла 2004. године, која се односи на накнаду штете жртвама кривичних дела. Њоме се намеће обавеза државама чланицама да уведу националне програме за обештећење жртава насиља на чију је штету умишљајно извршено кривично дело. Директива има за циљ да се олакша међусобна сарадња држава чланица и уједначи заштита интереса и права жртава кривичних дела на целом простору Уније у ситуацији када држављанин једне чланице страда као жртва таквог кривичног дела на

²⁴³ Мрвић-Петровић, Н.: *Права жртава кривичних дела на надокнаду штете*, „Темида“, Год.15, бр.1 (2012), стр. 46.

територији друге државе чланице. Ипак, и у овим случајевима, као и на основу Европске конвенције о жртвама злочина насиља, накнада штете из јавних фондова је супсидијарна у односу на накнаду која се може остварити од учиниоца, а затим и по основу осигурања или из система здравственог или социјалног осигурања. Тек под условом да се из ових извора не може надокнадити одговарајући вид штете, допуштено је жртви кривичног дела да је остварује из нарочитог националног фонда. Најновији документ, који се претежним делом односи на обештећење жртава злочина из јавних фондова, је Препорука комитета министара СЕ (2006) 8 „О помоћи жртвама кривичних дела“ усвојена 14. јуна 2006. године. Многе смернице наведене у тој препоруци прихваћене су у две године раније донетој директиви Европске уније, захваљујући усклађеним активностима на припремању њихових нацрта.²⁴⁴

У складу са дефиницијом жртве у Декларацији ОУН, и у Препоруци (2006) 8 се појам жртве одређује преко чињенице претрпљене штете кривичним делом, било да се ради о непосредној жртви или члановима породице и блиским рођацима убијеног (§ 1.1). У оквиру минималних стандарда прописаних § 5. у вези са подршком помоћи жртвама истиче се обавеза државе да се сама постара и подржи активности невладиних организација којима се, између осталог, жртве обавештавају о својим правима (што свакако укључује и право на накнаду штете). У § 8 наглашава се да би жртве тешких, умишљајно извршених злочина са елементима насиља, укључујући ту и сексуално насиље, требало да имају право на обештећење из јавних фондова. У случају смрти непосредне жртве, право на накнаду штете треба гарантовати члановима њене уже породице или другим лицима са којима је жртва била емотивно блиска. Велика новина јесте што се осим

²⁴⁴ Мрвић-Петровић, Н.: *Права жртва кривичних дела на надокнаду штете*, „Темида“, Год.15, бр.1 (2012), стр. 47-48.

уобичајене накнаде материјалне штете у вези са губитком зараде, издржавања, лечења или сахране, препоручује и накнада нематеријалне штете због претрпљених душевних патњи (на пример, за родитеље чије дете страда као жртва злочина насиља) и накнаде трошкова за специфичне услуге (рецимо психолога који би, у складу да претходним примером, родитељима помагао да превазиђу психичке трауме изазване губитком детета). Препоруком се такође по први пут допушта могућност да се право на накнаду призна и жртвама имовинских кривичних дела, што се свакако односи на нарочите имовинске деликте као што су разбојништва и разбојничке крађе, којима се уз примену силе према неком лицу одузима покретна ствар, па зато увек постоји ризик од проузроковања телесне повреде или смрти. На крају, одредбама из § 13 сугерише се да се пажња надлежних агенција усмери на корисност поступка неформалног мирења и поравнања жртве и учиниоца (у складу са Препоруком СЕ 99 (19) о поравнању у кривичним стварима), тако што ће се у већој мери мотивисати учинилац да сарађује у таквим поступцима, при чему се истовремено мора водити рачуна о потпуној и адекватној заштити интереса жртава кривичних дела. У оним државама у којима је већ предвиђен поступак неформалног мирења и поравнања, државе би требало да усвоје јасне стандарде ради заштите интереса жртава што укључује: њен слободни пристанак на поступак поравнања, заштиту приватности, могућност да жртва добије савет од непристрасног лица или да се повуче из оваквог поступка поравнања у било ком стадијуму, као и захтев који се тиче компетентности овлашћеног посредника. Према одредбама директива Европске уније и документима Савета Европе, основни вид кривичних дела за која се може дати накнада штете односи се на умишљајно извршена тешка кривична дела са елементом насиља, која имају за последицу тешку телесну повреду, тешко оштећење здравља или смрт другог лица. Развој међународноправних стандарда, који

се односе на остварење права жртава на накнаду штете, показује да је њихова практична примена веома проблематична, јер жртве генерално имају маргинални положај у кривичном поступку. У англо-саксонском поступку је њихова процесна улога сведена на статус сведока, док по изузетку могу бити приватни тужиоци. Једино у парничном поступку могу остваривати право на накнаду штете од учиниоца. Чак и у оним државама у којима постоји дугогодишња пракса изрицања обавеза накнаде штете (*compensation order*) у склопу кривичне осуде, као што је то случај са Великом Британијом, овакве правне фигуре којима се постиже заштита интереса жртава не утичу битније на ретрибутивну суштину прихваћеног модела кривичноправног система. Отуда нарочити практични значај обештећења жртава из јавних фондова и поступака неформалног мирења и поравнања, којима се традиционални кривичноправни систем (пре)усмерава на жртву кривичног дела. Зато не чуди да се међународни стандарди, који предвиђају овакве механизме накнаде штете, прибројавају осталим „златним стандардима“ који се односе на жртве кривичних дела. У континентално-правном систему жртва се може у кривични поступак укључити по више основа (као приватни тужилац, споредни учесник уз државног тужиоца, сведок или као тужилац који располаже тужбом за накнаду штете). Међутим, ни такве њене различите процесне улоге не гарантују успешно остварење захтева за накнаду штете у кривичном поступку. Посебно су те могућности мале у германском подсистему у коме се веома ретко користи институт тзв. адхезионог поступка (поступка по имовинско-правном захтеву), па је и то био један од разлога што се у Немачкој, на пример, сукцесивним изменама закона настојало постићи исплату накнаде штете жртви у што ранијим стадијумима кривичног поступка, кроз мирење и поравнање жртве и учиниоца или из јавних фондова. Сличне законодавне активности, усмераване актима међународних организација, предузимане су протеклих деценија и у другим европским

државама, али са различитим успехом. Показује се да, иако обавезујућа за државе чланице, правила из докумената Савета Европе и Европске уније нису на уједначен начин примењена у националним законодавствима, што је и био разлог доношења нових међународних аката тих организација у периоду после 2001. године. У савременом правном систему *post factum* заштита права стварних жртава је потцењена, док јача захтев за обезбеђењем права на сигурност потенцијалних жртава и за осмишљавање заштите тог њиховог права, укључујући ту и механизме својеврсног „виртуалног“ обештећења, који се постижу кроз неформално мирење и из јавних фондова. Тачност овог закључка препознаје се не само кроз новије активности Савета Европе и Европске уније, него и Организације уједињених нација, која од 2002. године све више инсистира на примени механизма обнављајуће правде (*restorative justice*).²⁴⁵

3. ИСКУСТВА НА ПЛАНУ ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

3.1. Међународни кривични трибунал за бившу Југославију

Међународни кривични трибунал за бившу Југославију био је први суд за ратне злочине који је признао потребу за посебном службом за сведоке/жртве будући да је сведочење сведока најзначајније и истовремено најпрострањеније средство у употреби код доказивања у предметима ратних злочина.²⁴⁶ Статут МКТЈ оквирно уређује заштиту жртава у члановима 20. и 22. Уопштена одредба члана 20. Статута која налаже Суду да посебну пажњу

²⁴⁵ *Ibidem*. Мрвић-Петровић, Н.

²⁴⁶ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 27.

треба посветити заштити жртава и сведока, конкретизована је чланом 22.²⁴⁷ Наведени члан налаже да МКТЈ у својим правилима о поступку и доказивању осигурава заштиту жртава и сведока. Заштитне мере обухватају, али нису ограничене на вођење поступка *in camera* и заштиту идентитета жртава.²⁴⁸

У члану 20 ст. 1 Статута Међународног трибунала у Хагу предвиђено је да ће „првостепено веће утврдити да је претрес поштен и брз и да се поступак води у сагласности са процесним и доказним правилима, са пуним поштовањем права оптуженог и одговарајућом заштитом жртава и сведока.“²⁴⁹ Предвиђање опште обавезе вођења поступка уз одговарајућу заштиту жртава је од великог значаја за интерпретацију осталих одредби како Статута тако и Правила.

Ни чл. 14 Међународне конвенције о грађанским и политичким правима ни Европска конвенција о људским правима не наводе заштиту жртава и сведока као један од примарних фактора правилног и поштеног суђења.

Заштитом жртава и сведока Статут се прецизније бави у чл. 22: „Међународни Трибунал ће обезбедити да његова Правила поступка и доказивања штите жртве и сведоке. Такве заштитне мере ће укључити, али неће бити ограничене на вођење *in camera* поступка и заштиту идентитета²⁵⁰ жртве. Такође, у члану 34 Статута предвиђено је оснивање Одељења за жртве

²⁴⁷ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиек, 2007, стр.80.

²⁴⁸ Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса*, (*Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову*), Београд, 2005, стр. 612.

²⁴⁹ Николић-Ристановић, В.: *Жртве ратног силовања и Међународни трибунал у Хагу*, „Темида“, год. 1, бр.2, Београд, 1998, стр. 14.

²⁵⁰ У Одлуци о поднеску одбране да се принуди предочавање истоветности и боравишта сведока у предмету *Делалић et. el.* од 18. марта 1997. године, претресно веће је, одбијајући поднесак, држало да према правилу 69 (Ц) „идентитет“ сведока треба тумачити тако да значи „име, пол, датум рођења, место порекла, имена родитеља и пребивалиште у време релевантно за оптужбе о којима сведок треба да да исказ“.

и сведоке чија делатност се састоји у томе да: (1) препоручује заштитне мере за жртве и сведоке у складу са Статутом и (2) пружа саветодавне услуге и помоћ жртвама и сведоцима. При томе је важно уочити да је посебно наглашено да Одељење саветодавне услуге и помоћ пружа „нарочито у случајевима силовања и сексуалних деликата“ као и да ће приликом именована особља „дужна пажња бити посвећена запошљавању квалификованих жена.“ Одредбе о заштити жртава и сведока садржане су на више места и у Правилима о поступку и доказивању при чему је Правило 75 од посебног значаја. Њиме се даје право председнику већа да, по службеној дужности, на захтев било које стране или Одељења за заштиту жртава и сведока, одреди одговарајуће мере за заштиту жртава и сведока, водећи рачуна да су те мере у складу са правима оптуженог. Већу стоје на располагању неколико заштитних мера којима се штити приватност, односно које имају за циљ спречавање откривања идентитета и других околности о жртви, сведоку или са њим/њом повезаним лицима, пред јавношћу и у медијима: уклањање имена и других информација о идентитету из судских списа доступних јавности; неоткривање јавности било ког податка који би могао да идентификује жртву; сведочење коришћењем средстава за мењање слике или гласа или сведочење посредством интерне телевизије што подразумева да се жртва/сведок не појављује у судници у току сведочења и коришћење псеудонима; искључење јавности у току целог или појединих делова поступка и одговарајуће мере у циљу олакшавања сведочења посебно рањивих жртава и сведока, нпр. са једне стране затворена интерна телевизија (монитори који су постављени тако да сведок не може да види оптуженог али оптужени може да види сведока). У свим овим случајевима заштита приватности односи се на неоткривање података о жртви и сведоцима пред

јавношћу и у медијима али не и пред оптуженим. Изузетно, Правило 69 предвиђа могућност одређивања мере која гарантује потпуну анонимност²⁵¹ (и у односу на оптуженог) и то у периоду пре главног претреса. Ова мера може бити изречена у изузетним околностима уколико би жртва или сведок били у опасности у периоду пре доласка под заштиту Трибунала.²⁵² У том случају идентитет жртве или сведока биће откривен довољно времена пре главног претреса како би одбрана имала времена да се припреми. Ово је уједно једина мера којом се жртве штите пре суђења. У *Одлуци о молби тужиоца од 17. октобра 1996. године да се одобре заштитне мере за жртве и сведока од 05. новембра 1996. године* претресно веће је после *Одлуке о поднеску тужиоца којим се траже заштитне мере за жртве и сведоке*, коју је донела већина претресног већа у предмету *Тадић* 10. августа 1995. године, истакло да се анонимност сведока може одобрити уколико је задовољено пет услова²⁵³:

- пре свега, мора постојати стварно страховање за сигурност сведока и њене или његове породице;
- друго, исказ одређеног сведока мора да буде важан за доказивање оптужби;
- треће, претресно веће мора бити уверено да не постоје *prima facie* докази да је сведок непоуздан;

²⁵¹ У терминологији међународних трибунала анонимност сведока значи прикривање идентитета сведока од оптуженог.

²⁵² На овом месту важно је поменути и појам „редиговање“ докумената. Овај појам означава праксу брисања делова докумената, обично дебелим фломастером, како би ти делови били нечитљиви, најчешће да би се избегло обелодањивање осетљивог или поверљивог материјала.

²⁵³ Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса*, (*Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову*), Београд, 2005, стр. 616.

- четврто, неделотворност или непостојање програма за заштиту сведока је још једна ствар која ... има знатног утицаја на одлуку да се одобри анонимност; и
- све предузете мере морају бити апсолутно неопходне. Ако се тражена заштита може пружити мање рестриктивном мером, онда треба применити ту меру.

Спречавање обелодањивања идентитета или места боравка наведених лица може се остварити на следећи начин²⁵⁴:

- брисањем из списка МКТЈ имена и података помоћу којих се може утврдити идентитет;
- необелодањивањем у јавности било ког списка који указује на идентитет жртве;
- сведочењем уз употребу уређаја за изобличење слике или звука или преко интерне телевизије;
- додељивањем псеудонима.

Наведене мере би се могле груписати у три категорије: мере којима се штити приватност жртава и сведока, мере којима се жртве и сведоци штите од поновљене виктимизације услед суочавања са оптуженим и мере којима се жртвама и сведоцима гарантује анонимност у односу на оптуженог. Мере којима се заштићује приватност и гарантује анонимност у односу на оптуженог су од великог значаја за ублажавање страха жртава и сведока од освете па самим тим и за њихову спремност да сведоче пред Трибуналом. При томе треба посебно нагласити значај могућности одређивања ових мера у периоду пре суђења. У Правилу 75 још је предвиђено да је суд дужан да,

²⁵⁴ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 241.

када год је потребно, контролише начин испитивања жртава и сведока како би се избегло вређање или застрашивање. Нарочито је значајна одредба садржана у Правилу 96 чија интенција је управо заштита жена жртава сексуалних деликата од непримереног испитивања од стране одбране оптуженог.

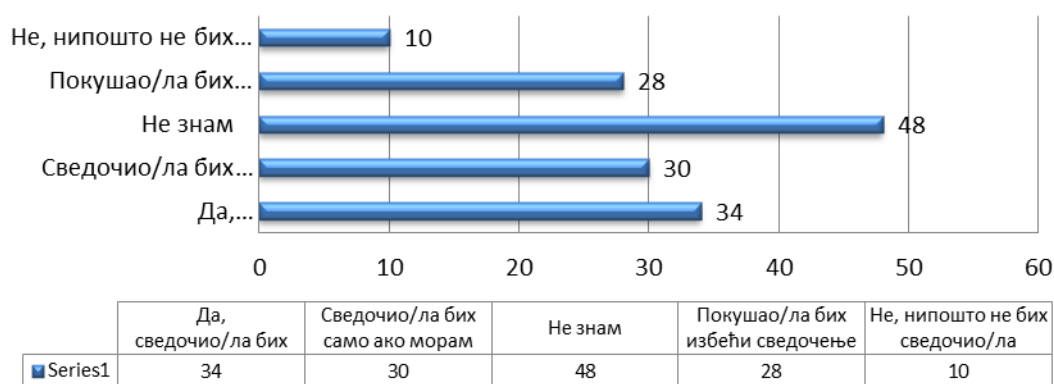
У тумачењу одредби о заштити жртава и сведока Трибунал је принуђен да се првенствено ослања на контекст сопственог Статута. Као уникатно међународно тело, Трибунал готово и да нема иза себе праксу других, сличних тела која би му послужила као путоказ (Нирнбершки и Токијски трибунали су имали само рудиментарна правила поступка). Трибунал је у ситуацији да при одлучивању о мерама заштите жртава и сведока води рачуна да та заштита буде уравнотежена са правима оптуженог на поштено и јавно суђење, крећући се унутар свог јединственог правног оквира.

Непостојање одговарајуће заштите сведока пре суђења ставља у тежак положај сведоке нарочито у периоду између давања исказа истражитељима Трибунала и суђења. Такође, непостојање одговарајуће заштите жртава и сведока пре и после суђења делује обесхрабрујуће и на потенцијалне сведоке који тек треба да одлуче да ли ће сведочити пред Трибуналом или не.

Истраживање које смо спровели показује да 10 испитаника или 6,66% нипошто неби сведочили у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина. Њих 28 или 18,6% би покушали избећи сведочење, 48 или 32% не знају да ли би сведочили, 30 испитаника или 20% би сведочили само ако морају, док 34 испитаника или 22,6% исказују спремност за сведочење у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина. Наведено илуструје следећи графикон.

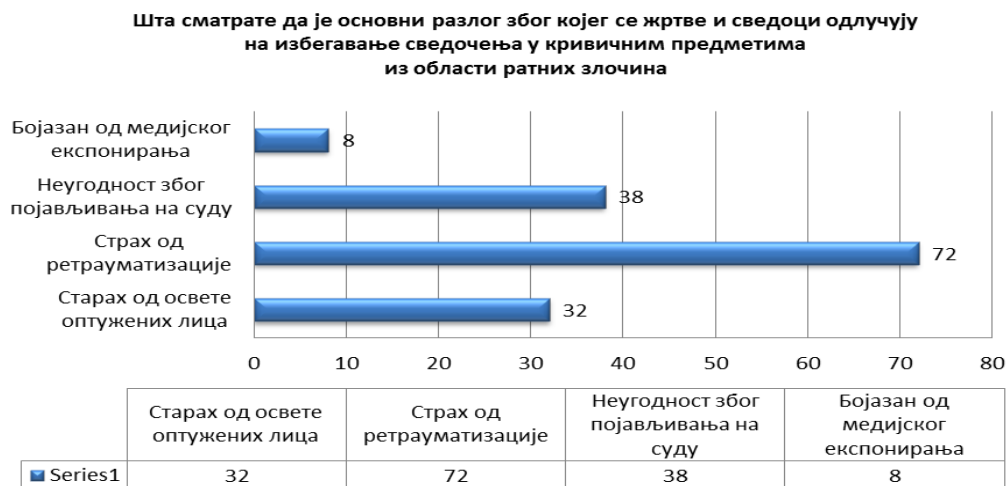
Графикон број 3. – став испитаника о сведочењу у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина

Уколико би били у позицији да сведочите у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина да ли бисте то учинили

С тим у вези, испитаници као разлог избегавања сведочења у предметима из области ратних злочина најчешће наводе страх од ретрауматизације. Управо наведено је 72 испитаника или 48% навело као основни разлог избегавања сведочења. Значајан број испитаника, њих 38 или 25,3% сматра да је разлог неугодност због појављивања на суду, док 32 испитаника или 21,3% сматра да је разлог страх од освете оптужених лица. Најмање испитаника, њих 8 или 5,3% сматра да је разлог избегавања сведочења у предметима из области ратних злочина бојазан од медијског експонирања. Наведене податке добијене спровођењем истраживања кроз реализацију анкетног упитника испитивањем 150 жртава рата илуструје наредни графикон.

Графикон 4. – Став испитаника о основним разлозима за избегавање сведочења

У вези са наведеним своје мишљење је дала и стручна јавност коју смо испитали кроз анкетни упитник спроведен на 150 испитаника, који имају готово идентично мишљење као испитаници из групе жртава. Наведено илуструје следећи графикон.

Графикон број 5. - Став испитаника о сведочењу у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина

Из изнешеног прегледа одредби Статута и Правила Трибунала могао би се стећи утисак да је заштита жртава и сведока, бар када је у питању период у току суђења, на задовољавајућем нивоу. Међутим, ближи увид у праксу Трибунала показује да се у стварности жртве које одлуче да сведоче пред Трибуналом суочавају са читавим низом проблема. Одсуство одговарајуће подршке и помоћи, како пре тако и у току суђења, односно периода када се налазе под заштитом Трибунала, чини да жртве јако тешко психички доживљавају сведочење. За боље разумевање деликатности ситуације у којој се налазе жртве треба подсетити да су 5 година после велике медијске кампање и наводне опште забринутости за њихову судбину те исте жртве, са ретким изузецима, лишене било какве подршке и помоћи. Једном речју, заборављене су и препуштене на милост и немилост власти у земљама пријема (уколико су избеглице) или својих дојучерашњих силоватеља (ако су остале, одлучиле или биле присиљене да се врате у места у којима су раније живеле).²⁵⁵ Несигуран избеглички статус и, самим тим, нерешена егзистенцијална питања, отежавају психички и физички опоравак жртава и, по правилу, их даље трауматизују. Спора и трауматизована процедура за добијање избегличког статуса као и несигурност боравка у азилантским земљама продужавају несигурност и утичу на смањивање спремности жена да сведоче.²⁵⁶

Осим несигурности статуса и егзистенцијалних проблема, жртве су суочене и са одсуством довољног броја одговарајућих саветодавних и терапеутских служби. У том погледу посебно је тешка ситуација у којој се налазе жртве силовања које су избегле у земље са територије бивше Југославије које се налазе у тешкој економској ситуацији.

²⁵⁵ Николић-Ристановић, В.: *Жртве ратног силовања и Међународни трибунал у Хагу*, „Темида“, год. 1, бр.2, Београд, 1998, стр. 16.

²⁵⁶ О избеглиштву као трајној виктимизацији више видети у: Константиновић-Вилић, С; Петровић, Н; Ђурић, В.: *Избеглиштво као трајна виктимизација*, „Темида“, год. 3, бр. 2, 2000.

Одсек за жртве и сведоке је сачињен од висококвалификованог особља које је задужено да²⁵⁷:

- предлаже мере заштите жртава и сведока у складу са чл. 22 Статута МКТЈ; и
- жртвама, а и сведоцима, нарочито у случајевима силовања или сексуалног насиља, пружа савете и подршку (правило 34, ст. А, т. (i) и (ii) Правилника МКТЈ).

Међутим, одговарајућа подршка силованим женама изостаје и када дођу у Хаг да би сведочиле пред Трибуналом. Одељење за жртве и сведоке састоји се од пет лица која се углавном брину о организационим и административним питањима. Метод рада Одељења за жртве и сведоке није довољно јасан тако да жене не знају шта могу да очекују од њега као ни на који начин оно функционише. Запослени у овом одељењу немају довољно сензибилитета за културне, образовне, полне и класне разлике и специфични менталитет жртава из бивше Југославије. Правила о поступку и доказивању не прописују поверљивост информација које запослени у Одељењу добијају од жртава. Жртвама је на услузи лекар и мноштво седатива али Трибунал не располаже службом за пружање психолошке помоћи жртвама што додатно отежава њихов положај обзиром да се зна да се њихова траума услед преживљеног силовања појачава већ и због саме чињенице да о њој треба да говоре. Чекање да се дође на ред за сведочење које некада траје и два дана представља тежак психолошки терет за сведоке јер се актуелни страхови мешају са страховима из прошлости.²⁵⁸

²⁵⁷ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 232.

²⁵⁸ Николић-Ристановић, В.: *Жртве ратног силовања и Међународни трибунал у Хагу, „Темида“*, год. 1, бр.2, Београд, 1998, стр. 17.

Статути Међународних кривичних трибунала за бившу Југославију и Руананду су наметнули брзу обавезу државама како да сарађују са њима.

Професорица међународног кривичног права Ане-Мари Ла Роза (*Anne-Marie La Rosa*) каже²⁵⁹ да Статути посебно потенцирају да државе морају сарађивати са Трибуналима без кашњења са било којим захтевом за помоћ нарочито око узимања изјава, сведочења и обезбеђивања доказа. Обавеза проистиче из VII поглавља, члана 25. Закона УН-а, у којем се између осталог наводи и да ће државе уколико одбију сарадњу бити кажњене.

3.2. Искуства Републике Србије

Изврстан број жртава рата опорави се од трауматичног искуства након одређеног времена. Али, један број жртава и сведока, посебно најтежих злочина, не може да превазиђе последице и остаје им трајно трауматично искуство. Неке жртве које су у ратовима претрпеле телесна оштећења, физичке повреде и стекле трајне психичке поремећаје, нажалост, остају трајно неспособне да воде нормалан живот. Неко је доживео смрт, неко је доживео рањавање, неко паљевину куће... у сваком случају, сви они које су ратови дотакли на неки начин носе одређени терет и имају одређене последице, тако да се може закључити да су и сами очевици рата, који се појављују као сведоци, такође жртве.²⁶⁰

Не треба заборавити да статус жртве не престаје самим завршетком кривичног дела или опорављањем од физичких последица, и да код кривичних дела ратних злочина представља доживотни печат. Правосудни

²⁵⁹ Rosa La A.-M.: *Humanitarian organizations and international criminal tribunals, or trying to square the circle*, International criminal tribunals, International Review of the Red Cross, ed. Pfanner, T., Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March, 2006, p.p. 172-173.

²⁶⁰ Петковић, С.: *Подршка жртвама и сведоцима у судским поступцима за ратне злочине*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 190.

систем, уз све добре намере, може занемарити и непрепознати потребе жртве која се појављује у улози сведока. Судски процес може довести до ретрауматизације и тако погоршати постојеће психичко стање жртве, чак и ако је претходно дошло до потпуног опоравка.

Жртва је увек угрожена у сваком кривичном поступку, али код ратног злочина она је често жртва у продуженим кривичним делима. У досадашњим поступцима показало се да је жртва стекла отпор, да има велики страх у односу на суђење и његове последице. Годинама се није много размишљало о праву жртве, годинама медији нису учествовали и пратили суђење на адекватан начин. Искази жртава су објављивани, саслушаване су понекад на неадекватан начин. Последица тога је да жртва не жели да сведочи, веома је повређена у својим правима, посебно на приватност, на правично суђење које и она има.²⁶¹

Служба за помоћ и подршку жртвама и сведоцима ратних злочина (у даљем тексту СПП) основана је јуна месеца 2006. године у Окружном суду у Београду, у Већу за ратне злочине. Од оснивања до данас више од 1500 сведока добило је помоћ и асистенцију запослених у служби. Сврха постојања и рада СПП је да се свим овим жртвама и сведоцима процес сведочења учини колико је то могуће безболнијим и лакшим, умањи стрес који сведочење са собом носи, пружајући им емотивну подршку и логистичку помоћ. Значај и корисност постојања овакве службе показују и искуства, која се огледају, пре свега, у благотворном утицају на саму жртву или сведока, али и на сам квалитет њихових изјава.²⁶²

Практична административна помоћ, оснаживање пред само сведочење као и присуство службеника подршке, жртвама и сведоцима пуно

²⁶¹ Петровић, В.: *Право жртве је приоритетно*, Правда у транзицији, бр. 1, Београд, 2005, стр. 3.

²⁶² *Ibidem*.

значи, утиче на њихов осећај сигурности, а понекад и на квалитет самог исказа. Подршка сведоцима неопходна је у свим фазама поступка сведочења: од тренутка када добије судски позив, непосредно пре давања исказа, као и након сведочења. Сведоке је важно охрабрити и оснажити за сведочење. Важно је да могу са запосленима у Служби да поделе своју забринутост предстојећим или завршеним сведочењем. Битно је да су припремљени на оно што их чека у суду, судници и евентуално може деловати узнемирујуће на њих. Значајно је да имају практичне информације везане за поступак као и да знају да у суду неће бити сами, да су запослени у СПП ту за њих, и уз њих, те да им се увек могу обратити. Потребна им је помоћ да разумеју своју улогу у поступку и допринос утврђивању истине, као и стабилизација узбурканих емоција. Фокус рада усмерен је на њихове емоције, а не на околности њихове изјаве. Подршка помаже да се осећају снажније и прибраније током излагања у суду, као и након сведочења, да се лакше и брже врате у стање нормалног емоционалног стања. Логистичка помоћ, коју пружа СПП, односи се на организацију превоза, хотелског смештаја, исплату трошкова везаних за долазак у суд, а то је за сведоке брига мање тако да се лакше могу сконцентрисати на само сведочење. До одласка у судницу, током паузе у сведочењу, као и након сведочења до одласка кући, сведоци у суду бораве у одвојеним просторијама. То је простор који је њима намењен и у коме се осећају заштићено и сигурно, где се могу окрепити, стабилизovati емоције и прикупити снагу. Боравком сведока у овим просторијама смањује се могућност узнемирујућих контаката са неким учесницима у поступку (породица окривљених, оштећених, пуномоћници окривљених, јавност). Сведоци се пре уласка у судницу упознају са самим простором суднице (да би се лакше оријентисали у њој) и редоследом постављања питања. Законом о сарадњи Србије и Црне Горе са Међународним трибуналом за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног

права почињена на територији бивше Југославије од 1991. године прописана је обавеза надлежних државних органа да на захтев Међународног кривичног трибунала за бившу Југославију предузму мере за заштиту сведока (чл. 32, ст. 1). Нешто другачију одредбу о заштити жртава и сведока садржи Закон о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине, који предвиђа да мере заштите сведока или оштећеног одређене од стране Међународног трибунала за бившу Југославију остају на снази (чл. 14а, ст. 5).²⁶³

Најзначајније законске одредбе које се тичу правне заштите жртава ратних злочина садржане су у Кривичном законнику Републике Србије, Законнику о кривичном поступку, Закону о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине и у Закону о програму заштите учесника у кривичном поступку. Ради се, дакле, о одредбама материјалноправне природе којима су инкриминисана кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, као и о одредбама процесног и организационог карактера којима су предвиђене мере, правила, поступци и организационе јединице које су од значаја за заштиту жртава ратних злочина у кривичном поступку.²⁶⁴ Један део нових одредби настао је као резултат усаглашавања домаћег законодавства са документима Међународног кривичног суда, док су остале одредбе резултат залагања невладиних организација у правцу побољшања заштите од секундарне виктимизације жртава кривичних дела уопште, и жртава родно базираног насиља посебно. На крају, део измена настао је као резултат усаглашавања законодавства Србије са међународним захтевима везаним за организовани криминалитет. При томе, најважније промене законодавства

²⁶³ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 233.

²⁶⁴ Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 104.

релевантне за правну заштиту жртава ратних злочина у Србији повезане су са усклађивањем законодавства Србије са Римским Статутом и Правилима процедуре и доказивања Међународног кривичног суда (2002). Уз то, законодавство Србије је усаглашено и са другим међународним документима, као што су Конвенција УН о правди за жртве кривичних дела и злоупотребе моћи, Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама, Конвенција о правима детета, Конвенција против транснационалног организованог криминала и сл.²⁶⁵

Кривични законик Републике Србије из 2005. године у глави под називом *Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом* садржи кривична дела чије прописивање има за циљ стварање законских претпоставки за кривичноправну заштиту од злочина почињених у рату кршењем одредби међународног хуманитарног права. Одредбе о геноциду и већини других кривичних дела из ове главе остале су исте као и у раније важећем КЗ, који је био усклађен са Конвенцијом о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године и Женевским конвенцијама из 1949. године. Поред кривичног дела геноцида и ратних злочина против цивилног становништва, рањеника, болесника и ратних заробљеника, и са њима повезаних кривичних дела, КЗ Србије из 2005. године уводи нову инкриминацију под називом злочини против човечности (чл. 371), као и кажњивост за неспречавање вршења кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (чл. 384, тзв. командна одговорност). Такође, има и новина у начину инкриминисања ратних злочина.

Злочин против човечности је Кривичним закоником из 2005. године предвиђен по први пут у законодавству Србије, и у његовом дефинисању

²⁶⁵ *Ibidem.*

законодавац је следио регулативу Међународног трибунала за бившу Југославију и Међународног кривичног суда. За разлику од кривичних дела којима се обезбеђује кажњивост за ратне злочине, ова инкриминација подразумева наређивање или извршење инкриминисаних радњи према цивилном становништву кршењем правила међународног права, које мора испунити услов да представља део ширег и систематског напада на цивиле. То практично значи да је за постојање овог кривичног дела неопходно постојање плана и његово вршење према већем броју лица.

Уз то, према неким тумачењима, за разлику од ратних злочина, злочин против човечности може се вршити не само у рату већ и у миру што ову инкриминацију прилагођава ризицима са којима су суочена савремена друштва који често релативизују границу која постоји између рата и мира. Међутим, има и супротних тумачења према којима су одредбе којима се регулише ово кривично дело преуске и не могу бити примењене на злочине који се врше ван оружаних сукоба, обзиром да се у њима тражи да је злочин уперен против цивила, што имплицира да се врше у оружаним сукобима. Из овога проистиче нејасноћа у вези ширине примене ових одредби која може имати озбиљне импликације на њену примену.

Поред увођења злочина против човечности као потпуно нове инкриминације, у циљу усаглашавања КЗ Републике Србије са Римским статутом извршене су и измене у инкриминацијама које се односе на ратне злочине. Тако су присиљавање на трудноћу и присиљавање деце на службу у оружаном сукобу по први пут предвиђени као радња извршења ратног злочина против цивилног становништва. Везано за присиљавање деце на службу у оружаном сукобу треба напоменути да је србијански законодавац у том погледу отишао корак даље у односу на Римски статут и предвидео вишу старосну границу за децу (18 година) у односу на ону коју предвиђа Римски

статут (15 година). По свој прилици, наш законодавац се у том смислу, поред Римског статута, руководио и одредбама Конвенције о правима детета.

Ипак, остаје нејасно због чега је усаглашавање са Римским статутом, када су у питању инкриминације ратних злочина, остало на пола пута. Наиме, ове инкриминације имају недостатке везане за одредбе које се тичу родно базираног насиља. Консеквенца тога је неусклађеност са одредбама које спадају у најзначајније новине које је донео Римски статут.

3.2.1. Жртве злочина и кривични поступак

Када су у питању одредбе процесног карактера, за правну заштиту жртава ратних злочина од посебне важности су оне које се односе на физичку заштиту и заштиту од секундарне виктимизације, затим одредбе које омогућавају активну улогу оштећеног у кривичном поступку, и одредбе о поступку за накнаду штете. Поред тога, у тесној вези са овим је и предвиђање и правно регулисање постојања Служби за жртве и сведоке које жртвама и сведоцима пружају информације и емоционалну подршку током њиховог боравка у суду. Мере заштите од секундарне виктимизације које су биле предвиђене Закоником о кривичном поступку Републике Србије из 2006, године,²⁶⁶ обухватале су мере општег карактера које се примењују на све сведоке и оне које су предвиђене за заштиту од секундарне виктимизације посебно осетљивих категорија сведока. Овим мерама створена је основа за заштиту физичке безбедности, достојанства и приватности жртве током њеног појављивања у кривичном поступку, уз посебно вођење рачуна о узрасту и полу жртве, њеном здрављу, као и

²⁶⁶ Иако је почетак примене овог Законика одложен до 2010. године, он се примењује у делу који се односи на заштиту жртава.

природи кривичног дела.²⁶⁷

За жртве ратних злочина је од посебног значаја дужност суда да сведока и оштећеног заштити од увреда, претње и другог напада, а нападача да опомене или новчано казни, могућност изрицања мера заштите физичке безбедности жртве, могућност забране постављања питања везаних за полни живот, политичко и идеолошко опредељење, расно и национално порекло, као и могућност саслушања осетљивих жртава у присуству стручњака. За жртве ратних злочина од значаја су и одредбе о мерама које се могу применити приликом саслушања лица које је добило статус заштићеног сведока, мере заштите идентитета (укључујући примену разних техничких средстава) и мере које омогућавају саслушавање сведока ван суднице и путем видео-конференцијске везе.²⁶⁸ Услов *sine qua non* за доношење одлуке о статусу заштићеног сведока је постојање околности које очигледно указују да би услед саслушања одређеног сведока наступила за њега или њему блиско лице озбиљна опасност по живот, здравље, физичку целокупност, слободу или имовину већег обима (чл. 117, ст. 1 ЗКП). Уз то, неопходно је да се потреба за саслушањем сведока појави у вези са кривичним делом за које је прописана казна затвора од десет година или тежа казна, а ако није могуће или би било знатно отежано заштитити сведока без додељивања статуса заштићеног сведока, и за кривична дела запређена казном од четири године или тежом казном (чл. 117, ст. 1 и 2 ЗКП).²⁶⁹ Значајно је и да се статус заштићеног сведока одређује на захтев или уз сагасност особе за коју се тај статус тражи. Такође, Законом о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине

²⁶⁷ Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 108.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т.; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 234.

предвиђена је могућност саслушавања сведока или оштећеног путем видео конференцијске везе и путем међународне кривичноправне помоћи, за случај да није могуће обезбедити његово присуство на главном претресу.²⁷⁰ То је од великог значаја када се ради о сведоцима и жртвама који имају пребивалиште на територији друге државе, а што је у суђењима за ратне злочине веома често. Истим законом, у члану 11, предвиђена је и могућност заштите личних података сведока или оштећеног, као и образовање Посебног одељења за обављање административно-техничких послова, послова везаних за заштиту сведока и оштећених и обезбеђење услова за примену процесних одредаба Закона о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине.

Изменама и допунама Закона о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине из 2009. године, предвиђено је образовање Службе за помоћ и подршку оштећенима и сведоцима у Вишем суду у Београду (чл. 11). Према овој одредби, Служба за помоћ и подршку обавља административно-техничке послове, послове везане за помоћ и подршку оштећенима и сведоцима, као и послове обезбеђења услова за примену процесних одредаба овог закона. Рад Службе за помоћ и подршку уређен је актом који доноси председник Вишег суда у Београду, уз сагласност министра надлежног за правосуђе. Правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места у Вишем суду у Београду, који је ступио на снагу 19. маја 2010. године, предвиђено је да Служба за помоћ и подршку оштећенима и сведоцима има три запослена лица: једног сарадника подршке и два референта подршке. Такође је одређен и делокруг рада Службе, који укључује следеће послове: контактирање сведока и процену њихових потреба, пружање моралне и сваке друге подршке сведоцима и оштећенима

²⁷⁰ Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 109.

у складу са законом и другим правним актима, информисање сведока о самом поступку сведочења, обавештавање судија или председника већа о евентуалним проблемима око доласка сведока у суд, обавештавање сведока о свим променама у вези са сведочењем, исплата трошкова доласка у суд, успостављање контаката са службама у региону у вези доласка и одласка сведока као и у вези организовања видео-конференцијске везе, вођење евиденције о сведоцима који се појављују у поступку, организација превоза и хотелског смештаја, контактирање Јединице за заштиту сведока ради њеног ангажовања у вези доласка сведока у суд, ради давања исказа и сл.

На овај начин, рад Службе је након неколико година њеног фактичког постојања најизад добио солидан правни оквир. Наиме, раније је њен рад био само уско регулисан Правилником о унутрашњој организацији Посебног одељења – Већа за ратне злочине Окружног суда у Београду и није имао никакво законско утемељење. Такође, тадашњи назив Служба за заштиту оштећених и сведока није одговарао ономе што је Служба у стварности радила.

Служба за жртве и сведоке смештена је у згради тзв. Специјалног суда у Београду. У просторијама Специјалног суда постоје две одвојене просторије у којима сведоци могу да буду издвојени, тако да се приликом уласка у суд и боравка у њему не срећу са оптуженима и њиховим породицама. При томе, основни недостатак је што су те просторије прилично мале и што није могуће потпуно избећи контакт сведока одбране са жртвама и другим сведоцима оптужбе.

За заштиту жртава је значајно и то да Служба има потписан споразум о међусобном разумевању и сарадњи са Службом Суда БиХ-а. Споразум се односи на сарадњу у пружању помоћи жртвама било да се ради о сведоку у судници или путем видео-конференцијске везе. То практично значи да ће

жртве из Србије које сведоче пред судом БиХ, као и жртве из БиХ које сведоче у Србији, добити како логистичку помоћ око организовања путовања, хотелског смештаја и сл., тако и психолошку подршку. Такође, доста добра, но ипак неформална, сарадња постоји и са хрватском Службом за жртве и сведоке.

На другој страни, међутим, Служба нема никакву сарадњу са службама за жртве у Србији, тако да делује потпуно изоловано од мреже служби за жртве криминалитета и рата и других виктимолошких ресурса који су у овом погледу протеклих година створени у Србији. Консеквенца је одсуство одговарајуће подршке жртвама након сведочења и задовољавање оних њихових потреба које не спадају у домен активности службе, а за које постоје службе које могу бити од помоћи. Штавише, Служба не сарађује ни са Фондом за хуманитарно право, ни Женама у црном, као организацијама које пружају подршку породицама жртава које прате суђења и у неким случајевима помажу и у обезбеђивању доласка сведока (на пример, сведока са Косова).²⁷¹

У контексту укупне заштите жртава ратних злочина од секундарне виктимизације током давања исказа, треба поменути лошу праксу у погледу саме позиције у којој се налазе сведоци приликом сведочења, на што нам је скренула пажњу госпођа Славица Пековић из Службе за заштиту жртава и сведока. Најпре, ма колико трајало сведочење, сведок све време стоји, што, рецимо није случај у суду за ратне злочине у Сиеара Леоне-у где сведок седи.²⁷²

²⁷¹ Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 112.

²⁷² Више видети у: Пековић, С.: *Подршка жртвама и свједоцима у судским поступцима за ратне злочине*, Права жртава и ЕУ, Иззови пружања помоћи жртвама, Београд, 2011.

Неопходне мере заштите се предузимају и приликом позивања сведока. Процедура позивања сведока је уређена на следећи начин: позив се шаље суду, а суд који је надлежан за достављање (нпр, суд у другој земљи) га упућује Јединици за заштиту, која га доставља на погодан начин и најбезбеднијим путем (нпр. да не примете комшије и друга лица која би могла да их угрозе или погрешно интерпретирају да су оптужени и сл.), Поред тога, жртве ратних злочина уз позив добијају и обавештење да се могу обратити Служби за жртве и сведоке, као и које им мере заштите стоје на располагању.

3.2.2. Ванпроцесна заштита жртава и сведока

Проблематика ванпроцесне заштите жртава и сведока у Републици Србији је уређена Законом о програму заштите учесника у кривичном поступку.²⁷³ Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку предвиђа могућност примене посебних мера заштите учесника кривичног поступка, укључујући и сведоке и оштећене, и њима блиска лица, који су услед давања исказа у кривичном поступку изложени опасности. При томе, злочини против човечности и других добара заштићених међународним правом се експлицитно наводе као једна од три групе кривичних дела у чијим поступцима се овај програм може применити. На овај начин је, по мишљењу неких аутора, решен проблем са којим се пракса сретала пре доношења овог закона, а који се састојао у могућности искључења јавности из разлога безбедности сведока. Посебан значај примене овог програма на жртве ратних злочина као сведоке је у томе што он укључује шири круг мера заштите које се могу применити, не само у току, већ и пре и након кривичног

²⁷³ Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/05). У даљем тексту ЗПЗУКП.

поступка. Те мере обухватају: физичку заштиту личности и имовине, промену пребивалишта, прикривање идентитета и података о власништву и промену идентитета. За примену програма заштите потребно је закључење споразума са лицем коме се тај програм одређује, односно важно је да се тај програм може применити само уколико постоји сагласност тог лица.²⁷⁴

Закон предвиђа неколико услова за пружање заштите и помоћи учесницима у кривичном поступку и њима блиским лицима. Први услов односи се на лице које може бити обухваћено заштитом и кривично дело у вези са којим она може бити пружена,²⁷⁵ други на оцену опасности по поменуто лице и доказни значај исказа или обавештења у кривичном поступку, а трећи на одлуку о одобравању заштите и споразум о пружању заштите и помоћи.²⁷⁶ Програм заштите спроводе два посебна органа: Комисија за спровођење Програма заштите и Јединица за заштиту. Комисија је надлежна за доношење одлуке о укључењу, продужењу, обустави и престанку Програма заштите, а сачињавају је судија Врховног суда Србије, заменик Републичког јавног тужиоца и руководилац Јединице за заштиту, који имају по једног заменика. Јединица за заштиту је посебна организациона јединица Министарства унутрашњих послова која је надлежна за спровођење Програма заштите и обављање других послова у вези с њим. На челу Јединице за заштиту налази се руководилац кога распоређује министар унутрашњих послова.²⁷⁷ У оквиру Програма заштите учесника у кривичном поступку могу се применити следеће мере: физичка заштита личности и

²⁷⁴ Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011, стр. 109.

²⁷⁵ Круг кривичних дела у вези са којима је могуће применити „Програм заштите“ су кривична дела против уставног уређења и безбедности, човечности и других добара заштићених међународним правом и кривичних дела организованог криминала.

²⁷⁶ Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/05)

²⁷⁷ Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008, стр. 238.

имовине, промена пребивалишта или премештање у другу заводску установу, прикривање идентитета и података о власништву и промена идентитета. Мере заштите могу се примењивати појединачно или кумулативно, што зависи од околности конкретног случаја. Законодавац прави одређену разлику између физичке заштите личности и имовине, промене пребивалишта или премештања у другу заводску установу и прикривања идентитета и података о власништву, на једној страни, и промене идентитета на другој страни.

Програм заштите може бити окончан на два начина. У случају настанка неког од разлога који доводе до прекида Програма заштите, Комисија само констатује његово постојање доношењем декларативног решења. На другој страни, Комисија приликом одлучивања о захтеву за обуставу Програма заштите, након што утврди постојање неког од законом предвиђених разлога, цени околности конкретног случаја и доноси одлуку о уважавању захтева о обустави спровођења Програма заштите или одбија захтев као неоснован.²⁷⁸

3.2.3. Право на накнаду штете

Право на накнаду штете представља најважније право жртава кривичних дела. У грађанском праву разликују се две врсте штете проузроковане извршеним кривичним делом: материјална и нематеријална. Према одредбама Закона о облигационим односима,²⁷⁹ под материјалном штетом подразумева се умањење нечије имовине (обична штета) и спречавање њеног повећања (измакла корист), док се под нематеријалном

²⁷⁸ *Ibidem*. Иванишевић, Б. и група аутора.

²⁷⁹ Службени лист СРФЈ бр. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Службени лист СРЈ бр. 31/93 (22/99, 23/99, 35/99, 44/99).

штетом подразумева наношење другог физичког или психичког бола или страха. С тим у вези, лице које је оштећено кривичним делом, односно друга овлашћена лица своје право на накнаду штете могу да остваре путем подношења предлога за остваривање имовинскоправног захтева. У Закону о облигационим односима Србије, као што је већ наведено, прихваћена је субјективна концепција нематеријалне штете, те се нематеријална штета састоји у наношењу другог физичког или психичког бола или страха.²⁸⁰

Имовинскоправни захтев ће се, по правилу, досудити у кривичном поступку само уколико се ради о имовинском деликту где је утврђена вредност ствари. Сви остали случајеви упућују се на парницу (у око 90% случајева), јер би њихово разматрање у кривичном поступку успоравало рад кривичног суда. Утолико је у нашем правном систему парнични поступак уобичајен начин остваривања захтева за накнаду штете, а покреће се након окончања кривичног поступка, односно после одбацивања кривичне пријаве или обуставе кривичног поступка. Имовинскоправни захтев може да се односи на накнаду штете, повраћај ствари или поништај одређеног правног посла (члан 201. ст. 2. ЗКП).²⁸¹

Поступак за накнаду штете настале кривичним делом је следећи: када се заврши кривични поступак, а ради се о нематеријалној штети насталој извршењем кривичног дела, оштећени у својству тужиоца покреће парнични поступак ради накнаде штете за претрпљени физички бол, душевне болове због естетског наруживања, умањења животних активности, повреде угледа, части, слободе и права личности, смрти блиског лица, као и за страх. Потом се ради вештачење и, када вештак нађе да све или нешто од тога постоји, суд

²⁸⁰ Ђурђић, Т.: *Нека питања нематеријалне штете у законодавствима појединих земаља бивше Југославије*, Институт за упоредно право, Београд, „Право земаља у региону“, 2010, стр. 502.

²⁸¹ Ћопић, С.: *Жртве криминалитета у систему државне (кривичноправне) реакције*, „Темида“, год. 6, бр. 1, (2003), стр. 31.

слободно процењује висину накнаде штете. Битно је да се и поред постојања пресуде коју је донео кривични суд, а којом је парнични суд везан уколико је правноснажна, а оптужени се оглашава кривим, повреде и друге последице поново вештаче. Наиме, у овој ситуацији суд ће, ако нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдавају, досудити правичну новчану накнаду, независно од накнаде материјалне штете као и у њеном одсуству. Приликом одлучивања о захтеву за накнаду нематеријалне штете, као и о висини њене накнаде, суд ће водити рачуна о значају повређеног добра и циљу коме та накнада служи, али и о томе да се њом не погодује тежњама које нису спојиве са њеном природом и друштвеном сврхом.

Уколико, међутим, кривични поступак није готов, а покрене се парнични, онда се парнични поступак прекида до окончања кривичног. У случају да је кривично дело за последицу имало смрт неког лица, онда најближи сродници покојног покрећу поступак за накнаду штете. У случају нарочито тешког инвалидитета, право на правичну новчану накнаду за душевне болове имају најближи чланови породице (брачни друг, деца и родитељи), као и ванбрачни друг под условом да је између њега и лица код кога је наступио тешки инвалидитет постојала трајнија заједница живота. Чланом 202. Закона о облигационим односима предвиђа се да право на правичну новчану накнаду за претрпљене душевне болове има лице које је преваром, принудом или злоупотребом неког односа подређености или зависности наведено на кажњиву обљубу или кажњиву блудну радњу, као и лице према коме је извршено неко друго кривично дело против достојанства личности и морала.

Уколико је извршеним делом проузрокована материјална штета (на пример, код имовинских дела, саобраћајних незгода, трошкови сахране лица

чија смрт је наступила као последица извршеног кривичног дела и томе слично), због непосредности, вештачење мора поново да се спроведе и у парничном поступку. Закон о облигационим односима садржи посебне одредбе о накнади материјалне штете у случају смрти, телесне повреде и оштећења здравља. Тако ће према члану 193. лице које проузрокује смрт другог лица бити дужно да надокнади уобичајене трошкове његове сахране, као и трошкове лечења те особе од задобијених повреда и друге потребне трошкове лечења, као и зараду изгубљену због неспособности за рад. Такође је предвиђено да право на накнаду штете има и лице које је погинули издржавао или редовно помагао, као и лице које је по закону имало право да од погинулог тражи издржавање, при чему се ова штета надокнађује плаћањем новчане ренте. Лице које другоме нанесе телесну повреду или му наруши здравље дужно је да накнади трошкове лечења и друге потребне трошкове, као и изгубљену зараду због неспособности током лечења.

Вођење парничног поступка захтева доста новца, времена и располагање доказима. Уколико се, пак, донесе одлука да се штета надокнади, намеће се питање њеног извршења. Дешава се, на пример, да учиниоцу престаје радни однос, да нема примања, а једини је хранилац породице, тако да жртва долази у ситуацију да не може да наплати своју тражбину. Са друге стране, у ситуацији када је учинилац непознат, или није доступан органима гоњења, или се уопште не пронађе па не дође до покретања кривичног поступка, поставља се питање да ли и на који начин жртва, односно друго овлашћено лице може да оствари своје право на накнаду штете. С тим у вези, истиче се потреба оснивања државних фондова из којих би се, у случајевима насилних деликата, обезбеђивале накнаде. Овакви програми су познати под називом државна компензација, и алтернатива су обезбеђивању накнаде редовним путем, тј. кроз парнични

поступак, из осигурања или из социјалног осигурања. Данас ови програми постоје у великом броју држава, показујући одређене сличности и разлике у погледу врсте кривичних дела услед чијег извршења се може добити овај вид накнаде, круга лица која могу да поднесу захтев за обештећење из државних фондова, врсте и висине накнаде која се даје, условљавања остваривања права на ову накнаду сарадњом са органима гоњења и слично.

На обештећење жртава криминалитета, пре свега насилничког, из државних фондова упућују и бројни међународни и други документи. О томе се говори у документу Европског форума служби за помоћ жртвама, потом у Бечкој декларацији о криминалитету и правди у сусрет изазову XXI века из 2002. године у којој се, између осталог, каже да би државе требало да размотре могућност оснивања државних фондова, у које би, према неким ауторима, требало да улазе средства прикушљена од наплаћених новчаних казни и сличних прихода. С тим у вези, и Србија би, иако сиромашна, требало да размотри и ову могућност и обезбеди жртвама насиља могућност остваривања права на накнаду штете.

Када говоримо о Закону о правима цивилних инвалида рата, можемо рећи да он представља механизам који жртвама кршења људских права у прошлости даје право на материјалну подршку. Међутим, закон се односи само на жртве - држављане Србије над којим су насиље извршили припадници непријатељске стране у оружаним сукобима, а искључује жртве недела која су починили припадници Министарства унутрашњих послова (МУП) Републике Србије, Југословенске Народне Армије (ЈНА) и Војске Југославије (ВЈ), било да се ради о држављанима Србије или не.²⁸² У недостатку програма репарација, жртве покушавају да своје право на

²⁸² ФОНД ЗА ХУМАНИТАРНО ПРАВО: *Материјалне репарације за повреде људских права у прошлости*, Београд, 2011, стр. 3.

материјално обештећење остваре у судским поступцима против Републике Србије, позивајући се на одговорност државе за акте припадника њених оружаних снага. По правилу, организације за људска права покрећу поступке у име жртава. Саме жртве ретко подносе тужбе - због страха, неповерења у судове и због тога што су услуге адвоката скупе.²⁸³

Проблем који се јавља у поступцима накнаде штете жртвама је чињеница да власти које обезбеђују репарације у већини случајева нису власти државе (или ентитета) која је својевремено проузроковала кршење права, из ког сада извире право на репарацију, већ власти државе у којој лице живи.²⁸⁴

3.3. Искуства Босне и Херцеговине

Заштита и подршка сведока и жртава је један од кључних проблема у суђењима у предметима ратних злочина. Овај проблем детаљно је разматран у Извештају Мисије ОСЦЕ-а о заштити и подршци сведока у предметима ратних злочина у БиХ, објављеном у мају 2010. године.²⁸⁵

Године које су прошле од завршетка рата у БиХ учиниле су да је ризик за оне који су укључени у кривично гоњење за ратне злочине знатно опао. Оцена ризика и заштита сведока су комплексна и осетљива питања која је, често, тешко мерити. Како то наводи у свом раду²⁸⁶ Вељко Икановић,

²⁸³ *Ibidem.*

²⁸⁴ ФОНД ЗА ХУМАНИТАРНО ПРАВО: *Транзициона правда у пост-југословенским земљама*, Извјештај за 2007. годину, стр. 38.

²⁸⁵ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Постизање правде у Босни и Херцеговини, Процесуирање предмета ратних злочина од 2005. до 2010. године*, Сарајево, 2011, стр. 59.

²⁸⁶ Икановић, В.: *Кривичноправни одговор на мржњу и предрасуде у Босни и Херцеговини*, Кривично законодавство – *de lege lata et de lege ferenda*, Зборник радова, Министарство правде Републике Српске, Министарство правде Републике Србије, град Приједор, Универзитет у

судија Врховног суда Републике Српске, Босна и Херцеговина је специфична државна творевина створена вољом великих сила, пре свега САД, доношењем Дејтонског мировног споразума којим је окончан „трагични сукоб“.²⁸⁷ У БиХ су предрасуде производ породичног, историјског, културног, образовног, информативног, политичког, верског наслеђа и одраз стварног стања у друштву. БиХ је подељено друштво, старе ране не зацељују већ повређују, а историја не даје наду за оздрављење. „Да, Босна је земља мржње и страха. То је Босна.“²⁸⁸ И нема примера да је икад ико успио да кога разувери или да је ко променио своје мишљење.²⁸⁹

Без обзира на генерално побољшане безбедносне услове, велики број сведока је сведочио пред Одсеком за ратне злочине под мерама заштите. Мере које су у тим случајевима примењене односиле су се на кориштење псеудонима за жртве, сведочење иза паравана, кориштење техничких уређаја за промену гласа или слике сведока, или давање изјаве без присуства јавности у судници. Жртве сексуалног насиља, бивши логораши и жртве мучења често су тражили примену мера заштите углавном због заштите приватности или поверљивости. Други сведоци траже мере заштите због личне безбедности или безбедности њихових породица које су се након дугог низа година вратиле да живе у подручје у којем је злочин извршен.

Писани захтев за примену мера заштите обично улаже тужилац током истраге на основу забринутости за личну сигурност коју изражава сведок. На основу предлога тужиоца, судија или расправно веће доноси одлуку када је предмет на суду. Ако се сведок који претходно није тражио мере заштите предомисли у току поступка пред судом, судско веће у том случају одржава

Бањој Луци, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, ЈУ Службени гласник Републике Српске, Приједор, 17-18. априла, 2015, стр. 297-311.

²⁸⁷ Ову формулацију користи Дејтонски мировни споразум.

²⁸⁸ Андрић, И.: *Писмо из 1920. године*, Сабрана дјела, књ. IX, Београд, 1967.

²⁸⁹ *Ibidem*.

претходно рочиште, које је затворено за јавност, на којем разматра захтев. Таква, затворена за јавност седница обично траје од 30 до 60 минута.²⁹⁰

Кориштење мера заштите се увелико разликује од суђења до суђења. Од око 70 сведока који су сведочили на прва два суђења (у предметима *Шимшић и Пауновић*) 2005. године, само су четири или пет сведока имали потребу за мерама заштите. У својој уводној речи на суђењу у предмету *Самарџија* 1. фебруара 2006. године, тужилац је најавила извођење 44 сведока и нагласила да нити један сведок није тражио примену мера заштите. Међутим, током суђења у предмету *Радић и остали*, 48 од 52 сведока оптужбе тражили су мере заштите. У предмету *Мејакић и остали*, у току првих девет месеци судског поступка, 26 од 40 сведока је сведочило под мерама заштите. Већина сведока који су давали исказ на оба суђења су бивши логораши. Они су сведочили о злочинима почињеним у логорима.

Проматрачи су истакли да су стекли утисак да судска већа понекад претерано користе мере заштите, на пример, када суд одреди примену теже мере без да објасни разлоге због којих се иста сврха не може постићи применом блаже мере или када не испитује околности везане за сведока појединачно, како то сугеришу стандарди људских права и судска пракса МКТЈ по том питању.

У неким случајевима су сведоци сведочили под мерама заштите, иако исте нису тражили. Тужиоци објашњавају да је разлог била законска обавеза да се примене мере заштите које је МКТЈ наложио за сведоке који су се појавили пред тим Трибуналом у одређеном предмету. Иако су неки сведоци сматрали да више нема потребе за таквом заштитом, тужиоци у Сарајеву су мере заштите ипак тражили како би избегли временски дуг поступак за

²⁹⁰ Иванишевић, Б.: *Одсек за ратне злочине у Босни и Херцеговини : Од хибридног до домаћег суда*, Међународни центар за транзицијску правду, Београд, 2008, стр. 20.

њихово укидање. МКТЈ је изменио своја Правила о поступку и доказима у марту 2008. године тако да се сведоци могу директно обратити МКТЈ са захтевом за изменом заштитних мера које су на њих примењене, али још је увек рано рећи да ли ће се тиме олакшати ситуација.

Иако су судска већа одобрила већину захтева за применом заштитних мера, у неколико случајева новијег датума судије су закључиле да не постоји потреба за заштитом или да се иста сврха може постићи применом блажих мера у односу на тражене.

Закон о кривичном поступку Босне и Херцеговине омогућава судијама да искључе јавност из целог или дела поступка, углавном ради заштите сведока. Ова одредба је необична у поређењу са праксом других међународних или хибридних трибунала који генерално заузимају рестриктивнији став према искључивању јавности. Међутим, неким категоријама проматрача је обично дозвољено да остану у судници.

На првим суђењима пред Одсеком за ратне злочине *Шимшићу* и *Пауновићу* - највећи број рочишта пред Одсеком је био отворен за јавност, у поређењу са другим међународним и хибридним трибуналима. На тим суђењима је Тужилаштво свега неколико пута тражило да седнице буду затворене за јавност обзиром да су се изводили докази о сексуалном насиљу над сведоком. Судско веће је одобрило захтеве у тим случајевима.

Ова пракса поступака отворених за јавност, међутим, прошла је кроз озбиљне промене када су почела суђења у предметима *Станковић* и *Самарџић* крајем фебруара односно средином марта 2006. године. На захтев Тужилаштва, судије су одлучиле одржати суђења за сексуално насиље над бошњакињама у општини Фоча на седницама затвореним за јавност. Домаће невладине организације и удружења жртава су снажно протестовали против такве судске одлуке. Чак је и *Michael Johnson*, тадашњи регистар Суда БиХ,

желео да суднице буду отворене за јавност. Три питања су била спорна: (1) неки сведоци наводно нису ни тражили такву заштиту; (2) веће није дало убедљиво објашњење зашто се сврха заштите сведока не би могла постићи применом блажих мера заштите (анонимост сведока; измена гласа и слике); и (3) одлука о одржавању рочишта иза затворених врата се можда донела да би се заштитио углед Одсека за ратне злочине пре него саме жртве, обзиром да је оптужени Станковић морао бити удаљен из суднице због недоличног понашања којим је ометао рад суда.

Од тада се Одсек за ратне злочине вратио пракси одржавања седница иза затворених врата у мањем броју случајева. У једном суђењу након тога, које је вођено по оптужбама за сексуално насиље, већина сведока је сведочила иза паравана у судници. Њихов идентитет је био сакривен, али јавност није била искључена са саслушања. Према речима једног судије из БиХ, неколико сведока у другим суђењима одустало је од свог првобитног захтева за сведочењем на затвореним седницама.²⁹¹

Присуство јавности на рочиштима пред Одсеком за ратне злочине је и даље ограничено. Само је на пар суђења присуство јавности било нешто веће од расположивих места у судници. Особе које су присутне током суђења су углавном родбина оптужених, сведоци, новинари и особе које прате ток суђења из разних домаћих и међународних организација, међу њима Истраживачко-документациони центар из Сарајева, Фонд за хуманитарно право из Београда, ОСЦЕ, Канцеларија Високог представника УН-а за људска права и Међународни комитет за људска права.

На основу Члана 236. ЗКП-а, Одсек²⁹² може дозволити „да главном

²⁹¹ Иванишевић, Б.: *Одсек за ратне злочине у Босни и Херцеговини : Од хибридног до домаћег суда*, Међународни центар за транзицијску правду, Београд, 2008, стр. 21.

²⁹² Досадашње искуство Одсека за подршку сведоцима показује да сведоци осећају значајно олакшање када знају да нису сами и да имају подршку у читавом процесу. Поповић, Д.;

претресу на коме је јавност искључена буду присутне службене особе, научни и јавни радници, а на захтев оптуженог може то допустити и његовом брачном, односно ванбрачном другу и блиским сродницима.” У таквој ситуацији судско веће упозорава све присутне да не смеју писати нити разговарати с било ким о ономе што чују у току седнице затворене за јавност. Од проматрача који остану присутни тражи се да устану и кажу своје име и презиме и назив организације коју представљају, што улази у аудио запис тока поступка пред судом. Председник већа такође упозорава проматрача да се откривање поверљивог материјала у јавности може третирати као дело непоштивања суда које повлачи кривично гоњење. То представља драстичну разлику у односу на методе које се најчешће примјењују на МКТЈ и МКТР на којима се затворене седнице одржавају само у присуству страна, док се ограничени састав судског особља обавезује на поштивање суда давањем заклетве о чувању тајне.

Све више Суд покушава помирити забринутост у погледу сигурности са преферисаном транспарентношћу тако што јавности омогућава да слуша сведочење из друге сале, при чему је глас сведока технички измењен, а идентитет заштићен псеудонимом. Све у свему, за Суд се може рећи да је заузео прогресиван приступ у прихватању значаја транспарентности и поверења у процес, покушавајући да примени адекватне гаранције како би умањио сигурносне ризике по сведоке.

При суду БиХ постоји Одсек за подршку сведоцима и жртвама у којем раде четири психолога и два асистента. Са сведоцима се успоставља контакт пре него што се појаве пред судом и поставља им се питање да ли им је потребна помоћ. Контакт са истим сведоцима се поново успоставља по

Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртва у БиХ*, Развојни програм Уједињени нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 32.

њиховом доласку у Сарајево да сведоче пред судом. Када дођу на суд, сведоци имају на располагању своје чекаонице. Психолошка помоћ је на располагању и у самој судници, када је то потребно. Такође, петнаест дана након сведочења или чак и касније, када је то потребно. Одсек за подршку сведоцима и жртвама поново контактира жртве да би утврдио да ли им је потребна даља стручна подршка.

Жртве имају законско право да учествују у поступку пред Одсеком за ратне злочине у својству сведока или у својству оштећених страна које имају право уложити имовинскоправни захтев за обештећење у току трајања поступка. У пракси, међутим, оне се појављују само као сведоци.²⁹³

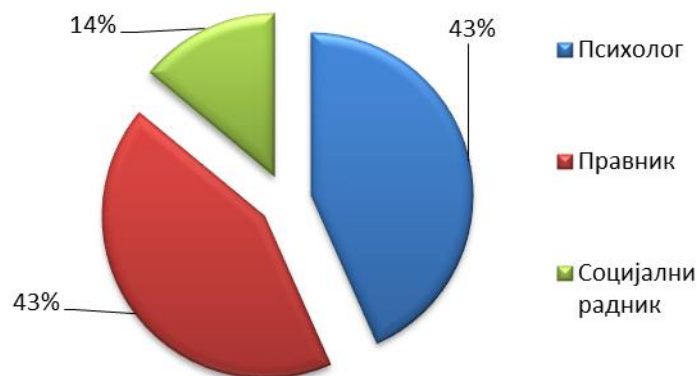
Одсек за подршку сведоцима одређује по једног психолога и асистента за сваки предмет. Са тужиоцем се одржава прелиминарни састанак како би се размотриле потребе сведока и идентификовали потенцијално угрожени и осетљиви сведоци. Исти поступак се организује и са одбраном непосредно пред почетак фазе одбране. Психолог потом ради процену потреба сваког сведока и успоставља непосредан контакт са сведоком, тако што му даје број директног телефона, како би сведок могао ступити у везу с њим кад год се за то укаже потреба. Детаљна процена потреба се потом упућује тужиоцу, уз препоруке за сведоке којима је потребна посебна пажња. Примерак процене се такође упућује судском већу, како би се чланови већа упознали са специфичностима које се односе на одређене сведоке. Нпр. поједини сведоци имају здравствене проблеме због којих су потребне дуже паузе и краће сесије сведочења, или не могу прочитати заклетву због тога што су неписмени. Поједини сведоци били су малолетни током оружаног сукоба и њихово сведочење ће створити регресију коју је потребно узети у обзир. На

²⁹³ Иванишевић, Б.: *Одсек за ратне злочине у Босни и Херцеговини : Од хибридног до домаћег суда*, Међународни центар за транзицијску правду, Београд, 2008, стр. 22.

крају, поједини сведоци ће своје искуство по први пут презентовати баш у судници, па се од њих могу очекивати интензивне емотивне реакције.²⁹⁴

Када је у питању образовни профил стручних сарадника, при судовима, који се баве питањима помоћи и подршке сведоцима, истраживање које смо спровели реализовањем анкете и испитујући 150 испитаника стручне јавности, показује да највише испитаника, њих 43% сматра да би стручни сарадник требао да буде психолог, а исто толико испитаника сматра да би требао да буде правник, док 14% испитаника сматра да би стручни сарадник требао да буде социјални радник. Наведене резултате и добијене податке илуструје наредни графикон.

Графикон број 6. – Мишљење испитаника о образовном профилу стручних сарадника који се баве питањима помоћи и подршке сведоцима

ЗКП БиХ омогућава Суду да својом одлуком сведоцима, као и жртвама-сведоцима одреди адвоката за време трајања саслушања уколико је

²⁹⁴ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртва у БиХ*, Развојни програм Уједињени нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 31.

очито да сам сведок није у стању да користи своја права у време саслушања и ако његови интереси не могу бити заштићени на други начин. Ипак босанскохерцеговачки модел у пракси делује у складу са истим принципима као и МКТЈ пред којим правно заступање сведока није могуће. У том погледу, Суд БиХ се не разликује од већине других међународних и хибридних трибунала, осим сталног Међународног кривичног суда и ванредних Одсека судова Камбоџе.

Одредба ЗКП-а о додели адвоката сведоцима до сада се примењивала у врло ограниченој мери због недовољних средстава. Та одредба је примењена једино у току два кратка периода крајем 2006. и почетком 2007. године, када је један адвокат, који је добио финансијску подршку од Уреда Високог представника УН-а за људска права у Сарајеву, пружао помоћ жртвама мучења и сексуалног злостављања приликом сведочења на суду. Такође, иако према ЗКП-у жртве имају право на директно обештећење - и оне жртве које су дале свој исказ и оне које су само поднеле имовинскоправни захтев као оштећени - Одсек за ратне злочине рутински поучава жртве да покрену парнични поступак по завршетку кривичног поступка. Судска већа обично оправдавају одлуку да не поступају по имовинскоправним захтевима за обештећење високим бројем оштећених и вероватноћом да би процена износа за сваки имовинскоправни захтев појединачно трајала дуго, што би утицало на дужину трајања кривичног поступка.²⁹⁵

Окружни суд у Бањалуци изабран је за један од пилот пројекта на пољу подршке заштите сведока/жртва у кривичним предметима пред тужилаштвима и судовима у Босни и Херцеговини, који спроводи Развојни програм Уједињених нација (УНДП) и Високи судски и тужилачки савет

²⁹⁵ Иванишевић, Б.: *Одсек за ратне злочине у Босни и Херцеговини : Од хибридног до домаћег суда*, Међународни центар за транзицијску правду, Београд, 2008, стр. 23.

Босне и Херцеговине (ВСТВ БиХ). Уз финансијску помоћ Владе Краљевине Шпаније, УНДП је за ову намену оформио и опремио четири Одјела за подршку сведоцима, (у даљњем тексту ОПС или Одељење) на пилот локацијама у Бањалуци и Сарајеву. Одељење за подршку сведоцима у Окружном суду у Бањалуци формирано је 1. септембра 2010. године, а практични рад са сведоцима започело је у октобру 2010. године, након практичне обуке стручних сарадника која се одвијала у Суду БиХ, односно Одсеку за подршку сведоцима тог суда, првооснованом 2005.године. Одељење за подршку сведоцима у Окружном суду у Бањалуци одговорно је за пружање психолошке, социјалне, логистичке и других видова помоћи сведоцима пре, за време и након сведочења у кривичним поступцима.²⁹⁶

Примарни циљ Одељења је да се пружањем професионалних услуга избегне могућност да сведочење изазове додатне негативне последице, нову патњу или трауму сведоку. Ангажман стручног сарадника за подршку сведоцима у суду треба да доприноси ефикасности и унапређењу судског система. ОПС у Окружном суду Бањалука чини стручни сарадник за подршку сведоцима, по струци дипломирани психолог, са искуством у раду са трауматизованим особама. У периоду од 1.10.2010. године до краја 2014. године Одељење за подршку радило је са 433 сведока који су углавном били жртве. У току 2014. године, 40% од поменутог броја сведока су били сведоци у предметима ратних злочина.²⁹⁷

С бозиром на горе наведено, у анкетном упитнику који смо користили приликом спровођења истраживања, испитанике (стручну

²⁹⁶ Нинковић, О.: *Анализа рада Одјела за подршку сведоцима у Окружном суду у Бања Луци*, Билтен Окружног суда у Бања Луци број 17-18, Бања Лука, 2011, стр. 57.

²⁹⁷ Податак добијен од стране Олге Нинковић, дипл. психолог у Одељењу за подршку сведоцима Окружног суда у Бања Луци. Комуникација остварена 23. фебруара 2015. године путем mail упита. Олга Лола Нинковић указује на чињеницу да је она једина запослена у наведеном ОПС-у.

јавност) смо питали да ли је по њихобом мишљењу, а с обзиром на обим посла и број кривичних предмета, један стручни сарадник за послове подршке сведоцима, довољан да одговори потребама Окружног суда у Бања Луци или другог Окружног или Кантоналног суда. Кроз одговоре на постављено питање дошли смо до резултата да 34 испитаника или 22,6% сматра да је један стручни сарадник недовољан јер не може одговорити потребама суда, 39 испитаника или 26% сматра да један стручни сарадник тешко да може одговорити потребама суда, а 59 испитаника или 39,3% сматра да један стручни сарадник може дјелимично да одговори потребама суда. С друге стране 18 испитаника што чини 12% од укупног броја испитаних сматра да је довољан један стручни сарадник те да исти може, с обзиром на обим посла и број кривичних предмета, да одговори потребама Окружног суда у Бања Луци или другог Окружног или Кантоналног суда. Наведене податке илуструје наредни графикон.

Графикон брон 7. – Мишљење испитаника о потребном броју стручних сарадника за потребе окружног/кантоналног суда

Посматрајући проблеме сведока због којих им је потребна подршка на суду, уочено је да не постоји значајна разлика између мушкараца и жена сведока у погледу страха од сведочења и мотивације за сведочење. Такође нема разлике у односу на пол, када је реч о здравственим тегобама и информацијама које траже од Одељења. Једина значајна разлика у погледу пола код сведока јесте присутна емотивна нестабилност у корист сведока жена. Она се манифестује отвореним емотивним реакцијама које ометају ток сведочења. Узрок емотивне нестабилности која се односи на немогућност контроле емоција на плану изражавања треба тражити у дубоко укорењеном културолошком обрасцу изражавања емоција жена и мушкараца, а реални извор код сведокиња свакако је траума изазвана кривичним делом и субјективни или објективни осећај угрожености за своју или сигурност своје породице због учешћа у судском поступку. Одељење за подршку сведоцима пружало је подршку за 49 сведока који на сведочење у Окружни суд у Бања Луку долазе из других места БиХ или из иностранства. Специфичност потреба ових сведока огледа се у давању неопходних информација како доћи до суда и исплати путних трошкова.²⁹⁸

Досадашњи рад са сведоцима потврђује наводе о „феномену суднице“ који у психолошком смислу сам по себи изазива код људи непријатна осећања стрепње (треме) до страха који може бити таквог интензитета да имобилише човекове менталне способности и доведе до веома непријатних физиолошких процеса. Добром праксом показало се да се сведоцима пре сведочења дају основне информације о току поступка (како тече испитивање сведока, ко први поставља питања и сл.), те да им се покаже судница. С тим у вези сведоци који имају искуства са сведочењем много мање показују симптоме страха или анксиозности, збуњености и сл. Укључивање

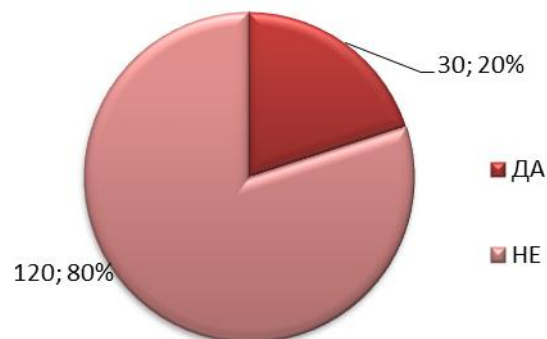
²⁹⁸ *Ibidem.*

подршке сведоцима од самог почетка тј. фазе истраге кроз Одељење за подршку сведоцима Окружног тужилаштва, па до потврђивања оптужнице када бригу преузима Одељење за подршку Окружног суда, омогућава правовремено оснаживање сведока, превазилажење психолошких препрека и спречавање секундарне трауматизације код сведока. Као резултат се повећава мотивисаност сведока за сведочење, умањује неповерење и отпор према правосудном поступку. Контакт са сведоцима након суђења представља важан сегмент континуиране психолошке бриге за сведоке који доприноси квалитету друштвено моралне одговорности према људима који су се суочили са одређеним тешким животним ситуацијама. Контакт са сведоком након сведочења, такозвани „трећи позив“ има за циљ добијања повратних информација о његовом психичком здрављу и потребама након судског процеса. На основу ранијег рада са сведоцима Одељење процењује којим сведоцима ће се упутити „трећи позив“, те је примећено да сведоци радо прихватају тај позив и да су повратне информације које дају сведоци позитивне у смислу да сведоци делују захвално због позива и често наводе да су растрећени након сведочења. Подршка сведоцима кривичних дела ратног злочина против цивилног становништва је један од приоритета рада Одељења. Досадашњи рад са овим сведоцима недвосмислено указује на потребу постојања подршке која се огледа у више сегмената. На психолошком плану ови сведоци показују страх и неповерење, а не ретко и резигнираност. Ризик од секундарне трауматизације за ове сведоке је реалан, јер се ради о болним присећањима на догађаје од прије 20 и више година. Ради се о томе да их је већина наставила са својим животима и да су тешка животна искуства превазиђена или потиснута, те је рад са овим сведоцима врло специфичан и деликатан. Рад са сведоцима на предметима ратног злочина отежава чињеница да су их већина особе са преко 60 година старости, са израженим здравственим, а често и психичким тегобама (деспресија, ПТСП). Други ниво

је логистичка и техничка подршка, обзиром да често сведоци долазе из иностранства или руралних средина. Не треба занемарити ни чињеницу да неки од тих сведока по први пут након рата долазе на раније место пребивалишта.

У вези са горе неведеним, истраживање које смо спровели указује на то да чак 80% или 120 испитаника од 150 испитаних жртава не верује у постојећи кривично правни систем и судство у Босни и Херцеговини, а да значајно мањи број испитаника, њих 20% или 30 испитаника верује у постојећи кривично правни систем и судство у Босни и Херцеговини, што илуструје следећи графикон.

Графикон број 8. – *поверење испитаника и постојећи кривично правни систем и судство у Босни и Херцеговини*

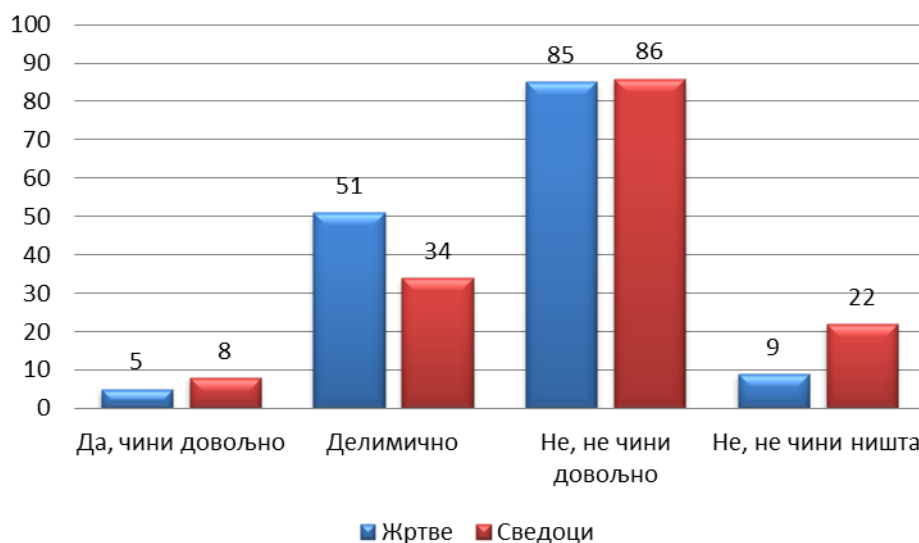
Захтеви сведока упућених Одељењу односе се између осталог на пружање асистенције у регулисању права из области правне заштите, здравствене или психосоцијалне заштите. У вези с тим, сарадња Одељења и

релевантних институција, те невладиних организација, је веома важна. Упућивање сведока према субјектима који им могу помоћи у трајном решавању њихових проблема показала се као важан сегмент подршке, јер се на тај начин утиче на повећање степена личне сигурности сведока, што је веома важно и у току кривичног поступка. У погледу обезбеђивања подршке сведоцима може се закључити да врста, природа и ниво подршке зависи од врсте кривичних дела, категорије сведока, облика угрожавања, те правних могућности. Све карактеристике сведока које се односе на здравствено и психичко стање, те социјални, материјални и породични статус служе за креирање плана рада са сведоком, јер се подршка сведоцима заснива на индивидуалном приступу.²⁹⁹

Испитујући 150 испитаника стручне јавности дошли смо до податка да чак 14,6% испитаника сматра да држава не чини ништа на заштити и помоћи жртвама и сведоцима по завршетку кривичног поступка пред судом, док од 150 испитаних жртава њих 6% сматра да држава не чини ништа на заштити и помоћи жртвама и сведоцима по завршетку кривичног поступка пред судом, а чак 57,3% испитаника стручне јавности сматра да не чини довољно, док 56,6% испитаника жртва мисли тако. Да су те активности државе делимичне сматра 22,6% испитаника стручне јавности и 34% испитаника жртва, а само 5,3% испитаника стручне јавности и 3,3% испитаника жртва сматра да Босна и Херцеговина чини довољно на заштити и помоћи жртвама и сведоцима по завршетку кривичног поступка пред судом. Наведене податке илуструје наредни графикон.

²⁹⁹ *Op. cit.* стр. 63-65.

Графикон број 9. – мишљење испитаника о ангажованости државе на помоћи жртвама и сведоцима по завршетку кривичног поступка пред судом

3.3.1. Право на накнаду штете

Према УН Основним принципима и смерницама о праву на правни лек и репарацију жртва држава треба осигурати: једнаке и ефективне могућности приступа правди за све жртве; одговарајуће, ефективне и промтне репарације те приступ релевантним информацијама које се односе на кршења њихових основних права као и репаративне механизме. Надаље, исто треба да буде осигурано давањем одговарајуће помоћи жртви која тражи приступ правди, те омогућавањем да жртве траже и остваре репарацију пропорционалну тежини кршења њихових темељних права и штети које су претрпели.³⁰⁰

³⁰⁰ Шехић, А.; Демир, Е.; Стипановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахацић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Котло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Збирка анализа из области правосуђа*, Сарајево, 2011, стр. 24.

Краљевина Југославија је у периоду од 1921. до 1931. године примила од земаља чланица бившег Централног блока ратну одштету у укупном износу од 670 милиона златних марака. Од Немачке је добијено 479.135.580 златних марака у натури (локомотиве, вагони, хемикалије, пољопривредне машине, грађевински материјал и жива стока) и 2.317.285 златних марака у готовом новцу. Њене просечне годишње обавезе према Југославији до 1988. године одређене су у износу од 22,6 милиона златних марака. Од Мађарске је добијен аванс у готовом новцу у износу од 47 милиона златних круна, а кроз робу је испоручено укупно 417.354 тона угља, 3.000 коња, 1.285 говеда и 5.000 оваца. Мађарске репарације према Југославији прорачунате су у годишњем ануитету од 13,5 милиона златних круна, које је она морала плаћати до 1966. Бугарски дуг утврђен је у износу од 2.250 милиона златних франака, који је у натуралном облику измирен у целости. Преостале бугарске обавезе распоређене су у једнаке годишње ануитете у износу од 12,5 милиона златних франака, са роком отплате такође до 1966. године.³⁰¹

Још 1945. године, тадашња Среска комисија за ратну штету, за срез Приједор, а на основу тадашњег Правилника о процењивању и утврђивању штете, доносила је закључке којим је утврђивана штета проузрокована ратним дејствима. Па тако, утврђивана је штета због повреде здравља (за болове, трошкове лечења и изгубљени приход услед смањења радне способности), штета због лишења слободе (изгубљени приход за време лишења слободе и неплаћени принудни рад), штета због пљачке радне снаге, штета због оскудице и штета на имовини и изгубљена добит.³⁰²

Из поменутог закључка, као и из других заведених под истим бројем, јасно је да је још 1945. године држава надокнађивала ратну штету лицима која

³⁰¹ Кршчев, Б.: *Ратне репарације и њихова судбина након Првог светског рата – случај Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*, CIVITAS, бр. 1, Нови Сад, 2011, стр. 16.

³⁰² Комисија за ратну штету за срез Приједор, уп. бр. 1617, датум VIII, 1945.

су је претрпила у рату. Нпр. по основу трошкова лечења и сахране покојника исплаћивани су износи од 220.000 до 490.000 тадашњих динара. Износи на име издржавања за породицу варирали су од 30.000 до 180.000 тадашњих динара.³⁰³

Такође, у то доба, као одређени вид задовољштине, Президијум народне скупштине Народне Републике Босне и Херцеговине је додељивао Споменице за вечну успомену на жртве терора и фашистичких окупатора и њихову слугу. Из једног таквог документа³⁰⁴ видљиво је да је Президијум народне скупштине Народне Републике Босне и Херцеговине³⁰⁵ додељивао споменице на предлог Савеза бораца Народноослободилачког рата.

Немачка фондација је жртвама, и наследницима жртава, логора Јасеновац такође исплатила одређени новчани износ на темељу различитих одштетних захтева на предлог Међународне организације за миграције (ИОМ) из Женева.³⁰⁶

³⁰³ Поређења ради, месечна плата, рецимо тада изузетно цењенијих новинара „Политике“ у исто време износила је 3.000 – динара. <http://www.svedok.rs/index.asp?show=86612>

³⁰⁴ Споменица за вјечну успомену на жртве терора фашистичких окупатора и њихових слугу бр. 49 325, Сарајево, 29.11.1950. године.

³⁰⁵ У образложењу споменице која је постхумно додељена на име Томаш Мирко наводи се следеће: Президијум народне скупштине Народне Републике Босне и Херцеговине на предлог Савеза бораца Народноослободилачког рата издаје споменицу за Томаш Мирка који је у време Народноослободилачког рата и народне револуције 1941-1945 године пао као жртва фашистичког терора. Захвална домовина, ослобођена херојском борбом народа под руководством Комунистичке партије и друга Тита, неће никад заборавити мученичке жртве на чијим је костима саграђена слобода и независност народа ФНРЈ. Споменица бр. 49 325, Сарајево, 29.11.1950. године.

³⁰⁶ Немачка фондација „Сећање, одговорност и будућност“ је, на предлог „Међународне организације за миграције“ (ИОМ), одобрила исплату одштете за робовски или присилни рад на темељу одштетних захтева предатих Међународној организацији за миграције, у оквиру Немачког програма за одштете за присилни рад, и додељивала 15.000 немачких марака за робовски рад за време заробљеништва у концентрационом логору, гету или неком другом месту притвора признатом у оквиру Закона о немачкој фондацији, 5.000 немачких марака за депортацију и присилни рад за предузеће или другу јавну установу, а 2.000 немачких марака за депортацију и присилни рад у пољопривреди. До 30. септембра 2004. године обештећено је више од 119 хиљада корисника, а међународна организација за миграције је саопштила да

Одлуком Скупштине Српског народа у Босни и Херцеговини о формирању Војске Српске Републике Босне и Херцеговине број: 03-234/92 од 12. маја 1992. године (објављена у „Службеном гласнику Српског народа у БиХ“, бр. 6/92) формирана је Војска Републике Српске.

Република Српска је одговорна као организатор опасне делатности, у смислу одредбе члана 173. и 174. Закона о облигационим односима³⁰⁷, за штету коју су претрпела физичка лица у периоду ратних дејстава од 20.05.1992-19.06.1996. године, а та одговорност се темељи и на Уставу Српске Републике БиХ („Службени гласник Српског народа у БиХ“, бр. 3/92) – чланом 109. прописана дужност свих грађана да штите и бране суверенитет и територијалну целовитост Републике Српске и Југославије, као и право и дужност области и општина, као територијалних јединица Српске Републике БиХ, да на својој територији уређују и организују народну одбрану (члан 110. Устава), те да је сваки грађанин који оружјем или на други начин учествује у одбрани, припадник оружаних снага.

Прихватајући одговорност за накнаду штете коју су припадници Војске Републике Српске претрпели вршећи војну службу за време рата и непосредне ратне опасности Република Српска је 30.6.2005. године донела Закон о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава од 20.05.1992-19.06.1996. године. Закон о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава од 20.05.1992. године до 19.06.1996. године објављен је у

су исплате обављене на основу 100 хиљада позитивних одштетних захтева за робовски или присилни рад, друге повреде и губитак имовине.

Предметне одштете Немачке фондације су добиле углавном Јасеновачке жртве или њихови наследници.

Подаци добијени из оригиналног писма ИОМ-а, Geneva, упућеног на име жртве Јасеновачког логораша Рајчевић Бранка из Козарске Дубице, уступљеног од стране његовог наследника, Рајчевић Миланка. Козарска Дубица, 12. марта 2015. године.

³⁰⁷ „Службени гласник РС“, бр. 17/93 и 3/96

Службеном гласнику РС број 103/2005, а донешен је и Закон о изменама и допунама који је објављен у Службеном гласнику РС број 1/09. Наведени Закон уређује поступак, услове и критеријуме и начин накнаде штете лицима којима је правоснажним судским одлукама признато право на накнаду материјалне и нематеријалне штете, као и лицима по чијим захтевима није правоснажно окончан поступак за накнаду штете, поступак склапања вансудских поравнања као и поступак регулисања накнаде штете предузећима и другим правним лицима у периоду ратних дејстава од 20. маја 1992. године до 19. јуна 1996. године.

Право на накнаду нематеријалне штете имају физичка лица која су у наведеном периоду претрпела физиче или душевне болове због умањења животне активности, нарушености или страха као и због смрти или нестанка блиског лица. Право на накнаду штете, ако је признато правоснажном судском одлуком или вансудским поравнањем, прелази на наследника у случају смрти носиоца права. Камата на накнаду нематеријалне штете обрачунава се у складу са чланом 20 Закона о утврђивању и начину измирења дуга Републике Српске (Службени гласник Републике Српске број 63/04, 67/6, 68/07, 17/08 и 64/08).

У погледу материјалне штете закон предвиђа право на накнаду материјалне штете за правна и физичка лица чија су потраживања настала по основама мобилисаних или одузетих материјално физичких средстава и опреме и испоруке материјала, производа и робе као и извршених услуга за потребе одбране. Камата за накнаду материјалне штете обрачунава се на начин како је то прописано и за обрачун камате за накнаду нематеријалне штете. Поступак за признавање права предвиђених законом у предметима који нису правоснажно окончани спроводи се путем вансудског поравнања код Правобранилаштва Републике Српске. Предмети у поступцима за

накнаду ратне штете који се воде код судова уступају се надлежном Правобранилаштву. Под ратном штетом у овом случају подразумева се материјална и нематеријална штета настала у периоду ратног стања и непосредне ратне опасности. Законом је одређен рок за подношење захтева за накнаду штете за физичка или правна лица тако да право на накнаду ратне штете имају она лица за која су пред надлежним судовима по том основу запримљени захтеви до 19. јуна 2001. године, а и после 19. јуна 2001. године ако је штета коју су претрпели у узрочно последичној вези са обављањем војне службе и послова одбране у периоду од 20. маја 1992. године до 19. јуна 1996. године, те лица код којих је процес лечења завршен после 19. јуна 2001. године, с тим да захтев буде поднесен најкасније до 28. фебруара 2007. године. Чланом 5 измена и допуна Закона, проширен је круг лица која имају право на накнаду штете, а то су блиска лица несталог блиског лица и овај захтев се могао поднети Правобранилаштву Републике Српске до 31.12.2009. године.

Надлежни орган – Правобранилац Републике Српске понудиће поравнање ако оцени да је захтев лица основан, а ако није основан донеће решење којим се захтев одбија као неоснован, односно донеће закључак о обустављању поступка уколико подносилац захтева не прихвати поравнање. Против закључка односно решења Правобраниоца постоји могућност вођења поступка односно покретање управног спора. Изменама и допунама Закона предвиђено је издавање емисија, а у правоснажно окончаним предметима извршење се спроводи такође издавањем емисија у складу са чланом 20 и 21 Закона о утврђивању и начину измирења унутрашњег дуга Републике Српске. Трошкови поступка се исплаћују у складу са чланом 22 Закона о утврђивању и начину измирења унутрашњег дуга Републике Српске. Члановима 16 и 17 наведеног Закона утврђен је износ накнаде нематеријалне

штете за поједине видове штете у складу са степеном сродства, и у складу са процентом инвалидности и то војног инвалидитета за лица која су претрпела душевне болове.

Значајно је истаћи да су Одлуком Уставног суда Републике Српске која је објављена у Службеном гласнику бр. 11/2009 утврђене као неуставне одредбе члана 5 и 6 и члана 9 став 1 тачка 2 члан 10, 12 и 21 Закона о утврђивању и начину измирења унутрашњег дуга Републике Српске, као и члан 4 Закона о изменама и допунама Закона о утврђивању и начину измирења унутрашњег дуга Републике Српске. Одлуком Уставног суда утврђене су као неуставне одредбе које су регулисале питање отписа камата на правоснажно досуђене износе у судским поступцима, те одредбе које регулишу питање емисије дугорочних обвезница.

Дакле, у судским поступцима код истакнутог приговора застаре потраживања примењују се одредбе Закона о облигационим односима, а притом ценећи моменат престанка рата односно Одлуку Народне скупштине Републике Српске од 19.06.1996. године о укидању ратног стања, од којег момента почиње да теку рокови застаре накнаде штете имајући у виду одредбу члана 376. став 1. и 2. Закона о облигационим односима, који прописује да потраживање накнаде проузроковане штете застарева за 3 године од када је оштећени дознао за штету и за лице које је штету учинило, а у сваком случају ово потраживање застарева за 5 година од дана када је штета настала.

Репарација подразумјева низ мера које се примењују у циљу враћања онаквог начина живота и стања жртви, какав је имала пре настанка трауматичне околности. Те мере су:

(1) Реституција, тј. поновно успостављање ситуације у највишој могућој мери каква је постојала пре почињења кривичног дела којим су

нарушена права личности или имовинска права жртве, укључујући и запослење. „Реституција“ буквално значи рестаурација (враћање) жртве у оригинално стање у којем је била пре него што је дошло до кривичног дела. У случају силовања или других облика сексуалног насиља, наравно да је немогуће тумачити овај израз на овакав начин, али у пракси реституција може укључити мере попут враћања законских права (нпр. давање жртви могућности кориштења здравствене заштите, образовања, пензије и социјалних права) или враћање запослења.³⁰⁸ „Социјална“ рехабилитација значи осигуравање да се жртве интегришу односно реинтегришу у друштво тако што ће им се пружити помоћ да се прилагоде захтевима породице, заједнице и занимања, уз умањивање свих економских и социјалних терета који би могли угрозити укупни процес рехабилитације. Реституција као облик репарација оличена је у имплементацији Анекса VII *Дејтонског мировног споразума*, те релевантним законима и стратегијама на различитим нивоима власти који уређују област повратка.;

(2) Компензација, тј. новчана накнада за било који, кривичним делом настали и економски процењив губитак; ментални, материјални, изгубљену добит, трошкове опоравка. Дакле, „компензација“ је израз који означава износ новца на који жртва насиља има право као накнаду за претрпљену штету. Овај износ новца мора обухватити и материјалну (штету која се може економски утврдити) и моралну штету коју је жртва претрпела. У пракси компензација мора обухватити физичку односно психичку штету; Изгубљене могућности, укључујући запослење, образовање и социјалне бенефиције; Материјалне штете и изгубљену зараду, укључујући и губљење потенцијала за остваривање зараде; Моралну штету, укључујући штету нанесену угледу и

³⁰⁸ TRIAL (Swiss association against Impunity): *Између стигма и заборав: Водич за одбрану права жена – жртава силовања или других облика сексуалног насиља у Босни и херцеговини*, Женева/Сарајево, 2012, стр. 56.

достојанству; и Трошкове правне или стручне помоћи, лекова и медицинских услуга, и психолошких и социјалних услуга. Компензација мора бити пропорционална тежини дела и околностима сваког појединог случаја. Парнични захтеви за компензацију не подлежу застари.;

(3) Рехабилитација, тј. медицинска, психолошка, те правне и социјалне услуге које су усмерене на подршку опоравка жртве. Значајно је напоменути да се реч „репарација“³⁰⁹ односи на мере које усвајају државе да би „поправиле“, у максималној могућој мери, учињену штету. Понекад се могу користити изрази „законско задовољење“ или „учинковит лек“. Ниједан од ова три израза се неће тумачити у смислу да значе искључиво исплату одређеног износа новца (новчана компензација). И заиста, новчана или финансијска накнада је врло уобичајен облик репарације, али свакако није једини могући.³¹⁰

Примера ради, пресудом о казни Претресног већа МКСЈ у *Den Haag*, којим је председавао судија *Alphonse Orić*, Дарко Мрђа из Приједора (Република Српска, БиХ) је, након склопљеног споразума с тужилаштвом (тужиоци *Alan Tieger, Timothy Resh*) о потврдном изјашњавању о кривици (правило 62 *ter*), осуђен на 17 година затвора због почињених кривичних дела убиство (кршење закона и обичаја ратовања, члан.3) и нехумана дела (злочин против човечности, члан.5).³¹¹ У склопу предметног споразума са тужилаштвом,

³⁰⁹ Репарација се обично односи на „материју“ односно природу додељене мере обештећења (додела одштете, јавно извињење, итд.).

³¹⁰ Резолуцијом 60/147 од 16. децембра 2005. године, Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Основне принципе и смернице о праву на правни лек и репарацију жртава грубих кршења међународних људских права и озбиљних кршења међународног хуманитарног права (Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law) (Основни принципи репарације).

³¹¹ Извор: Служба за комуникације МКСЈ, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia*. Churchillplein 1, 2517 JW The Hague, Netherlands. www.icty.org

Дарко Мрђа³¹² се јавно извинио жртвама у својој изјави, а снимак читања

³¹² „Часни суде, захваљујем Вам на указаној прилици да на крају овог поступка који се води против мене кажем неколико ријечи. У Југославији, у држави у којој сам рођен, прије скоро 13 година дошло је до трагичног сукоба. Ја сам тада имао 23 године. Желио сам исто као и сви људи мојих година. Желио сам прије свега мир и имао сам безброј планова за своју будућност. Задње што ми је пало на памет је био рат и квопролиће. О рату сам знао онолико колико су моји родитељи говорили, а они су у вези рата говорили најмање. Нисам у то вријеме обраћао пажњу на то. Сматрао сам да је рат нешто што је давна прошлост, нешто што се догађало прије него сам рођен.

Искрено речено, до задњег тренутка мислио сам да ћу ја бити дио генерације која ће свој животни вијек провести у миру. Одрастао сам у социјалистичком систему, у школи су ме учили братству и јединству између разних народа који живе у мојој земљи. Ипак, знао сам да су многи моји преци страдали у претходном рату. Знао сам за логор Јасеновац. Међутим, тада сам био убијеђен да је то нешто далеко иза мене и нешто што се мене не тиче. Живио сам мирно са својим комшијама Муслиманима и Хрватима Живјели смо једни са другима, а не једни поред других. Дружили смо се, а, чак понекад имали смо много више од тога. Као младић имао сам дјевојака које нису биле Српкиње. Никад за то нисам добио пријекор од родитеља.

Са почетком 1990-их све се нагло промијенило. Радио и телевизија, новине, све је било пуно говора о угрожености Срба, Хрвата и Муслимана – зависно од тога, чије је средство информисања. Одједном, почели смо да се дијелимо у начину размишљања о истим стварима. Ја то ни тада, а ни сада не могу објаснити и разумјети. Дубоко вјерујући да је мој народ и да нам поново пријети опасност као што је Јасеновац, ја сам се из искрених патриотских разлога јавио на мобилизацију. Био сам млад, здрав и јак, а такви су најпотребнији свакој војсци. Желио сам прије свега да браним свој народ, а задње што ми је падало на памет је да нападам друге.

Као такав, у касно прољеће 92. доспио сам у интервентни вод приједорске полиције. У Приједору су се одигравале грозне ствари. Најрадије бих све то избрисао из свог сјећања. Моје комшије, Хрвати и Муслимани, морали су да оду. Као полицајац, ја сам у неколико наврата прије 21. аугуста и пратио и обезбјеђивао конвоје којим су Муслимани одлазили из приједора. Не могу рећи да им је било добро, али знам да је већина њих стигла жива и здрава у оном правцу у којем су кренули.

Ујутро 21. аугуста сазнао сам да треба да пратим још један такав конвој. Нисам сумњао да ће се било шта посебно догодити. Међутим, није било тако. По наредби командира интервентног вода, који је касније погинуо на бихаћком ратишту, па му не желим сада помињати име, издвојили смо два аутобуса пуна војноспособних мушкараца. Они су убијени на Корићанским стијенама, мјесту које се налази између Скендер Вакуфа и Травника.

Ја сам учествовао у раздвајању и убијању тих недужних људи. Искрено се кајем. Замолио бих за лично моје извињење. Извинио бих се свим жртвама и њиховим породицама.

Часни суде, желио бих да ми вјерујете на овај начин. Нисам то починио зато што сам желио, или уживао у томе. Нисам ја мрзио ни те људе. Урадио сам то зато што ми је наређено да то урадим. Мој командир, који је иначе уживао велики ауторитет и страхопоштовање, био је

изјаве је био емитован на већини радио и ТВ програма у БиХ, што наводимо у овом раду као типичан пример једног од видова репарације.³¹³

Што се тиче рехабилитације као облика репарација, у БиХ постоји релевантан законско-институционални и стратешки оквир за провођење овог процеса, док су, такође, развијене активности у правцу симболичног задовољења жртава, првенствено кроз процесе меморијализације и

присутан и лично издавао та наређења. У тим тренуцима ја нисам имао снаге да се успротивим наређењу. Ја могу сада доказати шта би се десило да сам одбио наређење. Увјеравам Вас да бих био убијен. А на Вама је, часни суде, да ми вјерујете или не. Сви они, моји другови из интервентног вода, који би могли да свједоче о томе, и сами се за себе боје и за своју будућност, и не желе да свједоче. Ја их не осуђујем због тога.

Часни суде, у протеклом рату ја сам био обичан борац, без чина и без положаја. Био сам на многим ратиштима и борио се часно и поштено. Тукао сам се са непријатељем, који је био наоружан. У тим сукобима рањен сам три пута. Ја нисам био кукавица у рату. И због тога ми је јако жао и тешко за ово што се десило на Корићанским стијенама. Већ тада сам тражио прекоманду у другу јединицу, јер нисам желио да убијам ненаоружане цивиле. До краја рата био сам частан војник и нисам направио ниједну ствар иоле сличну ономе што се десило на Корићанским стијенама. Сада, 11 година послје, још теже ми пада овај дио моје прошлости коју бих најрадије да избришем, али знам да то није могуће. У међувремену сам се оженио и имам двоје дјеце, и до хапшења живио сам један нормалан живот човјека који је живио од свог рада. Никад нисам одговарао ни за најмањи прекршај у животу. Ја знам да породице људи који су изгубили живот 21.08.1992. године у мени гледају убицу и да је моје извињење неискрено. Ипак, ја желим да им се најискреније извиним и спреман сам за почињено дјело и да добијем и да издржим заслужену казну.

Надам се да ће моје признање и кајање бар мало допринијети томе да се овакве ствари више не дешавају на нашим просторима. Надам се да ћу овим охрабрити и друге да учине исто што и ја, јер само на тај начин могу скинути дио великог терета који ја носим већ ових 11 година. Знам да ће ме то пратити и до гроба. И још једном бих замолио за моје лично извињење. Извинио бих се свим жртвама и њиховим породицама. И Захвалио бих се овоме часном суду што ми је дозволио да се обратим. Хвала.“ (Дарко Мрђа, расправа о казни, 22.октобар 2003.),

³¹³ Мрђа Дарко је оптужен да је лично и директно учествовао у извођењу, чувању, спровођењу, стрељању и убиству више од 200 ненаоружаних мушкараца на Корићанским стијенама. Осим 12 мушкараца који су преживели покољ, сви мушкарци су поубијани. Осуђен је на 17 година затвора, а из притворске јединице у Den Haag на издржавање казне је упућен у Шпанију, те након одслужене 2/3 казне пуштен на превремену слободу. Дана 10. октобра 2013. године вратио се у Приједор.

У обављеном разговору са Мрђом, исти наводи да је мишљења да његово јавно извињење није имало утицаја на жртве и њихове породице у Приједору. Разговор вођен 28.04.2015 године у Приједору.

комеморације. Међутим, репарације у БиХ и даље изазивају опречне дискусије и контраверзе, а што је последица недовољног познавања овог механизма транзицијске правде, као и недовољне координираности и свеобухватности активности у овој области.³¹⁴ Међународне организације са мандатом да прате напредак БиХ у правцу имплементације међународних конвенција слажу се са тврдњама да у БиХ постоји простор за унапређење рехабилитације као облика репарација. Конкретно, у извештају за БиХ из 2010. године, Комитет против тортуре УН-а предлаже властима БиХ усвајање одређених мера, попут Закона о правима жртава мучења и цивилним жртвама рата, те Стратегије транзиционе правде, са циљем остваривања потпуне заштите права жртава и што је могуће потпуније рехабилитације, са циљем постизања психичког и физичког опоравка и њихове социјалне реинтеграције.³¹⁵

(4) Задовољштина, усмерена на симболичке мере попут: јавно откривање истине, сахрањивање тела убијених, службена изјава или судска одлука којом се враћа достојанство, репутација и права жртве и слично. Процес меморијализације³¹⁶ непосредно се наслања на обавезе државе да осигура задовољење због кршења права, као и да заштити историјско сећање, како би се спречило порицање, ревизија и негирање прошлости, те осигурала превенција од кршења права. Генерално гледајући, меморијали имају функцију да изазову емотивну реакцију, као и да пруже сазнање о одређеном догађају. Међутим, у концепту транзиционе правде меморијалима се даје и

³¹⁴ Министарство правде и Министарство за људска права и избеглице БиХ: *Стратегија транзицијске правде у Босни и Херцеговини 2012 – 2016*, Сарајево 2011, стр. 16.

³¹⁵ Комитет против тортуре УН-а, закључна запажања за БиХ, новембар, 2010, пара. 18.

³¹⁶ У теорији транзиционе правде меморијали се често сврставају у област симболичних и колективних репарација. Међутим, процес чувања историјског сећања знатно је сложенији од његовог сврставања у одређени механизам транзиционе правде, управо зато што меморијализација доприноси и другим процесима, као што су казивање истине, заштита демократских вредности и поштивање људских права, изградња поверења у институције власти, очување мира, изградња нових и обнова старих друштвених односа, помирење итд.

педагошка функција која се огледа кроз едукацију и стимулисање отвореног и широког друштвеног дијалога о ономе шта меморијали представљају, и која је њихова веза са садашњим друштвеним појавама, како би се заштитиле демократске вредности и људска права, те осигурала превенција од понављања трауматичне прошлости.

У делу свог чланка „Поштовање за мртве“³¹⁷, професор међународног кривичног права на Универзитету у Фрајбургу, (Немачка), Ана Петрих (*Anna Petrig*) каже да конкретизација генералне прохибиције, која треба да има и превентивно деловање да мртви не смеју бити запостављени, има намеру да чува мртве од оних који потенцирају да ставе руке на њих и спасе их да не постану плен. Поштовање такође захтева да мртва тела не буду изложена јавној знатихељи, односно да буду стављена на прикладна места пре сахране.

Председник Међународног центра за транзициону правду Хуан Мендес залаже се, пре свега, за испуњење обавеза држава насталих на простору бивше Југославије према жртвама кршења људских права, укључујући задовољење потребе за истином и правдом. Он је подржао идеју Фонда за хуманитарно право о формирању регионалне комисије за жртве у оружаним сукобима на простору бивше Југославије истакавши да се осећа један регионални напор, те да ће такав покушај омогућити друштвима да премосте јаз који постоји између њих, да се говори потпуна истина, да се прихвати ружна страна истине, покаже толерантан став и да се схвати и мишљење других о томе зашто је до свега дошло.“³¹⁸; те

(5)Гаранција непонављања, која подразумева мере предузете на нивоу

³¹⁷ Petrig, A.: *The war dead and their gravesites, Respect for the dead, War victims*, ed. Pfanner, T.: International Review of the Red Cross, Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June 2009, p.p. 350-351

³¹⁸ Mendez, H.: *Жртве имају право на истину и држава се те обавезе мора придржавати*, Правда у транзицији, бр. 1, Београд, 2005, стр. 1.

државе, с циљем спречавања понављања или отклањања узрока који су довели до настанка жртве. Дакле, као меру репарације, држава ће се такође побринути да жртве, и друштво у целини, не морају опет трпети кршење својих права. Ове мере су познате као „гаранције не-повнављања“ и обично обухватају велике институционалне реформе чији је циљ спречавање понављања кршења права, те се требају развити кроз процес широких јавних консултација, укључујући учешће жртава и других сектора цивилног друштва. Гаранције непонављања могу укључивати разматрање и реформисање закона који су допринели или омогућили груба кршења људских права; пружање образовања о људским правима и међународном хуманитарном праву свим секторима друштва и обуку службеним лицима надлежним за провођење закона, као и војним и сигурносним снагама; промовисање придржавања кодекса понашања и етичких норми, а посебно међународних стандарда од стране државних службеника, укључујући оне који раде на провођењу закона, поправним институцијама, медијима, психолошким и социјалним службама, и припадницима војске, те осигурање да јавни службеници и запослени који су лично одговорни за груба кршења људских права, а посебно они који су ангажовани у војсци, сигурносним снагама, полицији, обавештајним и правосудним секторима, не наставе радити у државним институцијама.

Из наведеног се може закључити да од пет мера репарације, три су најзначајније за директну жртву кривичног дела, а то су: реституција, компензација и рехабилитација. На жалост, у највећем броју случајева ратних злочина, пред Судом БиХ или другим нижим судом, пресуде не пружају ни један вид материјалне одштете за жртву.

Истраживањем релевантне литературе примећујемо да је мноштво теоретских радова усмерено на постулате транзиционе правде. Између

осталог, занимљиву теорију³¹⁹ о заснивању транзиционе правде даје Пијер Хазан (*Pierre Hazan*), запослен на америчком Институту за мир у Вашингтону, који наводи да је транзициона правда заснована на два комплементарна аксиома. Први, да је оснивање норми подржано од стране политике „мркве и штапа“, која социјализује „лоше студенте“ и изучава поштовање људских права. То је нормативна метода едукације намењена за политичку елиту и војску, тзв. „врх-дно процес“. С друге стране обрнути „дно-врх процес“ заснива се на идеји да заједнице створене на крвопролићу и ратовима морају бити залечене од стране диктаторских режима, а у циљу одбацивања њихове трауматичне прошлости. Овај процес „националне катарзе“ има за циљ да ослободи чланове друштва од њиховог емотивног стреса, приказујући на екранима емоције ради поновне изградње националног идентитета.

С друге стране, одредбе ЗКП БиХ, чланови 81 – 91 уређују права али и обавезе сведока да изложе познате им чињенице о релевантном кривичном делу пред судом, или тужилаштвом, уколико истим не излажу себе или чланове своје породице опасности од кривичног гоњења. У смислу заштите сведока жртве, ту су од нарочитог значаја одредбе члана 91 који упућује на посебан закон када се ради о заштићеном сведоку (дакле Закон о заштити сведока), и члана 86 став 10, према којем се оштећени кривичним делом има упитати да ли жели да у кривичном поступку остварује имовинско-правни захтев. Сам упит не намеће и обавезу кривичног суда да истовремено одлучи и о овом захтеву. То потврђују и чланови ЗКП БиХ 193 – 204 којима се регулишу начини остварења имовинско-правног захтева насталог услед кривичног гоњења, при чему је од нарочите важности ограничење остварења имовинско-правног захтева у кривичном поступку – да тај захтев не сме

³¹⁹ Hazan, P.: Measuring the impact of punishment and forgiveness: a framework for evaluating transitional justice, *International criminal tribunals*, ed. Pfanner, T.: *International Review of the Red Cross*, Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March 2006, p.p. 25

одуговлачити сам кривични поступак. Дакле, уколико се ради о сложеним захтевима, какви у контексту ратних злочина увек јесу, а који би значајно утицали на трајање и економичност кривичног поступка, кривични суд сведоке који истакну имовинско-правни захтев према оптуженом, упућује на парнични поступак.³²⁰ Но, иако је похвално да постоје правни основи за остварење имовинско правног захтева насталог у вези са чињењем кривичног дела током самог кривичног поступка, стварно стање и пракса указују на недостатке оваквог система током процесуирања ратних злочина; кривични судови, као што је то већ наглашено, махом упућују сведоке на покретање парнице по правоснажности поступка, у којој би потом као жртве остварили одштету. Ову чињеницу треба посматрати као двоструки проблем: а) Сведоци се покретањем парнице излажу трошковима, и поновној ретрауматизацији јер таквим парничним поступком се практично одређује цена преживелим трауматским догађајима. Понављање ретрауматизације (у смислу понављаног сведочења у кривичном поступку, а потом у вези са истим – очекивања пресуде у грађанско-правној ствари), практично одуговлачење задовољења правде у односу на личност жртве, као и трошкови поступка, свакако би се могли избећи одлучивањем о накнади штете нанесеној жртвама пресудом у самој кривичној ствари. б) Велики број сведока не разуме институт одштете, те нису свесни да могу исту остварити по основу кривичног дела нанесене нематеријалне штете.³²¹

Дакле, обештећења се остварују на основу ентитетских закона о правима цивилних жртава рата и ратних војних инвалида, те, у мањој мери, путем судских поступака за накнаду материјалне и нематеријалне штете.

³²⁰ Шехић, А.; Демир, Е.; Стипановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахацић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Котло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Збирка анализа из области правосуђа*, Сарајево, 2011, стр. 26.

³²¹ *Ibidem*.

Међутим, цивилне жртве се суочавају с још значајнијим тешкоћама у доказивању статуса. У ФБиХ, статус цивилних жртава рата је регулисан Законом о социјалној скрби цивилних жртава рата и заштите породица са децом, а ако се докаже 60 посто инвалидности, цивилне жртве имају право на максималну накнаду од 507 КМ, или 250€, месечно. Степен инвалидитета одређује се према ad-hoc проценама медицинских комисија. У РС, питање је регулисано Законом о заштити жртава рата, а у случају 60% доказане инвалидности, накнада износи између 100 и 350 КМ, или 50 и 175 €, месечно. Штавише, измене и допуне закона одредиле су рок за стицање права закључно са 31. децембром 2009., што је спречило многе особе да се пријаве (изнад свега, особе расељене из РС-а које тамо тренутно не пребивају). Закон утврђује у члану 33. да „особа која је остварила право као цивилна жртва рата или члан породице цивилне жртве рата у складу с прописима Федерације или суседне земље нема право поднети захтев за одобравање права. Жртве ратног силовања и других облика сексуалног насиља проблематична су категорија која показује како је неједнака примена закона у БиХ. Док се у РС-у жртве ратног сексуалног насиља сматрају само цивилним жртвама рата и морају проћи стандардну процедуру којом се доказује 60 посто телесне оштећености, у ФБиХ, од 2006., такве жртве су препознате као засебна категорија. Након добијања потврде од Удружења жена жртава рата у Сарајеву, Савеза логораша БиХ, односно Хрватске удруге логораша Домовинског рата БиХ, или од здравствене комисије разних института за медицинска истраживања, што је у правилу дуготрајан поступак, жртве ратних силовања у ФБиХ директно стекну право на наведени износ од 507 КМ, не морају доказати ниво телесне оштећености. У РС, напротив, питање ратног сексуалног насиља над женама је још увек табу.

3.4. Искуства Републике Хрватске

Хрватско право у заштити сведока и жртава следи одредбе међународних уговора којих је Република Хрватска чланица. Посебно треба истаћи Међународни пакт о грађанским и политичким правима³²², те Конвенцију за заштиту људских права и темељних слобода (с протоколима). Пракса Европског суда за људска права такође одлучно утиче на правни положај сведока и жртава у хрватском правном систему. Општа начела о положају грађана у казненом/кривичном поступку и његовом уређењу садржи и Устав Републике Хрватске. „Стожерно начело“ казног поступка, начело правичности³²³ треба интерпретирати, не само као начело којим се уређује положај оптуженог с циљем санирања његове фактичне и институционалне неравноправности у односу на државна тела, већ и као начело које сврху казног поступка (и његове институције) ставља у однос према правима и легитимним интересима жртава.

Начело правичности казног поступка

- уређује положај оптуженог с циљем санирања његове фактичке и институционалне неравноправности у односу на државна тела;
- сврху кривичног поступка ставља у однос према правима и легитимним интересима жртава.

У оквиру кривичног поступка жртву/сведока штити се од непосредног физичког и/или психичког угрожавања од стране оптуженог мерама опреза и притвором. Основна начела при одабиру мере су начела размерности и супсидијарности.

³²² Укључивши и посебно ратификован члан 41. Пакта. „Народне новине“, Међународни уговори, бр. 12/93 и 7/95.

³²³ „Народне новине“, Међународни уговори, бр. 6/99- пречишћени текст, 8/99-исправљено, 14/0211/06.

И начело размерности изражава очекивање да ће трајање и врста мере бити усклађени с тежином кривичног дела и очекиваном казном за починиоце. Начело супсидијарности тражи да се увек примени блажа мера, ако је њоме могуће постићи исту сврху.

Закон о казненем поступку Републике Хрватске у чланку 90. став 1. предвиђа више различитих мера опреза, а за заштиту сведока се према оптуженом могу користити следеће: забрана напуштања боравишта, забрана посеђивања одређеног места или подручја те забрана приближавања одређеној особи и забрана успостављања или одржавања везе с одређеном особом. Мере опреза налаже суд током целог поступка, и оне могу трајати док за њима постоји потреба, а најдуже до правоснажности пресуде.³²⁴

3.4.1. Мере заштите жртава и сведока у суду

Још 2007. године Програмом УН-а за развој спроведено је истраживање „Подршка жртвама и сведоцима кривичних дела у Републици Хрватској“, а циљ истог је био да се испитају искуства жртава/сведока у предметима кривичних дела насиља и ратних злочина, као и да се прикупе њихови предлози за унапређење подршке жртвама/сведоцима и испитају искуства и мишљења судија жупанијских судова (који раде у кривичним предметима) о подршци жртвама и сведоцима. У истраживању је анкетирано 130 жртава и сведока кривичних дела насиља, 14 сведока који су сведочили у предметима ратних злочина и 110 судија жупанијских судова. Истраживање је показало да, од укупног броја испитаника, само њих 10,9% сматра да кривичноправни систем у РХ у потпуности задовољава потребе жртава. На питање која би права жртве требало да имају у кривичном поступку, на

³²⁴ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиек, 2007, стр.85.

понуђеној листи од 18 права, највећи број испитаника (83,3%) одабрао је право на информацију о својим правима, 68,5% право на бесплатну правну помоћ, 62,3% право на информацију о току поступка, 60% право на психичку и емоционалну подршку, 58,5% право на заштиту сигурности, 56,2% право на сведочење, 54,6% право на адвоката који би заступао њихов интерес, као и право на адвоката за време сведочења, 50,0% право на приватност, 49,2% право на накнаду штете од починиоца у оквиру кривичног поступка, 46,9% право на накнаду штете од државе, 39,2% право на жалбу, 37,2% право на опис како је кривично дело деловало на жртву и које су биле последице тог дела, 30% право увида у спис предмета током читавог поступка, 14,6% право предлагања санкције (казне), 13,8% право на избор мирења уместо суђења, 13,1% право инсистирања на пуном суђењу и 10% право вета на одређене одлуке државног тужиоца.³²⁵

Увођењем појма жртве у нови Закон о казненом поступку³²⁶ учињен је корак напред у промицању права жртве. Новим Законом жртвама и оштећенима се гарантује право на ефикасну психолошку и другу стручну помоћ, и то независно од потреба самог кривичног поступка, односно независно од улоге жртве као сведока у поступку.³²⁷

Мере физичко-техничке заштите приликом боравка сведока и жртава у суду предмет су одговарајућих интерних прописа судова и односе се на контролу ради спречавања евентуалног поседовања и употребе опасних средстава, смештај особа у одговарајуће просторије ради њихове безбедности, забрану средстава комуникације. Доследна примена мера безбедности у предметима ратних злочина нарочито је важна.

³²⁵ Хамер-Видмар, Н.: *Специфичности система подршке жртвама и сведоцима у Републици Хрватској*, „Права жртава и ЕУ“, Прометеј, Београд, 2011, стр. 199.

³²⁶ „Народне новине Републике Хрватске“, број 152/08

³²⁷ Стојановић, М.; Адрић, Р.; Крухоња, К.: *Праћење суђења за ратне злочине*, Извјештај за 2009. годину, Осијек, 2010.

Мере одржавања реда у суду спадају у дужност истражног судије, односно председника већа, који према Закону о казненом поступку (члан 299. ставак 1. и 2. ЗКП-а) има обвезу одржавати ред те чувати достојанство и сигурност свих особа. Особе које нарушавају ред могу бити кажњене новчаном казном до 20.000,00 куна и/или бити удаљене из суднице.

Снимање главне расправе техничким средствима (филмско, телевизијско, аудио, фотографско и др.) ограничено је и може се обављати само уз Законом предвиђене услове. Ипак, странке и бранитељи смеју тонски снимати ток главне расправе с које није искључена јавност, при чему лични подаци о оптуженом, оштећеном и сведоцима представљају тајну и смеју се користити само за потребе кривичног поступка.

Веће може, од отварања заседања па до краја главне расправе, по службеној дужности или на предлог странака донети одлуку о искључењу јавности с главне расправе, између осталог и због заштите јавног реда и мира, чувања тајне и заштите личног или породичног живота учесника у поступку. Дакако, искључењем јавности може се штитити и сведок/жртва. Треба имати на уму да је током истраге јавност ограничена на тзв. страначку јавност и да грађани не могу присуствовати истражним радњама.

У циљу заштите сведока Закон о казненом поступку прописује и посебне процесне мере заштите и то³²⁸:

- право да угрожени сведок не одговара на одређена питања или да уопште не да исказ, или да ускрати одговор на питање о својим личним подацима док му се не осигура заштита. Такво право сведок има ако би својим исказом могао себе или блиску особу изложити озбиљној опасности по живот, здравље, телесну неповредивост, слободу или имовину већег обима.

³²⁸ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиек, 2007, стр.88.

Заштита се састоји у посебном начину испитивања и учествовања у поступку и мерама заштите сведока и њему блиских особа изван поступка, у складу са посебним законом (Закон о заштити сведока).

- посебан начин испитивања и учествовања у поступку те мере заштите угроженог сведока и њему блиских особа изван самога поступка. Посебан начин испитивања и суделовања у поступку може се састојати у испитивању сведока под псеудонимом или посредством техничких уређаја којима се скрива лик и боја гласа сведока, или уз искључење јавности с главне расправе.

- посебан начин испитивања осетљивих сведока, малољетника те старих и болесних лица, који се одвија на начин да их се заштити од штетних последица сведочења, али и да се осигура квалитет њиховог исказа.

Интегритет и сигурност сведока/жртве у поступку штити се и казним правом тако да Казнени закон предвиђа случај угрожавања/напада на сведока квалификаторном околношћу неког општег кривичног дела или предвиђањем специфичних кривичних дела.

Специфичну заштиту ужива сведок-покајник који добија и посебан статус у поступку. Институција сведока-покајника предвиђена је Законом о уреду за сузбијање корупције и организираног криминалитета.³²⁹ Међутим, чланом 16. Закона о примјени статута Међународног казног суда и прогону за кривична дела против међународног ратног и хуманитарног права прописи о покајницима, крунским сведоцима, примењују се и у поступку за ратне злочине.

Жртва кривичног дела, па и ратног злочина има, у правилу, статус оштећеног у поступку. Оштећени има право учествовати у поступку *лично и*

³²⁹ „Народне новине Републике Хрватске“, бр. 88/01, 12/01, 33/05, 48/05.

путем пуномоћника. Има право, између осталог, прегладати доказе, постављати питања окривљеном, сведоцима и вештаку, износити примедбе и објашњења, давати различите изјаве, разгледати списе и предмете који служе као доказ, постављати имовинскоправни захтев, преузети прогон у случају да тужилац не прогони извршиоца или да одустане од прогона (супсидијарни тужилац) те у ограниченом опсегу поднети жалбу на пресуду.

Закон о заштити сведока³³⁰ предвиђа мере заштите сведока/жртве и њему блиских лица изван самог поступка и то у случајевима када би доказивање тешких кривичних дела (између осталих и оних против вредности заштићених међународним правом) било немогуће без исказа угрожене особе. За примену мера заштите мора постојати сагласност угроженог лица, а о њиховој се примени закључује посебан уговор. Мере које се могу применити су: телесна и техничка заштита; премештање лица; мере прикривања идентитета и власништва те промена идентитета. О примени мера (укључивање у програм заштите) на предлог главног тужиоца или судије у поступку одлучује Повјеренство које чине судија Врховног суда, заменик главног тужиоца, представник Министарства правосуђа, представник Министарства унутрашњих послова и водитељ посебне Јединице за заштиту. До одлуке Повјеренства, могу се применити хитне мере заштите. Укључивање у програм заштите предлаже главни тужилац или судија у поступку. О мерама заштите одлучује Повјеренство које чине: судија Врховног суда, заменик главног тужиоца, представник Министарства правосуђа, представник Министарства унутрашњих послова и водитељ Јединице за заштиту МУП-а Равнатељства полиције. Уз мере заштите могу се применити и мере психолошке, правне и социјалне помоћи те мере економске и социјалне подршке.

³³⁰ „Народне новине Републике Хрватске“, бр. 13/03.

**3.4.2. Одсек за подршку сведоцима/жртвама у кривичним поступцима
и поступцима за кривична дела ратних злочина при
Министарству правосућа Републике Хрватске**

Одсек за подршку сведоцима/жртвама у кривичним поступцима и поступцима за кривична дела ратних злочина (Одсек) основан је уредбом Владе Републике Хрватске (РХ) 20. маја 2005. године при Министарству правосућа, у Управи за међународну правну помоћ. Одсек је започео с радом у фебруару 2006. године. Од септембра 2008. године Одсек је у склопу Управе за кривично право. Надлежност Одсека је пружање правне и физичке заштите, психолошке помоћи и помоћи у проналажењу, припремању одлазака и организацији путовања за сведоке и друге учеснике на главне расправе и истражна рочишта у кривичним поступцима за ратне злочине и осталим тежим кривичним поступцима који се воде у, и изван Републике Хрватске. Одсек се састоји од начелника Одсека, вишег стручног саветника и административног референта. Правник координише послове у вези са пружањем правне и физичке заштите, психолошке помоћи сведоцима/жртвама, те помоћи у проналажењу сведока и других учесника у поступцима за кривична дела ратних злочина који се воде пред судовима у, и изван Републике Хрватске; упознаје сведока/оштећеног са правним статусом и улогом, правима и обавезама; мерама заштите и другим одредбама ЗКП-а и других закона који су у функцији заштите сведока, одговарајућим законским одредбама и могућностима сведочења, у зависности од ситуације сведока те пружања појашњења о свим питањима правне природе; координише сарадњу са домаћим и иностраним телима која су укључена у поступак пружања подршке сведоцима/жртвама и у казним поступцима; израђује извештаје о стању и посебним потребама сведока/жртва, која упућује суду са препоруком за примену одговарајућих мера заштите те прослеђује суду

стручна мишљења психолога. Психолог успоставља телефонски контакт са сведоцима и оштећенима ради процене њихових потреба и психофизичког стања, охрабрења и мотивисања за сведочење; с обзиром на утврђене потребе сведока/жртве упућује их стручним особама и организацијама које пружају психосоцијалну помоћ; према потреби пружа подршку сведоцима директно на суду; учествује на састанцима који се организују у сврху мотивисања сведока/жртве за сведочења; успоставља сарадњу са установама у РХ и ради на формирању мреже за пружање психосоцијалне помоћи и подршке; сарађује са домаћим и иностраним телима која су укључена у поступак пружања подршке сведоцима/жртвама и у кривичним поступцима у пословима из њихове надлежности; израђује стручна мишљења о стању и посебним потребама сведока/жртва с препоруком суду о начину поступања. Административни референт обавља управно-техничке послове за Одсек у вези са пријемом странака, телефонских и интернетских порука те пословима преписа; води евиденцију поште и организује доставу и отпрему поште за Одсек, обавља техничке послове у вези са организовањем одлазака сведока/жртва на главне расправе/истражна рочишта и организује њихов смештај; израђује базу података о сведоцима/жртвама и за кривична дела ратних злочина и других кривичних дела, те обавља и друге послове по налогу начелника сектора и начелника Одсека. Што се тиче саме процедуре у раду, Одсек добија директно од судова (домаћих и страних) информације о заказаним расправама и позваним сведоцима, како за сведочење у истрази и на главним расправама, тако и за сведочења замолбеним путем и путем видео-конференцијске везе. Одсек тада шаље свим сведоцима и оштећенима писмо којим их упознаје с врстама помоћи које Одсек пружа, као и контакт са подацима службеника, те их укратко упознаје с правним статусом, односно правима и обавезама, мерама заштите те другим одредбама ЗКП-а и других закона. Након тога контактира са сведоцима телефонским путем како би се

утврдило постоје ли неке препреке (здравствене, недоступност суда и сл.) за њихово сведочење, указало на важност сведочења те лица мотивисала за сведочење. Према потреби сведоцима се организује превоз, хотелски смештај или полицијска пратња.³³¹

Домаће сведоке који су позвани сведочити у иностранство³³² у предметима ратних злочина посебно се настоји мотивисати за сведочење на начин да се осим телефонског контакта с њима организују и састанци. Сведоке који су сведочили у иностранству психолог телефонским путем контактира и након сведочења. Са сведоцима који долазе из иностранства³³³ да сведоче на хрватским судовима такође се контактира директно телефонским путем, у сарадњи са службеницима Службе за подршку оштећенима/сведоцима. Према потреби, наведеним сведоцима организује се полицијска пратња и хотелски смештај. Такође се упућује обавест суду о стању сведока с препорукама. Слична обавест доставља се и служби за подршку сведоцима у иностранству, уз податке о доласку сведока и потреби координације активности у вези са организацијом физичке заштите те осигурањем хотелског смештаја. Доставља се обавест и МУП-у РХ о потребном, евентуалном обезбеђењу физичке заштите. Интересантно је да је психолог Одсека у почетку пружао подршку само сведоцима у предметима ратних злочина који се воде пред Жупанијским судом у Загребу, Сиску и Карловцу. У периоду од 01.06.2006. до 01.10.2009. Одсек је остварио контакт са

³³¹ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Делковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињени нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 34.

³³² У највећем броју случајева сведоци сведоче пред Већем за ратне злочине Окружног суда у Београду.

³³³ Углавном се ради о сведоцима из Републике Србије.

1.658 сведока, од чега су 293 домаћа сведока позвана да сведоче пред страним судовима.³³⁴

3.4.3. Надокнада штете

МКТЈ у свом Статуту говори о начину поравнања штете коју је жртва претрпела кривичним делом, а то разрађују правила 105. (Поврат имовине) и 106. (Накнада штете жртвама). У досадашњој пракси Суда ове одредбе још нису примењене. Специфичност цитираних правила је у томе што поврат имовине одређује сам МКТЈ, док одлуку о накнади штете доносе национални судови. При томе је осуђујућа пресуда МКТЈ обавезујућа у односу на прејудицијелно питање (питање кривице за кривично дело) о чијем решењу зависи право на накнаду штете. Такво решење је логична последица примарне надлежности МКТЈ у односу на националне судове.

Хрватски правни систем предвиђа могућност да жртва ратног злочина у кривичном поступку постави имовинскоправни захтев. Међутим, и у мање компликованим предметима, кривични судови одбијају одлучити о имовинскоправном захтеву наводећи како би одлучивање о њему довело до одуговлачења поступка. Зато се оштећени увек упућују у парницу.

У Хрватској постоје различити програми санирања ратних штета (независно јесу ли настале ратним злочином или не). У појединачним случајевима Република Хрватска је и изван парнице нагодбом обештетила оштећене, но може се рећи да су такви случајеви ретки и изнимни, изнуђени медијском пажњом на одређени случај. Не треба очекивати да би у предметима ратних злочина судови променили праксу и одлучивали о

³³⁴ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 35.

имовинскоправним захтевима оштећених. Укључивање у програм заштите предлаже главни тужилац или судија у поступку. О мерама заштите одлучује Повјеренство које чине: судија Врховног суда, заменик главног тужиоца, представник Министарства правосуђа, представник Министарства унутрашњих послова и водитељ Јединице за заштиту МУП-ова Равнатељства полиције.³³⁵

Кривични судови у РХ одбијају одлучити о имовинскоправном захтеву наводећи како би одлучивање о њему довело до одуговлачења поступка те оштећене упућују у парницу. Не треба очекивати да би у предметима ратних злочина судови променили ту праксу.

³³⁵ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиек, 2007, стр.90.

VII ИЗВЕШТАЈИ, ПРЕПОРУКЕ И ПРОЦЕНА СТАЊА ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У ДОМАЋЕМ КРИВИЧНО ПРАВНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

1. ИЗВЕШТАЈИ И ПРЕПОРУКЕ ДОМАЋИХ И МЕЂУНАРОДНИХ АКТЕРА У ВЕЗИ С ПИТАЊИМА ПОДРШКЕ И ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

1.1. Препоруке Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина у БиХ из области подршке и заштите сведока/жртава

До 2008. године није била усвојена национална стратегија БиХ за бављење питањима ратних злочина. Високи представник је у септембру 2007. године позвао на усвајање такве стратегије напомињући да породице жртава не могу довека чекати правду на судовима, те да је без остварења правде будућност упитна.³³⁶

У Босни и Херцеговини је, у периоду од 2004. до марта 2013. године, када се у обзир узму сви правосудни нивои, процесуирано 214 предмета ратних злочина. У наведеним предметима осуђено је 235 особа, са укупно 2262 године затвора.³³⁷

Пројекат „Процесуирање ратних злочина 2013-2014“ очекује да ће спровођење пројекта трајати 15 месеци. Планира се да буду ангажована 24 стручна сарадника, 65 истражитеља, више од 200 судија, тужилаца и бранилаца. Пројекат ће омогућити финансирање у периоду до прилива 15

³³⁶ Говор високог представника пред Парламентарном скупштином БиХ 6. септембра 2007. године.

³³⁷ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Пројекат „Процесуирање ратних злочина“*, Сарајево, 2014.

милиона еура из ИПА фондова Европске уније намењених помоћи процесуирању ратних злочина за период од 2014-2017, године.³³⁸

Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина (Стратегија) садржи препоруке за јачање подршке сведоцима у поступцима који се воде пред окружним и кантоналним судовима и тужилаштвима. Једна од препорука јесте оснивање мреже канцеларија за подршку сведоцима/жртвама у целој држави. Мрежа канцеларија за подршку сведоцима/жртвама требала би се формирати и развијати уз координацију са Одсеком за подршку сведоцима Суда БиХ, који би требао послужити као модел. Такође, оваква мрежа би требала користити ресурсе и капацитете локалних невладиних организација које пружају психолошку и социјалну подршку сведоцима/жртвама или које већ у стручном смислу раде с њима. Како то Поповић, Д. и група аутора наводе,³³⁹ утврђено је да ће бити основане регионалне канцеларије за подршку сведоцима/жртвама и да ће судови именовати координаторе за сарадњу са датом регионалном канцеларијом. Препоручено је да се побољшају и кадровски капацитети центара за социјални рад, односно центара за ментално здравље с циљем да се омогући како психолошка и социјална, тако и стручна помоћ.

Друга препорука била је да се у сваком суду одреди посебна просторија за сведоке у којој се може пружати психолошка помоћ и тако избећи излагање сведока јавности. У погледу запослења особља, Државном стратегијом се препоручује ангажовање психолога у Тужилаштву БиХ, као и кантоналним/окружним тужилаштвима и судовима.

³³⁸ <http://www.osce.org/bs/bih/106871?download=true>, страница посећена дана 12.03.2015. године у 11,40 часова.

³³⁹ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009.

Као што је наглашено у Стратегији, истакнута је улога НВО-а у процесу пружања подршке сведоцима/жртвама, а полазећи од тога да су током година рада невладине организације развиле програме и методе у правцу оснаживања трауматизованих особа, првенствено жена жртва рата, али и других категорија којима је подршка потребна. Један број корисника програма НВО-а сведочио је и пред МКТЈ и пред домаћим судовима. Управо давање подршке жртвама генерално, али и жртвама које могу бити потенцијални сведоци или су били сведоци допринело је да се спречи, тј. умањи потенцијална ретрауматизација током сведочења или због сусрета са оптуженима (починиоцима). Некадашњи главни тужилац Тужилаштва БиХ Маринко Јурчевић истиче да тужиоци морају да сарађују са жртвама, да им морају прићи и размењивати информације јер жртве најбоље знају шта се и где десило, те ко су извршиоци.³⁴⁰

Такође, Стратегија се наслања на постојеће законодавство, којим је предвиђена обавеза центара за социјални рад да пружају психолошку подршку сведоцима. Међутим, те институције обично немају довољно капацитета да могу испунити законску обавезу, или зато што немају кадрове или, уколико их имају, они немају адекватно знање и искуство за пружање психолошке подршке овој категорији становништва. С тим у вези, Стратегија, како је истакнуто, препоручује подизање капацитета центара за социјални рад, као и капацитета судова за пружање подршке сведоцима и осмишљавање и обезбеђивање посебних адекватних простора у судовима где би им се та подршка пружала.

³⁴⁰ Јурчевић, М.: *Сарадња са жртвама*, Правда у транзицији, бр. 2, Београд, 2005, стр. 1.

1.2. Законодавни оквир БиХ у области подршке и заштите сведока

Промене закона представљају важан корак ка побољшању заштите жртава и превенције криминалитета и зато је јако важно да решења која су заснована на међународним документима, истраживањима и савременим законским решењима у свету буду усвојена. Оне представљају основу за развијање добре праксе која се не може замислити без добрих закона.³⁴¹ У Босни и Херцеговини је успостављен правни оквир којим се уређује материја заштите сведока³⁴² и прописује поступак одређивања и провођења мера заштите. Закони о заштити сведока под претњом и угрожених сведока усвојени су на нивоу БиХ, ентитета и Брчко дистрикта, док је посебни закон који дефинише надлежност Државне агенције за истраге и заштиту за успостављање и провођење програма заштите сведока (Закон о програму заштите сведока у БиХ³⁴³) усвојен и важи само на нивоу БиХ. Такође и низ конвенција и других међународних инструмената обавезују Босну и Херцеговину да осигура ефикасну заштиту сведока од разних облика застрашивања, односно угрожавања телесног интегритета, живота и здравља, као и пружања свих мера подршке и заштите члановима породице сведока или њима блиских лица.

Дакле, у БиХ област заштите и подршке сведоцима/жртвама уређена је законима на државном и на ентитетским нивоима те у разним међународним документима. Иако постоји правни оквир, ентитетске институције немају капацитета да примене важеће законе. Конкретно,

³⁴¹ Николић-Ристановић, В.: *Међународни документи о заштити права жртава кривичног дела*, „Темида“, год. 4, бр.2, 2001, стр. 51.

³⁴² Сведок је лице без чијег сведочења нема изгледа да се у кривичном поступку истраже и утврде чињенице или утврди боравиште осумњиченог лица, или без чијег сведочења би то било отежано. Закон о програму заштите сведока у Босни и Херцеговини („Службени гласник Босне и Херцеговине“ бр. 36/14)

³⁴³ „Службени гласник Босне и Херцеговине“ бр. 29/04 – измене и допуне објављене у „Службеном гласнику Босне и Херцеговине“ бр. 36/14

кантонални и окружни судови немају адекватне суднице, техничке услове за сведочење заштићених сведока, као што је могућност сведочења видео линком или дисторзија гласа; не постоје специјализовани одсеци који би пружали психолошку подршку сведоцима, нити су успостављене специјалне полицијске јединице које би проводиле физичке мере заштите. Од свих правосудних институција које се баве процесуирањем предмета ратних злочина једино Суд БиХ има све потребне унутрашње капацитете. Такође, у правцу пружања физичке заштите сведока, Суд БиХ се користи капацитетима СИПА-е, као државне агенције чији је мандат истраживање кривичних дела у надлежности Суда и Тужилаштва БиХ, те пружање физичке заштите путем Одсека за заштиту сведока. То је заправо једина полицијска структура у БиХ која има специјализовано одељење за заштиту сведока и која је прилагођена пословима заштите. Организациона структура Одељења за заштиту сведока при СИПА-и прилагођена је извршавању послова и задатака из области заштите сведока. Кадровска попуњеност ове јединице износи око 80% и особље ради у неадекватном радном простору, те је потребно додатно техничко опремање службе. Уочена је потреба за обимнијом и квалитетнијом едукацијом и обуком особља које извршава послове и задатке пружања помоћи према Закону о програму заштите сведока.³⁴⁴

Да би се решили ови проблеми у правцу подизања техничких и стручних капацитета, као и дефинисања улога свих актера, те њихових одговорности, потребно је побољшати постојећи законски оквир. С тим у вези, Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина нарочито налаже унапређење односа БиХ са суседним државама с циљем да се обезбеди функционалан програм заштите. Међутим, поред измене законског

³⁴⁴ Државна стратегија Босне и Херцеговине за рад на предметима ратних злочина, Сарајево, децембар, 2008, стр. 29.

оквира, те подизања финансијских, техничких и стручних капацитета, у Стратегији су предвиђени и неки други кораци у правцу пружања психофизичке заштите сведоцима. На пример, окружни и кантонални судови који се баве процесуирањем предмета ратних злочина требају израдити Пословник о раду по угледу на Суд БиХ, а где би такође било обухваћено и подручје примене закона о заштити сведока. Такође, судови и тужилаштва треба да примењују одредбе о спајању поступака уколико за то постоји правна и чињенична основа, а чиме би се омогућило да се један сведок не позива неколико пута да сведочи о истим околностима у више случајева, као што је то до сада био случај. На тај начин би се спречила његова поновна трауматизација, тј. осећање физичке угрожености због сведочења. Надаље, избегавати се може и позивање сведока који су сведочили пред МКТЈ кориштењем одредби закона о сарадњи са МКТЈ или се могу тражити нови сведоци, који би дали изјаву о идентичним околностима и друге мере.

Када се говори о правном оквиру, поред поменутог Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока и Закона о програму заштите сведока, неопходно је проводити и Закон о равноправности полова у БиХ и инкорпорирати препоруке Гендер акционог плана у све активности како би се загарантовала равноправност полова и елиминисала свака ситуација која може водити до наношења штете дигнитету особе и нежељеног физичког, вербалног, сугестивног или другог понашања у вези са полом.³⁴⁵

У вези са горе наведеним чак 40% испитаника, које смо анкетирали реализујући истраживање, сматра да постојећи законодавни оквир у Босни и Херцеговини није добар, тј. да пружа недовољне могућности судовима,

³⁴⁵ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 40.

тужилаштвима и полицији са значајним мањкавостима, а 27% испитаника сматра да постојећи законски оквир делимично задовољава потребе. ДА је постојећи законски оквир довољан сматра 18% испитаника, а приближно томе, 15% испитаника сматра да постојећи законски оквир није довољан. Наведени резултати истраживања су утолико значајни јер су добијени испитивањем 150 испитаника стручне јавности из предметне области.

Графикон број 10. – мишљење испитаника о постојећем законском оквиру у Босни и Херцеговини

1.3. УНДП - Извештај о капацитетима судова и тужилаштва у БиХ за истрагу, кривично гоњење и процесуирање ратних злочина

УНДП и Влада Јапана покренули су Пројекат подршке оснивању Одељења за ратне злочине у БиХ као одговор на правосудну реформу у БиХ и настојања међународне заједнице да се БиХ осигура подршка у процесу послератне транзиције. Пројекат се фокусирао на подршку капацитетима нових механизма за решавање случајева ратних злочина, посебно специјализованог Одсека за ратне злочине у оквиру Суда БиХ, те Посебног одељења за ратне злочине Тужилаштва БиХ кроз осигуравање помоћи у четири кључне области: свеобухватне обуке носилаца правосудних функција, те званичника и службеника задужених за провођење закона у области ратних злочина, набавке опреме за Одељење за ратне злочине, активности на информисању и подизању свести јавности те деловања у заједници.³⁴⁶

У 2008. години УНДП БиХ израдио је извештај под насловом Извештај о капацитетима судова и тужилаштва у БиХ за истрагу, кривично гоњење и процесуирање ратних злочина.

Препоруке у области подршке сведоцима за кантоналне/окружне судове и тужилаштва Брчко Дистрикта су гласиле да сви судови на које се ово односи требају прилагодити зграде суда и суднице тако да се осигура provedба одредби Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока.

Што се тиче минимума капацитета за тужилаштва, препоруке за област подршке и заштите сведока су гласиле да је потребно осигурати

³⁴⁶ UNDP (Развојни програм Уједињених нација): *Изградња капацитета кантоналних и окружних тужилаштва и судова БиХ за процесуирање ратних злочина*, Сарајево, 2008, стр. 5.

довољно ресурса за заштиту и подршку жртвама и сведоцима ратних злочина током фазе истраге, суђења те након суђења. То конкретно значи³⁴⁷:

- да тужилаштва на располагању требају имати особље (могу то, али не морају бити тужиоци) које је обучено тако да може задовољити потребе трауматизованих сведока и које треба бити у контакту са службама које тим сведоцима могу помоћи;
- да тужилац има на располагању ресурсе тако да се може сусрести са сведоком и на неком другом месту осим у канцеларији тужиоца - када се то сматра потребним;
- да тужилац сведоку може обезбедити заштиту у свим фазама истраге и процесуирања, као и након суђења.

Што се тиче минимума капацитета судова, препоруке за област подршке и заштите сведока гласе да би судови на располагању морали имати довољно ресурса за заштиту и подршку сведока и жртава ратних злочина у свим стадијумима судског поступка те након његова окончања. То конкретно значи:

- да суд треба имати особље које је обучено у смислу потреба трауматизованих сведока и које зна које службе могу помоћи тим сведоцима, те чији је конкретно задатак рад са сведоцима;
- да суд треба имати физичке ресурсе за заштиту сведока у складу са Законом о заштити сведока;
- да суд сведоку може обезбедити заштиту у свим фазама поступка као и након суђења;
- да суд треба имати ресурсе за подршку трауматизованим сведоцима;

³⁴⁷ Поповић Д. и група аутора. *Ibidem*.

- да суд поседује капацитете потребне да се, ако то буде неопходно, могу осигурати алтернативни начини сведочења.

На крају, истакнута је потреба да се користе и унапређују услуге Одељења за пружање подршке сведоцима/жртвама при Суду БиХ како би се координисао рад НВО-а и других агенција у пружању уједначених услуга жртвама и сведоцима у БиХ.

Током 2011. године, у оквиру УНДП-ове процене услуга за жртве/сведоке констатовано је, такође, да одељење, односно уред, надлежан за пружање психолошке подршке за сведоке постоји једино у склопу Суда БиХ, а не у склопу било којег кантоналног, односно окружног суда или тужилаштва.³⁴⁸

Ипак, похвално је што су током 2010. и 2011. године основана још три одељења и то: Кантоналног суда у Сарајеву и Кантоналног тужилаштва Кантона Сарајево³⁴⁹, те у Окружном суду и тужилаштву у Бања Луци. Ова одељења пружају заштиту сведоцима током истраге и суђења, а у смислу подршке – не могу пружати дуготрајне мере. За такво нешто, потребна је воља и активно деловање осталих државних институција.³⁵⁰

УНДП такође указује на то да је полицијска обука о подршци и заштити сведока неадекватна. Полицијске академије се не баве питањима

³⁴⁸ Gebelein, S.R.: *Процјена потреба за капацитетима за побољшање пружања подршке жртвама/свједоцима током подузимања предистражних радњи у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини*, UNDP, Сарајево, 2013, стр. 14.

³⁴⁹ На нивоу Кантона Сарајево успостављена су два Одељења – Одељење за подршку сведоцима и жртвама ратних злочина тужилаштва, и друго у склопу суда. Одељење у оквиру тужилаштва пружа подршку сведоцима током истражне фазе, а у зависности од комплексности предмета и даље кроз судски поступак. Одељење у оквиру суда пружа подршку свим сведоцима који се појављују пред судом, било да су сведоци позвани од стране тужилаштва, одбране или самог суда.

³⁵⁰ Шехић, А.; Демир, Е.; Стипановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахацић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Котло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Збирка анализа из области правосуђа*, Сарајево, 2011, стр. 22.

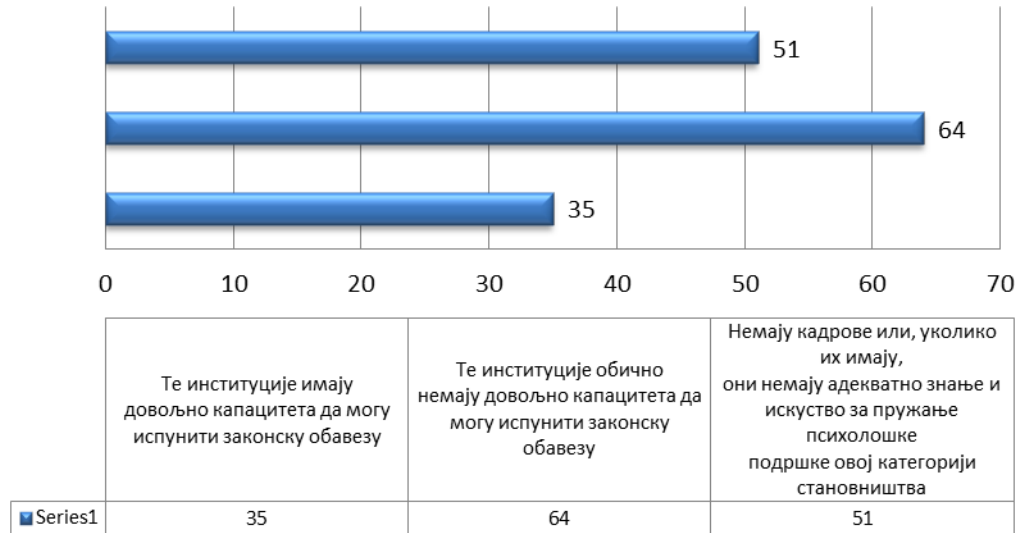
подршке, односно заштите жртава/сведока као тематским блоком предмета подучавања у склопу свог основног курса намењеног за полицијске службенике. Премда се ове теме могу споменути успутно у склопу других основних предмета попут нпр. основа истраге, криминологије, итд., њима се не придаје значај као темама које се непосредно обрађују. Исто стање односи се и на вештину идентификовања лица која пате од трауме. Академије су запазиле да су ове теме евентуално већ обухваћене у специјализованим обукама, попут рецимо оног о насиљу у породици, трговини људима итд., које се уобичајено презентују уз помоћ међународних организација. Тешко је допрети до велике већине службеника путем специјализованих обука, а академијама недостаје било каква контрола над тим ко се одређује за учешће у специјализованим обукама од стране локалних агенција. Стога је потребна обука приликом реализације курсева. У склопу специјалног курса можда се и не успева допрети до оних службеника којима је вероватно најпотребнија, или који ту обуку могу на најбољи начин искористити. Полицијске агенције у БиХ не располажу одељењима за подршку сведоцима, односно немају особу која је одређена за пружање такве услуге. Изузетак по том питању чини Брчко Дистрикт где постоји једно Одељење за подршку сведоцима смештено у полицијској агенцији. Готово ни у једном случају није постојало организовано пружање услуга подршке унутар полицијских агенција. Ресурси који евентуално постоје и који се користе доступни су за кориштење искључиво на *ad hoc* основи. Заштита је неадекватна. Већина полицијских службеника сматра да не постоји делотворна заштита којој може приступити већина жртава/сведока у БиХ. Мада су упознати са Државним програмом заштите сведока и улогом коју у том смислу игра СИПА, они на то не гледају као на неку реалну опцију када се ради о великој већини кривичних дела. Такође, свесни су и тога да је у мањим местима заштита таквих особа и њихових породица отежана. Већина судова, према мишљењу полиције, не

располажу адекватним објектима намењеним за саслушавање сведока без нехотичног откривања њиховог идентитета.³⁵¹

УНДП предлаже да се проведе свеобухватна процена капацитета свих центара за социјални рад, који пружају социјалну и психолошку подршку жртвама/сведоцима у кривичним предметима током целог поступка, укључујући и време након окончања кривичног поступка. Центри за социјални рад (ЦСР) не располагају адекватним ресурсима потребним за испуњавање свих њихових текућих одговорности. Наведену констатацију је потврдило и истраживање које смо спровели. Обзиром да се Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина у БиХ из области подршке и заштите сведока/жртава наслања на постојеће законодавство, којим је предвиђена обавеза центара за социјални рад да пружају психолошку подршку сведоцима, питали смо испитанике да ли сматрају да те институције имају довољно капацитета да могу испунити своју законску обавезу. Чак 42,6% испитаника или њих 64, од укупно анкетираних 150 испитаника стручне јавности, сматра да центри за социјални рад обично немају довољно капацитета да могу испунити своју законску обавезу предвиђену Законом и државном стратегијом за рад на предметима ратних злочина у БиХ. С друге стране 23,3% испитаника сматра да имају довољно капацитета, а 34% испитаника сматра да центри за социјални рад немају кадрове или, уколико их имају, они немају адекватно знање и искуство за пружање психолошке подршке жртвама и сведоцима у време и након окончања кривичног поступка. Добијене резултате илуструје наредни графикон.

³⁵¹ Gebelein, S.R. *Ibidem*.

Графикон број 11. – мишљење испитаника о капацитетима центара за социјални рад

1.4. Активности ОСЦЕ-а

На конференцији у организацији ОСЦЕ-а, одржаној у Сарајеву, прикупљена су одређена мишљења у вези са темом подршке сведоцима. Учесници су истицали важност третмана сведока у предметима ратних злочина: „подршка сведоцима често је перципирана више као луксуз него као неопходност, иако се та перцепција мења бољим упознавањем са садржајем који она обухвата, као и правна обавеза државе да организује свој правосудни систем и кривичне поступке како би се ограничиле повреде права сведока. Радници судова све више схватају последице које сведочење у суду, пред оптуженим и већем сачињеним од непознатих особа, оставља на сведока.“³⁵²

³⁵² Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 42.

Током конференције расправљано је и о позитивним искуствима:

- Начини подршке сведоцима/жртвама морају се креирати у складу са надлежним законодавним системом, структуром суда, финансијским могућностима, географским факторима и количином предмета.
- У добро функционирајућој структури, подршка сведоцима/жртвама треба се нудити још од фазе истраге.

Судски правилник од помоћи је судијама који су укључени у мере подршке сведоцима (и могућу заштиту), нарочито када се мере заштите одређују ретко.

Тужиоци су били успешни у изградњи поверења са потенцијалним сведоцима одржавањем добрих односа са НВО-ма за подршку жртвама који обнашају функцију посредника док се билатерални однос не успостави.

ОСЦЕ је израдио скуп препорука које се односе на механизме подршке сведоцима, првенствено на оснивање структура за заштиту сведока/жртава при судовима и системе функционалне подршке за сведоке/жртве од фазе истраге па надаље. Препорука за тужиоце била је да приликом приступања сведоцима у фази истраге одржавају односе са НВО-ма које се баве подршком жртвама.

ОСЦЕ је у децембру 2009. године организовао округли сто на тему Успостављање система психосоцијалне подршке за сведоке/жртве у случајевима ратних злочина у БиХ. Учесници конференције били су представници удужења жртава и цивилног друштва активних у овај области, центара за социјални рад, ентитеских и кантоналних министарстава за рад и социјалне политике, државног Министарства правде, те представници правосућа. На скупу се расправљало у улози цивилног друштва и подршци

коју организације цивилног друштва пружају у овој области. Такође се расправљало о капацитетима центара за социјални рад и улози која је додељена центрима Законом о заштити сведока под претњом и угрожених сведока.³⁵³ У складу са одредбама овог члана центри су обавезни пружати психолошку подршку сведоцима. Расправљано је и о потреби подршке тужилаштвима у овој области. На крају је договорено да ће закључци округлог стола бити финализовани и упућени свим учесницима те члановима одбора за имплементацију Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина заједно са записником, који садржи дискусију.³⁵⁴

У свом извештају за 2010. годину, о заштити и подршци за сведоке у суђењима у предметима ратних злочина, ОСЦЕ изводи следећи закључак: Иако закони предвиђају како подршку треба давати жртвама и сведоцима, у стварности, само Суд БиХ има капацитет за пружање психосоцијалне помоћи сведоцима.³⁵⁵

1.5. Мишљење Европске комисије

У оквиру својих редовних извештавања Већу Европе и Европском парламенту о напретку који су постигле земље Западног Балкана, Европска комисија у свом Извештају из 2009. године такође спомиње питања подршке сведоцима у делу у којем се говори о напретку у области реформе правосуђа. У споменутом извештају позитивно су оцењени ефикасност Одељења за ратне злочине Суда БиХ као и Посебног одељења за ратне злочине

³⁵³ Члан 6 наведеног закона.

³⁵⁴ Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 42.

³⁵⁵ Gebelein, S.R.: *Процјена потреба за капацитетима за побољшање пружања подршке жртвама/свједоцима током подузимања предистражних радњи у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини*, UNDP, Сарајево, 2013, стр. 14.

Тужилаштва БиХ и њихов рад који се одвија у складу са међународно признатим стандардима правичног суђења. Примећен је напредак и у подручју судског гођења пред кантоналним и окружним судовима. Напредак је посебно приметан у Федерацији БиХ. У Извештају Комисије спомиње се и недостатак могућности за заштиту и подршку сведока у БиХ због недовољне кадровске попуњености, као једне од значајних препрека ефикасним суђењима за ратне злочине на кантоналном и окружном нивоу у БиХ.

Поред тога, проблем потврђивања позиција међународног присуства (Регистрари Суда и Тужилаштва) у државним правосудним институцијама као и смањење буџета Суда БиХ могу довести у питање ефикасно функционисање и ОПС-а на државном нивоу, што може директно утицати на развој и унапређење тих механизма на локалном нивоу.

Према Извештају, провођења стратегија за реформу сектора правде и рада на предметима ратних злочина нису напредовала у складу са договореним временским распоредом. Материјални услови за побољшање капацитета у правосуђу и даље су веома ограничени, те је свака иницијатива на овом пољу од стране међународних актера или домаћег владиног и невладиног сектора добродошла. Из свега што је наведено произлази да је независан и аполитичан приступ у мобилисању свих постојећих капацитета у оба ентитета и организовању јединственог механизма на пољу подршке и заштите сведока на подручју целе земље неопходан како би се што ефикасније решила ова питања у будућности.³⁵⁶

³⁵⁶ Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 43.

2. ПРОЦЕНА СТАЊА У ОКРУЖНИМ/КАНТОНАЛНИМ ТУЖИЛАШТВИМА И СУДОВИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПОГЛЕДУ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

2.1. Капацитети тужилаштва за провођење истраге и подизање оптужница те могућност пружања психолошке подршке током истраге

Капацитети окружних/кантоналних тужилаштва (у даљњем тексту тужилаштва) за процесуирање предмета ратних злочина далеко су слабији од капацитета Тужилаштва БиХ. У врло малом броју тужилаштва постоје тужиоци који су фокусирани искључиво на предмете ратних злочина: запослени тужиоци углавном су ангажовани на свим случајевима који спадају у надлежност тих тужилаштва.

Постоје чак примери да се тужиоци неких кантоналних тужилаштва шаљу на испомоћ подручним општинским тужилаштвима. Постоји потреба и за јачањем техничких капацитета, јер се тужиоци кантоналних и окружних тужилаштва суочавају са недостатком простора за рад, те недостатком других ресурса као што је, на пример, недовољан број возила која се користе током истраге, итд.

Тужилаштвима недостају и средства за ангажовање додатног особља, што у ситуацији константног прилива различитих случајева резултује тренутном ситуацијом у којој тужилаштва нису у могућности да одреде тужиоце који би се искључиво фокусирали на случајеве ратних злочина.

Истраживање које смо спровели испитујући 150 испитаника из стручне јавности показује да само 4 испитаника што чини 2,66% сматра да је Босна и Херцеговина обезбедила довољно капацитета за помоћ и подршку

сведоцима у поступцима који се воде у кривичним предметима из области ратних злочина. Да је то учинила дјелимично сматра 31 или 20,6% испитаника. С друге стране, чак 72 испитаника или 48% сматра да постојећи капацитети нису довољни, а 43 испитаника или 28,6% су категорични и сматрају да су постојећи капацитети апсолутно недовољни.

Графикон број 12. – Мишљење испитаника о капацитетима за помоћ и подршку сведоцима

2.1.1. Сарадња са Државном агенцијом за истраге и заштиту (СИПА) и другим полицијским службама

Један од проблема с којима се суочавају тужилаштва је недовољна сарадња са СИПА³⁵⁷-ом, која у складу са Законом о Државној агенцији за

³⁵⁷ Државна агенција за истраге и заштиту (СИПА) је управна организација, чија је надлежност и организација као полицијског органа уређена Законом о државној агенцији за истраге и заштиту („Службени гласник БиХ“, бр. 27/2004 од 15.06.2004.)

истраге и заштиту истражује кривична дела која су у надлежности Тужилаштва и Суда БиХ, те обезбеђује заштиту сведоцима који ће сведочити пред Судом БиХ. На основу захтева тужилаштва и кантоналних/окружних судова, Суд БиХ одобрава ангажовање СИПА-е за њихове потребе. Сарадња са Агенцијом неопходна је и због чињенице ограничених капацитета енититетских и кантоналних полиција, будући да на тим нивоима не постоје специјализоване полицијске службе као што је СИПА.³⁵⁸

Како то поједини аутори препоручују, један корак који се може предузети готово одмах јесте израда наставног програма који ће бити уврштен у основну обуку за полицијске службенике. Овај програм садржавао би права жртава/сведока, подршку коју би им требало пружати, информације које је потребно давати, заштиту која би се могла понудити, идентификовање трауматизованих особа и одговор на питање зашто су подршка и заштита корисне за квалитетну полицијску истрагу и квалитетно кривично гоњење. Битно је да полицијски службеници схватају потребе жртава/сведока и користи иницијалног контакта с полицијом као једно позитивно искуство.³⁵⁹

2.1.2. Проблем квота и процесуирање ратних злочина

Нарочит проблем свим тужиоцима чини систем евалуације, тј. годишња квота подигнутих оптужница по тужиоцу, а на основу чега се оцењује њихов рад. Према Закону о кривичном поступку, који је на снази од 2003. године, тужиоци су у потпуности одговорни за истражни поступак, али

³⁵⁸ Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 44.

³⁵⁹ Gebelein, S.R.: *Процјена потреба за капацитетима за побољшање пружања подршке жртвама/свједоцима током подузимања предистражних радњи у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини*, UNDP, Сарајево, 2013, стр. 24.

они такође имају обавезу да поступају у складу са захтевима Тужилаштва БиХ, као и да присуствују ексхумацијама, а што не улази у систем евалуације њихова рада.

Предмети ратних злочина врло су комплексни и за њихову припрему потребно је уложити много више времена него за друге предмете - због тешког проналажења доказа, адекватних сведока, наводних починилаца и тако даље. Истиче се и проблем недовољне комуникације са Тужилаштвом БиХ, што додатно отежава рад на предметима ратних злочина на нивоу тужилаштва. У претходном периоду тужилаштва су слала предмете Тужилаштву БиХ, које је било надлежна институција за оцену осетљивости предмета. Ако је Тужилаштво БиХ оценило да се ради о „врло осетљивом“ предмету, оно од тренутка доношења такве оцене преузима дио предмета или цели предмет. Без обзира на неопходност такве праксе у предметима који су врло осетљиви, последица је да кантонални/окружни тужиоци не могу подићи оптужницу на тим предметима, иако су уложили доста времена и напора у истрагу, те се самим тим стиче утисак да су тужилаштва и судови неефикасни у смислу броја подигнутих оптужница у предметима ратних злочина. Дакле, усвојени критерији прописују да ће се сви предмети оцењени као „врло осетљиви“ процесуирати пред Судом Босне и Херцеговине. Предмет ће бити оцењен као „врло осетљив“ ако третира злочине геноцида, истребљења, вишеструких убиства, силовања и друга сексуална злостављања као дио организованог напада, (нпр. у логорима или након војног напада), поробљавање, мучење, прогон на распрострањеној и систематској основи, масовна заробљавања у логоре, те ако су починиоци бивши или садашњи високи војни официри, политички лидери, носиоци правосудних функција, шефови полицијских управа, команданти логора, особе са изразито насилним карактеристикама и вишеструки силоватељи; те

уколико у предмету сведоче посебно угрожени сведоци као што су инсајдери или сведоци који би могли бити и сами умешани у кривична дела, такође ако постоји реална претпоставка да би могло доћи до застрашивања сведока или је то предмет у којем би локалне власти могле бити заинтересоване да заштите починиоца из одређеног разлога. Уколико предмет испуњава неки од ових услова, добија ознаку „врло осетљив“ и његово процесуирање се одржава у Суду Босне и Херцеговине. Остали предмети ратних злочина се класификују као „осетљиви“ и упућују на процесуирање кантоналним и окружним тужилаштвима са месном надлежношћу.³⁶⁰

Оно што додатно онемогућава ефикасно провођење истраге јест непостојање одељења за психолошку подршку жртвама и сведоцима у структури тужилаштва, као и недовољни капацитети центара за социјални рад који би били ангажовани за пружање психолошке подршке трауматизованим особама током истраге.

Један од проблема у вршењу истрага је то што се неки осумњичени налазе у суседним земљама, а постоје уставна или законска ограничења њиховог изручења, што онемогућава да се дође до наводних починилаца. Посебан проблем у овом погледу је чињеница да се ниједна оптужница не може подићи без саслушања осумњичених особа. Због свих наведених потешкоћа, тужиоци се баве другим предметима како би им била омогућена позитивна оцена након годишње евалуације.

³⁶⁰ Хоџић, Р.: *Прилика за жртве*, Правда у транзицији, бр. 1, Београд, 2005, стр. 2.

2.1.3. Проблем идентификовања сведока и успостављања сарадње са сведоцима

Будући да се сведоци сматрају кључном кариком у истрагама ратних злочина, највећи проблем представља идентификовање сведока, те њихов пристанак да сведоче. У том смислу, тужиоци се сусрећу с великим бројем проблема, а један од њих је и чињеница да су сведоци или интерно расељени или избегли у иностранство, тако да је тешко с њима остварити први контакт. Надаље, тужиоци се жале да чак и када сазнају место пребивалишта сведока, немају довољно времена ни финансијских средстава да путују у место пребивалишта сведока сваки пут кад им је потребна њихова изјава. Поред тога, обзиром на временски период који је протекао од момента када су злочини почињени, неки сведоци су преминули, а неки се не могу сетити свих детаља, па кад тужиоци и дођу до сведока, они често одбијају да сарађују. Најчешћи су следећи разлози:

- сведоци су неколико пута дали изјаву и не желе да их ико више узнемирава;
- сведоци су изгубили поверење у правосудни систем БиХ;
- сведоци су дали изјаву, али није подигнута оптужница против оних особа које су сведоци именовали као починиоце;
- сведоци који су дали изјаву ниси позивани да сведоче на суду;
- пресуда поводом случаја за који су сведоци дали изјаву или су сведочили не задовољава перцепцију правде тих сведока;
- сведоци су изгубили поверење у државу, а и друштво у целини.

На незадовољство сведока утичу и логистички проблеми, јер нека тужилаштва немају довољно средстава да им надокнаде путне трошкове, смештај, храну, итд. Поред тих основних трошкова неки сведоци очекују

исплату дневница или траже неку другу врсту услуга од тужиоца. Одређени број тужилаштва, на пример, има средства за надокнаду путних трошкова уколико се ради о сведоцима држављанима БиХ који живе на територији БиХ. Друга тужилаштва, као што је рецимо, Основно тужилаштво Брчко Дистрикта, имају више средстава и они сведоцима могу обезбедити и преноћиште. Још један проблем логистичке природе који се јавља јест и чињеница да много сведока живи у иностранству и без обзира што желе сведочити у предметима ратних злочина (у неким случајевима се и добровољно јаве тужилаштву), не могу из властитих извора финансирати трошкове путовања, а тужилаштва немају средстава да им покрију путне трошкове.

Тужилаштва која имају изграђен партнерски однос са НВО-ма премошћују тај проблем тако што траже услугу од тих организација, а које онда сведоцима обезбеђују преноћиште и исхрану током периода сарадње између тужиоца и сведока.

2.1.4. Несигурност и трауматизованост сведока

Један од великих проблема које тужиоци истичу јесте и чињеница да се потенцијални сведоци и њихове породице не би осећали довољно безбедним уколико би сведочили. Тај страх нарочито је присутан код повратничке популације, с тим што сведоци понекад не истичу тај проблем отворено, већ кажу да не желе кварити новоуспостављене односе са комшијама и да се у тим новим околностима повратка не желе сећати лоших тренутака које су доживели током рата.

Ипак, тужиоци сматрају да суштина одбијања сарадње лежи у трауматичном догађају којег потенцијални сведоци не желе више да се сећају.

Како тврде тужиоци, сведоци углавном нису тражили психолошку подршку, иако је било приметно да им је та подршка била потребна. Само у ретким случајевима сведоци су доносили медицинску документацију како би тужиоцима показали и доказали да нису у могућности да сарађују, јер су трауматизовани. Нарочит је проблем био са женама жртвама сексуалног злостављања, које су одбијале сарадњу због стигматизације.

Осећај недовољне безбедности сведока и њихова трауматизованост неретко су резултирала чињеницом да они нису желели успоставити сарадњу са тужилаштвом или, уколико су сарађивали током истраге, одбијали су сведочити пред судом, или су пред судом у потпуности променили исказ који су дали током истраге.

2.1.5. Психолошка подршка сведоцима

2.1.5.1. Закон о заштити сведока под претњом и угрожених сведока и Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина

Законом о заштити сведока под претњом и угрожених сведока³⁶¹ (у даљњем тексту Закон о заштити), у члану 6, предвиђено је да су центри за социјални рад током истражног поступка односно након подизања оптужнице обавезни да пружају психолошку подршку угроженим сведоцима: тужилаштво ће тражити помоћ центара током истраге, а судови након подизања оптужнице.³⁶²

Тужилац у току истраге, а након подизања оптужнице Суд, под условом да постоји сагласност сведока и без објављивања било каквих личних

³⁶¹ Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока ("Службени гласник БиХ" бр. 3/03, 21/03, 61/04 и 55/05)

³⁶² Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 52.

података о сведоку, обавештава орган надлежан за питања социјалног старања о укључењу угроженог сведока у поступак и омогућава пружање помоћи тог органа као и психолошку потпору сведоку, укључујући присутност одговарајућих стручних особа приликом испитивања или саслушања.

У последњих неколико година, домаћи органи власти предузели су неке битне кораке ка унапређењу пружања заштите и подршке сведоцима. Устаљена пракса кориштења заштитних мера, као што су псеудоними и рочишта с којих је јавност искључена, полако је развијена пред Судом БиХ. То је значило да су судије ову врсту мере почеле доследније примењивати. Поред тога, Суд БиХ је, у септембру 2008. године, усвојио дугоочекивани Правилник о заштити сведока.³⁶³ Примена овог Правилника олакшава судијама примену мера заштите сведока на координисан начин, који је ефикасан и у складу са стандардима правичног суђења. Правилник помаже у томе да се осигура да се сведоку пружи правилна заштита и да пружена заштита не буде угрожена у каснијој фази поступка, кроз грешке или пропусте у надзору.³⁶⁴

Такође, у Стратегији за рад на предметима ратних злочина је детаљно обрађено питање психофизичке подршке сведоцима жртвама и уз нагласак да је потребно изградити мрежу подршке сведоцима широм БиХ, при чему би Одсек за подршку сведоцима Суда БиХ координисао све активности у овој области. Такође, наглашено је да ће се за успоставу ове мреже подршке, користити капацитети локалних невладиних организација које се баве психосоцијалном подршком или већ професионално раде са жртвама и

³⁶³ Суд БиХ, Правилник о заштити сведока, усвојен на Општој седници, 29. септембра 2008. године.

³⁶⁴ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Процесуирање предмета уступљених Босни и Херцеговини од стране МКСЈ-а у складу са Правилном 11bis*, Сарајево, 2010, стр. 16.

сведоцима. Унапредиће се кадровски капацитети центара за социјални рад, односно центара за ментално здравље који ће се такође користити за ову сврху.³⁶⁵

Сви тужиоци су упознати са Законом о заштити и Стратегијом, као и са прописаним поступцима за психофизичку подршку сведоцима. Међутим, потребно је истакнути да центри за социјални рад нису укључени у процес пружања психолошке подршке трауматизованим особама, потенцијалним сведоцима од којих тужиоци узимају изјаве током истражног поступка: наиме, тужилаштва углавном, осим неких изузетака, нису информисали центре за социјални рад о одредби члана 6. Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока, иако су упознати с том својом обавезом. Самим тим, већина тужилаштва нема успостављену сарадњу са центрима у вези са случајевима ратних злочина. Главни разлог зашто тужилаштва нису информисала центре за социјални рад о Закону о заштити сведока под претњом и угрожених сведока лежи у општем уверењу да трауматизовани сведоци не могу добити адекватну психолошку подршку од центара због недовољних капацитета.³⁶⁶

Такође, истиче се да је врло важно јачати капацитете центара путем организовања додатних тренинга или специјалистичких курсева, управо зато што су и Законом о заштити сведока под претњом и угрожених сведока, а и Државном стратегијом за рад на предметима ратних злочина центри за социјални рад овлаштени да пружају психолошку подршку сведоцима. Истиче се такође да се локалне самоуправе суочавају са ограниченим средствима, а из чијих се буџета финансирају ти центри, тако да тужиоци

³⁶⁵ *Државна стратегија Босне и Херцеговине за рад на предметима ратних злочина*, децембар, 2008, стр. 30.

³⁶⁶ Поповић, Д.; Dighiero L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Дељковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 53.

генерално сумњају у брзо јачање потребних капацитета центара за социјални рад.³⁶⁷

Имајући у виду све наведено намеће се закључак да се Закон о заштити сведока под претњом и угрожених сведока не може у потпуности применити из разлога недовољних капацитета поступајућих судова у Босни и Херцеговини.

2.1.5.2. Сарадња тужилаца и сведока

Тужиоци у највећем броју случајева са сведоцима контактирају телефоном или путем званичног писма, које носе курири, мада се користе и други начини. У изузетним ситуацијама користе услуге полиције. Тужиоци се често суочавају са чињеницом да адресе сведока нису тачне, па траже услугу Агенције за идентификационе документе, евиденцију и размену података. У случају када је потребно успоставити сарадњу са кључним сведоцима или са сведоцима код којих је приметна трауматизованост, сами тужиоци неколико пута, било телефоном или у непосредном контакту, комуницирају са сведоцима како би им објаснили колика је важност њихове сарадње и сведочења. Тек када изврше припрему, тужиоци почињу узимати изјаву од сведока. У сваком случају, тужиоци на индивидуалној основи одлучују на који начин ће успоставити сарадњу са сведоком. Међутим, нека тужилаштва имала су негативно искуство када су са сведоком контактирали телефоном.

У сваком случају, због генералног става да центри за социјални рад још увек не могу бити потенцијални партнери, неопходно је, како то тврде тужиоци, да се првенствено успостави сарадња и поверење на линији

³⁶⁷ *Ibidem.*

тужилац - сведок. Такође, у случају када заиста постоје одређени проблеми са трауматизованим сведоцима, неки тужиоци који имају добру сарадњу са НВО-ма траже подршку од тих организација, у које сведоци имају поверење.

Намеће се закључак да је неопходно да се у тужилаштвима оснују одсеци за психолошку подршку жртвама и сведоцима, који би били задужени да пружају психолошку подршку жртвама и сведоцима током истражног поступка и који би непосредно сарађивали са истоврсним одселима надлежних судова. Такође, од велике важности би било имати одељења за психолошку подршку унутар структуре судова, јер се сведоци „блокирају“ у суду, иако тужиоци успевају да изграде однос поверења са сведоцима током фазе истраге.

2.2. Капацитети судова за процесуирање предмета ратних злочина и могућност пружања психолошке подршке након подизања оптужнице

Кантонални и окружни судови у БиХ углавном немају специјализована одељења за ратне злочине. Иако су неки судови именовали судије који су задужени за предмете ратних злочина, они повремено раде и на другим предметима. Један од разлога за ту праксу је чињеница да кантонални и окружни судови тренутно не процесуирају значајнији број предмета ратних злочина: пред неким судовима који су раније процесуирали ратне злочине у овом тренутку нема таквих предмета, а постоје и судови који никада нису процесуирали ратне злочине, иако су се у њиховој јурисдикцији такви злочини догађали.

Неки предмети се због веће осетљивости преносе на поступање Суду БиХ.

Истраживање које смо спровели испитујући 150 испитаника стручне јавности, судија, тужилаца, припадника полиције итд. дошли смо до податка да само 5% испитаника сматра да све релевантне институције које долазе у контакт са жртвама и сведоцима имају одговарајуће особље и капацитете за пружање помоћи, подршке и заштите жртава и сведока у поступцима који се воде у кривичним предметима из области ратних злочина, злочина против човечности и геноцида. С друге стране, чак 65% или 97 испитаника сматра немају све релевантне институције одговарајуће капацитете, док 60% или 45 испитаника сматра да су релевантне институције делимично опремљене у смислу одговарајућег особља и капацитета.

Графикон број 13. - *Да ли по Вашем мишљењу све релевантне институције које долазе у контакт са жртвама и сведоцима имају одговарајуће особље и капацитете за пружање помоћи, подршке и заштите жртава и сведока у поступцима који се воде у кривичним предметима из области ратних злочина?*

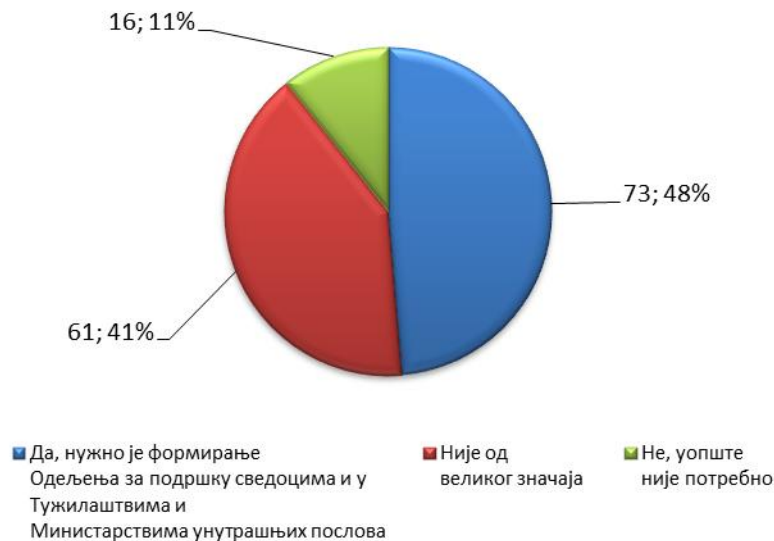

2.2.1. Могућеност примене Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока и остали капацитети судова

Судови у БиХ углавном немају капацитете да могу у потпуности испунити све прописане мере психофизичке заштите сведока. Главни разлог је то што судови немају довољно средстава, или су им средства смањивана из године у годину или је започета реконструкција зграда, тако да је из тренутног буџета којим судови располажу немогуће издвојити средства за имплементацију свих одредаба поменутог закона. Иако судови до сада нису добијали захтеве за психофизичку подршку у предметима ратних злочина, они имају искуства, на пример, у случајевима организованог криминала и сматрају да се исти поступци могу примењивати и у предметима ратних злочина. Што се тиче психолошке подршке, готово једини начин је испитивање сведока у посебној просторији и читање његове изјаве у судници. Међутим, да би се премостио проблем ограничених капацитета у овој области, судови су проводили и различите друге активности. Тренутно, само Кантонални суд у Сарајеву има видео-опрему која се може користити у сврху заштите сведока. На крају, неки судови су, у складу са законом, усвојили Пословник о раду, којим се осигурава одговарајуће кориштење мера заштите сведока предвиђених Законом о заштити сведока под претњом и угрожених сведока.

Истраживајући наведене проблеме, кроз испитивање 150 испитаника стручне јавности, дошли смо до податка да 73 испитаника или њих 48% сматра да је нужно, по узору на Суд БиХ, те Окружне и Кантоналне судове, формирати и у Тужилаштвима и Министарствима унутрашњих послова Одељења за подршку сведоцима, док 41% испитаника сматра да то није од великог значаја. Значајан је број – 11% испитаника који сматрају да то уопште није потребно. Наведено илуструје следећи графикон.

Графикон 14. – Мишљење испитаника о потреби формирања Одељења за подршку сведоцима и у Тужилаштвима и Министарствима унутрашњих послова по узору на Суд БиХ

С тим у вези, 23% испитаника сматра да су постојећи кадровски и материјални капацитети Одељења за подршку сведоцима у окружним/кантоналним судовима и Суду БиХ адекватни, 43% испитаника не зна да ли су, а 34% испитаника сматра да постојећи кадровски и материјални капацитети Одељења за подршку сведоцима у окружним/кантоналним судовима и Суду БиХ нису адекватни.

2.2.2. Технички капацитети

Број судница којима судови располажу је различит и обично се креће од једне до три суднице по суду. Суднице су углавном различитих димензија: у судовима где постоји једна судница, она је пространа и у њој се одвијају сва суђења; у случају када судови располажу са две или три суднице, углавном је

једна судница већа и са већим техничким могућностима у односу на остале. Предмети ратних злочина воде се у великим и боље опремљеним судницама.

У већини судова не постоје одвојени улази за сведоке, оптужене или публику, нити постоје посебне просторије у којима би боравили сведоци издвојени од јавности. Последица тога је да у истом ходнику чекају и на исти улаз улазе и публика и сведоци и оптужени. Ове проблеме судије покушавају решити импровизацијама у складу са могућностима и потребама које сами идентификују. У великом броју судова не постоје помоћне просторије које би се могле искористити у сврху психофизичке заштите сведока, а ако постоје, не могу се на функционалан начин искористити у ту намјену, било због положаја саме суднице и непостојања одвојених улаза, било због нефункционалних ходника или других архитектонских решења.³⁶⁸

Комитет за људска права, који прати обавезе државе у вези са поштовањем Међународног пакта о грађанским и политичким правима је, још 2006. године, изразио своју забринутост у вези са недовољним финансирањем окружних и кантоналних судова, пред којима се воде поступци у предметима ратних злочина и незадовољавајућом применом законодавства које се односи на заштиту сведока на ентитетском нивоу у БиХ. Комитет је издао препоруку да БиХ осигура довољно средстава и кадрова окружним и кантоналним судовима пред којима се процесуирају предмети ратних злочина, и обезбеди ефикасну примену државног и ентитетских закона о заштити сведока.³⁶⁹

³⁶⁸ Поповић, Д.; Dighiero, L.; Хаџимешић, Л.; Тасо-Делковић, А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињених нација УНДП, Сарајево, 2009, стр. 57.

³⁶⁹ Документ UN CCPR/C/BiH/CO/1, параграф 13. ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 9.

VIII ОДНОС МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ВЛАДИНИХ И НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ЖРТАВА

1. ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

1.1. Појам

Иако су волонтерске организације грађана постојале кроз целу историју, невладине организације (НВО) у данашњем контексту, посебно на међународном нивоу, се развијају у последња два века. Појам „невладина организација” се почео користити успостављањем Уједињених нација, у 1945. години. Висока комисија Уједињених нација за избеглице (УНХЦР) поставила је следеће критеријуме за дефинисање НВО: да је непрофитна, некомерцијална, невладина, правно регистрована, те да се слаже са универзалним хуманитарним вредностима и праксом. Друге међународне агенције траже и додатне карактеристике, од којих је најзначајнија да НВО има капацитет, што значи да зна како да направи план и да има ресурсе да га реализује, те да је спремна да буде одговорна за своје активности. У контексту ЕУ, не постоји општеприхваћена или правно заснована дефиниција појма „организација цивилног друштва”. Појашњење би било следеће: „организације цивилног друштва” су главне структуре друштва, поред владе и јавне администрације, укључујући оне економског карактера за које се уопштено не сматра да су “трећи сектор” или НВО. Појам је повезан са укљученошћу и указује да концепт ових организација има дубоке корене у демократској традицији земаља чланица Уније.³⁷⁰

³⁷⁰ Група аутора UNDP-а, ЕУ-а и Министарства за људска права и избеглице БиХ: *Како функционишу невладине организације*, Шамац, 2006, стр. 7.

Непрофитни сектор чине појединци и организације који помажу да друштво постане заједница одговорних појединаца опредељених према личном/породичном напретку, али и напретку заједнице којој припадају.³⁷¹

Сарадња са владиним и невладиним организацијама у свим земљама у којима се налазе потенцијални сведоци као и каналисање финансијских средстава оним невладиним организацијама које су спремне да пруже подршку жртвама-потенцијалним сведоцима морали би бити један од императива у садашњој ситуацији. Према схватањима Весне Николић-Ристановић посебна пажња би морала бити посвећена сарадњи са невладиним организацијама у земљама бивше Југославије које су вољне да сарађују са трибуналом.³⁷²

1.2. Развој

Постојале су три генерације волонтерских развојних акција које је дефинисао Кортен. Прва генерација подразумева типичну развојну НВО која се фокусира на помоћ и социјално старање те дистрибуише услуге директно корисницима. Примери су: дистрибуција хране, изградња склоништа и пружање здравствене помоћи. Друга генерација обухвата НВО које се усмеравају на мале акције локалног развоја, које подразумевају изградњу капацитета локалних заједница да задовоље своје потребе кроз локалне акције, ослањајући се на своје капацитете. Трећу генерацију Кортен назива „одрживи развој система”. У овој фази НВО покушавају да унапреде промене политика и институција на локалном, националном и интернационалном нивоу. Превазилазе своју улогу обезбеђивања оперативних услуга, те прелазе

³⁷¹ *Ibidem.*

³⁷² Николић-Ристановић, В.: *Жртве ратног силовања и Међународни трибунал у Хагу, „Темида“*, год.1, бр.2 (1998) стр. 20.

на улогу катализатора. НВО се почињу развијати од НВО за хуманитарну помоћ према НВО за развој. Класификација НВО према Котлеру и Андреасену³⁷³:

- Уметност и култура,
- Образовање и повезане делатности,
- Заштита и унапређивање околине,
- Заштита животиња,
- Заштита друштвеног и телесног здравља, као и ретардираних и немоћних особа,
- Заштита потрошача,
- Превенција злочина и деликвенције, заштита јавних интереса,
- Помоћ у запошљавању,
- Социјална заштита (смештај, прехрана ...),
- Јавна сигурност, хитни и изванредни случајеви,
- Рекреација, слободно време и спорт,
- Брига о младима,
- Хуманитарне активности,
- Међународне активности и сарадња,
- Људска и грађанска права, друштвене акције и покрети,
- Међусобна помоћ и солидарност,
- Фондови,
- Истраживање, планирање, технолошка и техничка помоћ,
- Милосрђе, филантропске активности,
- Верске институције, духовни развој.

³⁷³ Група аутора UNDP-а, ЕУ-а и Министарства за људска права и избеглице БиХ: *Како функционишу невладине организације*, Шамац, 2006, стр. 8.

2. УЛОГА И ЗНАЧАЈ НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Невладин сектор има битну улогу у развоју демократског друштва због чега његов значај константно расте. Консултације с овим сектором производе корисне информације и идеје кроз заговарање позитивних промена. Овај сектор, такође, обезбеђује неопходне оперативне капацитете за развојне активности. На тај начин се повећава кредибилитет, легитимност и транспарентност глобалног процеса управљања, јер одлуке владе не могу успети уколико постоји отпор и неприхватање од стране цивилног сектора и грађана. Невладине организације обезбеђују важан глас цивилног сектора, што има за резултат доношење бољих и легитимнијих одлука. НВО делују како би одговориле бројним изазовима БиХ економије, која се сусреће са социјалним и економским проблемима, спором економском реформом, слабим системом социјалне и здравствене заштите, јаким загађивањем околине, корупцијом, неадекватним системом образовања, те распрострањеним сиромаштвом. Маргинализоване групе и мањине су посебно погођене оваквим стањем. НВО имају специфичну улогу у: обезбеђењу обуке и едукације, развоју лидерства, заштити околине, промоцији одрживог развоја, обезбеђењу правне подршке, едукацији о људским правима и заштити права угрожених група, малим пројектима подршке пољопривреди и другим развојним програмима. У већини случајева, НВО организације надопуњују активности подршке коју пружа влада.

Афирмација невладиног сектора у Босни и Херцеговини као неизоставног партнера Владе и међународне заједнице у процесу креирања политика, као и њиховој примени, је од посебног значаја за остваривање развојних циљева. Позитиван аспект промена у овом правцу је и растући број невладиних организација на целом подручју Босне и Херцеговине, што

креира оптимистичку слику за будући развој демократског друштва. Потреба развоја улоге НВО у задовољавању потреба и интереса друштва подразумева следеће:

- развој разумевања да је одрживост много више од самог финансијског питања;
- развој акција које ће задовољити приоритетне потребе заједнице (развој заједнице, услуге здравствене и социјалне помоћи, заштите околине, укључивање грађана, локални економски развој, побољшање улоге и положаја жена и угрожених група у друштву);
- јачање капацитета за заговарање;
- изградњу разумевања улоге НВО;
- подршку развоју НВО које су активне у њиховим заједницама и које су кооперативне;
- израду стратегије подршке развоју НВО ван главних центара те
- подршку развоју алијанси, формирања мрежа и сл.

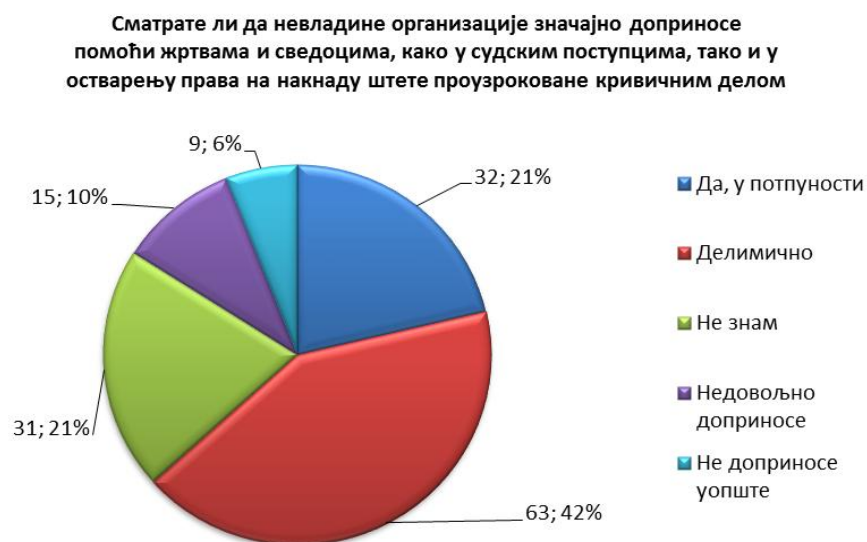
Значај невладиног сектора ће наставити да расте у будућности и неопходно је успоставити начине за већу отвореност власти за партнерство са организацијама из овог сектора у креирању политика. Партнерство треба бити засновано на стварној пракси, а не само на симболизму, како би се отклониле основне препреке.

Обзиром на наведену улогу и значај НВО сектора у развоју и демократизацији друштва, потребно је неговати овај сектор и посветити посебну пажњу његовом даљем развоју и одрживости. Доносиоци одлука често нису у потпуности упознати са проблемима које одређене социјалне групе сматрају приоритетним. Стога, власти у свој процес доношења одлука требају активно укључити и невладине организације и узети у обзир глас социјалних група које оне заступају. У планирању буџета локалних управа,

планирање подршке невладином сектору захтева посебну пажњу, како би се обезбедила адекватна подршка за НВО које ће својим активностима допринети решавању одређених приоритетних проблема у локалној заједници.

Истраживање које смо спровели указује на значај деловања НВО у помоћи жртвама и сведоцима. Од анкетираних 150 испитаника из циљне групе стручне јавности њих 21% истиче да невладине организације значајно доприносе помоћи жртвама и сведоцима, како у судским поступцима, тако и у остварењу права на накнаду штете проузроковане кривичним делом, док чак 42% испитаних сматра да делимично доприносе. С друге стране 10% испитаних сматра да је њихов допринос недовољан, а 6% испитаника сматра да уопште не доприносе помоћи жртвама и сведоцима, како у судским поступцима, тако и у остварењу права на накнаду штете проузроковане кривичним делом.

Графикон број 15. – Мишљење испитаника о значају НВО у помоћи жртвама и сведоцима

2.1. Законски оквир за НВО у БиХ

У Босни и Херцеговини су учињени одређени помаци у развоју правног оквира за невладине организације, иако су одређене реформе у циљу унапређења и даље потребне. Удружење као НВО је у смислу овог закона, сваки облик добровољног повезивања више физичких или правних лица ради унапређења или остваривања неког заједничког или општег интереса или циља, у складу са Уставом и законом, а чија основна сврха није стицање добити.

2.1.1. Закон о НВО

Законом се уређује оснивање, регистрација, унутрашња организација и престанак рада удружења и фондација. У БиХ постоје закони о удружењима и фондацијама на различитим административним нивоима: нивоу БиХ, као и на нивоу оба ентитета, Федерације БиХ и Републике Српске, те Брчко Дистрикта БиХ, као посебне административне јединице. Надлежни органи за регистрацију, у односу на административни ниво, су: Министарство цивилних послова и комуникација БиХ, Министарство управе и локалне самоуправе Републике Српске, Федерално министарство правде и кантонални орган управе надлежан за управу, те Основни суд Брчко Дистрикта БиХ и основни судови на општинском нивоу. Да би удружење стекло услове за регистрацију, оснивачка скупштина удружења има обавезе да донесе акте удружења и именује органе управљања у складу са наведеним Законом.³⁷⁴

³⁷⁴ Група аутора UNDP-а, ЕУ-а и Министарства за људска права и избеглице БиХ: *Како функционишу невладине организације*, Шамац, 2006, стр. 12

Невладине организације се углавном региструју у облику удружења грађана. Да би се извршила регистрација НВО потребно је да Скупштина удружења грађана, сачињена од најмање три физичка или правна лица у различитим комбинацијама донесе Одлуку о оснивању удружења, сачини и усвоји Статут удружења, те именује лица која ће заступати и представљати удружење у правном промету. Након тога, врши се регистрација удружења код надлежног органа и тиме удружење добија статус правног лица.

2.2. Однос НВО и тужилаштва

Познат је случај који је подстакао питање да ли бивши представник МКЦК-а може сведочити као сведок тужилаштва, глумећи на сопствену иницијативу, у случају који је покренуо МКТЈ. У одлуци из јула 1999. године, судска комора је дошла до закључка да МКЦК ужива привилегију да ускрати информације, те да оне онда не могу бити придодате сведочењу или представљати доказ било које врсте. Судска комора је и додала да је ова привилегија део интернационалног права уобичајеног законима и да је везана за Трибунал. Док је препознавала привилегију неоткривања, судска комора је узела прекауцију одржавања примењивости *Симић* случаја као преседана за друге хуманитарне организације. Истакнула је *sui generis* статус МКЦК-а међу хуманитарним организацијама и препознала да је интернационална легална особност неопходна како би се изнела „основна обавеза“, додељена од стране интернационалне заједнице у сагласности са релевантним одредбама интернационалног хуманитарног права, наиме да „асистира и штити жртве оружаних конфликта“. Даље је наглашено да је овај евидентни имунитет већином заснован на дугој пракси МКЦК-а рада са странкама и конфликтима са дискретношћу о поверљивошћу, те да је приступ заснован на доследности принципа који заговарају своје активности,

посебно страначко умеће, независност и неутралност. Комора додаје да ће „кршење поверљивости (сведочења посебно), имати штетан ефекат уништавања самопоуздања на чему МКЦК ради.³⁷⁵

Када хуманитарне организације приступе одбрани тужилаштва и буду питане да сарађују, могу имати регрес према различитим установљеним механизмима, посебно ако је од њих затражено да сведоче на суду, у циљу да минимизирају утицај кооперације на њиховим операцијама и задржати публицитет на минимуму, ако тако желе. На пример, могу промовисати тужилаштво са информацијама, али притом не искључујући извор, чак и када је доказ ослобађајући и безобзиран у односу на испланирану намеру. Такође, могу питати и за заштитне мере које требају бити примењене, као што је неоткривање информација основној јавности, па чак и одбрани, или захтевати да прикажу доказ писменом изјавом радије него усменим сведочењем на суду.³⁷⁶

3. МЕЂУНАРОДНЕ НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Међународне невладине организације представљају веома распрострањен облик међународног повезивања. Оне се, за разлику од међународних организација, не оснивају међународним уговором и у њима не учествују државе. Такође, оне се разликују и од међународних предузећа будући да за циљ немају постизање профита.³⁷⁷

³⁷⁵ Rosa La A. M.: *Humanitarian organizations and international criminal tribunals, or trying to square the circle*, International criminal tribunals, International Review of the Red Cross, ed. Pfanner, T., Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March, 2006, стр. 175.

³⁷⁶ *Op. cit.* стр. 171.

³⁷⁷ Димитријевић, В.; Рачић, О.; Ђерић, В.; Папић, Т.; Петровић, В.; Обрадовић, С.: *Основи међународног јавног права*, Београд, 2005, стр. 146.

Међународне невладине организације су врло разнородне, њихов број се мери хиљадама и због тога их је скоро немогуће дефинисати. Оснивају их појединци, удружења или установе из различитих земаља ради непрофитног деловања за постизање заједничких интереса. Ти интереси се могу тицати најразличитијих области, од спорта и образовања, до људских права, заштите животне средине, политике и религије.³⁷⁸

Међународне невладине организације могу учествовати у раду међународних организација и међународних скупова. У оквиру УН-а, ЕКОСОК³⁷⁹ је одобрио косултативни статус међународним невладиним организацијама које задовољавају одређене критеријуме. Тако је и са Саветом Европе. У оквиру „људске димензије“ ОЕБС, невладине организације за људска права могу учествовати на неком састанцима држава чланица и на њима узимати реч. У пракси, неке државе прихватају и заступају ставове међународних невладиних организација, па се дешава и да их приме у своје делегације на конференцијама где се стварају међународни уговори.

Једна од најзначајних међународних невладиних организација која се бави заштитом и помоћи жртвама је Међународни комитет црвеног крста (МКЦК).

Основни принципи Међународног покрета Црвеног крста и Црвеног полумесеца представљају израз њихове доктрине. Иако нису постојали од самог почетка они се могу препознати у основним идејама које су довеле до стварања Црвеног крста.

За развој и дефинисање Основних принципа од највеће је важности рад Жан Пиктеа (*Jean Pictet*) „Принципи Црвеног крста“ објављен 1956. године.

³⁷⁸ *Ibidem*.

³⁷⁹ Економски и социјални савет.

Основни принципи су службено проглашени на 20. Међународној конференцији 1965. године у Бечу. Веома је важно нагласити да због њиховог усвајања на Међународној конференцији они обавезују све саставне делове Међународног покрета, али и све државе чланице Женевских конвенција. Црвени крст у свом раду делује у складу са својих седам основних принципа. Међународни покрет Црвеног крста и Црвеног полумесеца, рођен је у жељи да без дискриминације пружи помоћ рањеницима и болесницима на бојном пољу, у свом међународном и националном виду настоји да спречи и ублажи људску патњу у свим приликама. Његов циљ је, да штити живот и здравље и да обезбеди поштовање људске личности. Он унапређује узајамно разумевање, пријатељство, сарадњу и трајан мир међу свим народима. Међународни покрет не прави никакву разлику према народности, раси, верским убеђењима, класи или политичком мишљењу. Он настоји да ублажи страдања појединаца, руковођен само њиховим потребама, дајући првенство најхитнијим случајевима несрећа. Да би очувао поверење свих, Покрет се не опредељује у непријатељствима и не ангажује се у било које време у расправама политичке, расне, верске и идеолошке природе. Покрет је независан. Национална друштва, која имају помоћну улогу у хуманитарним активностима својих влада и подвргнута су законима у њиховим земљама, морају увек да сачувају своју аутономију, која ће им омогућити да у свако доба делују у складу са принципима Покрета. То је добровољни покрет за помоћ, који не покреће жеља за стицањем користи. У једној земљи може постојати само једно друштво Црвеног крста или Црвеног полумесеца. Оно мора бити доступно свима и спроводити своју хуманитарну делатност на целој територији. Међународни покрет Црвеног крста и Црвеног

полумесеца, у коме сва друштва имају једнаки статус и деле једнака права и дужности, да се међусобно помажу, је универзалан.³⁸⁰

МКЦК сарађује са другим хуманитарним организацијама преко својих активности, у циљу побољшања живота, директно или индиректно, жртава или оружаних конфликта или других насилних ситуација. Сарадња је једино могућа при јасном хуманитарном приступу МКЦК-а, као непристрасне, неутралне и независне организације, која то дозвољава. Ауторит не може бити уступљен било ком другом лицу или групи лица.³⁸¹

4. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПОМОЋ ЖРТВАМА У СРБИЈИ

Пораст друштвене свести о неопходности разноврсне подршке жртвама кривичних дела довела је до повећања броја и активности невладиних организација специјализованих за помоћ жртвама криминалитета. За Србију је карактеристично да су ове невладине организације углавном ситуиране у Београду, док су њихов број и активност у унутрашњости значајно мањи, иако се у последње време запажају и одређене позитивне промене у том смислу.³⁸²

³⁸⁰ Старчевић, М.: *Извори међународног хуманитарног права*, Приручник за професионалне војнике, правнике и активисте Црвеног крста, МКЦК, Београд, 2002.

³⁸¹ Reports and documents, *The International Committee of the Red Cross (ICRC): Its mission and work (Adopted by the Assembly of the ICRC on 19 June 2008)*, ed. Pfanner, T.: International Review of the Red Cross, Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June 2009, p.p. 409.

³⁸² Векарић, Б.: *Искусства у примени принципа заштите жртава и сведока оштећених у Србији*, у: Шкулић, М.; Лукић, Д.; Векарић, Б.; Пековић, С.; Плазинић, М.; Вучковић, Б.; Јовановић, М.; Матић, М.: *Улога и могућност јавног тужиоца у заштити жртава кривичног дела, „Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије“*, Београд, 2009, стр. 79.

4.1. Склоништа

Склоништа женама пружају сигурно место на коме могу да буду, саветовање, подржавајући разговор, емотивну подршку, информације и дружење. Она, такође, нуде правно саветовање и подршку женама у контактима са правосудним системом и другим органима. Уколико постоји потреба, склоништа ће се постарати да жене добију одговарајућу медицинску помоћ. Склоништа могу да имају и групе самопомоћи за жене које су биле изложене сексуалном злостављању. Прво склониште за злостављане жене (и децу) у Србији отворено је у Београду 1994. године. Поред злостављаних жена, у склониште су смештане и жене жртве рата (силоване жене, избеглице и тако даље), које су чиниле чак 22.38% жена које су провеле неко време у склоништу између 1994. и 1999. године. Касније су склоништа за злостављане жене отворана и у другим деловима Србије. Такође, након 2000. године су отворана и склоништа за жене жртве трговине људима. Од самог почетка су број склоништа и њихови капацитети били мали, те далеко од тога да су могли да изађу у сусрет потребама жртава. Такође, склоништа која воде невладине организације боре се са финансијским тешкоћама, тако да су неке од њих морале да прекину свој рад или да га препусте институцијама система социјалне заштите. Истовремено, отварају се и државна склоништа за злостављане жене и децу. Према расположивим подацима, до краја 2011. године, у Србији су постојала четири склоништа и једна привремена кућа, које воде невладине организације: три склоништа за злостављане жене, једно за стране (жене) жртве трговине људима и једна привремена кућа за жене, домаће држављанке, жртве трговине људима. Подаци невладиних организација показују да су током 2010. године склоништа и привремена

кућа, које воде невладине организације, дошли у контакт са око 220 жена и 200 деце.³⁸³

4.2. Виктимолошко друштво Србије³⁸⁴ - ВДС Инфо и подршка жртвама

ВДС инфо и подршка жртвама је прва општа служба за жртве криминалитета у Србији. Основана је 2003. године као посебан део Виктимолошког друштва Србије. ВДС инфо и подршка жртвама нуди помоћ жртвама свих видова криминалитета, као и њиховим породицама, и то како женама тако и мушкарцима. Служба је превасходно намењена особама старијим од 14 година, док се помоћ деци испод 14 година пружа посредством њихових родитеља. Ово последње укључује подизање свести родитеља о детету као жртви уопште, а посебно о њиховим специфичним реакцијама и процесу опоравка. Служба, такође, пружа помоћ и подршку злостављаним женама које су убиле своје насилнике и које се налазе у затвору. Жртвама се пружају емотивна подршка, информације, упућивање на друге службе, правна и психолошка помоћ, подршка у контактима са институцијама, укључујући подршку на суду, и хитна финансијска помоћ. Посматрано према циљној групи (жене, мушкарци и злостављане жене које се налазе у затвору), ВДС инфо и подршка жртвама је јединствена служба како у Србији, тако и у региону. У свом раду, Служба примењује европске и светске принципе и стандарде предвиђене међународним документима, укључујући посебно документа Европске помоћи жртвама, чији је члан од 2004. године. Стандарди који се примењују у раду се посебно односе на: бесплатне услуге,

³⁸³ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 133-134.

³⁸⁴ У даљем тексту ВДС.

поверење, поштовање жртве, њених права, потреба, осећања и аутономије, као и поверљивост информација. Сваке године, нова група волонтера пролази обуку и укључује се у рад службе, а током рада им се обезбеђује редовна супервизија. Обуке су базиране како на теоријским знањима, тако и на практичном искуству - сопственом и искуству других служби за жртве, као што су службе из Уједињеног Краљевства, Холандије и Белгије, које су организовале обуке за особље ВДС. Од 2005. године, ВДС инфо и подршка жртвама је пружила помоћ за 1181 жртву. Током 2010. године помоћ је пружена за 302 жртве, од којих 70% чине жене и 30% мушкарци. Жртве које се јављају служби ВДС инфо и подршка жртвама су из разних делова Србије. У 2010. години, већина жртава је тражила помоћ у вези са злостављањем на раду (64%) и насиљем у породици (18%), док су остатак чиниле жртве различитих облика криминалитета, као што су: напад и туча, насиље у школи, претње, превара, узнемиравање, провала, прогањање, отмица детета, виктимизација везана за рат, као и злостављане жене које су убиле насилнике.³⁸⁵

4.3. Хелсиншки одбор

Као једна од водећих невладиних организација у Србији, Хелсиншки одбор сагледава стање људских права у укупном друштвено-економском и политичком контексту земље, заправо, приступа овој проблематици на начин који се разликује од метода осталих организација које се баве људским правима, што се најбоље очитује у редовним годишњим извештајима. У наведеним извештајима не само да се анализирају политике и трендови, који пресудно утичу на степен остваривања људских права у

³⁸⁵ Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011, стр. 134-135.

Србији у претходној години, већ се излази и са одговарајућим закључцима и препорукама. У постављању краткорочних и дугорочних приоритета и циљева Хелсиншки одбор за људска права полази од претпоставке да свако озбиљније бављење људским правима у Србији подразумева континуирано праћење и анализирање догађаја, тенденција и фактора, који одређују реформски потенцијал земље, могућности за њену демократску транзицију и „стандардизацију“ јавног живота, домете транзиционе правде, спремност политичке елите да земљу поведе путем евроатлантских интеграција, и доминантну климу у друштву, укључујући ту и однос према свему што је „друго и другачије“ (у националном, политичком, верском, итд. смислу). У том контексту Хелсиншки одбор за људска права ради на тематским пројектима у сарадњи са бројним донаторским организацијама. Оно што је заједничко свим пројектима јесте да, с једне стране, фактографски алармирају јавност и релевантне чиниоце у земљи и ван ње о недопустивим политикама и праксама, а са друге, заговарају примену стандарда и норми понашања, доминантних у цивилизованом свету и међународној заједници данашњице. Другим речима, промовишу европеизацију Србије. Укупна мисија Хелсиншког одбора за људска права реализује се кроз следеће стратешке програме: Документациони/истраживачки центар - свеобухватни програм који подржава стратешку оријентацију организације и њену институционалну одрживост. Базира се на огромном броју докумената, међу којима има и веома ретких, истраживачком материјалу сакупљаном више од 20 година, анализама, исечцима из штампе, властитим људским ресурсима и способности организације да у своје активности укључи истакнуте представнике либералне интелигенције, као и на великом фонду библиотекарских издања и документарних серијала, и књига, односно филмова других издавача и продуцената. Програм је утолико значајнији јер користи као основа за развој тематских пројеката и

објављивање годишњих извештаја и других издања, а истраживачима, научницима, студентима, новинарима, итд. из земље и иностранства као фактографска грађа и извор информација. Суочавање са прошлошћу/истином, тј. транзициона правда је програм по којем је организација препознатљива и у земљи, и региону. У оквиру овог програма већ готово 13 година издаје се часопис „Хелсиншка повеља“, а до сада је објављено преко 130 књига, одржано небројено панела и јавних дебата, произведено једанаест 60-минутних документарних филмова, итд. Програм на својеврстан начин повезује све стратешке правце деловања Хелсиншког одбора за људска права, за подизање свести јавности о узроцима и последицама распада бивше Југославије, укупном контексту и кључним актерима, кажњивости злочина почињених „у име нације“ у Босни и Херцеговини, Хрватској, на Косову и у самој Србији. Европеизација Србије је заговарање стандарда одговорности у јавном животу, нарочито у области парламентаризма. Реч је о релативно новијој стратешкој преокупацији проистеклој из чињенице да се Србија рангира високо на лествици најкорумпиранијих земаља у свету, а још увек не поседује одговарајуће механизме у смислу права и обавеза институција, изабраних представника и државних службеника према правном систему земље, као ни нормативни систем који би та иста права и обавезе регулисао на релацији институције - грађани. Програм је највећим делом фокусиран на транспарентност и одговорност парламента, укључујући ту и јавни дискурс изабраних представника и јавних личности, равноправну родну заступљеност и на рад са изабраним представницима на локалном нивоу, посебно у вишенационалним срединама (као што је Војводина) и у регионима у којима су мањине у већини (Санџак и југ Србије). Алтернативно образовање младих, бавећи се младим људима из целе Србије, одраслим и образованим било у атмосфери ратне пропаганде и поремећеног система вредности или

искривљених представа о земљи и свету кроз образовни систем. Програм настоји да што је могуће више младих људи, ученика средњих школа, студената, професионалаца, итд. потакне на критичко преиспитивање и прошлости и садашњости, пробуди њихов реформски потенцијал и оспособи за друштвени активизам који може отворити нове перспективе у њиховим животима. Култура људских права је програм превасходно усмерен на доследну имплементацију главних међународних и европских конвенција и инструмената за заштиту основних људских права, нарочито права лица лишених слободе (затвореника, институционализованих психијатријских болесника, итд.) и друштвено маргинализованих/осетљивих група. Ништа мање важан приоритет програма чини положај националних мањина у Србији и, у том контексту, очување мултиетничког и мултикултуралног карактера србијанског друштва. Решавање криза/превенција конфликта, општи циљеви програма су превазилажење српско-албанског анимозитета, самоизолације и осећања напуштености косовских Срба у енклавама, али и смањење тензија у вишенационалним областима попут Санџака и југа Србије, оптерећених тешким наслеђем кршења људских права, ратних злочина, прогона, етнички мотивисаног насиља, државне репресије, итд. у прошлости и изложених политичкој манипулацији у садашњости. Програм спаја људе из антагонизираних заједница и група, указује на могућности живота „под истим кровом“ и подстиче процесе интеграције у ширу заједницу.³⁸⁶

³⁸⁶ <http://www.helsinki.org.rs/serbian/onama.html> (страница посећена дана 30.05.2015. године у 17,50)

4.4. Комитет правника за људска права

Комитет правника за људска права (YUCOM) је основан новембра 1997. године под именом Југословенски комитет правника за људска права, као стручно, добровољно, невладино удружење грађана окупљених ради заштите и унапређења људских права према општеприхваћеним цивилизацијским стандардима, међународним конвенцијама и домаћем праву. Комитет се ангажује на унапређењу идеја и праксе поштовања људских и грађанских права и слобода, ширењу знања о њима, пружању правне помоћи онима чија су права угрожена, развијању сарадње са удружењима и организацијама које се баве унапређењем грађанских, политичких, људских и синдикалних слобода и права и на организовању других активности којима се остварују циљеви Комитета. Активности YUCOM-а се одвијају кроз бројне и разноврсне домаће и међународне активности. Независно од свакодневних активности пружања правне помоћи и правних савета грађанима у конкретним случајевима (нпр. жртвама тортуре, дискриминације, насиља у породици, интерно расељеним и избеглицама, приговарачима савести на војну обавезу, заштите независности универзитета, слободе медија итд.), YUCOM усмерава своје активности на промоцију и допринос свеобухватној реформи правног система у Србији, усклађивању нашег законодавства са међународним нормама, превасходно успостављених од стране Европске Уније, ОЕБС-а, Савета Европе и Уједињених нација. У овој области рада YUCOM је покренуо неколико законодавних иницијатива, укључујући иницијативу (из 1998. године) за оцену уставности Закона о јавном информисању пред Уставним судом Србије (усвојену од старане овог суда 15. децембра 2000. год.) и сличну иницијативу везану за Закон о универзитету пред Савезним и Републичким Уставним судом. YUCOM је учествовао и у изради и заговарању усвајања

Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (2004. год.), Закон о основама система образовања и васпитања (2009. год.), Закон о предшколском образовању (2009. год.), Закон о забрани дискриминације (2009.год.) и низа других закона из области заштите људских права и дискриминације. Осим тога, у лето 1999. године (одмах након НАТО војне интервенције на СРЈ) YUCOM је иницирао кампању за амнестију војних дезертера и људи који се нису одазвали на војни позив (у време ратног стања) и политичких осуђеника. Као резултат ове кампање правнички експертски тим YUCOM -а за амнестију израдио је у октобру месецу 2000. год. предлог Закона о амнестији и предао га Председнику СРЈ Војиславу Коштуници, као и Савезној Влади која га је усвојила и проследила Савезној Скупштини на усвајање у јануару 2001. Године. Савезни закон о амнестији је усвојен у Савезној Скупштини 26. фебруара 2001. године. У децембру 2000. године YUCOM је покренуо кампању за усвајање допуна Закона о Војсци Југославије које би требало да у овај Закон уграде право на приговор савести, скраћење дужине војног рока и могућност цивилног служења војног рока. Ова кампања је спроведена у сарадњи са другим невладиним организацијама, ради прикупљања 30.000 потписа грађана, потребних за покретање скупштинске процедуре за измену Закона о Војсци Југославије. YUCOM је 2001. године предао предлог 30.000 грађана о изменама Закона о Војсци Југославије, Савезној Скупштини. Такође, 2007. године YUCOM је учествовао у изради Предлога Измена и допуна Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја којом би се у Србији увела адекватна заштита дувача у пиштаљку. Иако је у сарадњи са бројним организацијама цивилног друштва прикупљено више од 35.000 потписа грађана, ова иницијатива и даље није стављена пред посланике и налази се на сајту Народне скупштине као једна од ретких грађанских иницијатива.

YUCOM је 1999. године установио мрежу правне помоћи у 16 градова у Србији за заштиту људских права. Из ове мреже настао је низ организација које се успешно баве пружањем правне помоћи и заштитом људских права, на првом месту CHRIS мрежа. Сегмент YUCOM-ових активности у пружању правне помоћи покрива само мали део вакума постојећег законодавства у Србији.

YUCOM се од оснивања бави заштитом бранитеља људских права, тако је током 2010. године и 2011. године посетио низ градова и општина широм Србије како би се дошло до ефикасног механизма заштите бранитеља, који би омогућио њихов неометан рад. У новембру 2011. YUCOM је, као једна од пет организација оснивача, учествовао у успостављању Куће људских права у Београду.

5. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ПОМОЋ ЖРТВАМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

5.1. Настанак НВО скетора у Босни и Херцеговини

Цивилно друштво, не улазећи у његове бројне дефиниције, је покушај да се уз класичну парламентарну демократију и њој одговарајуће функционисање владе и јавних институција, отворе нови простори стварног укључивања грађана у друштвене токове и одлучивање о њима. Детаљније, реч је о демократски изабраној, транспарентној и одговорној власти, те владавини права; слободи информација и независним медијима; удруживању грађана у посебне облике организирања да би се остварили друштвени циљеви што називамо НВО-има, локалној самоуправи, итд., као целини компоненти цивилног друштва. Дакле, цивилно друштво је матрица и синтеза више облика и начина организованог деловања. Важнија је

суштина, а њу чини грађанин који се удружује са другим грађанима и који у општем демократском амбијенту имају могућност да утичу на сопствени живот и друштвене токове. У БиХ се појам цивилног друштва уобичајено редукује на његов веома важан део, али ипак само део, на НВО-е. Без поменутог општег демократског амбијента (транспарентна и одговорна власт, владавина права, јаким независних медија те јаким локалне самоуправе) утицај грађана кроз НВО-е је не само веома ограничен, већ се, индиректно, развија као паралелизам јавним институцијама. Јаз између НВО и власти и јавних институција сада је мањи него крајем деведесетих када се термин „невладин“ често разумевао као „антивладин“. У претпостављеним условима реалног цивилног друштва и Власт и НВО-и имају исти циљ, остваривање интереса грађана, и то је поље њиховог заједничког усмерења и сарадње.³⁸⁷

У збрињавању расељених, а касније и повратника, најзначајнији допринос је имао UNHCR, који је у периоду рата деловао у сфери тзв. хитних хуманитарних операција, чији је основни циљ био да се дистрибуцијом хране, одеће, медицинских и хигијенских средстава помогне цивилном становништву. У постконфликтном периоду UNHCR делује у области правне помоћи, али и у социјалној сфери, а посебан допринос даје у отварању процеса повратка. Поред UNHCR-а, и друге УН-ове и међународне организације су својим деловањем настојале да отклоне или ублаже бројне проблеме (пост)конфликтног друштва. Током 1993. године јављају се прве домаће невладине организације на простору Федерације БиХ, а касније и на простору Републике Српске. Истраживање Канцеларије за међународни развој Владе Велике Британије (DFID), засновано на телефонској анкети НВО-а у БиХ која је реализована од јуна до септембра 2004. године, показало је да је

³⁸⁷ Група аутора Независног бироа за хуманитарна питања (ИВНІ ВиН): *Цивилно друштво у јачању социјалне укључености*, Швицарски уред за сарадњу, Босна и Херцеговина, Сарајево, 2007, стр. 8.

већина НВО-а (38%) први пут регистрована у периоду након рата (1996-2000), а преко трећине (36%) у наредне четири године. Многе од њих настале су под утицајем или чак на иницијативу међународних НВО, које су у БиХ биле присутне током рата, а посебно у периоду од 1996-2000. Формирање домаћег невладиног сектора под утицајем међународног фактора, умногоме је допринело неповољној релацији између невладиног и државног сектора, поготово што су главне активности домаћег НВО сектора у почетку биле усмерене на питања људских права, демократизације друштва и друга питања из домена политичког деловања. Ипак, подаци који говоре да се већина домаћих НВО (40%) регистровала у периоду 2001-2004, указују на осамостаљивање и развој домаћих НВО. Такође се проширио дијапазон деловања невладиног сектора. Превладавање предрасуде да „невладин“ не значи и „антивладин“, остварио је пут узајамне сарадње, што је кључ успешног задовољавања многобројних људских потреба, па тако и проблема расељених и повратника. Унутар невладиног сектора грађани се без контроле и непосредног утицаја државе повезују на један нов и различит начин у намери да реше одређене проблеме. Будући да су проблеми социјалне искључености расељених и повратника и даље на листи друштвених приоритета, у интересу је државе да подржи овакве иницијативе.³⁸⁸

Процењује се да у БиХ делује 4.629 невладиних организација. Међу њима су и оне које се баве правима и положајем избеглица, расељених особа, повратника и жртава. Специфичност удружења која се баве проблемима расељених и повратника је у томе што њихово чланство претежно чине лица управо из ове популације, па су самим тим и они оптерећени бројним проблемима који су карактеристични за оне које представљају. Утолико су њихови потенцијали за пружањем конкретних видова помоћи и услуга ограничени. С друге стране, њихова предност је у томе што, „притиснути истим мукама“, на најбољи начин могу артикулисати

³⁸⁸ *Op. cit.* стр. 29.

потребе и интересе популације коју заступају. Том предношћу се и користе, те медијском заступљеношћу и својеврсним политичким притиском истрајавају у захтевима за проналажење решења. У процесу отклањања фактора социјалне искључености директних и индиректних жртава значајну улогу могу имати различите невладине организације које делују у области здравствене заштите, културе и рекреације, економских и социјалних услуга и у грађанско-правном сектору. Оне допуњавају део обавеза јавних установа. Поред тога што пружају ефикасне и квалитетне услуге, невладине организације развијају свест представника власти о потреби социјалног укључивања маргинализованих група становништва. Локалне заједнице, у којима су настањене расељене особе и повратници оптерећени низом социјалних проблема, су најпогодније подручје деловања ових НВО-а, али и релевантних субјеката јавног сектора.³⁸⁹

5.2. Фокус рада појединих невладиних организација у БиХ

5.2.1. Фондација локалне демократије

Фондација локалне демократије је локална невадна организација која има 18 година дуго искуство у креирању, координацији, управљању и пружању техничке и кадровске подршке за различите пројекте и програме. Примарни фокус рада је у области заштите, промоције и унапређења људских права, посебно права жртава насиља заснованог на полу, изградње заједнице, институционалног стварања капацитета за умрежавање и развој, односно водећим партнерским односима. Ова врста фокуса Фондације локалне демократије резултирала је тиме да је организација постала

³⁸⁹ *Ibidem.*

неизбежан партнер владиним институцијама и иницијатор и координатор системских решења у области људских права.³⁹⁰

Примарни фокус рада је област заштите, промоције и унапређења људских права, посебно права жртава насиља заснованог на полу као и организовано пружање услуга бесплатне правне помоћи на територији Босне и Херцеговине. Организација врши делатности на припреми и подршци сведоцима у поступцима процесуирања кривичних дела ратних злочина кроз пружање правне помоћи пре, у току и након окончања поступака, те заговарачке активности на унапређењу законског оквира кроз иницирање, израду и усвајање прописа са посебним освртом на права маргинализованих група жена као и умрежавање и развијање партнерске сарадње са другим НВО и институцијама система у циљу стварања системских решења у области људских права.³⁹¹

Фондација локалне демократије пружа бесплатну правну помоћ која обухвата, општу правну информацију, правни савет, правну помоћ у састављању писмена пред телима управе, састављање писмена у судским поступцима, заступање у управним поступцима, заступање пред судовима, заступање пред Европским судом за људска права и Међународним организацијама ако је у складу са међународним уговорима.

5.2.2. Уружење „Жена жртва рата“ Сарајево

Удружење „Жена-жртва рата“ је основано са циљем окупљања силованих и злостављених жена. Удружење је мултиетничко,

³⁹⁰ <http://www.fld.ba/stranica/o-organizaciji> (посећено дана 20.05.2015. године)

³⁹¹ Колић, К.; Дељковић, Т.; Хомарац, А.; Мујезиновић, Ј.: *Водич за подршку свједоцињама/свједоцима у судским поступцима процесуирања ратних злочина*, Фондација локалне демократије у сарадњи са Kingdom of the Netherlands, Сарајево, 2014, стр. 44.

мултинационално и нестраначко, а до данас броји преко 1000 силованих и злостављаних жена од чега 3 жене Српске националности, 8 Хрватске националности, а остале жене су Бошњачке националности. Област деловања овог удружења односи се на прикупљање документарно-архивске грађе и анализа информација и података о свим аспектима страдања жена током рата у Босни и Херцеговини, те анализа начина, узрока и последице страдања у циљу адекватног планирања и програмирања развојних активности и помоћи женама и деци жртвама рата; очување историјског памћења и ширења истине о недавним ратним догађајима и покушајима геноцида над њеним грађанима, као основе цивилизованог савладавања проблема прошлости, отварања путева помирења и спречавање понављања геноцида и било којих других оружаних сукоба и насиља у будућности; успостављање базе података и система архивирања података о женама жртвама рата која ће бити отворена и доступна правосудним, истраживачко-научним и стручним пројектима, едукацији будућих генерација, прије свега младим; заштита афирмације и промоције основних људских права жена жртава рата и њихових породица, информисање о њиховим правима и помагање у обезбеђењу помоћи и доказа у правним и судским поступцима против починилаца злочина пред међународним Трибуналом и домаћим судовима, као и у случајевима обезбеђења доказа за накнаду претрпљене штете; залаже се за провођења УН Декларације о основним принципима правде за жртве злочина и злоупотребе власти пре свега у делу који се односи на приступање механизма правде и потицање обезбеђења материјалне, медицинске, психосоцијалне и друге помоћи кроз владине, добровољне и друге облике помоћи; успостављање контаката и развијање сарадње са женама-жртвама силовања, злостављања у Босни и Херцеговини и свету; пружање помоћи жртвама у остваривању материјалне помоћи, медицинске и психо-социјалне помоћи путем владиних, добровољних и државних организација;

подстицање и помагање женама-жртвама рата на повратак у места из којих су протеране или на други начин биле присиљене да напусте места свог становања; обезбеђење смештаја-пребивалишта жртвама-избеглицама, које су неспособне да саме реше проблеме повратка; помагање чланова уже породице у школовању, научном и уметничком усавршавању у БиХ и свету; организација различитих програма едукације жртава; помагање жртвама у тражењу запослења, у припреми програма и изналажења извора финансирања пројеката кућне радиности и покретању властитог бизниса; успостављање контаката са владиним и невладиним организацијама, стручним и научним институцијама и појединцима у земљи и свету с циљем проналажења и прикупљања додатне документације из извора у иностранству, као и проналажења извора финансирања пројекта Удружења и размена информација, искустава, сазнања; сарадња с владиним и невладиним сектором у програмском и законском регулисању мера и обавеза пружања помоћи женама жртвама рата и изградњи и оспособљавању одговарајућих служби (било посебно или као сегменти општих) специјализованих за превенцију и редукацију броја жртава, за њихово збрињавање, заштиту и помоћ у кризним ситуацијама, истражном и судском поступку као и после тога; издавачку делатност, те изложбено-промотивне и друге активности везане за делатност и афирмацију резултата рада Удружења у земљи и иностранству; обављање других послова у вези са садржајем и циљевима рада удружења; развијње система комуникације са заинтересованим субјектима и сарадња са средствима јавног информисања ради обавештавања јавности о резултатима и проблемима рада Удружења; сарадња са сличним удружењима у земљи и свету ради остваривања заједничких интереса и развоја и задовољења међусобних интереса;

публиковање књига, итд.³⁹² Може се рећи, са аспекта овог рада, да су најважније активности овог удружења психолошкосоцијална подршка женама жртвама ратне тортуре и њиховим породицама у поступцима процесуирања ратних злочина и информисање о правима и помоћ око обезбеђења доказа у судским поступцима у предметима ратних злочина пред Међународним трибуналом и домаћим судовима.

5.2.3. Савез логораша у Босни и Херцеговини

Савез логораша у Босни и Херцеговини, основан 25.08.1996. године, је невладина, нестраначка и мултинационална асоцијација грађана Босне и Херцеговине, преживелих логораша и чланова породица убијених логораша, путем бројних удружења у земљи, као и дијаспори. Поуздано се зна да је током рата у БиХ 1992-1995. године невиђена злостављања у логорима и затворима широм БиХ преживјело преко 200.000 цивила, а око 30.000 логораша убијено је или се воде као нестали. У БиХ је до сада регистровано 657 места заточења – затвора и логора, међу којима су нарочито познати: Мањача, Омарска, Лука Брчко, Батковић, Дретељ, Хелиодром, Габела, Дрмаљево, КПД Фоча, Сушица-Власеница, Кула-Сарајево, Жепче... За реализацију својих програмских задатака, Савез је формирао Центар за истраживање и документацију (ЦИД). Центар за истраживање и документацију делује кроз два своја сегмента: истраживачко-документациони и информативно-едукативни. Приоритетни задаци Центра су прикупљање чињеница о ратним злочинима почињеним у логорима, облицима тортуре над логорашима, убијеним, несталим, те научна обрада тих чињеница. Истраживачка активност врши се путем специјализованих пројеката које

³⁹² <http://www.zena-zrtva-rata.ba/mcd/?mod=article&cat=Onama&article=119> (страница посећена 28.05.2015. године у 18,10 часова)

Центар реализује ангажманом бројног чланства, те еминентних домаћих и светских стручњака. Истраживачко–документациона и информативно-едукативна делатност Савеза кроз ЦИД и његове пројекте, до сада је ефектуирала веома запаженим публикацијама и књигама, као што су: “Да се не заборави – да се не понови”, “Самица”, “Молила сам их да ме убију”, “Кадровски рат за Босну и Херцеговину”, “Живи ништа не знају”, “Бошњаци-жртве сведоци”, “Бањалука, град без својих грађана” итд. Савез такође активно ради на тражењу несталих особа, а његов допринос у откривању масовних гробница у којима су 90% логораша је немерљив. Савез сарађује са Хашким трибуналом и осталим судовима у земљи и иностранству, обзиром да су логораша сведоци злочина против човечности и међународног права. Преживели логораша у земљи не уживају ни једно посебно законско социјално право, као што је то законом нормирано за остале категорије страдалника рата.³⁹³

Дакле, област деловања се огледа у следећем³⁹⁴:

- Евидентирање преживелих, чланова породице убијених, несталих и преминулих логораша;
- Залагање за остваривање и унапређивање права логораша кроз системска и друга решења у Босни и Херцеговини;
- Психолошко социјална подршка сведоцима у поступцима процесуирања кривичних дела/ратних злочина;
- Правна помоћ сведоцима пред административним и правосудним органима у Босни и Херцеговини и иностранству;

³⁹³ <http://www.logorasibih.ba/o-nama/> (посећено дана 30.05.2015. године у 17,00)

³⁹⁴ Колић, К.; Делковић, Т.; Хомарац, А.; Мујезиновић, Ј.: *Водич за подршку свједоцима/свједоцима у судским поступцима процесуирања ратних злочина*, Фондација локалне демократије у сарадњи са Kingdom of the Netherlands, Сарајево, 2014, стр. 46.

- Индивидуалне терапије са психотерапеутом;
- Групне терапије са психотерапеутом;
- Опште правне информације;
- Правни савети;
- Правна помоћ у састављању поднесака.

5.2.4. Хрватско удружење логораша домовинског рата у Босни и Херцеговини

Хрватско удружење логораша домовинског рата у БиХ основано је 1998. године и уписано у Регистар код Федералног министарства правде у Сарајеву. Удружење окупља више хиљада Хрватских бораца и цивила који су били жртве сурових и нечовечних поступака у бројним логорима диљем Босне и Херцеговине, Србије и Црне Горе.³⁹⁵

Област деловања³⁹⁶:

- Рад на пружању подршке логорашима;
- Израда базе података;
- Подршка женама и мушкарцима који су преживели тортуру;
- Питања несталих лица.

³⁹⁵ <http://hrlog.ba/index.html> (посећено дана 30.05.2015. године у 17,35)

³⁹⁶ Колић, К.; Дељковић, Т.; Хомарац, А.; Мујезиновић, Ј.: *Водич за подршку свједокињама/свједоцима у судским поступцима процесуирања ратних злочина*, Фондација локалне демократије у сарадњи са Kingdom of the Netherlands, Сарајево, 2014, стр. 50.

5.2.5. *Track Impunity Always – TRIAL*

TRIAL (Track Impunity Always) је невладина организација, основана 2002. године, са сједиштем у Женеви, која се активно бори против некажњивости починилаца ратних злочина. 2007. године TRIAL је успоставио програм који се зове Правни центар TRIAL (АЦТ), чија мисија је да побољша положај жртава у земљама целог света кроз вршења притиска на владе и надлежне институције да поштују међународне стандарде које су саме прихватиле ратификовањем међународних конвенција о људским правима.³⁹⁷

Област деловања се огледа у следећем³⁹⁸:

- Пружање правне помоћи на домаћем и међународном нивоу, нарочито кроз пружање правне помоћи у оквиру кривичног поступка, као и парничног поступка;
- Заступање пред међународним судовима и другим међународним механизмима за људска права;
- Заговарање за поштовање и унапређење међународних стандарда који су прихваћени ратификовањем међународних докумената о људским правима;
- Извештавање према међународним механизмима за људска права.

Правна помоћ коју TRIAL обезбеђује обухвата³⁹⁹:

- Припремање и подношење појединачних тужби у име жртава пред Европским судом за људска права, Комитету против мучења,

³⁹⁷ <http://www.trial-ch.org/BiH/Pocetna.html> (посећено дана 30.05.2015. године у 15,15)

³⁹⁸ Колић, К.; Делковић, Т.; Хомарац, А.; Мујезиновић, Ј.: *Водич за подршку свједокињама/свједоцима у судским поступцима процесуирања ратних злочина*, Фондација локалне демократије у сарадњи са Kingdom of the Netherlands, Сарајево, 2014, стр. 47.

³⁹⁹ *Ibidem*.

- Комитету за људска права, Комитету за елиминацију дискриминације над женама итд.;
- Припрема поднесака пред Уставним судом БиХ;
 - Правна помоћ у вези кривичног гоњења починилаца;
 - Правна помоћ и заступање у парницама за накнаду нематеријалне штете;
 - Пружање правних савета везаних за домаће и међународно кривично право и међународно хуманитарно право;
 - Припрема и подношење општих навода и алтернативних извештаја међународним механизмима за људска права;
 - Оспособљавање правника и представника удружења жртава да независно припремају и подносе тужбе међународним механизмима за људска права.

5.2.6. Виве жене

Виве Жене је невладина организација која своје деловање фокусира на психо-социјалну помоћ и подршку жртвама рата, тортуре и насиља, те јачање капацитета других организација и институција и заступање уз мултидисциплинаран, демократски и партиципативан приступ у раду са трауматизованим породицама и појединцем. Општи циљ је побољшање менталног здравља жртава тортуре и насиља у току и након рата у БиХ, кроз интегрисани мултидисциплинарни приступ рехабилитацији и превенцији тортуре и злостављања, а кроз побољшање законодавства и обнову људских права. Специфични циљеви програма рехабилитације на индивидуалном и на нивоу заједнице: Умањити ефекте поремећаја изазваних траумом у животима

жртва тортуре, силовања или других начина злостављања; Спречити транс-генерацијски пренос траума; Организовати психосоцијалну рехабилитацију и интеграцију жртва тортуре и насиља у заједницама у којима тренутно живе. Специфични циљеви програма грађења капацитета на нивоу заједнице и друштва: 1) Пружити тренинг/едукацију о најбољим праксама и реплицирати мултидисциплинарни приступ Виве Жене у радну методологију два тима професионалаца из државних институција у североисточној БиХ. 2) Ојачати капацитете организација цивилног друштва у североисточној БиХ које пружају помоћ жртвама тортуре. Специфични циљеви програма превенције на нивоу друштва : 1) Подићи свест јавности о проблему тортуре и насиља, те последица које настају код лица која су преживела различите облике злостављања. 2) Промовисати међународни и национални законодавни оквир који регулише правни статус жртва тортуре и насиља; 3) Умањити стигматизацију жртва тортуре и насиља.⁴⁰⁰

5.2.7. Удружење „Снага жене“

Удружење „Снага жене“ основано је 1999. године на иницијативу групе жена и делује на подручју Тузланског кантона, Источне Републике Српске, као и у другим крајевима БиХ.

„Снага Жене“ пружа психолошку, социјалну, медицинску, педагошку и правну помоћ женама, адолесцентима и деци (избеглим, расељеним, домаћим лицима и повратницама) који су претрпели различита трауматска искуства услед ратних и послератних дешавања у Босни и Херцеговини. „Снага Жене“ подржава своје клијенте у успостављању психолошке равнотеже, ојачавању породичних веза, те у њиховим настојањима да се што

⁴⁰⁰ <http://www.vivezene.ba/onama.htm> (посећено дана 30.05.2015. године у 17,23)

боље уклопе у свакодневна друштвена збивања. Кроз рад у мрежама „Снага Жене” ради на подизању јавне свести и залагању на локалном и кантоналном нивоу за боље социјалне, образовне, полицијске, правосудне, медицинске и социјалне сервисе, који ће имати више осећаја за ратну и послератну трауму, те проблеме насиља над женама и децом. Удружење „Снага жене” је невладино, ванстраначко Удружење које делује у интересу свих маргинализованих група укључујући породице у стању социјалне потребе и пружа психолошку, социјалну, медицинску, педагошку и правну помоћ женама, адолесцентима и деци (избеглим, расељеним, домаћим лицима и повратницама) који су претрпели различита трауматска искуства услед ратних и послератних дешавања у Босни и Херцеговини, без обзира на њихову етничку, верску, политичку и расну припадност. Удружење ради на подизању јавне свести и залагању на локалном и кантоналном нивоу за боље социјалне, медицинске, образовне, полицијске, правосудне и друге сервисе, који ће имати више осећаја за ратну и послератну трауму и проблеме насиља над женама и децом.⁴⁰¹

Визија Удружења јесте деловати на стварање услова у којима ће интереси и права свих маргинализованих група, укључујући породице у стању социјалне потребе, бити заштићени уз пружање адекватне психолошке, социјалне, медицинске, педагошке и правне помоћи.⁴⁰²

⁴⁰¹ <http://www.snagazene.org/index.php/o-nama/istorijat> (посећено дана 30.05.2015. године у 15,30)

⁴⁰² *Ibidem.*

IX НЕДОСТАЦИ У ПОСТУПКУ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА

За комплетан ток кривичног поступка, а тиме и деловање правосућа у целини, неопходно је обезбедити целовити систем помоћи и подршке који може одговорити потребама сведока и жртава, те заштити њиховог темељног права - примарно право поштовања приватности жртве⁴⁰³ као лица које је већ проживело трауму учињеним кривичним делом и не дозволити или бар умањити секундарну виктимизацију и/или ретрауматизацију неприкладним поступањем у току судског поступка.⁴⁰⁴

У Босни и Херцеговини су стандарди у заштити права жртава и сведока установљени Уставом Босне и Херцеговине и уставима ентитета, али и међународним инструментима. Она подразумевају право на живот, слободу и безбедност и поштовање породичног и приватног живота, што је загарантовано Европском конвенцијом о људским правима (ЕКЉП) свим особама, и којој устави БиХ (државни и ентитетски) дају примат у односу на све друге законе.⁴⁰⁵ Чланом 13. ЕКЉП гарантује се такође право на подобан правни лек против било каквог кршења права. Европски суд за људска права (Суд у Стразбуру) тумачи право тако да он, уз плаћање компензације где је то примерено, такође укључује професионалну и одговарајућу истрагу, која може да доведе до идентификовања, а након тога и кажњавања одговорних лица. Такође су важећи у Босни и Херцеговини и примењују се и:

⁴⁰³ На пример у складу са одредбама чл. 11. ст. 1. Конвенције већа Европе о сузбијању трговине људима, свака држава странка мора заштитити приватни живот и идентитет жртава. Лични подаци о њима биће похрањени и употребљават ће се у складу с условима из Конвенције о заштити појединаца у погледу аутоматске обраде личних података (ЕТС бр. 108). Мославац, Б.: *Заштита жртава према конвенцији Већа Европе о сузбијању трговине људима*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу (Загреб), вол. 15, број 1/2008, стр. 148.

⁴⁰⁴ EIDHR (European Union- European Instrument for Democracy and Human Rights): *Информације за жртве казних дјела*, Удруга за подршку жртвама и свједоцима, Вуковар, стр. 4.

⁴⁰⁵ Чланови 2, 5 и 8 Европске конвенције о људским правима.

Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1984. године и Европска конвенција о превенцији тортуре и нељудских или понижавајућих поступака и кажњавања из 1987. године. Ради се о инструментима који садрже кључне забране у вези са кршењем права лица, укључујући и жртве и сведоке кривичних дела. ЕКЉП и Међународни пакт о грађанским и политичким правима, прописују само минимум стандарда. Надаље, Савет Европе, чији је члан и БиХ, усвојио је низ препорука о правима жртава и сведока, са изнешеним општим принципима и механизмима, које државе потписнице морају да примењују да би у потпуности реализовале основна права људи. Ту је наведена и Препорука број: Рец. (85) 11 Савета Европе о положају жртве у оквиру кривичног закона и поступка, Препорука број: Рец. (97) 13 Савета Европе у вези застрашивања сведока и правима на одбрану, те Препорука број: Рец. (2005) 9 Савета Европе о заштити сведока и сарадника с правосудним системом. Два битна става, који се износе у наведеним препорукама, јесу да са жртвама треба разговарати на начин који узима у обзир њихове личне околности, права и достојанство, и да државе треба да усвоје законе и створе праксу, да би обезбедиле да сведоци могу да дају исказ слободно, без застрашивања. Препоруке Савета Европе утврђују такође механизме за подршку и заштиту сведока док су укључени у кривични поступак, као што је употреба псеудонима и успостава програма за заштиту сведока.⁴⁰⁶

Босна и Херцеговина, исто тако, има обавезу да према жртвама тешких кршења међународног права поступа на хуман начин уз поштовање њиховог достојанства и људских права, признатих као део права на ефикасан правни лек у УН-овим Основним принципима и смерницама о праву на

⁴⁰⁶ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 9-10.

правни лек и репарације за жртве тешких кршења међународних људских права и озбиљних повреда међународног хуманитарног права. Поред наведеног, од БиХ се тражи да примењује закон на начин који ће исказати обзирност према жртвама, нарочито у смислу избегавања њихове ретрауматизације.

Имајући у виду обавезу држава да гарантују свим лицима минимум основних права, у складу с ЕКЉП, али и да процесуирају починиоце кривичних дела, став и мишљење је Европског суда за људска права да своје кривичне поступке државе морају да организују на такав начин да се интереси (жртва и сведока) неоправдано не угрожавају. Дакле, обавеза БиХ да обезбеди подршку, заштиту и једнак однос према свим жртвама и сведоцима, који сарађују у кривичним поступцима у предметима ратних злочина, произлази не само из Државне стратегије и домаћих закона, него и из државног и ентитетских устава, као и из међународних правила.

Држава ипак, како је то истакнуто у ОСЦЕ-овом Извештају у склопу пројекта за изградњу капацитета и имплементацију наслеђа из 2010. године, без обзира на све горе наведене обавезе, не предузима потребне кораке за њихово испуњавање. Уместо тога, правосудни органи недовољно истражују наводе о претњама сведоцима. Они, исто тако, не примењују заштитне мере, када је то прикладно, или их не примењују на доследан и координисан начин, да би се обезбедила њихова ефикасност.⁴⁰⁷ Тако је, у Босни и Херцеговини, под изговором транзиције система који траје већ дуги низ година, заштита сведока и жртва ратних злочина почињених у току ратних сукоба у БиХ (1992–1995) и даље сумњиво питање, не само због општег игнорисања стања у ком се ова лица налазе, него и због игнорисања

⁴⁰⁷ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 11.

постојећих решења и недостатка воље органа надлежних за њихову директну имплементацију. Из таквог поступања домаћих тела произилази и велики низ извештаја међународних невладиних и владиних организација који упозоравају на неопходност да Босна и Херцеговина оствари озбиљнији приступ и покаже сензибилитет према сведоцима/жртвама.

1. РАСПОЛОЖИВЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ ЖРТАВА И СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Заштита сведока у Босни и Херцеговини регулисана је Законом о заштити сведока под претњом⁴⁰⁸ и угрожених сведока⁴⁰⁹, као и Законом о програму заштите сведока.⁴¹⁰ У оквиру овог правног оквира, обавеза заштите сведока у истражном поступку и након завршетка сведочења, односи се на Јединицу за заштиту сведока Државне агенције за истраге и заштиту.⁴¹¹ Предметни закони одређују које мере се могу применити за заштиту сведока, али и услове за њихову примену. Уколико би се примењивале на правилан начин, ове мере би знатно допринеле заштити живота, безбедности и приватности сведока. Оне су усмерене ка заштити садржаја исказа и идентитета сведока од јавности и, у појединим случајевима, скривању идентитета сведока од оптуженог.

⁴⁰⁸ Сведок који излаже ризику личну безбедност или по његовом сведочењу настаје опасност за његову породицу (у облику претњи, застрашивања и сличних радњи), је сведок под претњом. Угрожени сведок је онај који је озбиљно физички или психички трауматизован околностима кривичног дела или за последицу истог трпи психички поремећај који га чини изузетно осетљивим. Дакле, угрожени сведок је сведок жртва. Шехић, А.; Демир, Е.; Стишановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахаџић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Когло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Зборка анализа из области правосуђа*, Сарајево, 2011, стр. 18.

⁴⁰⁹ „Службене новине БиХ“, број 21/2003

⁴¹⁰ „Службене новине БиХ“, број 29/2004

⁴¹¹ TRIAL (Swiss association against Impunity): *Информација за испитивање босанско-херцеговачког другог до петог периодичног извештаја*, Geneva, 2010, стр. 9.

Законске, расположиве мере крећу се, од заштите изван суднице, укључујући релокацију и превоз под заштитом, до заштите у судници, што може да укључује употребу псеудонима, сведочење иза паравана или кориштење електронских направа за промену гласа или скривања изгледа сведока, те давање исказа на рочишту с којег је искључена јавност. Осим тога, правосудни органи могу и морају кривично да гоне починиоце кривичних дела са елементима претње и застрашивања. Када су неопходне крајње мере, попут релокације и промене идентитета, оне су доступне само на државном нивоу, у складу са Законом о програму заштите сведока.⁴¹² Овим Законом се Државној агенцији за истраге и заштиту (СИПА) налаже израда и реализација програма за заштиту сведока, како би сведоци били сигурни за време и након кривичног поступка. У појединим случајевима, тужилаштва у ентитетима користе услуге СИПА-е на *ad hoc* начин. Ово оставља отвореним широко подручје регулаторних и системских питања, које треба решити у погледу јачања институционализованог пружања заштите сведоцима у БиХ, нарочито у вези са личном сигурношћу. Овај програм тренутно ради само на државном нивоу, док та заштита не постоји на окружном, кантоналном и дистриктном нивоу.

Помоћ и подршка сведоцима у поступку пред Судом БиХ требала би бити обезбеђена од стране *Одјела за подршку сведоцима*, (У наставку текста Одељење или ОПС). Не постоји сличан програм предвиђен за дистриктне, кантоналне, основне и окружне судове. Генерално, садашњи проблеми се могу описати кроз следеће групе: недостатак адекватне заштите сведока у случајевима узнемиравања и неуспех у спровођењу темељних истрага таквих случајева, те осуђивању и кажњавању одговорних лица; општа непримереност у заштити сведока; материјалне тешкоће с којима се суочавају

⁴¹² Закон о програму за заштиту сведока у БиХ, Службени гласник БиХ 29/04

сведоци; недостатак адекватне психолошке подршке сведоцима пре, током и након сведочења, и постојање случајева у којима су жртве силовања или других облика сексуалног насиља биле присиљене донети своје исказе како би сачувале статус цивилних жртава рата.⁴¹³ Веће министара БиХ предложило је, у 2008. години, нови Нацрт закона о програму за заштиту сведока, према којем би Државна агенција за истраге и заштиту (СИПА) имала надлежност да прошири своје активности програма заштите сведока на оне сведоке који сведоче пред судовима у ентитетима. Ипак, упркос постојећој потреби, тај закон није усвојен.⁴¹⁴

Кроз Одељења за подршку сведоцима/жртвама формираним (ОПС) пилот пројектом UNDP-а у Босни и Херцеговини у периоду од 01.10.2010. до 31.12.2014. године прошло је укупно 2008 сведока. Од тих сведока у току 2011. године кроз наведена Одељења је прошло 442 сведока, у току 2012. године 159, а у току 2013. године 409 сведока (с тим да су у току 2011. и 2012. године радила само 4 Одељења). У наведеним подацима доминантни су случајеви ратних злочина, али ови подаци односе се на све сведоке јер на неким локацијама ОПС интервенише и са децом и малољетницима, негде са организованим криминалом и слично. Подаци за 2014. годину су детаљно изнешени у табели означеној бројем 1.⁴¹⁵

⁴¹³ TRIAL (Swiss association against Impunity) : *Информација за испитивање босанско-херцеговачког другог до петог периодичног извјештаја*, Geneva, 2010, стр. 9.

⁴¹⁴ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 12.

⁴¹⁵ Извор: Подаци добијени у комуникацији са овлаштеним лицем, Дамиром Хаџићем, Witness Support Coordinator, Justice and Security Sector, UNDP, Сарајево, 11.05.2015. године, Annual Report for the project: Support for the Processing of War Crime Cases in BiH (SPWCC)

Табела број 1. – Извештајни период 01. јануар 2014. – 31. децембар 2014. године.

ОПШТЕ ИНФОРМАЦИЈЕ		Број											
Инстит- уција	Локација	Сведока	Ро	Def	Соу	М	Ж	МЛДБ	Интер- венција	КП	Заш- тита	Малол- етник	Пратња
Суд	Сарајево	98	0	0	0	72	26	5	306	28	1	0	35
Суд	Сарајево	24	0	0	0	16	8	17	118	17	4	1	0
Суд	Бихаћ Нови	195	172	16	7	136	59	9	485	28	0	0	0
Суд	Травник	140	107	33	0	90	50	3	362	24	0	0	6
Суд	Зеница	12	12	0	0	9	30	0	19	5	0	0	0
Суд	Бања Лука	165	141	22	4	95	70	13	582	44	2	0	0
Суд	Брчко	25	24	1	0	16	9	8	69	14	0	0	0
		659	87	72	11	434	252	55	1941	160	7	1	41
Полиција	Добој	47	47	0		30	17	7	96	23	8	0	0
Полиција	Тузла	43	43	0		28	5	0	13	5	1	0	0
Полиција	Источно Сарајево	37	37	0		29	8	5	159	12	4	0	3
Полиција	Брчко	77	77	0		37	40	32	107	0	0	0	0
Полиција	Зеница	29	29	0		23	6	0	83	9	0	0	0
Полиција	Мостар	19	19	0		2	17	5	60	11	11	0	0
Полиција	Травник	58	58	0		25	33	10	56	29	2	0	0
Полиција	Требиње	29	29	0		20	9	2	59	12	0	0	0
Полиција	Сарајево	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0
	Укупно	339	339	0	0	194	135	61	633	101	26	0	3
	Укупно	998	795	72	11	628	387	116	2574	261	33	1	44
Полиција	БиХ	70	70	0	0	50	20	1	278	25	0	0	0
Суд	БиХ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

У Републици Хрватској је ступањем на снагу Закона о изменама и допунама Закона о судовима 2009. године успостављен правни оквир за успостављање служби за пружање подршке сведоцима. Положај, надлежност, уређење и начин рада Одељења за организовање и пружање подршке сведоцима и жртвама у судским поступцима при регионалним судовима

детаљније је регулисан судским пословником.⁴¹⁶ Одељење за подршку жртвама и сведоцима у кривичним поступцима и поступцима за кривична дела ратних злочина при Министарству правосуђа Републике Хрватске у 2009. години контактирало је писменим путем 727 сведока, од чега 508 сведока у кривичним предметима ратних злочина. Од наведеног броја 258 сведока из Републике Хрватске позвано је сведочити пред домаћим судовима, 250 сведока из РХ позваних сведочити пред судовима у иностранству (у 9 предмета пред Окружним судом у Београду, те једним пред Вишим судом у Подгорици), као и 14 сведока из иноземства позваних сведочити пред судовима у РХ, извештава се у допису Управе за казнено право Министарства правосуђа, о прегледу активности Одељења за подршку жртвама и сведоцима у кривичним поступцима и поступцима за кривична дела ратних злочина у 2009. години и развоју система подршке сведоцима у РХ од 2010. године. Правна је помоћ писаним путем пружена за 436 сведока, путем телефона за 113 сведока, а за 184 на заједничким састанцима. Психолошка помоћ пружена је путем телефона за 319 сведока, на суду десеторици сведока, а на заједничким састанцима за 184 сведока. Превоз је организован за 101 сведока, а хотелски смештај за 24 сведока.

У Републици Србији се права оштећеног штите чланом 32, ст. 1, Устава Републике Србије кроз право на правично суђење, које се у односу на оштећеног испољава као право на независан и непристрасан суд, правично и у разумном року, јавно расправи о његовим правима (оглашавање кривим и осуда извршиоца кривичног дела у складу са законом и право на накнаду штете), као и Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода која, у члану 6, прописује право на правично суђење, штити приватан живот странака и предвиђа да ће јавност бити искључена када је то

⁴¹⁶ ЦЕНТАР ЗА МИР НЕНАСИЉЕ И ЉУДСКА ПРАВА: *Праћење суђења за ратне злочине, Извјештај за 2009.годину*, Осигек, 2010.

нужно како не би нашкодила интересима правде.⁴¹⁷ Законик о кривичном поступку Републике Србије из 2002. године, у Глави I, регулише *основна начела* кривичног поступка (чл. 1-23), која имају за циљ заштиту људских права и слобода, а у Глави V, под називом *Оштећени и приватни тужилац* (чл.53-68) регулише процесна права и обавезе оштећеног. Оштећени у току истраге и на главном претресу има право да предлаже доказе, да поставља питања оптуженима, сведоцима и вештацима и да даје друге изјаве и предлоге, затим да разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ, као и да уместо јавног тужиоца предузме или настави гоњење окривљеног. Уколико постоји имовинскоправни захтев настао услед извршења кривичног дела, он ће се расправити у кривичном поступку и може да се односи на накнаду штете, повраћај ствари или поништај одређеног правног посла уколико се тиме не би одуговлачио овај поступак. Закоником о кривичном поступку је прописано да ће јавни тужилац, истражни судија и председник већа упознати оштећеног са његовим правом да поднесе тужбу суду, односно истакне имовинскоправни захтев, односно да имовинскоправни захтев у целини оствари у парничном поступку када суд донесе пресуду којом се окривљени ослобађа од оптужбе, или се оптужба одбија, или се донесе решење којим се обуставља кривични поступак, као и у случају када подаци у кривичном поступку не пружају основ за потпуно или делимично пресуђење.⁴¹⁸ Прописано је и право да оштећени и сведок буду заштићени од увреда, претњи и сваког другог напада (члан 109. ЗКП), о чему суд води рачуна, тако да ће нападача опоменути или новчано казнити. У случају озбиљне претње или насиља, суд је дужан да о томе обавести јавног тужиоца

⁴¹⁷ Вучковић, Б.: *Осврт на неке практичне проблеме заштите жртава кривичних дела*, у: Шкулић, М.; Лукић, Д.; Векарић, Б.; Пековић, С.; Плазинић, М.; Вучковић, Б.; Јовановић, М.; Матић, М.: *Улога и могућност јавног тужиоца у заштити жртава кривичног дела*, „Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије“, Београд, 2009, стр. 1077.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

ради предузимања кривичног гоњења. Такође, на предлог суда (судије, председника већа или председника суда) јавни тужилац може да упути захтев полицији да се предузму посебне мере заштите оштећеног и сведока. Ове мере нигде нису посебно разрађене, а када се томе придодају и неадекватна законска решења о испитивању сведока, као и непримена одредаба о мерама заштите, може се рећи да је заштита жртава/оштећеног/сведока још веома слаба. Иако је кривични поступак (главни претрес) јаван, тј. јавност може да буде упозната са свим доказима и исказима сведока и одбране окривљеног, она може да буде потпуно или делимично искључена, што има за циљ заштиту жртава/оштећеног/сведока и предвиђено је чланом 292. ЗКП, односно – веће може да искључи јавност од отварања претреса па до његовог завршетка ако је то потребно ради чувања тајне, јавног реда, заштите морала, заштите интереса малолетника или породичног живота окривљеног или оштећеног (члан 102, ст. 4, ЗКП), а односи се и на испитивање малолетника, као и чланом 101, ст. 3, ЗКП којим се предвиђа могућност саслушања у стану сведока због старости, болести или тешких телесних мана. Кривични законик РС из 2005. године предвиђа да суд ослободи учиниоца кривичног дела од казне уколико он испуни обавезе прецизиране споразумом који се постигне између жртве и учиниоца (члан 59), код кривичних дела за која су прописане казна затвора или новчана казна, а код дела за која је прописана затворска казна до пет година уколико је учинилац пре него што је сазнао да је окривљен отклонио штету. Такође, чланом 73. КЗ РС предвиђа се отклањање или ублажавање штете причињене кривичним делом, а посебно измирење са оштећеним/жртвом учињеног кривичног дела као једна од обавеза које могу да буду обухваћене заштитним надзором у случају изрицања условне осуде са заштитним надзором. Ово је регулисано Законом о извршењу кривичних санкција РС, али се њиме не прецизирају начин и поступак како ће се осуђени извинити жртви, односно отклонити штету. Ове новине у великој

мери побољшавају положај жртве/оштећеног/сведока у кривичном поступку. Оне померају традиционални кривични поступак, који карактеришу формализам, ригидност и комформистичко понашање, а све као одговор државе и презентација њене моћи на учињено кривично дело, стављајући акценат на учиниоца кривичног дела и проналажење одговарајућих видова реаговања на његово друштвено неприхватљиво понашање, односно изналагање одговарајућих видова специјалне превенције, као модела ресторативне правде.⁴¹⁹ И у новом ЗКП Србије наведене одредбе су дефинисане на исти начин.⁴²⁰

2. НЕСПРОВОЂЕЊЕ ДЕТАЉНЕ ИСТРАГЕ О НАВОДНИМ ПРЕТЊАМА

Систем за заштиту сведока има недостатака како у погледу ресурса, тако и регулаторних питања, али ипак он није у потпуности неефикасан. Чињеница да се мере за заштиту сведока примењују са жељеним циљем указује на то да је постојећи систем користан. Ипак, проблеми и мањкавости у заштити сведока имају дубљи корен, а овде пре свега мислимо на спорост правосудних органа у спровођењу истрага у вези са претњама сведоцима.

Сведоци су у многим предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини обавестили суд да су њима, или њиховим породицама, упућене претње, понуђено мито, или су били подвргнути неком другом облику застрашивања како пре, тако и у току главног претреса. Постоје и други, слични случајеви, када су оптужени били у позицији да открију идентитет саизвршилаца, они су им претили.

⁴¹⁹ *Ibidem.*

⁴²⁰ Законик о кривичном поступку Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, број 72/2011)

Застрашивања и претње су све учесталији, локални медији преплављени извештајима о таквим инцидентима, но и поред тога, као да се мали број циљаних активности предузима како би ови наводи били проверени. Тужиоци су чак ишли тако далеко да су на рочиштима с којих јавност није била искључена тврдили како су претње сведоцима озбиљне, и на основу тога предлагали одређивање мере притвора оптуженима, у исто време признавајући да нису спровели истрагу у погледу тих претњи.

Претње или страх од освете, које могу, делимично, да буду приписане пропусту правосудних органа да предузму активности како би се такве претње спречиле, могу да имају врло лош ефекат. У неким предметима, сведоци или нису идентификовали ниједног од оптужених као починиоце кривичних дела или су скинули сваку одговорност с оптужених.⁴²¹ Када се ради о сведоцима који су повратници или припадници мањинског народа у свом месту становања, њихова бојазан може бити још већа. На пример, у неким предметима је долазило до великих одлагања јер су тужиоци имали тешкоћа да увере особе, које су имале информације кључне за предмет, да сведоче након што су се вратиле у своја прератна пребивалишта. Резултати програма за праћење кривичног поступка указују на то да се ово дешава нарочито у оним предметима ратних злочина у којима су оптужени утицајне личности у локалној заједници.⁴²²

⁴²¹ Једно од истраживања показује да се од 11 интервјуисаних жртава ратних злочина, тек 6 појавило као сведок пред судом, док остали као основни разлог несведочења, иако знају ко су починиоци, одбили су да се уопште доведу у позицију сведока, из разлога што се плаше узнемиравања након сведочења. Тако једна од жртава, која је била заробљена у логору у Фочи, наводи да је том приликом била узастопно силована кроз период од месец дана, но одбија да сведочи јер има осећај да би након сведочења добијала претње, те да неби могла мирно живети. Шехић, А.; Демир, Е.; Стипановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахацић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Котло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Зборка анализа из области правосућа*, Сарајево, 2011, стр. 20.

⁴²² ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 13.

Управо због друштвених околности, које омогућавају застрашивање сведока, правосудни органи морају да буду нарочито спремни да осуде оне који се на незаконит начин уплићу у кривични поступак. Уколико то не ураде, држава не испуњава своју обавезу гарантовања основних права сведоцима, нарочито жртвама-сведоцима, на живот, безбедност и приватност. Држава тиме такође угрожава успех процесуирања ратних злочина, угрожавајући право жртве на ефикасан правни лек.⁴²³

3. НЕПРИМЕЊИВАЊЕ МЕРА ЗАШТИТЕ ИЛИ ЊИХОВА НЕОДГОВАРАЈУЋА ПРИМЕНА

3.1. Заштита за време истраге

Током фазе истраге, истражитељи би требало да буду свесни да сам контакт са жртвама и сведоцима и њих може довести у опасност. Стога ће можда бити потребно да истражитељи током истраге кривичних дела из области ратних злочина примене заштитне мере у почетним и сталним контактима са жртвама и сведоцима у овим раним фазама претходног поступка.⁴²⁴

Тренутни и локални контекст треба узети у обзир код таквих мера, укључујући околину, друштвену и културну ситуацију, безбедносну ситуацију, потенцијалне претње и доступност полицијске заштите. Ове мере могу укључивати: Сагледавање првобитнене процене како би се

⁴²³ *Ibidem.*

⁴²⁴ У разговору са истражитељем СИПА-е, Џамдић Бахрудином, који ради на предметима ратних злочина у БиХ, исти наводи да су његово вишегодишње искуство и рад показали да би лично њему у појединим ситуацијама, типа ексхумација масовних гробница, саслушања жртва силовања које су се у међувремену породиле и сл. била од користи помоћ психолога да ју је имао у датом моменту. Разговор вођен 14.03.2015. у просторијама Сектора криминалистичке полиције, ЦЈБ-Приједор.

идентификовали потенцијални корисни сведоци, одредиле могуће претње и тренутни ризици, те разрадио план мера и радњи, уколико је потребно; Разматрање и разрада плана на основу одрђеног броја, начина и трајања контаката; Разматрање способности сведока за разговор; Сагледавање места за разговор; Разрада „паравана“ (измишљене, лажне приче) за сведоке са којима ће бити обављен разговор (на пример сврха трговине, посета родбини или пријатељима); Осигурати да се истражитељи дискретно понашају; и Упозорење сведока о битности чувања поверљивости разговора ради безбедности осталих сведока и њих самих.⁴²⁵

Усвојене мере треба засновати на тачној прелиминарној процени потенцијалних ризика по безбедност жртава и сведока, потребама помоћи и подршке жртвама и сведоцима и расположивим ресурсима. Како би процена потенцијалних претњи била тачна, битно је да се процена потенцијалног ризика по безбедност жртава и сведока заснива на поузданим информацијама. Пружање помоћи истражитељима може бити стресно искуство за жртве и сведоке. Мере подршке су стога често потребне како би осигурале учешће појединаца у поступцима готово непрекидно, као и сведочење током фазе суђења.

3.2. Недогаци заштите жртава у току кривичног поступка

Када суд чак и одлучи да би сведок требало да буде заштићен, често се и тада деси да се заштитне мере не примењују на начин који омогућава њихову ефикасност. Мисија ОЕБС-а је уочила да актери у правосудном сектору понекад не чине довољно да мере које се одреде у некој фази

⁴²⁵ Секретаријат Комонвелта, Приручник о најбољим праксама заштите жртава и сведока у кривично-правном процесу, Састанак министара правосуђа и виших званичника Комонвелта, Привремени дневни ред ставка 4(д), LMM(11)(14 14.07.2011.)

кривичног поступка испуњавају циљ, а уколико се не одреде, да то не значи да неће бити одређене у будућности. Осим тога, судови у ентитетима, због недостатка материјалних ресурса, у принципу нису пружили никакву заштиту сведоцима, а неки су одбили да пруже и ону заштиту коју би могли да пруже, са ресурсима који им стоје на располагању.⁴²⁶

Уопштено говорећи, заштита сведока мора да буде координисана и мора да се примењује од најранијих фаза њиховог учешћа у кривичном поступку. У пракси се показало да је одређивање репресивних мера за оптуженог, као што је мера притвора, уједно и прва прилика да се одреди да ли је заштита идентитета сведока од кључне важности. Садржина потврђене оптужнице и откривање доказа одбрани у циљу њихове припреме за главни претрес друге су околности које захтевају разматрање мера за заштиту сведока. Подобност мера које се користе током главног претреса је, једним делом, зависна од тих претходних мера. Неке мере, као што је употреба псеудонима, морају да буду примењене до краја поступка, док друге мере, као што је рецимо измена слике и гласа сведока, користе само када исказ даје сведок под претњом. И након сведочења мере могу да буду релевантне, и нарочито су важне у Босни и Херцеговини, обзиром на честу појаву да се сведоци позивају да дају исказ неколико пута, о чему ће бити говора у наставку овог рада. Када се заштита сведока не изводи плански, координисано, њена ефикасност може да буде компромитована. На пример, сведоци којима је одређен псеудоним жалили су се на то да су судови достављали позиве на индискретан начин, путем редовне поштанске доставе, и постоје случајеви да поштарци по насељима питају грађане за кућу у којој живи поименично дати свједок, наглашавајући ко је упутио истом позив. Један сведок је упозорио на то да је позив за суд пронашао на прагу своје

⁴²⁶ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 14.

куће. У таквим случајевима, одређивање псеудонима, како би се сведоци заштитили, постаје неефикасно, јер ће заједница у којој живе сазнати о њиховој укључености у поступак. Такође су праћењем кривичног поступка откривени случајеви навођења сведока на откривање заштићених информација. Тужиоци и судије су понекад били актери таквих догађаја. На пример, Суд БиХ мења имена сведока у оптужницама у случају да они затраже заштиту свог идентитета касније током поступка, али се знало десити да се имена тих сведока касније помену на рочиштима са којих јавност није искључена, често наводећи када ће они сведочити, подривајући тако претходне и будуће покушаје заштите њиховог идентитета. Насупрот томе, уз неколико изузетака, судови у ентитетима у принципу нису покушали да заштите идентитет сведока чак ни у оптужницама.⁴²⁷ Често и сами браниоци крше одлуке за заштиту идентитета сведока тако што открију имена заштићених сведока на рочиштима са којих јавност није искључена. Када се то деси, судије обично само издају упозорење. Није познато да је било случајева да су странке у поступку кажњене због откривања имена заштићених сведока, упркос томе што су уочени случајеви када је исти бранилац више пута, намјерно или не, открио идентитет сведока на рочишту са којег јавност није била искључена, и више пута био опоменут од стране суда због тога. У једном предмету, суд није казнио одбрану, него је одлучио да ће искључити јавност са будућих рочишта, проглашавајући тако скоро цели главни претрес затвореним за јавност.⁴²⁸ Имамо такође случај из праксе да је судско веће донело одлуку, пре почетка сведочења, да ће заштићени сведок бити саслушан у присуству јавности, али је онда упозорило присутне, укључујући ту и медије, да не откривају ни идентитет

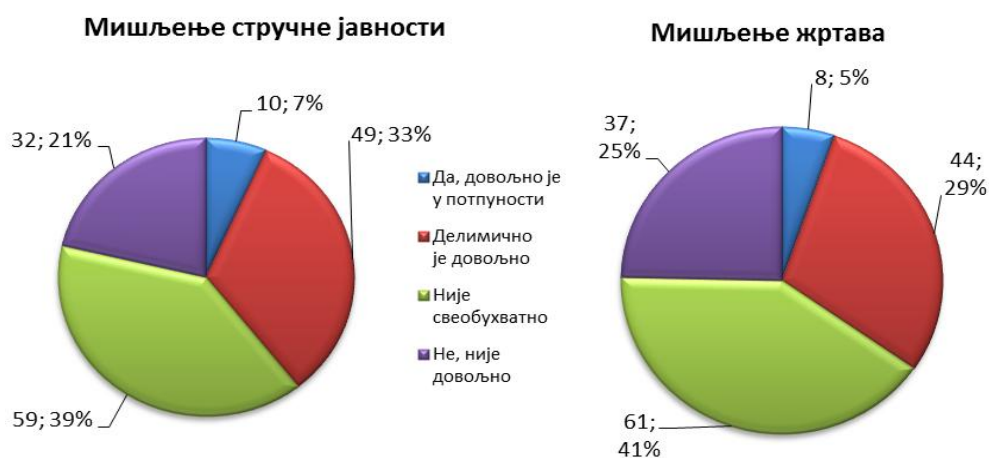
⁴²⁷ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 14.

⁴²⁸ Суд БиХ, предмет *Радић и остали*.

сведока ни садржај њихових исказа. Давањем упозорења, суд је самовољно ставио поверљиве информације у руке медија и јавности, угрожавајући тако заштићене сведоке и информације.

Истраживање које смо спровели показује да су испитаници мишљења да додељивање статуса угроженог сведока није довољно у заштити свједока у кривичним поступцима које се воде у предметима из области ратних злочина. Таквог мишљења је 21% испитаника из стручне јавности и 25% испитаника жртава. Чак 39% испитаника стручне јавности и 41% испитаних жртава сматра да додељивање статуса заштићеног сведока није свеобухватно, док 33% испитаника стручне јавности и 29% испитаних жртава сматра да је то дјелимично довољно. С друге стране 7% испитаника стручне јавности и 5% испитаника жртава сматра да је додељивање статуса заштићеног сведока у потпуности довољно у заштити свједока у кривичним поступцима које се воде у предметима из области ратних злочина. Добијене резултате илуструје наредни графикон.

Графикон број 16. – Мишљење јавности и жртава о значају додељивања статуса угроженог сведока

За разлику од Суда БиХ, судови у ентитетима немају материјалне и финансијске ресурсе за примену појединих заштитних мера. Такође, немају ни властита техничка средства да би омогућили видео линк и измену гласа и слике сведока, нити имају посебне улазе за сведоке, ни параване којима би одвојили судницу од јавне галерије. Ово, наравно, има негативан утицај на примену заштитних мера које зависе од ових ресурса, а чак и на оне које не зависе од њих. Односно, непостојање ресурса резултира несклоношћу да се примене било које заштитне мере предвиђене међународним стандардима, чак и оне које је могуће применити, као што је употреба псеудонима. У разговору са представницима Мисије ОЕБС-а, судије у ентитетима су признале да нису склоне да одређују заштитне мере сведоцима. Давали су и изјаве у медијима да они или њихови судови не примењују заштитне мере. Неки судови су стално одбијали предлоге за заштиту сведока, и сугерисали сведоцима да су те мере непотребне, иако се ради о судовима на којима је било навода о претњама и застрашивању сведока.⁴²⁹

Имајући у виду напред изнесено, није онда изненађујуће да када се сведоку каже да само суд одлучује коме треба, а коме не треба заштита, они и не траже заштитне мере. Неки ентитетски судови известили су да ниједан сведок није тражио мере заштите, иако сви представници сведока тврде како на њиховом подручју постоје сведоци који би сведочили када би имали заштиту.

Представници сведока су мишљења да се сведоцима не објашњава на правилан начин какве мере заштите постоје и која су им права у вези са кривичним поступком и заштитом њихових основних права од стране државе.

⁴²⁹ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 15.

Да би се решио овај проблем, Мисија ОЕБС-а у БиХ је недавно штампала, и почела да дистрибуира, летке у којима се сведоци и оштећени, уопштено, информишу о њиховим правима, те тражила од тужилаца и других релевантних актера да их дистрибуирају свим оштећеним и сведоцима, како би имали информације о својим правима на заштиту и подршку у складу са законом.

Иако недостатак материјалних средстава представља озбиљну препреку задовољавању правде пред судовима у ентитетима, треба имати на уму да не захтевају све заштитне мере специјалну опрему и просторије, као што су, на пример, псеудоними, које је мали број ентитетских судова користио. Осим тога, самоиницијативни и креативни начин размишљања може да постигне циљ неких одређених мера без материјалних ресурса који би иначе били потребни, као што то може да буде случај када суд користи импровизовани параван да би за време сведочења прикрио идентитет сведока од јавности, или када сведок користи одвојен улаз, који иначе користе судије за улазак у судницу, уместо да улази на иста врата као и оптужени и представници јавности. Такође постоји и могућност да ентитетски судови користе опрему за видео линк од Суда БиХ.

Дакле, закони о заштити сведока могу да имају правних празнина и могу да се тумаче на различите начине. Ово је видљиво из различитих приступа заштити сведока. Судови су обавезни да израде пословнике о раду који ће регулисати заштиту у складу са посебним законима и према Закону о кривичном поступку. Међутим, та обавеза је потпуно занемарена на судовима у ентитетима. Суд БиХ је израдио Правилник о заштити сведока неколико година након усвајања Закона о заштити сведока, ради осигурања и доследне имплементације ових мера. У току 2010. године, посредством УНДП-а формиран су Одјели за подршку жртвама и сведоцима (ОПС) у

Окружном суду и Тужилаштву Бања Лука и у Кантоналном суду и Тужилаштву Сарајево. Након истека пилот пројекта од 16 месеци, само у Окружном тужилаштву у Бања Луци није остала стално запослена особа. У Окружном суду Бања Лука стално је запослен један психолог, али приступ Одељењу имају сви сведоци, било да их позива суд, тужилаштво или одбрана, тј. сви сведоци који се позову пред суд, без обзира на страну у поступку која их позива. У Кантоналном суду у Бихаћу један је психолог стално запослен, у Окружном тужилаштву у Добоју је био један психолог на пројекту који од 13. априла 2015. године не ради јер ИПА (Инструмент за предприступну помоћ ЕУ) није обезбедила средства. Иста ситуација је и са Окружним тужилаштвом у Требињу. У Основном суду у Бања Луци је стално запослен стручни саветник за малолетнике који је психолог, и који ради са млдб. лицима у складу са постојећим Законодавством. У Кантоналном тужилаштву Зеница, Основном суду у Брчком, полицији Брчко дистрикта и Кантоналном суду у Травнику је запослен по један психолог. Ситуација у Окружном тужилаштву у Источном Сарајеву је таква да је запослен један психолог, прво по програму УНДП-а, а тренутно по ИПА пројекту, који годинама ради, а радноправни статус се не решева. У Жупанијском тужитељству Мостар стално је запослен психолог, а у Општинском суду Зеница стално је запослена правница, у Кантоналном тужилаштву Травник по пројекту је запослен социјални радник, а у Кантоналном суду у Зеници психолог. У Кантоналном суду у Сарајеву стално је запослен социјални радник. Као што може да се види, имајући у виду напред наведено, ситуација је боља у Федерацији Босне и Херцеговине него у Републици Српској.

Већина Одељења има свој правилник о раду који је интерни акт институције и описује њихов посао. У том смислу, веома важан је Пословник

о примени заштитних мера који је донео Врховни суд РС 2013. Године, где се између осталог каже да ће суд одлучивати о мерама заштите сведока након информације/процене коју достави стручно лице Одељења.

Што се тиче проблематике сведока, она се на жалост увек своди на питање финансија. Један од кључних проблема је исплата путних трошкова и оно што сведоку по закону припада. Често се дешава да сведока након суђења нико не пита за трошкове, па изгуби то право или нема текући рачун, а очекује да ће у суду новац добити у готовини. Друга врста проблема јесте резигнираност сведока у предметима ратних злочина, не верују у правду, сматрају да је било правде да би се предмети процесуирали раније и слично.⁴³⁰

Сва Одељења о којима смо говорили, а која су профункционисала као пројект УНДП-а у сарадњи са ВСТВ-м, добили су инфраструктуру за рад, те сви имају тзв. чекаонице за сведоке и пратећу опрему за рад. Треба нагласити да је УНДП финансирао и техничку опрему (компјутере, принтере, мобилне телефоне), плаћао рачуне за мобилни телефон и обезбеђивао средства за освежење сведока (кафа, вода, чај) и слично. Након истека пројекта, неки судови, због недостатка средстава, ове врсте обавеза нису сматрали приоритетним.

Дакле, како то истиче Олга Лола Нинковић, сва Одељења имају добре услове за рад у смислу опремљености канцеларија, али недостају материјална средства за наставак финансирања поменутих пратећих трошкова. Окружни судови у Бања Луци и Добоју имају инфраструктурне

⁴³⁰ Извор: Окружни суд у Бања Луци; У току истраживања по овом питању у БХ правосудном систему обављен је разговор са више лица запослених са задатком адекватног пружања помоћи жртвама РЗ, од којих је издвојена као изузетно стручна, са великим искуством у пружању психолошке помоћи жртвама РЗ, Олга Лола Нинковић, запослена у Окружном суду у Бања Луци, координатор *Одјела за подршку сведоцима* по пројекту УНДП-а. Разговор вођен 14. априла 2015. године.

капацитете за сведочења из друге просторије, односно уз помоћ техничких уређаја за пренос слике и звука. Ову опрему бањалучки Окружни суд користи како за саслушање сведока са мерама заштите /угрожених и сведока под претњом/ тако и за саслушање малолетних сведока што је законска обавеза, али и у другим судовима и тужилаштвима је у току рад на обезбеђивању оваквих капацитета.

Надаље, један од веома важних сегмената подршке јесте могућност праћења сведока током сведочења техничким уређајима тзв. видеостримингом, али у току истраживања је констатовано да сви судови не користе ову могућност, неки због недостатка технике, други због неразумевања рада Одељења, непостојања такве могућности у правилницима и сл., што је још један од аргумента на страни потребе усклађивања правилника/упуства за рад у свим судовима.

Слично наведеном у Републици Хрватској мере физичко-техничке заштите приликом боравка сведока и жртава у суду предмет су одговарајућих интерних прописа суда и односе се на контролу одговорних ради спречавања евентуалног поседовања и употребе опасних средстава, смештај особа у одговарајуће просторије ради њихове сигурности, забрану средстава комуникације.⁴³¹ Веће може, од отварања заседања па до краја главне расправе, по службеној дужности или на предлог странака донети одлуку о искључењу јавности са главне расправе, између осталог и због заштите јавног реда и мира, чувања тајне и заштите личног или породичног живота учесника у поступку. Свакако, искључењем јавности може се штитити и сведок/жртва. Треба имати на уму да је током истраге јавност ограничена на тзв. страначку јавност и да грађани не могу присуствовати истражним радњама. У циљу заштите сведока Закон о казненем поступку Републике

⁴³¹ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиејек, 2007, стр. 87.

Хрватске прописује и посебне процесне мере заштите и то:

- Право да угрожени сведок не одговара на одређена питања или да уопште не даје исказ, или да ускрати одговор на питање о својим лични подацима док му се не осигура заштита. Такво право сведок има ако би својим исказом могао себе или блиску особу изложити озбиљној опасности по живот, здравље, телесну неповредивост, слободу или имовину већег обима⁴³². Заштита се састоји у посебном начину испитивања и учествовања у поступку и мерама заштите сведока и њему блиских лица изван поступка, у складу са посебним закону (Закон о заштити сведока).
- Посебан начин испитивања и учествовања у поступку те мере заштите угроженог сведока и њему блиских лица изван самог поступка. Посебан начин испитивања и учествовања у поступку може се састојати у испитивању сведока под псеудонимом⁴³³ или посредством техничких уређаја којима се скрива лик и боја гласа сведока⁴³⁴, или уз искључење јавности са главне расправе.
- Посебан начин испитивања осетљивих сведока, малолетника те старих и болесних лица, који се одвија на начин да их се заштити од штетних последица сведочења, али и да се осигура квалитет њиховог исказа.⁴³⁵

Закон о заштити сведока Републике Хрватске⁴³⁶ предвиђа мере заштите сведока/жртве и њему блиских особа изван самог поступка и то у случајевима када би доказивање тешких кривичних дела (између осталих и

⁴³² Члан 238.а ЗКП-а Републике Хрватске.

⁴³³ Члан 238. ц ЗКП-а Републике Хрватске.

⁴³⁴ Члан 238. д став 2-4. ЗКП-а Републике Хрватске.

⁴³⁵ Члан 238. ст. 4.-6. ЗКП-а Републике Хрватске.

⁴³⁶ Видети чланове: 54., 55., 56., 57. ст. 2., 119., 60., 205., 267., 363. ст. 4., 374., 376., и сл.

оних против вредности заштићених међународним правом) било немогуће без исказа угроженог лица. За примену мера заштите мора постојати сагласност угроженог лица, а о њиховој се примени закључује посебан уговор. Мере које се могу применити су: телесна и техничка заштита; премештање лица; мере прикривања идентитета и власништва, те промена идентитета.⁴³⁷

3.3. Дугорочне мере заштите и подршке

Потреба за проценом дугорочних мера и брига да сведок добије јасне информације о томе како суђење напредује и о будућим корацима који ће можда бити предузети је врло важна. Претње по безбедност појединца због учешћа у поступцима можда неће увек бити очигледне у моменту учешћа. На пример, сведоци којима су пружене мере заштите током сведочења на суђењу, попут измене гласа и слике, а који се онда врате у своје локалне заједнице, могу се по повратку суочити са претњама и застрашивањем. Иако ове претње можда не испуњавају услов за премештај, ипак је важно пратити сведоке и претње по њихову безбедност било које врсте које могу настати након њиховог иступа на суду. Такве ситуације могу захтевати сталну укљученост локалне полиције или стално надгледање од стране судских органа за заштиту сведока или истраживање претњи до којих касније дође. Понекад се као потреба може јавити мењање или спровођење заштитне мере након учешћа појединаца у поступцима. Перманентна комуникација између суда и појединца може изложити ризику сведока који је претходно учествовао у поступку, нарочито када су сведоку током сведочења на суђењу биле додељене заштитне мере попут измене гласа и слике, те употреба

⁴³⁷ Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осиејек, 2007, стр. 89.

псеудонима. Таква комуникација (на пример, званична писма подршке или званична писма која захтевају локалне власти како би дозволиле путовање у Трибунал у Хагу) може идентификовати појединца и тиме угрозити његову безбедност. Заштитне мере тако могу утицати на укључење обимнијих оперативних мера и мера подршке и заштите сведоцима.

Сасвим је јасно да је, као активност и обавезу релевантних органа, потребно истакнути заштиту сведока ван суднице. Како је већ поменуто, СИПА поред тужилаштва има дужност да се побрине за сигурност сведока ратних злочина и у том смислу мора да поступа у координацији са тужилаштвом. Даљим развојем поступка, иста координација се мора успоставити и са судским већем пред којим ће заштићени сведок дати исказ. Но, осим што СИПА дође по сведока жртву, те исту врати властитим возилом у место пребивалишта, испуњење обавезе заштите недостаје, те су жртве препуштене саме себи ван суднице. Чак и долазак по сведока жртву у место пребивалишта, нарочито у случајевима када се ради о сведоку повратнику у место у ком представља део етничке мањине, излаже сведока ризику због препознатљивости возила и поступања СИПА-е, те није тешко направити конекцију са сведочењем у предметима ратних злочина. Amnesty International упозорава у једном од својих извештаја да постоји мањак професионализма службеника СИПА-е, јер су наводно неки од њих чак открили имена неких од сведока јавности, или пак нису били у стању поступати довољно добро у хитним ситуацијама када је сигурност неких од сведока била угрожена.⁴³⁸

⁴³⁸ Amnesty International, *Чија правда? Жене Босне и Херцеговине још чекају*. Amnesty International Публикације 2009. стр. 27. у: Шехић, А. и гурпа аутора.

4. НЕПОСТОЈАЊЕ ПОДРШКЕ СВЕДОЦИМА У ТОКУ ГЛАВНОГ ПРЕТРЕСА

Додатни проблем постоји када се ради о подршци коју добијају угрожени сведоци или којој имају приступ. Босна и Херцеговина има обавезу да заштити сведоке, не само од откривања њиховог идентитета и претњи, него и од могућег узнемирујућег ефекта који кривични поступак може да има на њих. Сведочење у предметима ратних злочина је у већини случајева нелагодно и може да значи кршење приватности сведока. Осим тога, приликом сведочења жртва- сведок поново проживљава трауматско искуство, што потенцијално може да доведе до његове ретрауматизације.

Законима о заштити сведока предвиђају се два примарна начина заштите за оне сведоке који су физички или психички истрауматизовани околностима под којима је кривично дело почињено. Конкретно, први начин је приступ психолошкој и социјалној и стручној помоћи.⁴³⁹ Значајно је да нема објашњења о томе од чега се ове категорије састоје или коју улогу имају државне власти које пружају овакве подршке у вези са судским поступком. Уз ову подршку, законима о заштити сведока се такође предвиђа подршка угроженим сведоцима за време главног претреса.⁴⁴⁰ Потенцијално погрешно тумачење и разумевање Закона о заштити сведока могу да доведу до знатног кршења права сведока.

⁴³⁹ Члан 6. Закона о заштити сведока БиХ предвиђа да ће за време истраге и судског поступка, тужилац или суд обавестити, без објављивања било којих личних података о сведоку, орган надлежан за питања социјалног старања о укључењу угроженог сведока у поступак и да ће „омогућити пружање помоћи тог органа, као и психолошку подршку сведоку, укључујући присуство одговарајућих стручних лица приликом испитивања или саслушања.“

⁴⁴⁰ У вези с овим чланом 8(1) Закона о заштити сведока БиХ предвиђа се да судије морају „у одговарајућој мери да контролишу начин испитивања сведока када се испитује угрожени сведок, посебно ради заштите сведока од узнемиравања и збуњивања.“ С тим у вези, чланом 8(2) даље се наводи да у изузетним околностима, и ако Суд сматра да је то у најбољем интересу сведока, Суд може да саслуша угроженог сведока у име странака у поступку и браниоца.

Иако закони предвиђају како подршку треба давати жртвама и сведоцима, у стварности, само Суд БиХ има капацитет за пружање психосоцијалне помоћи сведоцима. Судови у ентитетима и тужилаштва у Босни и Херцеговини тренутно немају створене капацитете који могу да пруже такву подршку. У недостатку ове подршке, сведоци могу да буду склони несведочењу на суђењима, угрожавајући тиме кривични поступак. На тај начин, неустостава система подршке за сведоке, нарочито за жртве-сведоке који могу да буду суочени са ретрауматизацијом током давања исказа, али их присиљавајући да ипак сведоче, БХ правосуђе угрожава права тих жртава и сведока.

Нажалост, упркос експлицитној гаранцији психосоцијалне подршке угроженим жртвама и сведоцима, постоји само једна структура која пружа такве услуге на одржив и одговоран начин, а то је Одељење за подршку жртава и сведока при Суду БиХ. Такође, нејасне су смернице за рад агенција које се тренутно баве пружањем подршке (тренутно је то неколико невладиних организација). Дакле, подршка се пружа на *ad hoc* начин који није уређен законским оквиром.

Као што је случај и са другим аспектима заштите и подршке сведоцима о којима је већ било речи, одређене структуре подршке можда постоје, али их правосудни органи недовољно користе. На пример, Канцеларија тужилаштва БиХ је именовала контакт особу унутар Тужилаштва која ће бити координатор за сведоке, у вези са питањима која се појаве у фази кривичног поступка прије подизања оптужнице. Једна од дужности координатора је била да упути сведоке према одговарајућим институцијама када размотри о којој врсти подршке, која је потребна, се ради и да одржава контакт са Одељењем за подршку жртвама и сведоцима у случају да је потребан и његов ангажман. Ипак, чини се да улога

координатора у овом Тужилаштву више не постоји.

Суд БиХ такође користи услуге специјализованог Одељења за подршку жртава и сведока унутар Канцеларије регистрара. Одељење за подршку жртава и сведока задужено је за пружање психолошке, административне и организационе подршке и сведоцима тужилаштва и сведоцима одбране у поступцима предмета ратних злочина. У Одељењу су запослени дипломирани психолози и социјални радници оспособљени за рад са трауматизованим жртвама кривичних дела. Када добију позив за суд, сведоци имају на располагању број телефона који могу да користе 24 сата дневно, уколико имају додатних питања или бојазни. Финансијска помоћ коју Одељење пружа сведоцима је скромна и укључује трошкове неопходне да се обезбеди појављивање сведока на суду, као што су путни трошкови и трошкови ангажовања особља које ће се бринути за малолетне и немоћне чланове породице сведока док је он на суду. Одељење за подршку жртава и сведока помаже у вези с организацијом превоза и логистике за сведока и, непосредно пре његовог давања исказа, води га у чекаоницу са јаким обезбеђењем. Особље објашњава сведоку процес давања исказа, и разговара с њим о психолошким ризицима и добробитима давања исказа, али не улази у доношење одлуке да ли жртва-сведок треба дати исказ. За време давања исказа, специјализовано и обучено особље Одељења може да буде присутно у судници, како би судијама указало на ниво стреса под којим је сведок, као и да укажу на могућност како ће одређене радње и питања имати негативан ефекат на сведока. У супротном, особље у својој канцеларији може да прати давање исказа уживо путем видеолинка. Особље, такође, може дати савет судијама у погледу поступања према сведоку када се то сматра прикладним. Важно је што Одељење пружа подршку на стриктно неутралном основу, помажући и сведоке тужилаштва и сведоке одбране, често у истом

предмету.⁴⁴¹

Међутим, Одељење за подршку жртава и сведока не пружа дуготрајнију и интензивнију подршку сведоцима и суочено је са одређеним ограничењима у вези са опсегом услуга које је сада у могућности да пружа, као и са критиком у погледу ефикасности свог рада. На пример, до доласка сведока на суд, надлежни из Одељења контактира с њим само телефоном, иако се понекад службеник за подршку сведоцима састане са сведоцима пре њиховог давања исказа да би проценио њихове потребе. Осим тога, надлежни из Одељења се укључују обично након подизања оптужнице, јер се ревидирају потврђене оптужнице да би се идентификовали потенцијално угрожени сведоци. До ове фазе у поступку, са жртвом-сведоком су можда већ више пута контактирали тужиоци и полиција, те се можда осећају несигурно и ретрауматизовано. Међутим, особље Одељења може и раније да се састане са сведоком, уколико их позове тужилаштво или одбрана.⁴⁴²

На ентитеском нивоу, нека тужилаштва и судови се ослањају на услуге које пружају регионалне или специјализоване невладине организације. Контакт невладиних организација са властима или сведоцима започиње на разне начине, али је и даље, углавном, нерегулисан. На једној страни, постоји невадна организација која је потписала меморандум о разумевању са тужилашством, док се у неким подручјима чини да актери у правосуђу не знају да постоје невладине организације, које могу да пружају такву врсту подршке.

Доступност и квалитет психосоцијалне подршке коју пружају невладине организације увелико варирају. Неке невладине организације

⁴⁴¹ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Процесуирање предмета уступљених Босни и Херцеговини од стране МКСЈ-а у складу са Правилем 11bis*, Сарајево, 2010, стр. 15.

⁴⁴² *Ibidem*.

имају стручно особље које ради за њих и њихови ресурси им дозвољавају да пружају подршку на поуздан и доследан начин, док особље других, углавном, чине жртве које заговарају одређене интересе и права. Мандати невладиних организација и њихов начин рада такође се знатно разликују у погледу врсте подршке коју пружају, коме је пружају, у којим фазама поступка, у погледу природе њиховог учешћа у поступку и савета које дају сведоцима. Неколико невладиних организација имају психологе, психотерапеуте и социјалне раднике међу својим особљем, док друге само организују превоз за сведоке и обезбеђују им смештај и оброке према потреби. Постоје и групе које нуде савете о процесу давања исказа и законским правима и дужностима сведока. Иако ове невладине организације помажу у много случајева, ситуација је таква да не постоје стандарди, транспарентност и одговорност. Многи тужиоци и судије су и даље сумњичави у способности невладиних организација да пружају психосоцијалну помоћ без нарушавања интегритета кривичног поступка или права сведока, са неколико ретких изузетака искусних и професионалних невладиних организација.

Један од значајних момената у унапређењу заштите сведока било је усвајање Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина од стране Савета министара БиХ, 29. децембра 2008. године. Државна стратегија је систематично приступила питању организације и боље оспособљености правосућа у истраживању и процесуирању предмета ратних злочина. Приоритетни циљ Стратегије је да обезбеди заштиту, подршку и исти третман свих жртава и сведока у поступцима пред свим судовима у БиХ. У Стратегији се наводе различити проблеми система пружања подршке и заштите сведоцима, који су присутни у држави. Државна стратегија предлаже решења ових проблема, међутим, она су општег карактера. На пример, у

Стратегији се наводе ограничења домаћег система заштите сведока и потреба за успостављањем мреже за подршку у целој држави, чији рад би координисало Одељење за подршку жртвама и сведоцима Суда БиХ. Стратегијом се предвиђа да, у оквиру ове мреже подршке, требају бити успостављене регионалне канцеларије за подршку, а невладине организације требају бити укључене у реализацију мера. Поред овога, нису дате смернице о томе како приступити успостављању система подршке у целој држави, или на који начин би тај систем требао функционисати.⁴⁴³

Уочавајући фрагментност и ограничења система за подршку сведоцима, Државна стратегија је препознала потребу за успоставом мреже за подршку жртвама и сведоцима у целој држави, чији рад би координисало Одељење за подршку жртвама и сведока. Стратегија предвиђа да ће унутар ове мреже подршке бити успостављене регионалне канцеларије за подршку за рад са судовима у одређеном региону. Невладине организације ће бити укључене у рад ових регионалних канцеларија. Успостављање ове мреже би требало да иде упоредо са јачањем капацитета центара за социјални рад и центара за ментално здравље, као и са запошљавањем психолога на судовима и у тужилаштвима.⁴⁴⁴

Конкретне препоруке у вези са спровођењем мера предвиђених Државном стратегијом проистекле су са састанка представника правосуђа, Министарстава правде са државног и ентитетских нивоа, центара за људска права, социјални рад и ментално здравље и организација грађанског друштва из целе БиХ у децембру 2009. године. Учесници су разматрали проблем успостављања служби за психосоцијалну подршку за сведоке у предметима

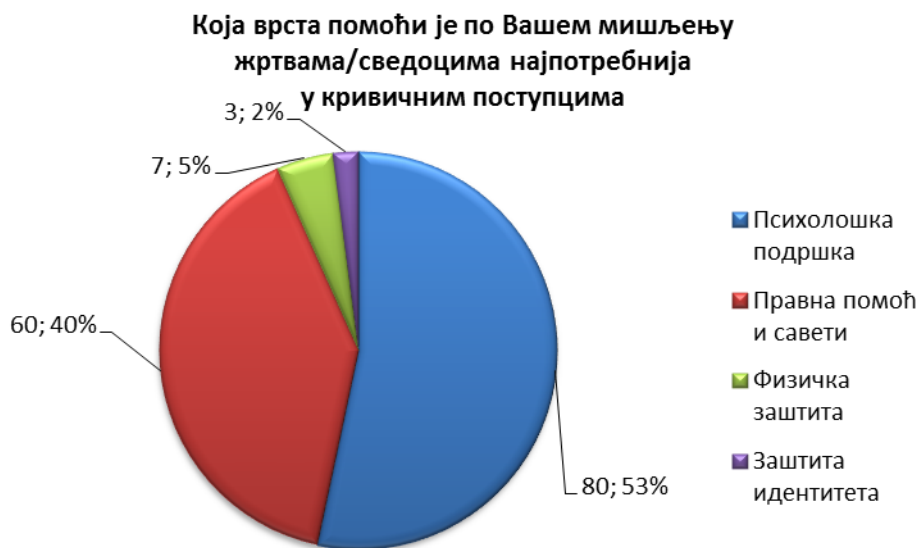
⁴⁴³ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Процесуирање предмета уступљених Босни и Херцеговини од стране МКСЈ-а у складу са Правилем 11bis*, Сарајево, 2010, стр. 16.

⁴⁴⁴ *Ibidem*.

ратних злочина на ентитетском нивоу и реализовања предложених решења у вези са непостојањем институционалних служби путем заједничког учешћа организација цивилног друштва које помажу сведоцима и жртвама приликом њиховог учешћа на судским поступцима и Одељења за подршку жртвама и сведоцима.⁴⁴⁵

Истраживање које смо спровели показује да од 150 испитаника стручне јавности њих 40% сматра да је жртвама најпотребнија правна помоћ у кривичним поступцима, а чак 53% сматра да је најпотребнија психолошка подршка. Само 5% односно 2% испитаника сматра да је најпотребнија физичка заштита, односно заштита идентитета. Добијени резултати представљени су у наредном графикону.

Графикон број 17. – Мишљења испитаника о помоћи жртвама/сведоцима

⁴⁴⁵ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 20.

5. КРШЕЊЕ ПРАВА ЖРТАВА И СВЕДОКА ЗБОГ ВИШЕСТРУКОГ ДАВАЊА ИСКАЗА

Сведочење у предметима ратних злочина најчешће представља трауматично искуство за жртве и сведоке оштећених. Разлози за то су бројни: разумљиво појачане емоције, непознавање рада суда и несигурност због тога, осећај нелагодности због присуства оптужених итд. Према мишљењу стручњака, жртве ратних злочина су популација која је најугроженија ратним траумама. Сведочење жртава на суду, са једне стране, има позитивну, компензаторну и исцелитељску функцију за жртву, али, са друге стране, отвара могућност ретрауматизације и погоршања психичког стања жртве. Поновно преживљавање страшних тренутака чини ове жртве изузетно осетљивим учесницима у процесуирању ратних злочина, због чега је овим учесницима поступка неопходан изузетно суптилан и сензитиван приступ од стране суда, тужилаца и адвоката. Због тога се психолошка припрема жртава и сведока коју треба да спроводе едуковани психолози и психијатри јавља као једна од незаобилазних активности како би се омогућило да жртве и сведоци, а то су ови учесници најчешће истовремено буду максимално заштићени од ревиктимизације на суду.⁴⁴⁶

Дакле, већ наведени проблем у вези са кршењем основних права жртава и сведока на живот, слободу и безбедност, приватност и ефикасни правни лек, погоршан је чињеницом да многи сведоци сведоче више пута, на бројним судским поступцима пред судовима у БиХ и МКТЈ-у. Неретко, неки сведоци дају исказе више од четири или пет пута у вези са једним кривичним предметом или догађајем. У таквим случајевима, примећени су замор и

⁴⁴⁶ Векарић, Б.: *Искуства у примени принципа заштите жртава и сведока оштећених у Србији*, у: Шкулић, М.; Лукић, Д.; Векарић, Б.; Пековић, С.; Плазинић, М.; Вучковић, Б.; Јовановић, М.; Матић, М.: *Улога и могућност јавног тужиоца у заштити жртава кривичног дела, „Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије“*, Београд, 2009, стр. 72.

напетост код сведока, а о бојазности за појаву секундарне виктимизације у таквим случајевима смо у раду већ писали.

До овога долази из више разлога, на пример, недостатак координације између судова, чије се надлежности преклапају и зато што околности спречавају тужилаштва да покушају да кривично гоне све оптужене за једно кривично дело одједном, јер умешаност и идентитет неких починилаца може да буде непознат или се тешко може доказати, јер се неки оптужени крију изван територије државе или зато што могу да побегну. Осим тога, може доћи до поновног давања исказа, зато што Канцеларија тужилаштва БиХ раздвоји поступак, враћајући предмет против нижерангираног оптуженог тужилаштву у ентитету на поступање и, као последица тога, исти сведоци се појављују пред различитим судовима. Захтеви за сталним понављањем давања исказа, које може да се избегне, јесте врећање личног достојанства и права на приватност жртве. Такође, то може да доведе до ретрауматизације жртве-сведока.

Постоје начини да се избегне понављање сведочења. На Суду БиХ, судско веће у једном предмету је покушало решити проблем вишеструких давања исказа одржавањем заједничког рочишта. Осим тога, неки тужиоци су увели читање исказа сведока уместо њиховог појављивања пред судом, тако да сведок мора лично да буде присутан само уколико одбрана жели да га унакрсно испита. Такође, одржавање статусних конференција, као независних састанака или као саставног дела рочишта, показало се као веома ефикасно средство и пред међународним и домаћим судовима. На статусној конференцији, судија тражи од странака у поступку да најаве које доказе намеравају да изведу, да их вежу уз оптужбе, да најаве колико ће им времена требати за извођење доказа, и што је веома важно, дискутује се о томе које чињенице нису спорне или могу да се сматрају као већ пресуђене.

Одржавање статусних конференција што раније у поступку и онолико пута колико је потребно пред свим судовима који суде у сложеним предметима попут ратних злочина, засигурно ће за резултат имати бољу организацију предмета и избегавање непотребних неугодности по сведоке.⁴⁴⁷

Друга решења могу да се пронађу у коришћењу чињеница, које су већ утврђене као доказане у пресудама МКТЈ-а, које могу да се прихвате као доказане у предметима у БиХ. Такође, све више се говори о проширењу овог правила, како би се укључиле пресуде са других домаћих судова, као што је Суд БиХ. За ово ће, вероватно, бити потребне измене и допуне закона, као и увођење додатних могућности за скраћивање поступака и саслушавање мањег броја сведока, што је усвојено на МКТЈ-у. Таква правила укључују да одбрана, примера ради, може да поднесе предлог за ослобађање оптуженог након извођења доказа тужилаштва, а у вези са одређеним оптужбама, за које сматра да нису доказане.⁴⁴⁸ Друга процедурална могућност, која може да има позитиван ефекат на сведоке, јесте примена споразума о признању кривице. У принципу, споразуми о признању кривице могу да значе да се сведоци не морају појавити пред судом, да не морају да дају исказ више пута, како не би пролазили кроз ретрауматизацију. У појединим предметима, споразуми о признању кривице склапају се тек након извођења доказа, и након што је већина сведока саслушана. У извјештајима ОЕБС-а о праћењу судских поступака бележе се велике предности, уколико се разматра примена споразума о признању кривице и ако се они склопе у раној фази поступка, пре него што се сведоци позову да дају исказ.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010, стр. 20.

⁴⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁴⁹ *Op. cit.* стр. 21.

6. ПРОПУШТАЊЕ ДА СЕ ПРУЖИ АДЕКВАТНА НАДОКНАДА И ИНТЕГРАЛНА РЕПАРАЦИЈА ЖРТВАМА НАСИЉА ТОКОМ РАТА

Развој међународноправних стандарда, који се односе на остварење права жртава на накнаду штете, показује да је њихова практична примена веома проблематична, јер жртве генерално имају маргинални положај у кривичном поступку.⁴⁵⁰ Иако је одређени број суђења против особа оптужених за ратне злочине или злочине против човечности проведен пред судовима у Босни и Херцеговини, а обзиром да су се догађаји о којима је реч догодили готово 20 и више година раније, темпо целокупног процеса је далеко од задовољавајућег.

Када говоримо о безбедности жртава сведока, а при томе у виду треба имати и економску безбедност као једну од елементарних за живот достојан човека, као активност органа власти, иста практично и не постоји. Истина је да се системом социјалне заштите даје могућност остварења права на личну инвалиднину, но само остварење истог права подразумева компликоване процедуре које су неретко увредљиве за жртве. Приликом доласка на суд сведоцима се плаћа пут до суда. Чак и онда када се појаве као сведоци, жртве често остају и неупућене у могућност компензације за претрпљену бол по правоснажности пресуде над починиоцем. У супротном, остају збуњене, те им се не пружа никаква правна помоћ уколико се и охрабре да траже компензацију од осуђеног. Питање репарације жртава је остало практично, неословљено од стране босанскохерцеговачких власти.⁴⁵¹

Постојање обавезе држава да пруже репарације када су одговорне за тешка кршења људских права је неспорно према међународном праву, а

⁴⁵⁰ Dignan, J.; Cavadino, M: Towards a Framework for Conceptualizing and Evaluating Models of Criminal Justice from a Victim's Perspective. *Victimology*, 3, 1996, стр. 157.

⁴⁵¹ *Op. cit.* Шехић, А. и група аутора.

уграђено је и у домаће законодавство БиХ. Државе имају примарну одговорност да пруже репарације жртвама кршења људских права у својој земљи. Постоји изричита законска обавеза држава да пруже репарације када кршења почине представници државе или под овлашћењем државе. У неким случајевима властима може одговарати да уведу програме репарација како би осигурали да жртве имају приступ целом низу служби и бенефиција. Када злочине почине представници других држава или недржавни актери, тада држава има обавезу осигурати да жртве могу потраживати репарације од одговорних, укључујући потраживање пред националним судовима. Када није могуће добити репарацију од других држава или недржавних актера, или кад постоје препреке које ће одложити битне мере помоћи које су потребне преживелима или жртвама, држава се треба укључити и пружити репарације преживелима и жртвама, а онда тражити надокнаду било којих трошкова од стварно одговорних. Наведене обавезе и одговорности државе су предузеле самим потписивањем и преузимањем наведених обавеза из разних међународних конвенција, декларација и протокола.

У БиХ тренутно не постоји ни свеобухватан програм, нити државни закон који је формулисан тако да гарантује цивилним жртвама рата адекватну компензацију и интегралну репарацију. Уопштено говорећи, ти појмови су изједначени са појмом социјалне помоћи. Према томе, у својим најновијим Закључним запажањима о БиХ, САТ⁴⁵² изражава забринутост због спорог процеса усвајања Закона о правима жртава мучења, одсуства адекватне дефиниције статуса и права цивилних жртава рата у домаћем законодавству БиХ, као и недовољне медицинске или психолошке подршке и правне заштите која би била на располагању жртвама, посебно жртвама сексуалног насиља у време рата. На ентитетском нивоу, два релевантна закона су Закон о заштити

⁴⁵² Комитет против тортуре.

цивилних жртава рата у РС (Службени гласник РС бр. 25/93,1/94 - специјално издање, 32/94, 37/07 и 60/07) и Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и породица са децом у ФБиХ (Службене новине ФБиХ бр. 36/99 и касније измене и допуне). Оба ова закона дају право цивилним жртвама рата на социјалне бенефиције.

Према томе, они се не могу сматрати као основа за адекватну компензацију и интегралну репарацију *stricto sensu*. Штавише, оба Закона су пуна озбиљних недостатака, а у неусаглашености у примењивом законском оквиру у ентитетима резултирају случајевима дискриминације између жртава које су доживеле исто кршење права. На ову тему, Комесар за људска права Већа Европе изразио је и даљњу забринутост због тога што власти Босне и Херцеговине нису успоставиле делотворан механизам који би осигурао репарацију за све жртве злочина везаних за рат и њихових породица у Босни и Херцеговини.⁴⁵³

Проблеми везани за постојећу процедуру у БиХ могу се сажети на следећи начин: у већини случајева, жртве нису свесне свог права на подношење захтева за компензацију од починилаца, и о томе како функционише процедура за остварење тих права, те нису прописно обавештене о постојању и функционисању процедура за остварење својих права; жртве које сведоче на суђењу нису аутоматски укључене у оне који се обавештавају о доношењу одлуке која их упућује на парнични поступак у погледу компензације; иако Државни суд може доделити компензацију оштећеној страни, то је дискреционо право које зависи од иницијативе надлежног тужиоца, које до сада није кориштено, већ су тужиоци склонији упућивању на парнични поступак; жртве би требале имати адвоката да их заступа у парничном поступку потраживања

⁴⁵³ TRIAL (Swiss association against Impunity): *Ситуација жена жртава силовања или других облика сексуалног насиља током рата у БиХ*, Geneva, 2011, стр. 32.

компензације, али у готово свим случајевима оне то не могу платити, а држава им не пружа бесплатну правну помоћ. Ова ситуација ствара зачарани круг који кажњава најугроженије појединце који се нађу у замци компликованих процедуралних оптерећења, пропусти тужилаца да поднесу захтев за потраживање компензације у име оштећене стране, те непостојања адекватне правне помоћи и заступања.⁴⁵⁴ Управо ово је потврђено кроз истраживање које смо спровели јер анкетирани жртве и то њих 37,3% наводи да је непознавање прописа основна препрека на коју наилазе приликом остваривања права на одштету. Чак 21,3% испитаних жртава сматра да је то недоступност бесплатне правне помоћи, 12,6% да је то нељубазност службеника, 10% да су то одбијени захтеви због протекла рока, 6,6% да су то одбијени захтеви због недостатка материјалних доказа, а 7,3% да је непостојање правоснажне осуђујуће пресуде у кривичном поступку основна препрека на коју жртве наилазе приликом остваривања права на одштету, што можемо да видимо у следећем графикону.

Графикон број 18. – Мишљење испитаних жртава о препрекама на које наилазе приликом остварења права на одштету и о добијању савета у остваривању својих права у поступцима надокнаде штете

⁴⁵⁴ *Op. cit.* стр. 39.

Такође, 18,6% испитаника или њих 28 наводи да су најкорисније савете у остваривању својих права у поступцима надокнаде штете добили од службеника Одељења за заштиту жртава и сведока, њих 28,6% или 43 наводи да су најкорисније савете добили од невладиних организација, док 34% или 51 испитаник од испитаних жртава наводи да је, најкорисније савете у остваривању својих права у поступцима надокнаде штете, добио путем правних савета које су лично финансирали. Илустрацију наведених података можемо да видимо на претходном графикону.

Такође, многи од оних који су подвргнути силовању или другим облицима сексуалног насиља током рата, били су присиљени, да као резултат кршења права стечених током рата, напусте своје домове. Они који су добили статус интерно расељених особа имали су право остати у алтернативном смештају. Босна и Херцеговина има обавезу да, као меру реституције за претрпљено страдање, гарантује, ако жртве тако желе, повратак у место порекла у сигурним и достојанственим условима, или им треба на други начин обезбедити приступ програмима алтернативног смештаја. У својим закључним коментарима о БиХ, CEDAW је изразио забринутост због постојеће претње избацивања из смештаја у Федерацији БиХ са којим су суочене жене цивилне жртве сексуалног насиља и интерно расељена лица, те према томе, позвао БиХ да размотри своје садашње прописе и планове смештаја за жене цивилне жртве рата и расељене особе како би спречили додатне облике индиректне дискриминације. Још један озбиљан проблем жртава је непостојање приступа сталном запослењу. Као пример ове ситуације може се навести чињеница да од 60 чланица Секције жена логорашица Савеза удружења логораша Кантона Сарајево које су силоване или на други начин биле злостављане током рата, 99% њих до сада није нашло сталан посао. Деца жртава силовања или других облика сексуалног насиља често су изложена дискриминацији будући да се морају

суочавати са додатним препрекама у вези са приступом школи и запослењу. Док се у Републици Српској правни оквир не бави посебно овим питањем, у ФБиХ је законом утврђено да ова посебно угрожена категорија има повољнији третман. Ипак, ово се у великој мери не проводи. Удружења која раде по питању жртава сексуалног насиља током рата понављају да је ситуација деце жртава силовања посебно тешка у РС-у, пошто тамо нема подршке за ове жртве и њихове породице. Када је у питању приступ здравственом систему, изражава се забринутост што је пружање психолошке подршке онима који су преживели сексуално насиље везано за рат неадекватно и што многе жене жртве немају приступ здравственом систему. У просеку постоји један центар за ментално здравље на сваких 40.000-50.000 људи. Посебна ситуација је пријављена у Мостару, где неке жене жртве силовања или других облика сексуалног насиља наводно немају приступ здравственом осигурању на које имају право према закону у ФБиХ и које друге жене у сличној ситуацији имају у другим кантонима ФБиХ.

На самом крају овог поглавља, приказаћемо резултате који се односе на истраживање које смо спровели, а који су везани за мишљење испитаника о недостацима у поступку заштите жртава и сведока у Босни и Херцеговини. Истраживање показује да 13,3% жртава и 12% испитаника стручне јавности као основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини наводе неспровођење детаљне истраге о наводним претњама. Да је непримењивање мера заштите или њихова неодговарајућа примена је по мишљењу 16,6% испитаника жртава и 20,6% испитаника стручне јавности основни недостатак, док 14,6% испитаних жртава и 27,3% испитаника стручне јавности сматра да је то непостојање подршке сведоцима у току главног претреса. Значајан број, 22% испитаника жртава и 28% испитаника стручне јавности сматра да је основни недостатак кршење права

жртва и сведока због вишеструког давања исказа, а највећи број испитаника и то 33,3% испитаних жртава и 12% испитаника стручне јавности сматра да је основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини пропуштање да се пружи адекватна надокнада и интегрална репарација жртвама насиља током рата. Наведене податке илуструје наредни графикон.

Графикон број 19. – Мишљење испитаника о недостацима у поступку заштите жртава и сведока у Босни и Херцеговини

Шта сматрате за основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини

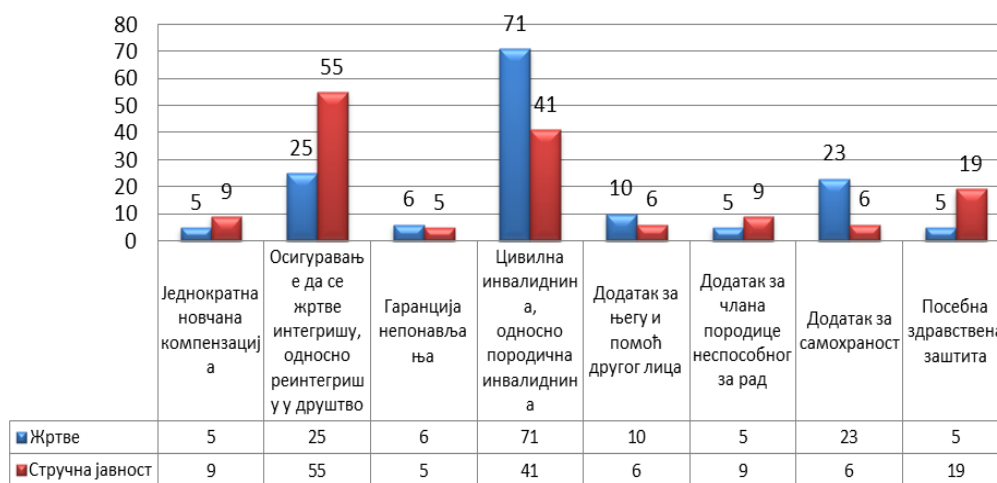

Када су у питању права која испитаници апострофирају као најзначајнија права жртва истраживањем је уочено значајно различито

мишљење испитаника из групе жртава и испитаника из групе стручне јавности. Наиме, 47,3% испитаних жртава сматра да је најзначајније право жртава право на цивилну инвалиднину, односно породичну инвалиднину, док 27,3% испитаника из групе стручне јавности приоритет даје овом праву. Да је осигуравање реинтеграције жртава у друштво најзначајније право сматра 36,3% испитаника из групе стручне јавности и 16,6% испитаника из групе жртава. Наведене податке као и податке о другим потенцијалним правима жртава и мишљењу испитаника о њима илуструје наредни графикон.

Графикон број 20. – Мишљење испитаника о најзначајнијим правима жртава

Које од наведених права је по Вашем мишљењу жртвама најзначајније

X ЗАКЉУЧАК

Најозбиљнија и најопаснија ствар која нам се десила на самом крају XX века је опет рат. Нигде нема више превара и лажи што у рату. Увек започиње политиком, њој се обраћа за савете, а она, шефица, одређује и кад ће се зауставити. Рат је новац, и после рата је новац. Луксуз, богат и прљав посао, а никад није праведан, изузев у ретким тренуцима кад се жртва отрезни, посегне за силом и крене у противнапад.

Рат је моћ, присвајање туђег, мржња, похлепа оног који побеђује. Да је праведан сви ми би говорили да је задње решење после „мора исцрпљених“ опција, али водећи политичари, кад га створе, сматрају га ипак праведним, оправдавајући сво зло које носи на начин прикладан датом моменту, врло често не покушавајући ни убедити друге да је легитиман. Свака зарађена страна увек гледа властиту корист, не интересују је ни сопствене, а камоли противничке жртве.

Нису дефиниције рата тачне, у реалности је рат нешто сасвим друго. Ретке су дефиниције рата настале на борбеним положајима, у рововима, окупираним територијама, у логорима.

Истраживањем релевантне литературе нисмо пронашли дефиницију у којој се деца помињу као обавезни учесници сукоба, као регрути. Нема ни дефиниције која каже да ненаоружани ратују, а жртве ратова су ипак у највећем броју ненаоружани, а после рата жртве су њихова деца.

Како дефинисати рат који је у априлу 1992. године почео у Босни и Херцеговини, и у којем је погинуло више од 150.000 лица. Све три стране, и хрватска, и српска и бошњачка, кажу да је био одбрамбени с њихове стране јер су били нападнути. Међународна заједница даје своју дефиницију, па читајући пресуде Хашког трибунала налазимо да је био међународни јер су

армије СРЈ и Хрватске имале своје јединице у БиХ. Биле су и паравојне јединице за које данас кажу војни аналитичари да ратују на страни тзв. ISSIL-а и стварају исламску државу.

Читамо и слушамо приче по којима је био агресорски, грађански, етнички, а вероватно је ипак, гледано из мозга све три стране, био наследнички, јер у крви овог нашег народа је било наслеђено да ратују, препричавале се приче с колена на колена, а борило се и за наслеђе бивше СФРЈ. Ко ће више приграбити и наследити. Кад је избио, и што год дуже је трајао, постао је осветнички. Светили се срби муслиманима, муслимани ратовали са хрватима, светили се њима хрвати, па у круг.

Људском пакошћу, агресивношћу и глупости, злочинама и жртвама, се од свих грана права, највише ипак бави међународно кривично право.

Злочини против човечности спадају у најтежа кривична дела која се тичу међународне заједнице као целине, налажу и повлаче за собом индивидуалну кривичну одговорност и представљају понашања која су недопустива према општеприхваћеном мађународном праву које признају сви правни системи света.

Дуго је жртва била ван интересовања теорије кривичног права. Испитивање разлога треба почети функционалном анализом циљева кривичног права. Напомена да је виктимологија зачета као криминолошка категорија, што у једном смислу води закључку да се положај жртве нужно мери циљевима кривичног права у смислу специјалне и генералне превенције, сужава до елиминације интерес класичне кривичноправне теорије за жртву. Кривична дела која су предмет овог рада често резултирају различитим видовима индиректне и директне материјалне штете по жртву. То могу да буду губитак новца или имовине као непосредна последица самог кривичног дела, трошкови који настају услед оштећења имовине, трошкови

лечења или губитак зараде због повреда. Директна материјална штета је, сасвим природно, крајње различита јер нека кривична дела могу да резултирају великом директном материјалном штетом, док су друга повезана са прилично малим вредностима настале штете. У многим случајевима, индиректна материјална штета може да буде прилично велика. Она може да обухвати и трошкове терапије услед психичких оштећења насталих као последица силовања, губитак будућих примања за жртву која је претрпела напад и слично.

Обзиром да су рат и сва кривична дела у вези са ратом, а самим тим и радње које имају обележја злочина против човечности, врло често радње које се чине употребом ватреног оружја, потребно је у овом делу рада нешто рећи и о повредама које настају дејством оног на што нас асоцира рат, дејством ватреног оружја. С тим у вези, а са судскомедицинског аспекта, то су повреде које се манифестују као устрелине, прострелине и застрелине. Као последица ових повреда могу да се појаве смрт, тешка телесна повреда и телесна повреда. Прва реакција жртве на кривично дело и последице које су је задесиле је обично осећај неверице и забезекнутости да се „то десило баш мени“. Многи осећају и страх и беспомоћност, а доживљавају и физичке реакције попут отежаног дисања или притиска у грудима. Није неубичајено да се жртва суочи са осећајем беса према учиниоцу. Одређене врсте кривичних дела, попут сексуалног напада, такође могу да доведу до тога да се жртва осећа прљаво или угрожено. Иако жртва не мисли о кривичном делу сваки дан, живот јој никад не може бити исти као што је био пре њега, а кривично дело се тешко заборавља. Многе жртве, које су се бавиле својим траумама, су уочиле две промене: смањен осећај сигурности и неповерење према другима. Међутим, код неких жртава долази до трајне промене личности која настаје ако су дуго времена биле изложене дејству снажног

стреса или је пак више стресора деловало сукцесивно тако да личност није имала могућност да се регенерише. Све три последице кривичног дела, материјални губитак, физичка повреда и психолошке реакције, могу да укључе и негативне социјалне последице за жртву. Жртве могу да буду принуђене да потпуно промене свој положај, као на пример, да промене занимање због страха да раде ноћу или да промене место становања због осећаја несигурности. Још једна социјална последица, која може да настане услед извршења кривичног дела, је да жртва често прекида контакте са другим људима. Разлог томе може да буде то што жртва не жели да прича о догађају због срамоте или болних успомена, или зато што више никоме не верује. Особе из жртвиног непосредног окружења, такође, могу да имају тешкоћа да разумеју како да реагују и поставе се према жртви. То, уз додатне притиске, може да појача осећај жртве да нико не разуме њену ситуацију, што са своје стране, може да резултира социјалном изолацијом. Још једна социјална последица криминалитета је стигматизација. Од примарног значаја су мир и тишина како би се жртва опоравила, стрпљива особа која ће је слушати и побринути се за практичне мере неопходне за превазилажење проблема са којима се суочава.

Заштита и подршка сведока и жртава је један од кључних проблема у суђењима у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини, као и у другим земљама и међународним судовима. У току и након извршеног кривичног дела жртва трпи материјалну или моралну штету, или обе истовремено. Поред тога, жртва може претрпети и телесне повреде и психичка оштећења, а при томе су психичка оштећења често тесно повезана са телесним повредама, било да је у питању њихова тежина или начин на који су оне нанете. Као што смо у уводном делу, али и у разради теме рекли, проблематика права жртава је у међународном хуманитарном праву добила

на значају услед утицаја универзалних и регионалних међународних докумената о људским правима која, према мишљењу појединих аутора, представљају језгро међународне кривичне правде.

У уводном делу рада смо нагласили основну хипотезу и циљ истраживања. На овом месту је важно нагласити да је основна хипотеза истраживања која гласи „постојећа заштита жртава злочина против човечности није адекватна јер није систематска и свеобухватна“, потврђена, што ћемо образложити у наставку закључног разматрања.

Истраживање спроведено коришћењем емпиријског метода, односно метода испитивања, испитујући 300 грађана БиХ, и то 150 непосредних и посредних жртава злочина, те 150 особа стручне јавности (тужиоци, судије, истражитељи, радници у НВО и сл.), а коришћењем општег научног метода, односно статистичког метода, утврђен је одређени ниво заштите жртава, како код нас тако и у окружењу. Дакле, основни скуп је подељен на два дела и чиниле су га жртве злочина и стручна јавност, с тим да смо ради репрезентативности узорка групу жртава поделили у три секције које су биле подељене по националном кључу у Босни и Херцеговини, српска, хрватска и муслиманска вероисповест, три конститутивна народа.

Када је у питању полна структура испитаника, у групи испитаника из стручне јавности доминирају жене са 61% удела, док у групи испитаника коју чине жртве доминирају мушкарци који чине 70% испитаника. Гледајући старосну структуру у стручној јавности најзаступљенији су испитаници старосне доби 46-55 година са уделом од 35,3% и група испитаника старосне доби од 36-45 година са уделом од 31,3%. Испитаници старосне доби преко 55 година су учествовали у испитивању са уделом од 14%, 26-35 година са уделом од 23% и 18-25 година са уделом од 6%. Када је у питању старосна структура испитаника из групе жртава, највише су партиципирали

испитаници старосне доби преко 55 година са уделом од 44%, затим старосне доби од 46-55 година са уделом од 32%, 36-45 година са уделом од 14% и испитаници старосне доби од 26-35 година са уделом од 10%. У погледу стручне спреме са уделом од 59% од укупног броја испитаника из групе стручне јавности, највише су били заступљени испитаници са високом стручном спремом, затим испитаници са средњом стручном спремом у уделу од 34% и испитаници са вишом стручном спремом са уделом од 7%, с тим да је 21% испитаника радно ангажовано у тужилаштву, 26% у суду, 23% у ентитетском МУП-у, 9% у невладиним организацијама, 8% у СИПА-и, 7% у центрима за социјални рад и 6% у центрима за ментално здравље. С друге стране, у групи испитаника из категорије жртава, најзаступљенији су испитаници са средњом стручном спремом са уделом од 58%, затим виша стручна спрема са уделом од 14%, квалификовани радници са уделом од 13%, висока стручна спрема са уделом од 10% и неквалификовани радници са уделом од 5%.

Одговарајући на постављена питања испитаници из обе групе су се у великом проценту изјаснили да суђења за ратне злочине сматрају од општег јавног интереса и то испитаници стручне јавности са 63% , а 66% испитаника из групе жртава. Када је у питању „ратни статус“ испитаника из групе жртава, 50% испитаника су у време рата били припадници регуларних војних снага, 11% испитаника припадника полицијских снага, 1% припадника паравојних формација, док је 38% испитаника у време рата имало статус цивила. Од укупног броја испитаних жртава 76% их себе сматра жртвом рата и жртвом неког од кривичних дела из области ратних злочина, злочина против човечности и геноцида, као и да су претрпели неку од штета.

Истраживање које смо спровели испитујући 150 испитаника који су на неки начин били жртве, показује да је чак 76% испитаника као последицу

кривичних дела из области ратног злочина, злочина против човечности или геноцида, претрпело неки вид штете. С тим у вези, испитаници указују на то да су најчешће последице које трпе као жртве социјалне и практичне последице (92 испитаника или њих 61,3%). Када су у питању психолошке последице 23 испитаника или њих 15,3% наводи да трпи такве последице, 19 испитаника или њих 12,6% наводи да су претрпели материјалну штету, док 10 испитаника или њих 6,6% наводи да су трпели физичке повреде. Када је у питању материјална штета можемо да видимо да је истраживање показало да 8% испитаника наводи да су претрпели уништење имовине, 6% испитаника као материјалну последицу или штету наводи крађу имовине, док 2% испитаника наводи крађу новца. Од 6,6% испитаника који су физичке повреде навели као последице које су трпели као жртве, њих 7 или 4,67% наводи бол, исто толико телесне повреде, док 1,33% или 2 испитаника тешке телесне повреде наводи као последице које су претрпели. Од 23 испитаника којима се последице манифестују као психолошке реакције, њих 12 или 8% од укупног број испитаника наводи психолошку реакцију, реакцију услед губитка члана породице, као последицу коју трпи. Рањавање члана породице као психолошку реакцију наводи 4,67% или 7 испитаника, док психолошке реакције као последицу злостављања трпи такође 4,67% или 7 испитаника. Када су у питању социјалне и практичне последице, 65 испитаника или 43,33% проблем неимаштине наводи као последицу коју трпе, док чак 73 испитаника, или 48,67% као последицу наводи немогућност запослења. Истраживање, објављено 2014. године, спроведено у периоду од 2009. до 2011. године, у 51 општини (по месту рођења жртве), из оба ентитета у БиХ над 161 испитаником-жртвом ратног злочина, без обзира на облик виктимизације, одабране случајно, показује да је 19 испитаника трпело физичко злостављање, 2 сексуално злостављање, 27 пљачку имовине, 13 противправно лишавање слободе (затварање у логор), 37 убиство – нестанак члана

породице, 43 расељавање – избеглиштво, док се 20 испитаника о наведеном није изјаснило.

Како то мисија ОЕБС-а уочава, актери у правосудном сектору понекад не чине довољно да мере које се одреде у некој фази кривичног поступка испуњавају циљ, а уколико се не одреде, то не значи да неће бити одређене у будућности. Осим тога, судови у ентитетима, због недостатка материјалних ресурса, у принципу нису пружили никакву заштиту сведоцима, а неки су одбили да пруже и ону заштиту коју би могли да пруже, са ресурсима који им стоје на располагању. Управо ова чињеница је и потврђена, а потврђена је и хипотеза истраживања јер испитујући 150 испитаника стручне јавности, судија, тужилаца, припадника полиције итд. дошли смо до податка да само 5% испитаника сматра да све релевантне институције које долазе у контакт са жртвама и сведоцима имају одговарајуће особље и капацитете за пружање помоћи, подршке и заштите жртава и сведока у поступцима који се воде у кривичним предметима из области ратних злочина, злочина против човечности и геноцида. С друге стране, чак 65% или 97 испитаника сматра да немају све релевантне институције одговарајуће капацитете, док 60% или 45 испитаника сматра да су релевантне институције дјелимично опремљене у смислу одговарајућег особља и капацитета. Само 4 испитаника што чини 2,66% сматра да је Босна и Херцеговина обезбедила довољно капацитета за помоћ и подршку сведоцима/жртвама у поступцима који се воде у кривичним предметима из области ратних злочина. Да је то учинила дјелимично сматра 31 или 20,6% испитаника. С друге стране, чак 72 испитаника или 48% сматра да постојећи капацитети нису довољни, а 43 испитаника или 28,6% су категорични и сматрају да су постојећи капацитети апсолутно недовољни. 73 испитаника или њих 48% сматра да је нужно, по узору на Суд БиХ, те Окружне и Кантоналне судове, формирати и у

Тужилаштвима и Министарствима унутрашњих послова Одељења за подршку сведоцима, док 41% испитаника сматра да то није од великог значаја. 11% испитаника је који сматрају да то уопште није потребно. С тим у вези, 23% испитаника сматра да су постојећи кадровски и материјални капацитети Одељења за подршку сведоцима у окружним/кантоналним судовима и Суду БиХ адекватни, 43% испитаника не зна да ли су, а 34% испитаника сматра да постојећи кадровски и материјални капацитети Одељења за подршку сведоцима у окружним/кантоналним судовима и Суду БиХ нису адекватни. Значајан број, чак 34 испитаника или 22,6% сматра да је један стручни сарадник недовољан јер не може одговорити потребама суда, 39 испитаника или 26% сматра да један стручни сарадник тешко да може одговорити потребама суда, а 59 испитаника или 39,3% сматра да један стручни сарадник може дјелимично да одговори потребама суда. С друге стране 18 испитаника што чини 12% од укупног броја испитаних сматра да је довољан један стручни сарадник те да исти може, с обзиром на обим посла и број кривичних предмета, да одговори потребама Окружног суда у Бања Луци или другог Окружног или Кантоналног суда. Када се већ реченом дода да чак 80% или 120 испитаника од 150 испитаних жртава указује на то да не верује у постојећи кривично правни систем и судство у Босни и Херцеговини, а да значајно мањи број испитаника, њих 20% или 30 испитаника верује у постојећи кривично правни систем и судство у Босни и Херцеговини јасно је већ да постојећа заштита жртава злочина против човечности није адекватна јер није систематска и свеобухватна. Уопштено говорећи, заштита сведока мора да буде координисана и мора да се примењује од најранијих фаза њиховог учешћа у кривичном поступку. И након сведочења мере могу да буду релевантне, и нарочито су важне у Босни и Херцеговини. Када се заштита сведока не изводи плански, координисано, њена ефикасност може да буде компромитована. За разлику од Суда БиХ, судови у ентитетима немају

материјалне и финансијске ресурсе за примену појединих заштитних мера. Такође, немају ни властита техничка средства да би омогућили видео линк и измену гласа и слике сведока, нити имају посебне улазе за сведоке, ни параване којима би одвојили судницу од јавне галерије. Ово, наравно, има негативан утицај на примену заштитних мера које зависе од ових ресурса, а чак и на оне које не зависе од њих. Односно, непостојање ресурса резултира несклоношћу да се примене било које заштитне мере предвиђене међународним стандардима, чак и оне које је могуће применити, као што је употреба псеудонима. Није онда изненађујуће да када се сведоку каже да само суд одлучује коме треба, а коме не треба заштита, они и не траже заштитне мере. Неки ентитетски судови известили су да ниједан сведок није тражио мере заштите, иако сви представници сведока тврде како на њиховом подручју постоје сведоци који би сведочили када би имали заштиту.

Истраживање које смо спровели показује да су испитаници мишљења да додељивање статуса угроженог сведока није довољно у заштити сведока у кривичним поступцима које се воде у предметима из области ратних злочина. Таквог мишљења је 21% испитаника из стручне јавности и 25% испитаника жртава. Чак 39% испитаника стручне јавности и 41% испитаних жртава сматра да додељивање статуса заштићеног сведока није свеобухватно, док 33% испитаника стручне јавности и 29% испитаних жртава сматра да је то делимично довољно. С друге стране 7% испитаника стручне јавности и 5% испитаника жртава сматра да је додељивање статуса заштићеног сведока у потпуности довољно у заштити сведока у кривичним поступцима који се воде у предметима из области ратних злочина.

Када је у питању образовни профил стручних сарадника, при судовима, који се баве питањима помоћи и подршке сведоцима, истраживање које смо спровели реализовањем анкете и испитујући 150 испитаника стручне

јавности, показује да највише испитаника, њих 43% сматра да би стручни сарадник требао да буде психолог, а исто толико испитаника сматра да би требао да буде правник, док 14% испитаника сматра да би стручни сарадник требао да буде социјални радник.

Промене закона представљају важан корак ка побољшању заштите жртава и превенције криминалитета и зато је јако важно да решења која су заснована на међународним документима, истраживањима и савременим законским решењима у свету буду усвојена. Оне представљају основу за развијање добре праксе која се не може замислити без добрих закона. У Босни и Херцеговини је успостављен правни оквир којим се уређује материја заштите сведока и прописује поступак одређивања и провођења мера заштите. Закони о заштити сведока под претњом и угрожених сведока усвојени су на нивоу БиХ, ентитета и Брчко дистрикта, док је посебни закон који дефинише надлежност Државне агенције за истраге и заштиту за успостављање и провођење програма заштите сведока (Закон о програму заштите сведока у БиХ) усвојен и важи само на нивоу БиХ. Такође и низ конвенција и других међународних инструмената обавезују Босну и Херцеговину да осигура ефикасну заштиту сведока од разних облика застрашивања, односно угрожавања телесног интегритета, живота и здравља, као и пружања свих мера подршке и заштите члановима породице сведока или њима блиских лица. Дакле, у БиХ област заштите и подршке сведоцима/жртвама уређена је законима на државном и на ентитетским нивоима те у разним међународним документима. Иако постоји правни оквир, ентитетске институције немају капацитета да примене важеће законе. Конкретно, кантонални и окружни судови немају адекватне суднице, техничке услове за сведочење заштићених сведока, као што је могућност сведочења видео линком или дисторзија гласа; не постоје специјализовани

одсеци који би пружали психолошку подршку сведоцима, нити су успостављене специјалне полицијске јединице које би проводиле физичке мере заштите. Од свих правосудних институција које се баве процесуирањем предмета ратних злочина једино Суд БиХ има све потребне унутрашње капацитете. Такође, у правцу пружања физичке заштите сведока, Суд БиХ се користи капацитетима СИПА-е, као државне агенције чији је мандат истраживање кривичних дела у надлежности Суда и Тужилаштва БиХ, те пружање физичке заштите путем Одсека за заштиту сведока. То је заправо једина полицијска структура у БиХ која има специјализовано одељење за заштиту сведока и која је прилагођена пословима заштите. Организациона структура Одељења за заштиту сведока при СИПА-и прилагођена је извршавању послова и задатака из области заштите сведока. Кадровска попуњеност ове јединице износи око 80% и особље ради у неадекватном радном простору, те је потребно додатно техничко опремање службе. Уочена је потреба за обимнијом и квалитетнијом едукацијом и обуком особља које извршава послове и задатке пружања помоћи према Закону о програму заштите сведока. Да би се решили ови проблеми у правцу подизања техничких и стручних капацитета, као и дефинисања улога свих актера, те њихових одговорности, потребно је побољшати постојећи законски оквир. С тим у вези, Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина нарочито налаже унапређење односа БиХ са суседним државама с циљем да се обезбеди функционалан програм заштите. Међутим, поред измене законског оквира, те подизања финансијских, техничких и стручних капацитета, у Стратегији су предвиђени и неки други кораци у правцу пружања психофизичке заштите сведоцима. На пример, окружни и кантонални судови који се баве процесуирањем предмета ратних злочина требају израдити Пословник о раду по угледу на Суд БиХ, а где би такође било обухваћено и подручје примене закона о заштити сведока. Такође,

судови и тужилаштва треба да примењују одредбе о спајању поступака уколико за то постоји правна и чињенична основа, а чиме би се омогућило да се један сведок не позива неколико пута да сведочи о истим околностима у више случајева, као што је то до сада био случај. На тај начин би се спречила његова поновна трауматизација, тј. осећање физичке угрожености због сведочења. Надаље, избегавати се може и позивање сведока који су сведочили пред МКТЈ кориштењем одредби закона о сарадњи са МКТЈ или се могу тражити нови сведоци, који би дали изјаву о идентичним околностима и друге мере.

Истраживање показује да 40% испитаника, које смо анкетирали реализујући истраживање, сматра да постојећи законодавни оквир у Босни и Херцеговини није добар, тј. да пружа недовољне могућности судовима, тужилаштвима и полицији са значајним мањкавостима, а 27% испитаника сматра да постојећи законски оквир делимично задовољава потребе. Да је постојећи законски оквир довољан сматра 18% испитаника, а приближно томе, 15% испитаника сматра да постојећи законски оквир није довољан. Наведени резултати истраживања су утолико значајни јер су добијени испитивањем 150 испитаника стручне јавности из предметне области. Управо наведено говори у прилог да је потребно приступити измени постојећих законских решења у поступку заштите жртава злочина против човечности и др. кривичних дела по међународном хуманитарном праву.

Поједини аутори у Србији и окружењу наводе да је једно од решења заштите жртава и улога невладиног сектора попут Виктимолошког друштва Србије у Београду и др. сличних НВО, најгласнијих у заштити жртава кривичних дела злочина против човечности и других добара заштићених међународним правом. Практични превентивни програми, едукативни материјали, научно истраживачки радови, информисање јавности,

конференције, повлачење средстава из европских фондова, представљају низ активности које, чини се, успешно спроводе људи ангажовани у НВО сектору. С друге стране, да ли се држава Босна и Херцеговина може задовољити само капацитетима тих организација, шта је са катедрама психологије, педагогије, социологије филозофског факултета, катедрама за социјални рад, кривично право Правног факултета, Високим школама унутрашњих послова. Институт за ментално здравље и друге сродне куће немају стручњаке који могу осмислити, организовати и водити наведене програме. Нешто није у реду? Са неведеним су сагласни резултати истраживања које смо спровели, а који управо указују на значај деловања НВО у помоћи жртвама и сведоцима. Од анкетираних 150 испитаника из циљне групе стручне јавности њих 21% истиче да невладине организације значајно доприносе помоћи жртвама и сведоцима, како у судским поступцима, тако и у остварењу права на накнаду штете проузроковане кривичним делом, док чак 42% испитаних сматра да делимично доприносе. С друге стране 10% испитаних сматра да је њихов допринос недовољан, а 6% испитаника сматра да уопште не доприносе помоћи жртвама и сведоцима, како у судским поступцима, тако и у остварењу права на накнаду штете проузроковане кривичним делом.

Отвара се простор, имајући у виду напред наведено, као и искуства других држава за *de lege ferenda* предлоге по питању доношења наднационалног прописа који би регулисао права жртава на начин да омогући свим жртвама једнака права у поступку заштите, подршке и помоћи.

Кривични закон је у свим земљама написан, и постоји да као такав својом формом на једном месту систематично и свеобухватно обради кривичну материју, међутим у КЗ БиХ не постоји посебан члан који се односи искључиво на заштиту жртава злочина против човечности и других добара

заштићених међународним правом, па отуда и предлог за формирањем засебне главе кривичног закона која би регулисала предметну материју.

Тако у првом реду ваља истаћи предлог за проширивањем и допуном КЗ БиХ, а с тим у вези и *lex specialis*, који би био јачи од закона који регулише само општа питања, неспоран у намери и оправдан у форми обзиром на осетљив заштитни објекат и потребу раздвајања заштите жртава злочина против човечности и др. добара заштићених међународним правом од заштите сведока. Приликом стварања обухватног законодавног оквира којим би се остварили стандарди заштите жртава прихватити релевантне међународне обавезе у овој области, те следити препоруке Државне стратегије за рад на предметима ратних злочина у БиХ из области подршке и заштите сведока/жртава.

УНДП предлаже да се проведе свеобухватна процена капацитета свих центара за социјални рад, који пружају социјалну и психолошку подршку жртвама/сведоцима у кривичним предметима током целог поступка, укључујући и време након окончања кривичног поступка. Центри за социјални рад не располажу адекватним ресурсима потребним за испуњавање свих њихових текућих одговорности. Наведену констатацију је потврдило и истраживање које смо спровели. Обзиром да се Државна стратегија за рад на предметима ратних злочина у БиХ из области подршке и заштите сведока/жртава наслања на постојеће законодавство, којим је предвиђена обавеза центара за социјални рад да пружају психолошку подршку сведоцима, питали смо испитанике да ли сматрају да те институције имају довољно капацитета да могу испунити своју законску обавезу. Чак 42,6% испитаника или њих 64, од укупно анкетираних 150 испитаника стручне јавности, сматра да центри за социјални рад обично немају довољно капацитета да могу испунити своју законску обавезу предвиђену законом и

државном стратегијом за рад на предметима ратних злочина у БиХ. С друге стране 23,3% испитаника сматра да имају довољно капацитета, а 34% испитаника сматра да центри за социјални рад немају кадрове или, уколико их имају, они немају адекватно знање и искуство за пружање психолошке подршке жртвама и сведоцима у време и након окончања кривичног поступка.

Систем за заштиту сведока има недостатака како у погледу ресурса, тако и регулаторних питања, али ипак он није у потпуности неефикасан. Чињеница да се мере за заштиту сведока примењују са жељеним циљем указује на то да је постојећи систем користан. Ипак, проблеми и мањкавости у заштити сведока имају дубљи корен, а овде пре свега мислимо на спорост правосудних органа у спровођењу истрага у вези са претњама сведоцима. Заstraшивања и претње су све учесталији, локални медији преплављени извештајима о таквим инцидентима, но и поред тога, као да се мали број циљаних активности предузима како би ови наводи били проверени. Тужиоци су чак ишли тако далеко да су на рочиштима с којих јавност није била искључена тврдили како су претње сведоцима озбиљне, и на основу тога предлагали одређивање мере притвора оптуженима, у исто време признавајући да нису спровели истрагу у погледу тих претњи. Претње или страх од освете, које могу, делимично, да буду приписане пропусту правосудних органа да предузму активности како би се такве претње спречиле, могу да имају врло лош ефекат. У неким предметима, сведоци или нису идентификовали ниједног од оптужених као починиоце кривичних дела или су скинули сваку одговорност са оптужених. Једно од истраживања показује да се од 11 интервјуисаних жртава ратних злочина, тек 6 појавило као сведок пред судом, док остали као основни разлог несведочења, иако

знају ко су починиоци, одбили су да се уопште доведу у позицију сведока, из разлога што се плаше узнемиравања након сведочења.

У истраживању које смо спровели 10 испитаника или 6,66% нипошто неби сведочили у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина. Њих 28 или 18,6% би покушали избећи сведочење, 48 или 32% не знају да ли би сведочили, 30 испитаника или 20% би сведочили само ако морају, док 34 испитаника или 22,6% исказују спремност за сведочење у кривичним предметима који се воде против оптужених за кривична дела из области ратних злочина.

Основна хипотеза истраживања је потврђена, посебно имајући у виду да испитаници као разлог избегавања сведочења у предметима из области ратних злочина најчешће наводе страх од ретрауматизације. Управо то је 72 испитаника или 48% навело као основни разлог избегавања сведочења. Значајан број испитаника, њих 38 или 25,3% сматра да је разлог неугодност због појављивања на суду, док 32 испитаника или 21,3% сматра да је разлог страх од освете оптужених лица. Најмање испитаника, њих 8 или 5,3% сматра да је разлог избегавања сведочења у предметима из области ратних злочина бојазан од медијског експонирања. У вези са наведеним своје мишљење је дала и стручна јавност коју смо испитали кроз анкетни упитник спроведен на 150 испитаника, који имају готово идентично мишљење као испитаници из групе жртава.

Сведоци су у многим предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини обавестили суд да су њима, или њиховим породицама, упућене претње, понуђено мито, или су били подвргнути неком другом облику застрашивања како пре, тако и у току главног претреса. Постоје и други, слични случајеви, када су оптужени били у позицији да открију идентитет саизвршилаца, они су им претили. Управо на ово указује и наше

истраживање које показује да 13,3% жртава и 12% испитаника стручне јавности као основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини наводе неспровођење детаљне истраге о наводним претњама.

Током фазе истраге, истражитељи би требало да буду свесни да сам контакт са жртвама и сведоцима и њих може довести у опасност. Стога ће можда бити потребно да истражитељи током истраге кривичних дела из области ратних злочина примене заштитне мере у почетним и сталним контактима са жртвама и сведоцима у овим раним фазама претходног поступка. Усвојене мере треба засновати на тачној прелиминарној процени потенцијалних ризика по безбедност жртава и сведока, потребама помоћи и подршке жртвама и сведоцима и расположивим ресурсима. Како би процена потенцијалних претњи била тачна, битно је да се процена потенцијалног ризика по безбедност жртава и сведока заснива на поузданим информацијама. Пружање помоћи истражитељима може бити стресно искуство за жртве и сведоке. Мере подршке су стога често потребне како би осигурале учешће појединаца у поступцима готово непрекидно, као и сведочење током фазе суђења. Да је непримењивање мера заштите или њихова неодговарајућа примена мишљења је 16,6% испитаника жртава и 20,6% испитаника стручне јавности основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини, док 14,6% испитаних жртава и 27,3% испитаника стручне јавности сматра да је то непостојање подршке сведоцима у току главног претреса. С тим у вези важно је напоменути да иако закони предвиђају како подршку треба давати жртвама и сведоцима, у стварности, само Суд БиХ има капацитет за пружање психосоцијалне помоћи сведоцима. Судови у ентитетима и тужилаштва у Босни и Херцеговини тренутно немају створене капацитете који могу да

пруже такву подршку. У недостатку ове подршке, сведоци могу да буду склони несведочењу на суђењима, угрожавајући тиме кривични поступак. На тај начин, неуспостављање система подршке за сведоке, нарочито за жртве-сведоке који могу да буду суочени са ретрауматизацијом током давања исказа, али их присиљавајући да ипак сведоче, БХ правосуђе угрожава права тих жртава и сведока.

Сведочење у предметима ратних злочина најчешће представља трауматично искуство за жртве и сведоке оштећених, а након сведочења њихова ситуација у БиХ највише личи оној описаној у монографији шефа кривично-правне катедре једног правног факултета у Србији који каже „када психијатар који амбулантно оридинира дневно има 30 или 40 пацијената, да ли има простор и довољно време које би се посветило стварној психотерапији и саветовању? Да ли ће се ипак све завршити на пар антидепресива или бензодиазепина, и контроли за месец дана“?

Сведочење жртава на суду, са једне стране, има позитивну, компензаторну и исцелитељску функцију за жртву, али, са друге стране, отвара могућност ретрауматизације и погоршања психичког стања жртве. Поновно преживљавање страшних тренутака чини ове жртве изузетно осетљивим учесницима у процесуирању ратних злочина, због чега је овим учесницима поступка неопходан изузетно суптилан и сензитиван приступ од стране суда, тужилаца и адвоката. Дакле, кроз рад већ апострофиран проблем у вези са кршењем основних права жртава и сведока на живот, слободу и безбедност, приватност и ефикасни правни лек, погоршан је чињеницом да многи сведоци сведоче више пута, на бројним судским поступцима пред различитим судовима. Значајан број, 22% испитаника жртава и 28% испитаника стручне јавности сматра да је основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и

Херцеговини кршење права жртава и сведока због вишеструког давања исказа, а највећи број испитаника и то 33,3% испитаних жртава и 12% испитаника стручне јавности сматра да је основни недостатак у поступку заштите жртава и сведока у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини пропуштање да се пружи адекватна надокнада и интегрална репарација жртвама насиља током рата.

Проблеми везани за постојећу процедуру у БиХ огледају се у томе да у већини случајева, жртве нису свесне свог права на подношење захтева за компензацију од починилаца, и о томе како функционише процедура за остварење тих права, те нису прописно обавештене о постојању и функционисању процедура за остварење својих права; жртве које сведоче на суђењу нису аутоматски укључене у оне који се обавештавају о доношењу одлуке која их упућује на парнични поступак у погледу компензације; иако Државни суд може доделити компензацију оштећеној страни, то је дискреционо право које зависи од иницијативе надлежног тужиоца, које до сада није кориштено, већ су тужиоци склонији упућивању на парнични поступак; жртве би требале имати адвоката да их заступа у парничном поступку потраживања компензације, али у готово свим случајевима оне то не могу платити, а држава им не пружа бесплатну правну помоћ. Ова ситуација ствара зачарани круг који кажњава најугроженије појединце који се нађу у замци компликованих процедуралних оптерећења, пропусти тужилаца да поднесу захтев за потраживање компензације у име оштећене стране, те непостојања адекватне правне помоћи и заступања. Управо и ово је потврђено кроз истраживање јер анкетирани жртве, и то њих 37,3% наводи да је непознавање прописа основна препрека на коју наилазе приликом остваривања права на одштету. Хипотеза истраживања је кроз реализацију истог у овом делу апсолутно потврђена јер чак 37,3% наводи да је

непознавање прописа основна препрека на коју наилазе приликом остваривања права на одштету, 21,3% испитаних жртава сматра да је то недоступност бесплатне правне помоћи, 12,6% да је то нељубазност службеника, 10% да су то одбијени захтеви због протекла рока, 6,6% да су то одбијени захтеви због недостатка материјалних доказа, а 7,3% да је непостојање правоснажне осуђујуће пресуде у кривичном поступку основна препрека на коју жртве наилазе приликом остваривања права на одштету. Такође, 18,6% испитаника или њих 28 наводи да су најкорисније савете у остваривању својих права у поступцима надокнаде штете добили од службеника одељења за заштиту жртава и сведока, њих 28,6% или 43 наводи да су најкорисније савете добили од невладиних организација, док 34% или 51 испитаник од испитаних жртава наводи да је, најкорисније савете у остваривању својих права у поступцима надокнаде штете, добио путем правних савета које су лично финансирани.

Када су у питању права која испитаници апострофирају као најзначајнија права жртава истраживањем је уочено значајно различито мишљење испитаника из групе жртава и испитаника из групе стручне јавности. Наиме, 47,3% испитаних жртава сматра да је најзначајније право жртава право на цивилну инвалиднину, односно породичну инвалиднину, док 27,3% испитаника из групе стручне јавности приоритет даје овом праву. Да је осигуравање реинтеграције жртава у друштво најзначајније право сматра 36,3% испитаника из групе стручне јавности и 16,6% испитаника из групе жртава. Од 150 испитаника стручне јавности њих 40% сматра да је жртвама најпотребнија правна помоћ у кривичним поступцима, а чак 53% сматра да је најпотребнија психолошка подршка. Само 5% односно 2% испитаника сматра да је најпотребнија физичка заштита, односно заштита идентитета.

Обзиром на све наведено, а нарочито уважавајући добијене резултате истраживања износимо још предлога *de lege ferenda*.

Као други предлог износимо потребу формирања мреже канцеларија за подршку сведоцима/жртвама у целој држави, па и одређеног државног, чак регионалног или међународног тела које би на одговарајући начин пружало помоћ и подршку жртвама и сведоцима на једнообразан начин, примењујући наднационални пропис који би регулисао наведену област. Такође, с тим у вези било би потребно да се приступи измени постојећих законских решења јер је недопустиво да жртве на један начин остварују своја права у Републици Српској, а за идентичну ствар, типа доказивања силовања у протеклом рату, у Феџерадицији Босне и Херцеговине на други начин, или да жртвама не припадају иста права у различитим ентитетима у Босни и Херцеговини што је тренутно случај.

Трећи предлог односи се на техничке и кадровске капацитете судова и тужилаштва. Наиме, показало се као потреба да се у сваком суду одреди посебна просторија за сведоке у којој се може пружати психолошка помоћ и тако избећи излагање сведока јавности. Затим ангажовање психолога у Тужилаштву БиХ, као и у свим кантоналним/окружним тужилаштвима и судовима у кривичним поступацима из области ратних злочина.

Такође, сви судови требају прилагодити зграде суда и суднице тако да се обезбеди спровођење одредби Закона о заштити сведока под претњом и угрожених сведока да би тужилац сведоку могао обезбедити заштиту у свим фазама истраге и процесуирања, као и након суђења. Поред наведеног, да се спроведе свеобухватна процена капацитета свих центара за социјални рад, који пружају социјалну и психолошку подршку жртвама/сведоцима у кривичним предметима током целог поступка, укључујући и време након окончања кривичног поступка имајући у виду резултете истраживања које

смо спровели. Када су у питању капацитети окружних/кантоналних тужилаштава (у даљњем тексту тужилаштва) за процесуирање предмета ратних злочина далеко су слабији од капацитета Тужилаштва БиХ, па и у том смислу треба вршити одређене корекције у циљу, бар приближног, изједначавања капацитета свих судова.

Чини се такође оправданим размишљати о могућности формирања посебних установа или посебних одељења у оквиру постојећих казних установа у којима би била смештена лица осуђена за кривична дела злочина против човечности и других добара заштићених међународним хуманитарним правом. И то би био један од додатних начина заштите жртава у погледу њиховог психичког стања по питању бојазни и размишљања о освети извршиоца.

Дакле, није жртви ратног злочина, злочина против човечности или геноцида довољна само физичко-техничка заштита, није то само ни психолошка заштита, медицинска помоћ лекара, радно ангажовање, бесплатна возна карта, школовање детета, стамбено збрињавање породице и новчана надокнада. Није довољна ниједна од појединачно побројаних помоћи и заштита у овом раду, о којима смо детаљно писали. Адекватна заштита ће бити само ако обухвати све побројано заједно, ако је систематска и свеобухватна, на једном месту, под једним законом, јер и тада ћемо моћи рећи само да је адекватна, а да ли ће бити довољна то знају само жртве и њихови наследници.

ЛИТЕРАТУРА

КЊИГЕ И ЧЛАНЦИ

- (1) Abril, C. J.: *Native American Indian Identity and Violent Victimization*, „International Perspectives in Victimology“, Tokiwa International Victimology Institute, Vol.3, No 1, Tokiwa 2007.
- (2) Аврамов, С.: *Геноцид у Југославији у светлости међународног права*, Београд, 1992.
- (3) Аврамов, С.; Крећа, М.: *Међународно јавно право*, Београд, 1989.
- (4) Ајдуковић, Д.; Марчета, М.; Турковић, К.: *Подришка жртвама и свјedoцима казних дјела у Републици Хрватској*, (UNDP), Програм Уједињених народа за развој у Хрватској, Загреб, 2007.
- (5) Alvazzi del Frate, A.: *The International Crime Victim Surcey : Global Overview with a Focus on the Balkan Region*, Problems of Victimization in the Countries of Balkan Region, Sofia, 1998.
- (6) Алић, А.; McTaggart A.: *Доба истине*, Пресјек рада одјела за ратне злочине Суда БиХ у периоду од 2005-2010, Балканске истраживачке мреже, (*Birn*) БиХ, Сарајево, 2010.
- (7) Allden, K.; Baykal, T.; Iacopino, V.; Kirschner, R.; Olkalipci, O.; Peel, M.; Reyes, H.; Welsh, J.: *Истамбулски протокол – Приручник за делотворну истрагу и документовање тортуре и другог свирепог, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања*, Београд, 2009.
- (8) Alston, P.; Goodman, R.: *International Human Rights, The Successors to International Human Rights in context: Law, Politics and Morals*, Text and Materials, UK, Oxford University Press, Oxford, 2013.
- (9) Ambos, K.: *Treatise on international criminal law*, Volume I: Foundations and General Part, Oxford University Press, Oxford, 2013
- (10) Ambos, K.: *Fälle zum internationalen Strafrecht: Strafanwendungsrecht, Völkerstrafrecht, Europäisches Strafrecht*, Beck, München, 2010.
- (11) Андрић, И.: *Писмо из 1920. године*, Сабрана дјела, књ. IX, Београд, 1967.
- (12) Андрић-Ружичић, Д.: *Ратно силовање-политичка манипулација преживјелим*, „Темида“, Год.3 бр.2, 2000.

- (13) Арнаутовић, А.: *Тијело памти*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, Vol.3, 2011.
- (14) Арнаутовић, А.: *Тијело и ум преживјелих логорашица*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига 1, 2009.
- (15) Бабић, М.: *Међународно кривично право*, Бања Лука, 2011.
- (16) Бабић, М.; Филиповић, Љ.; Марковић, И.; Рајић, З.: *Коментари кривичних/казнених закона и Босни и Херцеговини*, Савијет/Вијеће Европе и Европска комисија, Сарајево, 2005.
- (17) Бабић, М; Марковић, И.: *Кривично право-посебни дио*, Бања Лука, 2005.
- (18) Bantekas, Pias; *International human rights law practice*/Pias Bantekas and Lutz Oette, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- (19) Bassiouni, M. Cherif, Rechtswissenschaftler, 1937- : *The Shari a and Islamic criminal law in time of war and peace*/M. Cherif Bassiouni, New York, N.Y. : Cambridge University Press, 2014.
- (20) Беара, В.: *Зашто уопште помагати ратним ветеранима*, „Темида“, Год.7, бр.4, 2004.
- (21) Бејатовић, С.: *Тужилачка истрага као обиљежје реформи кривичног процесног законодавства земаља региона (криминално политички разлози озакоњења, стање и перспективе)*, „Тужилачка истрага“, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.
- (22) Bell, P.; Оруч, Љ.; Spratt, K.: *Утјецај ратне трауме на жене цивиле: Опис студије*, Психосоцијалне посљедице рата – Резултати емпиријских истраживања проведених на подручју бивше Југославије, Презентација са симпозијума одржаног 7. и 8. јула 2000. године у Сарајеву, Сарајево, 2000, стр. 27.
- (23) Bernhardt, R.: *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam, 1992.
- (24) Бетричевић, А.: *Еколошка кривична дела - злочини без жртве?*, Темида, год. 15, бр. 1, 2013.
- (25) Биједић, С.; Савић, М.; Тимановић, М.; Тахировић, М. ; Квесић, А.; Реџић, Ф.; Черкезовић, М.; Мешковић, Ј; Јусуфбеговић, С.: *Јучер жртве тортуре. Данас система. Шта смо сутра?*, Центар за трауму и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, Vol.4, 2013.

- (26) Bloomfield, D.; Barnes, T.; Huyse, L.: *Reconciliation After Violent Conflict*, у: В помошћ сведетелю, "Карт-Бланш Проектн и Решенил", Москва, 2008.
- (27) Војл Френсис, Е.: *Босански народ оптужује за геноцид*, Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права, Сарајево, 2000.
- (28) Briggs, H.: *The Law of Nations*, New York, 1972.
- (29) Бркић, С.: *Мере за заштиту жртава кривичних дела од секундарне виктимизације у савременим кривичним поступцима*, „Правни живот“, Год.56, Књига 509, бр.9, Београд, 2007.
- (30) Васиљевић-Продановић, Д.: *Жртва-сведок, тужилац ... судија ?*, „Права жртава и ЕУ“, Прометеј 2011, Београд.
- (31) ВДС (Виктимолошко друштво Србије) : *Жртве и сведоци у кривичноправном систему*, Пројекат Развој служби за жртве у Србији, Београд, 2007.
- (32) Вујанић, М. и група аутора: *Речник српског језика*, Матица Српска, Нови Сад, 2007.
- (33) Вуковић, С.: *Улица Васе Мускина, Маркале, Рачак – догађаји са окидачем*, „Serbian Law in Transition – changes and challenges“, ed. M.Milošević, L.L.D, Институт за упоредно право, Београд, 2009.
- (34) Вучинић, З.: *Међународно ратно и хуманитарно право*, Београд, 2006.
- (35) Вучинић, З.: *Међународно ратно и хуманитарно право*, друго допуњено издање, Београд, 2006.
- (36) Gasser, H. P.: *Међународно хуманитарно право*, Међународни одбор Црвеног крижа, Загреб, 2000.
- (37) Gatmann, R.; Rif, D.: *Лексикон ратних злочина : оно што би јавност требало да зна*, Београд, 2003.
- (38) Gatti, U.: *The Contribution of Criminology to the Study of Victims, Victim's Care : A Handbook*, University of Genova, eds. Gianini, A. M. and Rossi, C., Rome 2010.
- (39) Гађиновић, Р.: *Косово и метохија-изазови и одговори*, Институт за упоредно право „Космет-Гордијев чвор“, ур. др. Ј.Тирић, Београд, 2008.
- (40) Gebelein, S.R.: *Процјена потреба за капацитетима за побољшање пружања подршке жртвама/свједоцима током подузимања*

- предистражних радњи у кривичним поступцима у Босни и Херцеговини, UNDP, Сарајево, 2013.
- (41) Giossi Caverzasio, S. (ed.): *Strengthening Protection in War*, Geneva, May 2001.
- (42) Ghandhi, S.: *International Human Rights Documents*, 8th Edition, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- (43) Gless, S.: *Internationales Strafrecht*, Basel, 2011.
- (44) Groenhuijsen M.; Letschert R. (eds.): *International Victim's Rights Instruments*, Tilburg University, Tilburg, 2006.
- (45) Група аутора Међународног института за хуманитарно право Сан Ремо: *Приручник о међународном праву примјенивом у оружаним сукобима на мору*, назив оригинала: *International Institute of Humanitarian Law San Remo: Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea*, превод са енглеског: проф. др Миодраг Старчевић, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- (46) Група аутора: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- (47) Група аутора Независног бироа за хуманитарна питања (ИВН БиН): *Цивилно друштво у јачању социјалне укључености*, Швицарски уред за сарадњу, Босна и Херцеговина, Сарајево, 2007.
- (48) Група аутора UNDP-а, ЕУ-а и Министарства за људска права и избјеглице БиХ: *Како функционишу невладине организације*, Шамац, 2006.
- (49) Групковић, Б.: *Компензација жртава кривичних дела са елементима насиља – упоредни преглед*, у: *Право жртве на компензацију*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011.
- (50) Деган, В. Ђ.: *Међународно казнено право*, Ријека 2005.
- (51) Дедовић-Аџајић, А.: *Скрипта за наставу на ААБ универзитету у Приштини, Косово, из Ресторативног правосуђа*, Сарајево, 2007.
- (52) Dignan, J.; Cavadino, M: *Towards a Framework for Conceptualizing and Evaluating Models of Criminal Justice from a Victim's Perspective*. *Victimology*, 3, 1996.
- (53) Димитријевић, В.; Рачић, О.; Ђерић, В.; Папић, Т.; Петровић, В.; Обрадовић, С.: *Основи међународног јавног права*, Београд, 2005.
- (54) Димитријевић, В.; Јолић, Ј.; Милатовић, С.; Петровић, В.: *Заштита индивидуалних права пред уговорним телима Уједињених нација*, Београд, 2003.

- (55) Dinan, A.: *Сећање на Солферино*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2009.
- (56) Драгичевић-Дичић, Р.: *Помоћ и заштита жртава у кривичном поступку*, Право жртава и ЕУ: Изазови пружања помоћи жртвама, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, Београд, 2010.
- (57) *Државна стратегија Босне и Херцеговине за рад на предметима ратних злочина*, децембар, 2008.
- (58) Draper, G. I. A D. : *The Modern Pattern of War Criminality – in War Crimes in International Law*, The Hague, 1996.
- (59) Dutertre, G.; Van der Velde, J.: *Кључни изводи из избора пресуда Европског суда за људска права, Савет Европе, Strasbourg, 1998.*
- (60) Dworkin, R.: *Taking Rights Seriously*, Bloomsbury Academic, London, 2013.
- (61) Ђурђевић, З.: *Главна обиљежја тужитељске истраге према хрватском ЗКП од 2008. до 2013. године, “Тужилачка истрага”, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.*
- (62) Ђурђић, Т.: *Нека питања нематеријалне штете у законодавствима појединих земаља бивше Југославије, Институт за упоредно право, Београд, „Право земаља у региону“, 2010.*
- (63) EIDHR (European Union- European Instrument for Democracy and Human Rights): *Информације за жртве казних дјела, Удруга за подршку жртвама и свједоцима, Вуковар, 2009.*
- (64) Жарков, Д.: *Силовања током рата у Босни – о мушкости, женскости и моћи Жртве Силовања, „Темида“, бр. 3, год. 1, 1998.*
- (65) Жарковић, М.: *Основни елементи права жртве на компензацију, у: Право жртве на компензацију, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011.*
- (66) Зечевић, М.; Поповић, Ј.: *Документи из историје Југославије, III том, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из Другог светског рата, Београд, 1999.*
- (67) Ибралић, Е.; Аличић, З.: *Траума и повратак, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Vol. 3, 2011.*
- (68) Ибрахимефендић, Т.: *Вратити достојанство, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига бр.1.*

- (69) Ибрахимефендић, Т.: *Свако има некога кога нема*, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига бр.2, 2009.
- (70) Иванишевић, Б.: *Одјел за ратне злочине у Босни и Херцеговини : Од хибридног до домаћег суда*, Међународни центар за транзицијску правду, Београд, 2008.
- (71) Иванишевић, Б.; Илић, Г.; Вишњић, Т; Јањић, В.: *Водич кроз Хашки трибунал, прописи и пракса*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2008.
- (72) Игњатовић, А.; Кокољ, М.; Ђурић, А.: *Међународно кривично право*, Нови Сад, 2009.
- (73) Игњатовић, Ђ.; Симеуновић-Патић, Б.: *Виктимологија*, Београд, 2011.
- (74) Икановић, В.: *Кривичноправни одговор на мржњу и предрасуде у Босни и Херцеговини*, Кривично законодавство – *de lege lata et de lege ferenda*, Зборник радова, Министарство правде Републике Српске, Министарство правде Републике Србије, град Приједор, Универзитет у Бањој Луци, Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, ЈУ Службени гласник Републике Српске, Приједор, 17-18. априла, 2015.
- (75) Илић, З.; Лечић-Тошевски, Д.; Јовић, В.: *Психички поремећаји код жртава тортуре*, „Темида“, Год.3, бр.2, 2000.
- (76) International Committee of the Red Cross: *Documents relating to the work of the International Committee of the Red Cross for the benefit of civilian detainees in German Concentration Camps between 1939 and 1945*, Geneva, 1975.
- (77) International Criminal Law Services (ICLS): *Дио OSCE-ODIHR/ICTY/UNICRI пројекта „Подришка преношењу знања и материјала у предметима ратних злочина МКСЈ-а домаћим судовима“*.
- (78) Јовановић, И.; Петровић-Јовановић, А.: *Регионална кривично процесна законодавства и искуства у примени*, „Тужилачка истрага“, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.
- (79) Јовановић, С.; Галоња, А.: *Заштита жртава трговине људима у кривичном и прекршајном поступку*, Београд, 2011.
- (80) Јовашевић, Д.: *Појам, елементи и карактеристике међународног кривичног дела*, „Страни правни живот“, Београд, бр.1-2, 2005.

- (81) Јовић, В.; Опачић, Г.; Шпех – Вујадиновић, С.; Видаковић, И; Кнежевић, Г.: *Living in Post – war Communities, Refugees and Mental Health – Implications for the Processes of Repatriation and Integration*, Београд, 2005.
- (82) Јовић, В.; Опачић, Г.: *Врсте мучења, Тортура у рату, последице и рехабилитација: Југословенско искуство*, Београд, 2004.
- (83) Јовић, М; Јовановић, Љ.: *Кривично право*, ВШУП-Земун, Београд, 2004.
- (84) Jones, J. R. W. D.; Poweles, S.: *Међународна кривична пракса, (Међународни кривични трибунал за бившу Југославију, Међународни трибунал за Руанду, Међународни кривични суд, Специјални суд за Сијера Леоне, Специјално веће Источног Тимора за тешка кривична дела, Гоњење за ратне злочине на Косову)*, Београд, 2005.
- (85) Јончић, В.: *Међународни статус учесника оружаних сукоба: кроз историју и према савременом међународном праву*, Београд, 2012.
- (86) Јосиповић, И.: *Ратни злочин*, Центар за мир, ненасиље и људска права, Осијек, 2007.
- (87) Јосиповић, И.: *Хашико имплементацијско казнено право: Компаративно и хрватско имплементацијско законодавство и Уставни закон у сарадњи Републике Хрватске с Међународним казним судом . с коментаром*, Хрватски правни центар, Загреб, 2000.
- (88) Juler, K.: *Развијање најбоље војне професионалне праксе у погледу насиља на и у близини војних база*, „Темида“, Год.3, бр.2, 2000.
- (89) Јурчевић, М.: *Сарадња са жртвама*, Правда у транзицији, бр. 2, Београд, 2005.
- (90) Kai, A.: *Der Allgemeine Teil des Volkerstrafrecht, Ansätze einer Dogmatisierung*, Berlin, 2002.
- (91) Kai, A.: *Fälle zum Internationales Strafrecht*, 3. Aufl., Munchen, 2011.
- (92) Karen, V.: *Media and Violence*, London, 2005.
- (93) Катић, М.: *Ролята и значеинето на огледа и следственија екперимент в наказателното производство в Република Сръбска*, Министерство на вътрешните работи академия, Факултет „Полиция“, Бюлетин, брой 32, София, 2013.
- (94) Катић, М.: *Основне карактеристике важења кривичног закона у кривичном поступку Босне и Херцеговине*, Гласило Матице Хрватске,

- Мотришта, Часопис за културу, знаност и друштвена питања, Мостар, бр. 68, 2012.
- (95) Kirchhof, G. F.: *Виктимолошки аспекти послератне ситуације*, „Темида“, Год.3, бр.2, 2000.
- (96) Klark, K. V.: *Модерно ратовање*, Београд, 2003.
- (97) Кнежић, Б.: *На рођачкој мети*, Институт за упоредно право, „20 година од разбијања СФРЈ“, ур. др. Ј.Ћирић, Београд, 2011.
- (98) Ковач, М.: *Vetting as an element of institutional Reform and Transitional Justice*, „Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања“, Год. XXVI, број: 1-2, Београд, 2007.
- (99) Ковачевић, Р.: *Правна медицина*, Правни факултет у Бања Луци, Бања Лука, 2008.
- (100) Кокољ, М.: *Међународни кривични суд за претходну Југославију (коме се суди у Хагу)*, Београд, 1995.
- (101) Константиновић-Вилић, С; Петровић, Н; Ђурић, В.: *Избјеглиштво као трајна виктимизација*, „Темида“, Год. 3, бр.2, 2000.
- (102) Копривица, В.: *Све је било мета – Операција Дубровник*, Подгорица, 2004.
- (103) Костић, М.: *Виктимитет старих људи*, Правни факултет у Нишу, Ниш, „Социјална мисао“, Београд, 2010.
- (104) Костић, М.; Константиновић-Вилић, С.: *Виктимологија*, Ниш, 2012.
- (105) Кривокапић, Б.: *Међународно судство данас*, „Српско право и међународне судске институције“, ур др. Ј.Ћирић, Институт за упоредно право, Београд, 2009.
- (106) Крухоња, К.; Кастратовић, В.: *Праћење суђења за ратне злочине, Извјештај за 2007.*, Осигек, 2007.
- (107) Кршчев, Б.: *Ратне репарације и њихова судбина након Првог светског рата – случај Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*, CIVITAS, бр. 1, Нови Сад, 2011.
- (108) Кучи, А.: *Процесуирање кривичних дјела почињених из мржње у Босни и Херцеговини: Проблеми у тужитељској пракси*, Аналитика – центар за друштвена истраживања, Policy Brief 9, Сарајево, 2013.
- (109) Letschert, R.; Staiger, I.; Pemberton, A.: *Asisting Victims of Terrorism, Towards a European Standard of Justice*, USA, New York, 2010.

- (110) Lindgren, M.; Николић-Ристановић, В.: *Жртве криминалитета – међународни контекст и ситуација у Србији*, Организација за Европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Мисија у Србији, Одјељење за спровођење закона, Београд, 2011.
- (111) Лопичић, Ђ.: *Немачки ратни злочини 1941-1945*, Пресуде Југословенских војних судова, Музеј жртава геноцида, 2009.
- (112) Лопичић-Јанчић, Ј.: *Ратни злочин против рањеника, болесника и цивилног становништва-Теорија и пракса*, Београд, 2012.
- (113) Лопичић-Јанчић, Ј.: *Статус рањеника, болесника у међународном кривичном праву*, Београд, 2012.
- (114) Лопичић, Ј.: *Ратни злочини против цивилног становништва из члана 142. КЗ СРЈ*, Београд, 1999.
- (115) Маринковић, Ј.; Родић, Ј.; Кесар, Ј.; Кнежевић, Б.; Буква, Д.: *Драгоје Лукић – родитељ покошеног нараштаја*, Годишњаг музеја жртава геноцида, Музеј жртава геноцида, Београд, 2008.
- (116) Marchetti, M.: *A Trauma Psychopathological Consequences, "Victims' Care : A Handbook*, edited by Giannini, A.M. and Rossi, C., Rome, 2013.
- (117) Матић, Д. Г.: *Кривична дела оружане побуне и агресивног рата*, „Страни правни живот“, Институт за упоредно право, Београд, 3/2013.
- (118) Махмутовић, Џ.; Хаџихасановић, М.: *Жртве рата у Босни и Херцеговини*, *Анали Правног факултета у Зеници*, број 13, година 6, Зеница, 2014.
- (119) Мацић, Б.: *Превенција геноцида у постгеноцидном периоду у Босни и Херцеговини*, Институт за истраживање злочина против човјечности и међународног права, Сарајево, 2006.
- (120) Маџарац, В.; Вукотић, Ј.: *Библиографија виктимолошке литературе у Србији 1980-2012*, Београд, 2012.
- (121) Mendez, H.: *Жртве имају право на истину и држава се те обавезе мора придржавати*, *Правда у транзицији*, бр. 1, Београд, 2005.
- (122) Meridith, M. V.: *Victim identity and respect for human dignity: a terminological analysis*, *International Review of the Red Cross, War victims*, ed. Pfanner T., Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June, 2009.

- (123) Мехмедагић, А.; Хоџић, Е.: *Кривична дјела почињена из мржње : изазови регулирања и процесуирања у БиХ*, Сарајево, 2014.
- (124) МИНИСТАРСТВО ПРАВДЕ и Министарство за људска права и избјеглице БиХ : *Стратегија транзицијске правде у Босни и Херцеговини 2012 – 2016*, Сарајево 2011.
- (125) Михаиловић, Ј; Ресановић, А.: *Улога сведока и жртава у процесуирању ратних злочина*, Београд, 2003.
- (126) Мославац, Б.: *Заштита жртава према конвенцији Већа Европе о сузбијању трговине људима*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу (Загреб), вол. 15, број 1/2008.
- (127) Мрвић, Н.: *Накнада штете жртви кривичног дела*, Београд, 2001.
- (128) Мрвић, Н.: *Обештећење жртава кривичнихдела из државних фондова*, „Социјална политика, Vol.46, br.3/4, Београд, 1991.
- (129) Мрвић, Н.: *Остваривање права жртава кривичних дела на надокнаду штете*, „Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања“, Београд, Год.19, бр.1/2, 1991.
- (130) Мрвић-Петровић, Н.: *Права жртава кривичних дела на надокнаду штете*, „Темида“, Год.15, бр.1, 2012.
- (131) Мрвић-Петровић, Н.; Петровић, З.: *Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у страном законодавству*, „Страни правни живот“, бр. 3/2010.
- (132) Мркић, С.: *Међународно-правни третман рата*, Vol. LXI, бр. 3, МПЗ, 2009.
- (133) Мустачевић-Ципруковић, А.: *Уобличавање контаката промјениених ратном траумом*, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник, „Рехабилитација жртава тортуре“, Vol.3, 2011.
- (134) McDougal,; Feliciano, P. F.: *The International Law of War : The Hague*, Hague, 1994.
- (135) Николић-Ристановић, В.: *Различита схватања појма жртве и њихове консеквенце на однос друства према виктимизацији*, „Темида“, год. 15, бр. 1, 2012.
- (136) Николић-Ристановић, В.: *Права жртава ратног злочина у Србији*, „Права жртава и ЕУ“, Прометеј, Београд, 2011.
- (137) Николић-Ристановић, В.: *Правна заштита жртава ратних злочина у Србији*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011.

- (138) Николић, З.: *Методологија научно-истраживачког рада*, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Нови Сад, 2010.
- (139) Николић-Ристановић, В.: *Подришка жртвама и спречавање секундарне виктимизације: савремена законска решења и пракса*, „Темида“, год. 6, бр. 1, 2003.
- (140) Николић-Ристановић, В.: *Међународни документи о заштити права жртава кривичног дела*, „Темида“, год.4, бр.2, 2001.
- (141) Николић-Ристановић, В.: *Сексуално насиље у рату: од Нирнберга до сталног Међународног кривичног суда и даље*, „Темида“, Vol. 3, бр.3-4, 2000.
- (142) Николић-Ристановић, В.: *Жртве ратног силовања и Међународни трибунал у Хагу*, „Темида“, год.1, бр.2, 1998.
- (143) Николић-Ристановић, В.: *Утицај жртве на појаву криминалитета*, Београд, 1984.
- (144) Николић-Ристановић, В.: *Први контакт жртве са полицијом*, „Југословенска ревија за криминологију и кривично право“, год.26, бр.4.
- (145) Нинковић, О.: *Анализа рада одјела за подршку сведоцима у Окружном суду у Бања Луци*, Билтен Окружног суда у Бања Луци број 17-18, Бања Лука, 2011.
- (146) Новаковић, М.: *Појам индиректне жртве у јуриспруденцији Европског суда за људска права*, Институт за упоредно право, Београд, „Страни правни живот“, 1/2011.
- (147) Новосел, Д.: *Резултати тужилачке истраге у Републици Хрватској*, „Тужилачка истрага“, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.
- (148) Okamura, I.: *The Movement for Crime Victims Rights and a Restoration System in Japan : Its History and Achievements, Victimology and Human Security : New Horizons*, „Selection of papers presented at the 13th International Symposium on Victimology“, Japan, Mito, 2009.
- (149) ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Пројекат „Процесуирање ратних злочина“*, Сарајево, 2014.
- (150) ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Проручник за спровођење истрага ратних злочина, злочина против човјечности и геноцида у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2013.

- (151) ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Постизање правде у Босни и Херцеговини, Процесуирање предмета ратних злочина од 2005. до 2010. године*, Сарајево, 2011.
- (152) ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Процесуирање предмета уступљених Босни и Херцеговини од стране МКСЈ-а у складу са Правилном 11bis*, Сарајево, 2010.
- (153) ОСЦЕ Мисија у БиХ (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina): *Заштита и подршка свједока у предметима ратних злочина у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 2010.
- (154) Павишић, Б.: *Коментар закона о казненем поступку*. 5. издање, Ријека 2005.
- (155) Павловић, З.: *Кривично процесно право II*, Нови Сад, 2015.
- (156) Павловић, С. З.: *Међународна заштита цивила у оружаном сукобима*, XIII тематски међународни скуп, „Међународна кривична дела“, (2014), Тара, 2014.
- (157) Павловић, С. З.; Катић, М.: *Крајња нужда као једна од опћих основа искључења протуправности казног дјела*, Гласило Матице Хрватске, Мотришта, Часопис за културу, знаност и друштвена питања, Мостар, бр.75/76, 2014.
- (158) Павловић, С. З.; Петковић, Н.: *Сексуално насиље у међународном кривичном праву*, XII тематски међународни скуп, „Међународна кривична дела“, (2013), Тара, 2013.
- (159) Padfield, N.: *Criminal Law*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- (160) *Past in the Western Balkans*, Berghof Foundation, Berghof Report Berlin, No 18, Berlin, 2013.
- (161) Pastorelli, C.; Tramontano, C.: *Empathy, self-efficacy and Relationship with the Victim*, Multimedia Tool Against Violence, edited by: Giannini, A.M. and Rossi, C., Rome 2013.
- (162) Pemberton, A.: *Taking Victims Seriously in Restorative Justice, The crossover : An Interdisciplinary approach to the Study of Victims of Crime*, Tilburg, 2010.
- (163) Pemberton, E.: *Ресторативна правда и жртве: однос који није очигледан*, „Темида“, год. 9, бр.1, 2006.
- (164) Пековић, С.: *Подршка жртвама и сведоцима у судским поступцима за ратне злочине*, „Права жртва и ЕУ“, Прометеј, Београд, 2011.

- (165) Петковић, С.: *Подришка жртвама и сведоцима у судским поступцима за ратне злочине*, Права жртава и ЕУ, Београд, 2011.
- (166) Petrig, A.: *The war dead and their gravesites, Respect for the dead, War victims*, ed. Pfanner, T.: *International Review of the Red Cross, Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June 2009.*
- (167) Петровић, В.: *Право жртве је приоритетно*, Правда у транзицији, бр. 1, Београд, 2005.
- (168) Петровић, М.: *Основна заштита цивила, посебно деце по међународном хуманитарном праву у међународним оружаним сукобима*, „Војно дело“, Vol. 59, бр.1, Београд, 2007.
- (169) Pictet, J.: *Humanitarian Law and the Protection of War Victims*, Leyden, 1975.
- (170) Поповић Д., Dighieo L., Хаџимешић Л., Тасо-Делковић А.: *Процјена потреба на пољу подршке свједока/жртава у БиХ*, Развојни програм Уједињени нација УНДП, Сарајево, 2009.
- (171) Поповић, Н.: *Када је почело разбијање СФРЈ*, “20 година од разбијања СФРЈ”, ур. др Б.Кнежић, Институт за упоредно право, Београд, 2011.
- (172) PTSD – Центар за ратну трауму: *Посттравматски стресни поремећај – Приручник за ратне ветеране и чланове њихових породица*, Нови Сад, 2010.
- (173) Pfanner, T. (ed.) : *International Criminal Tribunals, Interview with Philippe Kirsch, President of the International Criminal Court*, *International Review of the Red Cross, Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March 2006.*
- (174) Радмановић, Ј.: *Како жртва рата ' 91 може постати ратни злочинац по трећи пут у Републици Хрватској?*, лично искуство/Јанко Радмановић, „Права жртава и ЕУ“, Прометеј, Београд, 2011.
- (175) Радовић, Б.: *Југословенски ратови 1991-1999 и неке од њихових друштвених последица*, Тортура у рату, Последице и рехабилитација, Југословенско искуство, IAN, Београд, 2004.
- (176) Рамљак, А. А.; Симовић Н. М.: *Виктимологија*, Бања Лука, 2006.
- (177) Рахмановић-Конинг, А.: *Рат није игра*, Центар за терапију и рехабилитацију, Тузла, Зборник радова, „Рехабилитација жртава тортуре“, Књига 1, 2009.

- (178) Reeves, H.: *Нови правци промена у вези са бригом за жртве-сведоке и њиховом заштитом у Уједињеном Краљевству, „Темида“, Vol.3, бр.3-4, 2000.*
- (179) Reno, J. (eds.) : *From pain to Power : Crime Victims take Action*, U.S. Department of Justice, Washington, 1998.
- (180) Reports and documents, *The International Committee of the Red Cross (ICRC): Its mission and work (Adopted by the Assembly of the ICRC on 19 June 2008)*, ed. Pfanner, T.: *International Review of the Red Cross*, Volume 91, Number 874, Geneva, Switzerland, June 2009.
- (181) Romac, A.: *Latinske pravne izreke*, ČGP DELO, Ljubljana, 1982.
- (182) Ronziti, N.: *Diritto internazionale conflitti armati*, Torino, 1998.
- (183) Rosa La A. M.: *Humanitarian organizations and international criminal tribunals, or trying to square the circle*, *International criminal tribunals*, *International Review of the Red Cross*, ed. Pfanner, T., Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March, 2006.
- (184) Савић, Ц.; Велимировић, Ј.; Ђелић, В.: *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, Окупација општине Мркоњић Град септембар 1995. - фебруар 1996. године*, Републички центар за истраживање ратних злочина, Бања Лука, 2012.
- (185) Савић, Ц.; Велимировић, Ј.; Раковић, С.: *Агресија Републике Хрватске на Републику Српску, Посљедице у општинама Нови Град, Костајница и Козарска Дубица – септембар 1995. године, 2. издање*, Републички секретаријат за односе са МКС у Хагу и истраживање ратних злочина, Бања Лука, 2008.
- (186) Safferling, Ch.: *Internationales Strafrecht*, Heidelberg usw, 2011.
- (187) Safferling, Ch.: *The Genocide Convention sixty years after its adoption / ed. By Christoph Safferling ... [et al.]*, The Hague : T. M. C. Asser, 2010
- (188) Sasoli, M.; Buvije, A.: *Како право штитити у рату*, Међународни комитет црвеног крста, Београд, 2002.
- (189) Симовић-Хибер, И.: *Оквири виктимологије*, Београд, 2009.
- (190) Симовић-Хибер, И.: *Место појма жртве у кривичноправној теорији виктимолошке оријентације или ренесанса појма жртве у савременој кривичноправној теорији*, „Ревизија за криминологију и кривично право“, Vol. 46, бр.3, Београд, 2008.

- (191) Словић, Ј.; Крстановић, С.; Миленковић, С.; Пејић, С.: *Заштита сведока сигуран корак ка бољој регионалној сарадњи*, Правда и ратни злочин, Правда у транзицији, бр. 16,/2011, Тужилаштво за ратне злочине Републике Србије и Центар за транзиционе процесе, Београд, 2011.
- (192) Слуњски, И.: *Адолесценти-жртве рата и избјеглиштва*, „Темида“, год.3, бр.2, 2000.
- (193) Стајић, Љ.; Штрбац, К.: *Улога међународних хуманитарних организација у збивањима на Западном Балкану (случај Србија)*, „Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, Број XLVII, 2013.
- (194) Stanković, T.; Torjesen, S.; Bleie, T.: *Fresh Insights on the Disarmament, Demobilization and Reintegration*, UN Mission in Nepal, Centre For Peace Studies, Surkhet, June 2010.
- (195) Старчевић, М.: *Извори међународног хуманитарног права*, Приручник за професионалне војнике, правнике и активисте Црвеног крста, МКЦК, Београд, 2002.
- (196) Стојановић, М.; Адрић, Р.; Крухоња, К.: *Праћење суђења за ратне злочине*, Извјештај за 2009. годину, Осијек, 2010.
- (197) Стојановић, З.: *Међународно кривично право*, Београд, 2006.
- (198) Spencer, J.: *The Victim and the prosecutor, Nearing the Victim*, edited by Bottoms, A and Roberts, V.J.; USA, Portland, 2010.
- (199) Scarcella, S.: *Victimization as a social construction, "Victim's Care : A Handbook"*, edited by Giannini, A.M. and Rossi C., Rome, 2010.
- (200) Schabas, W.: *Kein Frieden ohne Gerechtigkeit?, Die Rolle der internationalen Strafjustiz*, Aus dem Englischen von Edith Nerke und Jürgen Bauer, Gebundene Ausgabe, Hamburg, 2013.
- (201) Schabas, W.: *International criminal law*, Elgar, Cheltenham, 2012.
- (202) Schramm, Edward : *Internacional Strafrecht : Strafanwendungsrecht, Volkerstrafrecht, Europaisches Strafrecht / von Edward Schramm*, Munchen : C. H. Beck, 2011.
- (203) Spackman, Ph. (eds) : *Helping People Cope with Crime, Victim Support Handbook*, Abingdon, 2005.
- (204) Sun Tzu: *The Art of War, The Oldest Military Treatise in the World*, Translated from the Chinese, With an Introduce and Critical Notes, by

- Linela Giles, M.A. Assistant Department of Oriental Printed Books And Manuscripts British Museum, 1910.
- (205) Teitel, R.: *Transitional Justice Genealogy*, Harvard Human Rights Journal, Cambridge, Vol.16, 2013.
- (206) Тимановић, М.; Ибрахимовић, Т.: *Приручник за тренинге из психосоцијалног рада са жртвама/свједоцима, тужиоцима и истражитељима*, Тузла, 2010.
- (207) Tizzani, E.: *Victims : from their Reactions to their needs*, Multimedia Tools Against Violence, edited by Giannini, A. M. and Rossi, C.; Rome, 2013.
- (208) Тошевски-Лечић, Д.; Бакалић, Ј.: *Против тортуре – пут ка здрављу појединца и друштва: Центар за рехабилитацију жртава тортуре ИАН Београд, Тортура у рату, последице и рехабилитација: Југословенско искуство*, Београд, 2004.
- (209) TRIAL (Swiss association against Impunity): *Између стигма и заборав: Водич за одбрану права жена – жртава силовања или других облика сексуалног насиља у Босни и херцеговини*, Женева/Сарајево, 2012.
- (210) TRIAL (Swiss association against Impunity): *Ситуација жена жртава силовања или других облика сексуалног насиља током рата у БиХ*, Geneva, 2011.
- (211) TRIAL (Swiss association against Impunity) : *Информација за испитивање босанско-херцеговачког другог до петог периодичног извјештаја*, Geneva, 2010.
- (212) Ћирић, Ј. (ур.) : *Први ударац, 20 година од разбијања СФРЈ*, Институт за упоредно право, Београд, 2011.
- (213) Ћирић, Ј. (ур.) : *Беновезе синдром*, Институт за упоредно право, Београд, „Страни правни живот“, бр.1/2010.
- (214) Ћирић, Ј.: *Тужиоци и жртве*, Млади правници Србије, Београд, 2009.
- (215) Ћирић, Ј.: *Жртва и њено право на казну*, „Људска права“, бр.1/2, 1998.
- (216) Ћопић, С.: *Положај и заштита жртава у кривичном поступку*, „Права жртава и ЕУ“, Прометеј, Београд, 2011.
- (217) Ћопић, С.: *Жртве криминалитета у систему државне (кривичноправне) реакције*, „Темида“, год. 6, бр. 1, 2003.

- (218) UNDP 2014 *Annual Report, for the project: Support for the Processing of War Crime Cases in BiH (SPWCC)*, Извештајни период 01. јануар 2014. – 31. децембар 2014. године.
- (219) UNDP (Развојни програм Уједињених нација): *Изградња капацитета кантоналних и окружних тужилаштава и судова БиХ за процесуирање ратних злочина*, Сарајево, 2008.
- (220) USAID; Фонд за хуманитарно право : *Кроз приступање ка правди*, Београд, 2014.
- (221) Фабијанић, Г.: *Заштита особа у немеђународном оружаном сукобу*, Осигек, 2008.
- (222) Fenwick, H.: *Civil Liberties and Human Rights, Scotland*, Abingdon, 2007.
- (223) Ferguson, R.P.; McDiarmid, C.: *Scots Criminal Law*, Dundee University Press, Scotland, Dundee, 2009.
- (224) Филипчић, К.: *Положај жртава кривичних дела у законодавству Републике Словеније, „Темида“*, год.11, бр.1, 2008.
- (225) Филипчич, К.: *Положај жртава кривичних дела у законодавству Републике Словеније, Темида*, бр. 1, година 11, 2008.
- (226) Fischer, M.; Petrović – Ziemer, Lj. (eds) : *Initatives for Peacebuilding and Transnational Justice in Bosnia – Herzegovina, Serbia and Croatia, Dealing with the*
- (227) Фишер, З.: *Тужилачка искуства у спровођењу истраге у Словенији, „Тужилачка истрага“*, Мисија ОЕБС-а у Србији, Београд, 2014.
- (228) Fliamer, M.; Maksudov, R.: *Three and a half years of Restorative Justice in Russia*, Centar for Legal and Judicial Reform, Moskow, “Newsletter of the European Forum for Victim – Offender Mediation and Restorative Justice”, Vol. 2, Issue 1, Moskow 2001.
- (229) ФОНД ЗА ХУМАНИТАРНО ПРАВО: *Материјалне репарације за повреду људских права у прошлости*, Београд, 2011.
- (230) ФОНД ЗА ХУМАНИТАРНО ПРАВО: *Транзициона правда у пост-југословенским земљама*, Извјештај за 2007. годину.
- (231) Hazan, P.: *Measuring the impact of punishment and forgiveness: a framework for evaluating transitional justice*, International criminal tribunals, ed. Pfanner, T.: International Review of the Red Cross, Volume 88, Number 861, Geneva, Switzerland, March 2006.

- (232) Хамер-Видмар, Н.: *Специфичности система подршке жртвама и сведоцима у Републици Хрватској, „Права жртава и ЕУ“*, Прометеј, Београд, 2011.
- (233) Harland Ch.; Roche, R.; Strauss, E.: *A Comentary of the European Convention on Human Rights as applied in Bosnia and Herzegovina and at Strasbourg*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2003.
- (234) Henry Dunant Institute, International Comitete of the Red Cross: *From SOLFERINO to TSUSHIMA*, Geneva, 1985.
- (235) Henckaerts, J-M.; Doswald-Beck, L.: *Обицајно међународно humanitarno право*, ТОМ I, Међународни комитет црвеног крста, The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge, United Kingdom, 2005.
- (236) Хоџић, Р.: *Прилика за жртве*, Правда у транзицији, бр. 1, Београд, 2005.
- (237) HUMAN RIGHTS WATCH: *Геноцид, ратни злочини, злочини против човјечности – Тематска збирка извода из јуриспруденције Међународног кривичног суда за бившу Југославију*, Београд, 2004.
- (238) Hysi, V.; Majko, D.: *The Transition and Victimizations Problems in Albania*, „Problems of Victimization in the Countries of Balkan Region“, Sofia, 1998.
- (239) Cassese, A.: *The Policy Element in Genocide: When is it Required by International Rules?* у Safferling, C.; Conze, E.: *The Genocide Convention Sixty Years after its Adoption*, TMC Asser, The Hague, 2010.
- (240) Cassese, A.: *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.
- (241) Cassese, A.; Weiler, J.; Spinedi, M.: *Interational crimes of State*, Berlin, New York, 1989.
- (242) Cayley, T.A.: *The Prosecutor’s Strategy in Seeking the Arrest of Sudanese President A1 Bashir on Charges of Genocide*, *Journal of International Criminal Justice* 6, Oxford University Press, 2008.
- (243) ЦЕНТАР ЗА МИР НЕНАСИЉБЕ И ЉУДСКА ПРАВА : *Праћење суђења за ратне злочине, Извјештај за 2009.годину*, Осиејек, 2010.
- (244) Chockalingam, K.; Srinivasan, M.: *Perception of Victim Vulnerability and Victim Treatment : A preliminary Study of College Students in Chennai*

- (India), „Tokiwa International Respectives in Victimology“, Tokiwa International Victimology Institute, Vol.3, No 1, 2007.
- (245) Clauzewitz, C.V.: *О рату*, Књига II, Војна библиотека, Београд, 1940.
- (246) Clauzewitz, C. V.: *О рату*, Књига I, Војна библиотека, Београд, 1939.
- (247) Clayton, R.; Tomlinson, H.: *The Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- (248) Сосбурн, S.; Хубић, М.; Стакић-Домуз, Р.: *Живјети заједно или живјети одвојено*, Зеница, 2011.
- (249) Courtios, S.; Werth, N.; Panne, J. L.; Paczkovski, A.; Bartošek, K.; Margolin, J.: *Црна књига комунизма, злочин, терор, репресија*, Загреб, 1999.
- (250) Чоловић, В.: *Енциклопедисји речник међународног права и међународних односа*, проф. др Б. Кривокапић, Сл. гласник, Београд, 2011.
- (251) Шамић, М.: *Како настаје научно дјело*, Увођење у методологију и технику научноистраживачког рада, Сарајево, 1968.
- (252) Šelih, A.: *Viktimološko raziskovanje v Sloveniji*, Institut za kriminologijo pri pravni fakulteti, Žrtve, Viktimizacije in viktimološke perspektive, ur. Kanduč, Z.; Ljubljana, 2002.
- (253) Шепаровић, З.: *Од казненог права до виктимологије*, Загреб, 2009.
- (254) Шепаровић, З.: *Виктимологија – студија о жртвама*, Информатор, Загреб, 2001.
- (255) Шепаровић, З.: *Виктимологија-студије о жртвама*, 3. издање, Загреб, 1998.
- (256) Шепаровић, З.: *Виктимологија, студије о жртвама*, Тискара, Загреб, 1985.
- (257) Шехић, А.; Демир, Е.; Стипановић, И; Јашаревић, Ј.; Сахацић, М.; Шоштарић, М.; Савић, М.; Котло, Р.: *Приступ правди у Босни и Херцеговини, Зборка анализа из области правосуђа*, Сарајево, 2011.
- (258) Шкулић, М. (ур.) : *Ратни злочини и други основни институти међународног кривичног права*, Зборник радова, Београд, 2011.
- (259) Шкулић, М.: *Оштећени у кривичном поступку – како побољшати његов положај*, „Темида“, бр. 3-4, 2000.

- (260) Шкулић, М.; Лукић, Д.; Векарић, Б.; Пековић, С.; Плазинић, М.; Вучковић, Б.; Јовановић, М.; Матић, М.: *Улога и могућност јавног тужиоца у заштити жртава кривичног дела, „Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије“*, Београд, 2009.
- (261) Штрбац, С.: *Охрабрење за друге жртве, “Билтен бр.173“*, Веритас, Београд, 2013.
- (262) Шурлан, Т.: *Одузимање органа као Actus Reus међународних кривичних дела, „Страни правни живот, 2/2014, Институт за упоредно право, Београд, 2014.*
- (263) Quinn, E. S.: *Criminal Law in Ireland*, London, 1998.
- (264) Xavier, V.: *Босна „Аутономија рата“*, Београд, 2004.
- (265) Waller, I.: *Justice, even for victims: quick reading for the elites of the un and member states*, у: Melup, I.: *Victims of Crime and Abuse of Power*, Bangkok, IIth UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice, April 2005.
- (266) Wu, T.: *The Doctrine of Command Responsibility, Harward International Law, “Journal, Winter 1997.” Vol.38, No.1.*

ПРАВНИ ИЗВОРИ

Национални прописи:

- (1) Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока (“Службени гласник БиХ” бр. 3/03, 21/03, 61/04 и 55/05);
- (2) Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Брчко Дистрикта (“Службени гласник БДБиХ” бр.10/03, 8/07 и 19/07);
- (3) Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Федерације Босне и Херцеговине (“Службене новине ФБиХ” број 36/03);
- (4) Закон о заштити цивилних жртава рата Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“ број 02/4.3-409 /10);
- (5) Закон о измјенама и допунама Кривичног закона БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, 47/14);

- (6) Закон о измјенама и допунама закона о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока („Службени гласник БиХ“ бр. 21/03, 61/04, 55/05);
- (7) Закон о измјенама и допунама закона о извршењу кривичних санкција Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 01-2282/13);
- (8) Закон о измјенама и допунама закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима („Службени гласник БиХ“, бр. 58/13);
- (9) Закон о измјенама и допунама закона о уступању предмета од стране Међународног трибунала за бившу Југославију тужилаштву Босне и Херцеговине и кориштењу доказа прибављених од стране Међународног трибунала за бившу Југославију у поступцима пред судом Босне и Херцеговине („Службени гласник БиХ“, бр. 46/06, 53/06 и 76/06);
- (10) Закон о казненом поступку Републике Хрватске („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 152/08);
- (11) Закон о казненом поступку Републике Хрватске („Народне новине“ бр. 76/09);
- (12) Закон о кривичном поступку БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03);
- (13) Закон о кривичном поступку БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 36/03);
- (14) Закон о кривичном поступку Републике Српске („Службени гласник Републике Српске“, број 100/09);
- (15) Закон о кривичном поступку Федерације Босне и Херцеговине („Службене новине Ф БиХ“, бр. 35/03, 37/03, 56/03);
- (16) Закон о несталим особама („Службени гласник БиХ“, бр. 50/04);
- (17) Закон о новчаној накнади жртвама казnenих дјела („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 80/08);
- (18) Закон о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине („Службени гласник Републике Србије“, бр. 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 и 104/2009);
- (19) Закон о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава од 20.

- маја до 19. јуна 1996. године („Службени гласник Републике Српске“, број 01-409/05 од 30. јуна 2005.);
- (20) Закон о примјени Статута Међународнога казненог суда и прогону за казнена дјела против Међународнога ратног и хуманитарног права („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 175/03);
- (21) Закон о проглашењу закона о измјенама и допунама Казненог закона Републике Хрватске („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 144/12);
- (22) Закон о програму заштите свједока у Босни и Херцеговини („Службене новине БиХ, број 29/2004);
- (23) Закон о програму заштите свједока у Босни и Херцеговини („Службени гласник БиХ“, бр. 36/14);
- (24) Закон о утврђивању и начину измирења дуга Републике Српске („Службени гласник Републике Српске, број 63/04, 67/6, 68/07, 17/08 и 64/08);
- (25) Закона о облигационим односима Републике Српске („Службени гласник РС“, бр. 17/93 и 3/96);
- (26) Законик о кривичном поступку Републике Србије („Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2011,101/2011,121/2012, 32/2013 и 45/2013);
- (27) Законом о државној агенцији за истраге и заштиту („Службени гласник БиХ“, бр. 27/2004 од 15.06.2004.);
- (28) Казнени закон Републике Хрватске („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 125/11);
- (29) Казнени закон Републике Хрватске („Народне новине Републике Хрватске“ бр. 110/97);
- (30) Кривични закон БиХ („Службени гласник БиХ“, бр. 03/03);
- (31) Кривични закон Републике Српске, („Службени гласник РС“ број 49/03);
- (32) Кривични законик Републике Србије – интегрални текст („Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009,121/2012 и 104/2013);
- (33) Основни кривични закон Републике Хрватске („Народне новине“ бр. 31/93);

- (34) Уставу Српске Републике БиХ („Службени гласник Српског народа у БиХ“, бр. 3/92);

Међународни правни акти:

- (35) Ажурирани статут Међународног кривичног суда за бившу Југославију (усвојен 25. маја 1993. резолуцијом Уједињених нација бр. 827);
- (36) Берлински Закон бр. 10 о кажњавању лица одговорних за ратне злочине, злочине против мира и против човечности од 20. децембра 1945.
- (37) Декларација о правима на реституцију за жртве тешких кршења људских права, 1999.
- (38) Европска конвенција о давању надокнаде жртвама насилних злочина, Стразбур, 1983.
- (39) Европска конвенција о спречавању мучења и нехуманих или понижавајућих казни или поступака од 26. новембра 1987.
- (40) Закони рата на копну од 9. Септембра 1880. (Оксфордски приручник)
- (41) Конвенција о бомбардовању од стране поморских снага у време рата од 18. октобра 1907 (IX Хашка конвенција).
- (42) Конвенција о екстрадицији између држава чланица Европске уније од 27. септембра 1996.
- (43) Конвенција о незастаревању ратних злочина и злочина против човечанства од 26. новембра 1968.
- (44) Конвенција о правима и дужностима неутралних држава у рату на мору од 18. октобра 1907. (XIII Хашка конвенција)
- (45) Конвенција о правима и дужностима неутралних сила и лица у случају рата на копну од 18. Октобра 1907. (V Хашка конвенција)
- (46) Конвенција о принудном или обавезном раду од 28. јуна 1930. (МОР-К-29)
- (47) Конвенција о режиму непријатељских трговачких бродова у почетку непријатељстава од 18. октобра 1907. (VI Хашка конвенција).

- (48) Конвенција о ропству од 25. септембра 1926.
- (49) Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида од 9. децембра 1948.
- (50) Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака од 10. децембра 1984.
- (51) Лондонски споразум о судском гоњењу и кажњавању главних ратних злочинаца Европске осовине од 8. августа 1945.
- (52) Петроградска декларација о забрани употребе одредјених пројектила у рату од 29. новембра 1868.
- (53) Правила жалбеног поступка притвореника у притворској јединици Трибунала Уједињених нација у Хагу, април, 1995.
- (54) Правилник о поступку и доказима Међународног кривичног суда за бившу Југославију (IT/32/Рев. 49, 22. мај 2013.)
- (55) Правилник Хашког трибунала о поступку и доказима од 11. фебруара 1994, са новелама закључно до краја 2001. (интегрални текст)
- (56) Приручник о међународном праву примењивом у оружаним сукобима на мору (Сан Ремо приручник).
- (57) Протокол о изменама и допунама Конвенције о ропству од 7. децембра 1953.
- (58) Ратна правила Кнежевине Србије од 1. Децембра 1877.
- (59) Резолуција Уједињених нација бр. 1597, 20. април 2005.
- (60) Резолуција Уједињених нација бр. 1613, 26. јули 2005.
- (61) Резолуција Уједињених нација бр. 1629, 30. септембар 2005.
- (62) Резолуција Уједињених нација бр. 1660, 28. фебруар 2006.
- (63) Резолуција Уједињених нација бр. 1668, 10. април 2006.
- (64) Римски статут Међународног кривичног суда (ИСС) од 18.јула 1998.
- (65) Споразум између СР Југославије и Међународног комитета Црвеног крста о статусу Међународног комитета Црвеног крста од 14. јуна 1994.
- (66) Статут Међународног војног суда од 8. августа 1945.
- (67) Статут Међународног покрета Црвеног крста и Црвеног полумесеца од 30. октобра 1986.

(68) Статут Међународног суда за кривично гоњење лица одговорних за тешка кршења међународног хуманитарног права почињена на територији бивше Југославије од 1991.

(69) Универзална декларација о правима човека од 10. децембра 1948.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- <http://www.hrv.org/de/node/75231> Human Rights Watch (22.06.2014. 09,50h)
- <http://www.hrw.org/africa/rwanda> Human Rights Watch (22.06.2014. 10,15h)
- <http://www.droit-international-humanitaire.org/index.php?lang=en&PHPSESSID=75b1b7ae5c5730002e1dfac5c985ac5c> Zajednički program Sveučilišta u Nici (22.06.2014. 11,15h)
- <http://www.icrc.org/web/eng/siteeng.O.nsf/htmlall/57jmst?opendocument> (Priručnik San Remo-oružani sukobi na moru, 22.06.2014. 12,00h)
- <http://www.dur.ac.uk/resources/law/NIACManualIYBHR15th.pdf> (Priručnik o pravu međunarodnih oružanih sukoba, 22.06.2014. 13,15h)
- <http://avalon.law.yale.edu/19th-century/hague01.asp> (Haške konvencije , 22.06.2014. 14,45h)
- <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/327978.html> (Rimski statut Međunarodnog kaznenog suda, 23.06.2014. 09,15h)
- <http://www.crimesofwar.org/thebook/crimes-against-humanity.html> (Zločin protiv čovečnosti, 23.06.2014. 11,00h)

- <http://web.archive.org/web/2007061810036/http://www.genocidewatch.org/eightstages.htm> (Genocid, 23.06.2014. 15,00h)
- <http://hr.wikipedia.org/w/index.php?oldid=4323419> (Ratni zločin, 23.06.2014. 15,45)
- <http://hr.wikipedia.org/w/index.php?oldid=3994096> (Međunarodni institut za humanitarno pravo San Remo, 24.06.2014. 10,30h)
- http://www.youtube.com/watch?v=bY8_F1Y71eE (Veljko Kadijević, 24.08.2014. 14,00h)
- <http://www.vsud-rs.pravosudje.ba/> (01.08.2014. 08,45h)
- <http://www.papers.ssrn.com/> (03.08.2014. 08,30h)
- <http://www.scindeks.ceon.rs/> (03.08.2014. 12,05h)
- <http://www.sr.scribd.com/> (03.08.2014. 14,00h)
- <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/> (04.08.2014. 08,15h)
- <http://www.vsud-fbih.pravosudje.ba/> (04.08.2014. 14,20h)
- <http://www.vsud-rs.pravosudje.ba/> (06.08.2014. 09,10h)
- <http://www.icty.org/> (15.08.2014. 13,55h)
- <http://www.okruznisud-bl.com/> (15.08.2014. 14,45h)
- <http://www.logorasibih.ba/o-nama/> (30.05.2015. 17,00h)
- <http://www.trial-ch.org/BiH/Pocetna.html> (30.05.2015. 15,15h)
- <http://www.vivezene.ba/onama.htm> (30.05.2015. 17,23h)
- <http://www.snagazene.org/index.php/o-nama/istorijat> (30.05.2015. 15,30h)
- <http://hrlog.ba/index.html> (30.05.2015. 17,35h)
- <http://www.helsinki.org.rs/serbian/onama.html> (30.05.2015. 17,50h)
- <http://www.svedok.rs/> (12.06.2015. 14,45h)
- [www.24sata.info // vijesti / bosna-i-hercegovina / 231597](http://www.24sata.info/vijesti/bosna-i-hercegovina/231597) (17.06.2015. 15,40h)

ПРИЛОГ 1

ANKETNI UPITNIK

Poštovani,

U cilju izrade doktorske disertacije na temu „Zaštita žrtava zločina protiv čovječnosti“ odlučili smo da realizujemo istraživanje putem ove ankete o znanju, stavovima, mišljenjima i opredjeljenju, kao i o Vašim iskustvima o trenutnoj zaštiti žrtava zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini.

Na pitanja u kojima su ponuđeni odgovori sa nabrojanjem možete odgovarati zaokruživanjem ponuđenog odgovora, a na pitanja sa ponuđenim odgovorima intenziteta njihovom gradacijom. Na neka pitanja potrebno je u ponuđeni prostor odgovoriti svojim riječima izražavajući lične i profesionalne stavove na način koji Vama odgovara.

Anketa je potpuno anonimna, a podaci koje dobijemo od Vas služiće samo i isključivo u izradi doktorske disertacije.

Od Vaših odgovora zavisi uspjeh ovog istraživanja, pa i samog naučnog značaja disertacije, ali isto tako i eventualnih daljnjih mjera i aktivnosti koje će biti predložene organima koji su u praksi odgovorni za „zaštitu žrtava“

Hvala na saradnji!

1. Pol? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Žensko
- b) Muško

2. Nacionalnost? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Srpska
- b) Hrvatska
- c) Bošnjačka
- d) Ostali

- 3. Starosna dob? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) do 18 godina
 - b) 18-25 godina
 - c) 26-35 godina
 - d) 36-45 godina
 - e) 46-55 godina
 - f) preko 55 godina
- 4. Stručna sprema? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Nekvalifikovani radnici
 - b) KV radnici
 - c) SSS
 - d) VŠS
 - e) VSS
- 5. Smatrate li suđenja za ratne zločine od opšteg javnog interesa? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) DA
 - b) NE
- 6. Kakav je Vaš status bio tokom rata?**
- a) Pripadnik regularnih vojnih snaga
 - b) Pripadnik policijskih snaga
 - c) Pripadnik paravojnih formacija
 - d) Civil
- 7. Da li sebe smatrate žrtvom rata? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) DA
 - b) NE
- 8. Da li sebe smatrate žrtvom nekog od krivičnih djela iz oblasti ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti ili genocida? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) DA
 - b) NE
- 9. Da li ste za posljedicu krivičnog djela iz navedene oblasti pretrpjeli bilo kakvu štetu? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) DA
 - b) NE

**10. Kako se manifestuju posljedice koje trpите kao žrtva i u čemu su se one ogledale?
(zaokružiti slovo ispred odgovora – jedan ili više)**

- a) Materijalna šteta
 - (1) Uništenje imovine
 - (2) Krađa imovine
 - (3) Krađa novca
- b) Fizičke povrede
 - (1) Bol
 - (2) Tjelesne povrede
 - (3) Teške tjelesne povrede
- c) Psihološke reakcije
 - (1) Reakcija usljed gubitka člana porodice
 - (2) Reakcija usljed ranjavanja člana porodice
 - (3) Psihološka reakcija kao posljedica seksualnog zlostavljanja
- d) Socijalne i praktične posljedice
 - (1) Neimaština
 - (2) Nemogućnost zaposlenja
 - (3) _____
 - (4) _____

**11. Da li vjerujete u postojeći krivično pravni sistem i sudstvo u Bosni i Hercegovini?
(zaokružiti slovo ispred odgovora)**

- a) DA
- b) NE

**12. Ukoliko bi bili u poziciji da svjedočite u krivičnim predmetima koji se vode protiv optuženih za krivična djela iz oblasti ratnih zločina da li biste to učinili?
(zaokružiti slovo ispred odgovora)**

- a) Da, svjedočio/la bih
- b) Svjedočio/la bih samo ako moram
- c) Ne znam
- d) Pokušao/la bih izbjeći svjedočenje
- e) Ne, nipošto ne bih svjedočio/la

**13. Šta smatrate da je osnovni razlog zbog kojeg se žrtve i svjedoci odlučuju na izbjegavanje svjedočenja u krivičnim predmetima iz oblasti ratnih zločina?
(zaokružiti slovo ispred odgovora)**

- a) Strah od osвете optuženih lica
- b) Strah od retraumatizacije
- c) Neugodnost zbog pojavljivanja na sudu
- d) Bojazan od medijskog eksponiranja

14. Smatrate li da država čini dovoljno kako bi pomogla žrtvama? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) DA
- b) NE

15. Šta smatrate za osnovni nedostatak u postupku zaštite žrtava i svjedoka u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Nesprovođenje detaljne istrage o navodnim prijetnjama
- b) Neprimjenjivanje mjera zaštite ili njihova neodgovarajuća primjena
- c) Nepostojanje podrške svjedocima u toku glavnog pretresa
- d) Kršenje prava žrtava i svjedoka zbog višestrukog davanja iskaza
- e) Propuštanje da se pruži adekvatna nadoknada i integralna reparacija žrtvama nasilja tokom rata

16. Na koje pravne i druge prepreke, po Vašem mišljenju, nailaze žrtve prilikom ostvarenja prava na odštetu? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Nepoznavanje propisa
- b) Neljubaznost službenika
- c) Nedostupnost besplatne pravne pomoći
- d) Odbijeni zahtjevi zbog proteka roka
- e) Odbijeni zahtjevi zbog nedostatka materijalnih dokaza
- f) Nepostojanje pravosnažne osuđujuće presude u krivičnom postupku
- g) Nešto drugo _____

17. Koje od navedenih prava je po Vašem mišljenju žrtvama najznačajnije? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Jednokratna novčana kompenzacija
- b) Osiguravanje da se žrtve integrišu, odnosno reintegrišu u društvo
- c) Garancija neponavljanja
- d) Civilna invalidnina, odnosno porodična invalidnina
- e) Dodatak za njegu i pomoć drugog lica
- f) Dodatak za člana porodice nesposobnog za rad
- g) Dodatak za samohranost
- h) Poseba zdravstvena zaštita

18. Smatrate li da je dodjeljivanje statusa ugroženog svjedoka dovoljno u zaštiti svjedoka u krivičnim postupcima koje se vode u predmetima iz oblasti ratnih zločina?

- a) Da, dovoljno je u potpunosti
- b) Djelimično je dovoljno
- c) Nije sveobuhvatno
- d) Ne, nije dovoljno

ПРИЛОГ 2

ANKETNI UPITNIK

Poštovani,

U cilju izrade doktorske disertacije na temu „Zaštita žrtava zločina protiv čovječnosti“ odlučili smo da realizujemo istraživanje putem ove ankete o znanju, stavovima, mišljenjima i opredjeljenju, kao i o Vašim iskustvima o trenutnoj, postojećoj zaštiti žrtava zločina protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini.

Na pitanja u kojima su ponuđeni odgovori sa nabranjem možete odgovarati zaokruživanjem ponuđenog odgovora, a na pitanja sa ponuđenim odgovorima intenziteta njihovom gradacijom. Na neka pitanja potrebno je u ponuđeni prostor odgovoriti svojim riječima izražavajući lične i profesionalne stavove na način koji Vama odgovara.

Anketa je potpuno anonimna, a podaci koje dobijemo od Vas služiće samo i isključivo u izradi doktorske disertacije. Naravno, ukoliko želite, možete na anketnom upitniku upisati i Vaše ime i prezime, Ustanovu u kojoj ste zaposleni i funkciju koju obavljate.

Od Vaših odgovora zavisi uspjeh ovog istraživanja, pa i samog naučnog doprinosa disertacije, ali isto tako i eventualnih daljnjih mjera i aktivnosti koje će biti predložene organima koji su u praksi odgovorni za „zaštitu žrtava“.

Hvala na saradnji!

1. Pol? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Žensko
- b) Muško

2. Nacionalnost? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Srpska
- b) Hrvatska
- c) Bošnjačka
- d) Ostali

3. Starosna dob? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) do 18 godina
- b) 18-25 godina
- c) 26-35 godina
- d) 36-45 godina
- e) 46-55 godina
- f) preko 55 godina

4. Stručna sprema? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Nekvalifikovani radnici
- b) KV radnici
- c) SSS
- d) VŠS
- e) VSS

5. Institucija u kojoj ste zaposleni? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Sud
- b) Tužilaštvo
- c) Policija
- d) Državna agencija za istrage i zaštitu (SIPA)
- e) Nevladine organizacije

6. Smatrate li suđenja za ratne zločine od opšteg javnog interesa? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) DA
- b) NE

7. Šta smatrate da je osnovni razlog zbog kojeg se žrtve i svjedoci odlučuju na izbjegavanje svjedočenja u krivičnim predmetima iz oblasti ratnih zločina? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Strah od osвете optuženih lica
- b) Strah od retraumatizacije
- c) Neugodnost zbog pojavljivanja na sudu
- d) Bojazan od medijskog eksponiranja

8. Šta smatrate za osnovni nedostatak u postupku zaštite žrtava i svjedoka u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Nesprovođenje detaljne istrage o navodnim prijetnjama
- b) Neprimjenjivanje mjera zaštite ili njihova neodgovarajuća primjena
- c) Nepostojanje podrške svjedocima u toku glavnog pretresa
- d) Kršenje prava žrtava i svjedoka zbog višestrukog davanja iskaza
- e) Propuštanje da se pruži adekvatna nadoknada i integralna reparacija žrtvama nasilja tokom rata

9. Koje od navedenih prava je po Vašem mišljenju žrtvama najznačajnije? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Jednokratna novčana kompenzacija
- b) Osiguravanje da se žrtve integrišu, odnosno reintegrišu u društvo
- c) Garancija neponavljanja
- d) Civilna invalidnina, odnosno porodična invalidnina
- e) Dodatak za njegu i pomoć drugog lica
- f) Dodatak za člana porodice nesposobnog za rad
- g) Dodatak za samohranost
- h) Posebna zdravstvena zaštita

10. Smatrate li da je dodjeljivanje statusa ugroženog svjedoka dovoljno u zaštiti svjedoka u krivičnim postupcima koje se vode u predmetima iz oblasti ratnih zločina?

- a) Da, dovoljno je u potpunosti
- b) Djelimično je dovoljno
- c) Nije sveobuhvatno
- d) Ne, nije dovoljno

11. Smatrate li da država čini dovoljno na zaštiti i pomoći žrtvama i svjedocima po završetku krivičnog postupka pred sudom? (zaokružiti slovo ispred odgovora)

- a) Da, čini dovoljno
- b) Djelimično
- c) Ne, ne čini dovoljno
- d) Ne, ne čini ništa

- 12. Smatrate li da je država Bosna i Hercegovina obezbjedila dovoljno kapaciteta za pomoć i podršku svjedocima u postupcima koji se vode u krivičnim predmetima iz oblasti ratnih zločina? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Da, postojeći kapaciteti su dovoljni
 - b) Djelimično
 - c) Postojeći kapaciteti nisu dovoljni
 - d) Ne, postojeći kapaciteti su apsolutno nedovoljni
- 13. Da li po Vašem mišljenju sve relevantne institucije koje dolaze u kontakt sa žrtvama i svjedocima imaju odgovarajuće osoblje i kapacitete za pružanje pomoći, podrške i zaštite žrtava i svjedoka u postupcima koji se vode u krivičnim predmetima iz oblasti ratnih zločina? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Da, sve relevantne institucije raspolažu odgovarajućim kapacitetima
 - b) Djelimično
 - c) Nemaju sve relevantne institucije odgovarajuće kapacitete
- 14. Da li je po Vašem mišljenju potrebno, po uzoru na Sud BiH, te Okružne i Kantonalne sudove, formirati i u Tužilaštvima i Ministarstvima unutrašnjih poslova Odjeljenja za podršku svjedocima? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Da, nužno je formiranje Odjeljenja za podršku svjedocima i u Tužilaštvima i Ministarstvima unutrašnjih poslova
 - b) Nije od velikog značaja
 - c) Ne, uopšte nije potrebno
- 15. Smatrate li da su postojeći kadrovski i materijalni kapaciteti Odjeljenja za podršku svjedocima u okružnim/kantonalnim sudovima i Sudu BiH adekvatni? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) DA
 - b) Ne znam
 - c) NE

- 16. Da li je, po Vašem mišljenju, s obzirom na obim posla i broj krivičnih predmeta, jedan stručni saradnik za poslove podrške svjedocima dovoljan da odgovori potrebama Okružnog suda u Banja Luci ili dr. Okružnog ili Kantonalnog suda? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Da, dovoljan je jedan stručni saradnik
 - b) Jedan stručni saradnik može djelimično da odgovori potrebama
 - c) Jedan stručni saradnik teško da može odgovoriti potrebama
 - d) Ne, jedan stručni saradnik je nedovoljan jer ne može da odgovori potrebama suda
- 17. Po Vašem mišljenju, kojeg obrazovnog profila treba da bude stručni saradnik zadužen za poslove podrške svjedocima? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Psiholog
 - b) Pravnik
 - c) Socijalni radnik
- 18. Koja vrsta pomoći je po Vašem mišljenju žrtvama/svjedocima najpotrebnija u krivičnim postupcima? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Psihološka podrška
 - b) Pravna pomoć i savjeti
 - c) Fizička zaštita
 - d) Zaštita identiteta
- 19. Obzirom da se Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina u BiH iz oblasti podrške i zaštite svjedoka/žrtava naslanja na postojeće zakonodavstvo, kojim je predviđena obaveza centara za socijalni rad da pružaju psihološku podršku svjedocima, smatrate li da te institucije imaju dovoljno kapaciteta da mogu ispuniti svoju zakonsku obavezu? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) te institucije imaju dovoljno kapaciteta da mogu ispuniti zakonsku obavezu
 - b) te institucije obično nemaju dovoljno kapaciteta da mogu ispuniti zakonsku obavezu
 - c) nemaju kadrove ili, ukoliko ih imaju, oni nemaju adekvatno znanje i iskustvo za pružanje psihološke podrške ovoj kategoriji stanovništva
- 20. Smatrate li da nevladine organizacije (NVO) značajno doprinose pomoći žrtvama i svjedocima, kako u sudskim postupcima, tako i u ostvarenju prava na naknadu štete prouzrokovane krivičnim djelom? (zaokružiti slovo ispred odgovora)**
- a) Da, u potpunosti
 - b) Djelimično
 - c) Ne znam
 - d) Nedovoljno doprinose
 - e) Ne doprinose uopšte

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Аутор ове дисертације је, у бившој СФРЈ, 1990. године, након одслужења војног рока у ЈНА, уписао Вишу школу унутрашњих послова у Земуну-Београд, као редован студент, а након завршетка исте и Факултет за безбједност и заштиту са просечном оценом студирања на првом степену (циклусу) академских студија 8,69 стекавши звање дипломирани правник за безбједност и криминалистику, а II – степен (циклус) студија завршава школске 2011/12. на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду (опште-правни смер), са просечном оценом студирања 9,29, стекавши академско звање Мастер-правник. III – степен (циклус) студија, тј. Докторске академске студије, Кривично-правни студијски програм, уписао је школске 2012/13. на Правном факултету за привреду и правосуђе у Новом Саду, те на предметним студијама положио све предвиђене испите са просечном оценом 9,87.

Професионалну каријеру започео је у МУП-у РС Бања Лука, ЦЈБ-Приједор, Сектор криминалистичке полиције, где је почео радити у септембру месецу 1994. године. Од 01.09.1994. запослен у Одељењу за сузбијање општег криминалитета (криминалистички инспектор за сузбијање крвних и сексуалних деликата), а од 03.01.2002. године као Шеф Одсека за сузбијање општег криминалитета у Одељењу криминалистичке полиције СЈБ Приједор. Од 01.11.2013. године радио је као криминалистички инспектор у Одељењу за сузбијање тероризма, екстремизма и истраге ратних злочина и кривичних дела по међународном хуманитарном праву, а од 01.05.2015. године ради као самостални криминалистички инспектор у Управи за борбу против тероризма и екстремизма у седишту МУП-а РС.

Када је у питању учествовање на научно стручним скуповима, аутор је узео учешће на саветовању о „Правилима Римског пута“ у Организацији Међународног трибунала за бившу Југославију *Den Haag* и Републичке канцеларије за сарадњу са Хашким трибуналом у Бања Луци. (јуни-јули, 2002. године), те научном скупу одржаном на Факултету за безбједност и заштиту у Бања Луци на тему: „Корпоративна безбедност - ризици, претње и мере заштите“, Бања Лука 2010.

Стручно усавршавање:

- **UN International Police Task Force**, Course of Professional study in HUMAN DIGNITY, 07th - 13th *February* 1998.
- **UN International Police Task Force**, Course of Professional study in POLICE TRANSNATIONAL COURSE, *March/April* 1999.
- **United States Department of Justice**, International Criminal Investigative, *August 02 – August 13*, 1999.
- **Међународне полицијске снаге UN-а** , Курс полицијског деловања у заједноци, *May/June*, 2000.
- **UN Mission in Bosnia and Herzegovina**, Seminar on Prostitution and Trafficking of Persons and the recovery of Computers and Their Component Parts, *August*, 2000.
- **United States Department of Justice**, Advenced Homicide Investigation Course, *May 28 – June 01*. 2001.
- **INTERPOL – Polizeidirektion Schleswig-Holstein Mitte**, У складу са уговором између МУП-а РС Бања Лука и *Bezirkskriminalinpektion – Kiel*, стручно усавршавање и рад на пословима сузбијања

организованог криминалитета у СР Немачкој, покрајина Schleswig-Holstein, град Kiel, 01.-27. November, Kiel, 2001.

- **UN Mission in Bosnia and Herzegovina**, Management for Supervisors, July 2002.
- **Пројекат „Процесуирање ратних злочина“**, Обука за полицијске истражитеље у области ратних злочина, Бања Лука, 16.-20. јуни 2014. (пренесена искуства и литература тужилаца Одељења за ратне злочине Округног тужилаштва Бања Лука).

Објавио је више стручних радова у земљи и иностранству од којих су издвојена:

- Катић, М.: *Основне карактеристике важења кривичног закона у кривичном праву Босне и Херцеговине*, Гласило Матице Хрватске, „Мотришта“, Часопис за културу, знаност и друштвена питања, Мостар, бр .68, 2012.
- Катић, М.: *Улога и значај увиђаја и реконструкције догађаја у кривичном поступку у Републици Српској*, Универзитет у Софији, Полицијска академија, „Билтен“ бр. 43, Софија, 2013.
- Павловић, С. З.; Катић, М.: *Крајња нужда као једна од опћих основа искључења протуправности казненог дјела*, Гласило Матице Хрватске, „Мотришта“, Часопис за културу, знаност и друштвена питања, Мостар, бр. 75/76, 2014.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписани-а **Миро (Мирко) Катић**, ЈМБГ: 1905971160000

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Заштита жртава злочина против човечности“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанга

У Новом Саду, _____, 2015. године
